

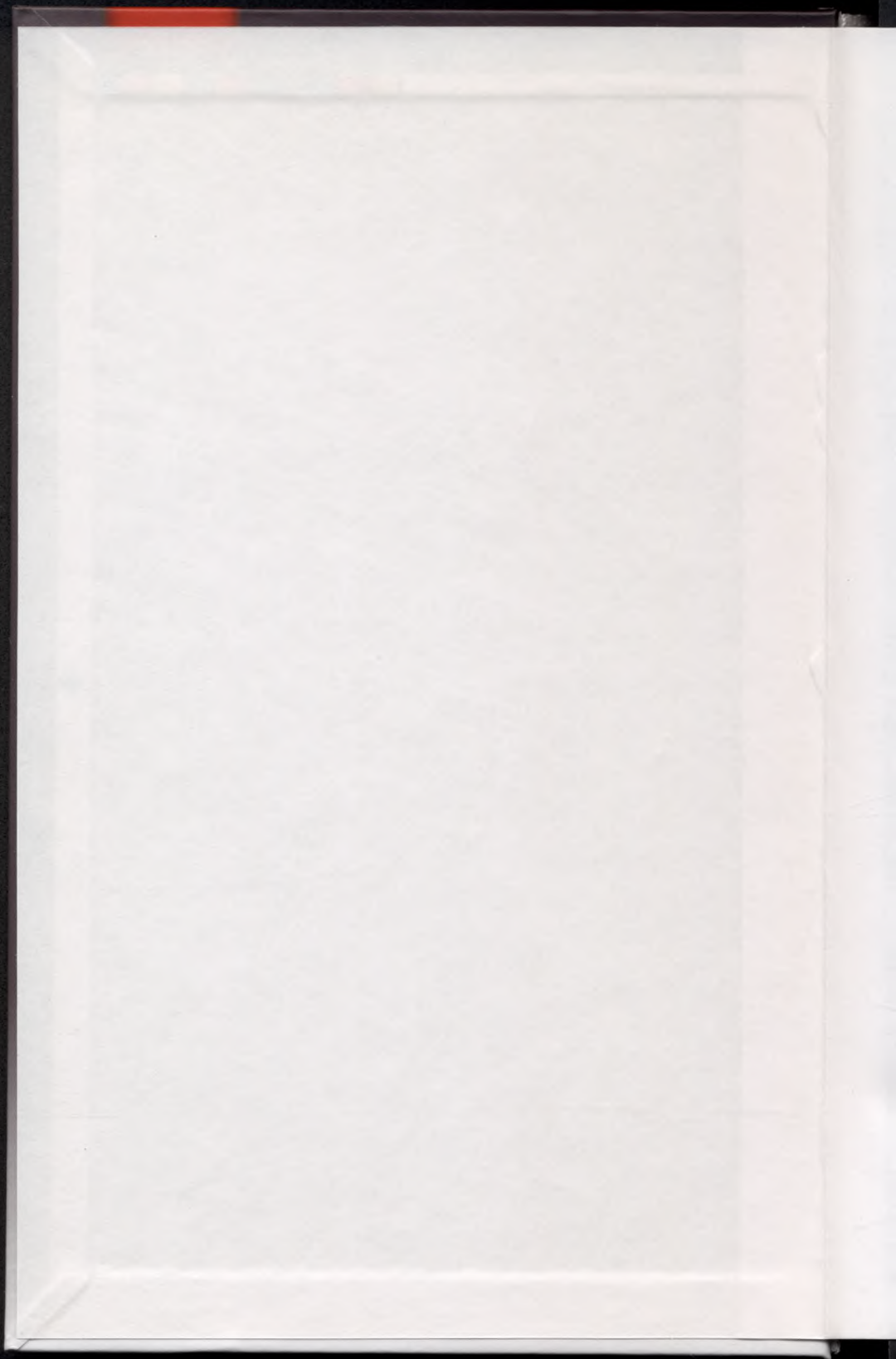
MC
225.109

ORPHEUSZ
KIADÓ

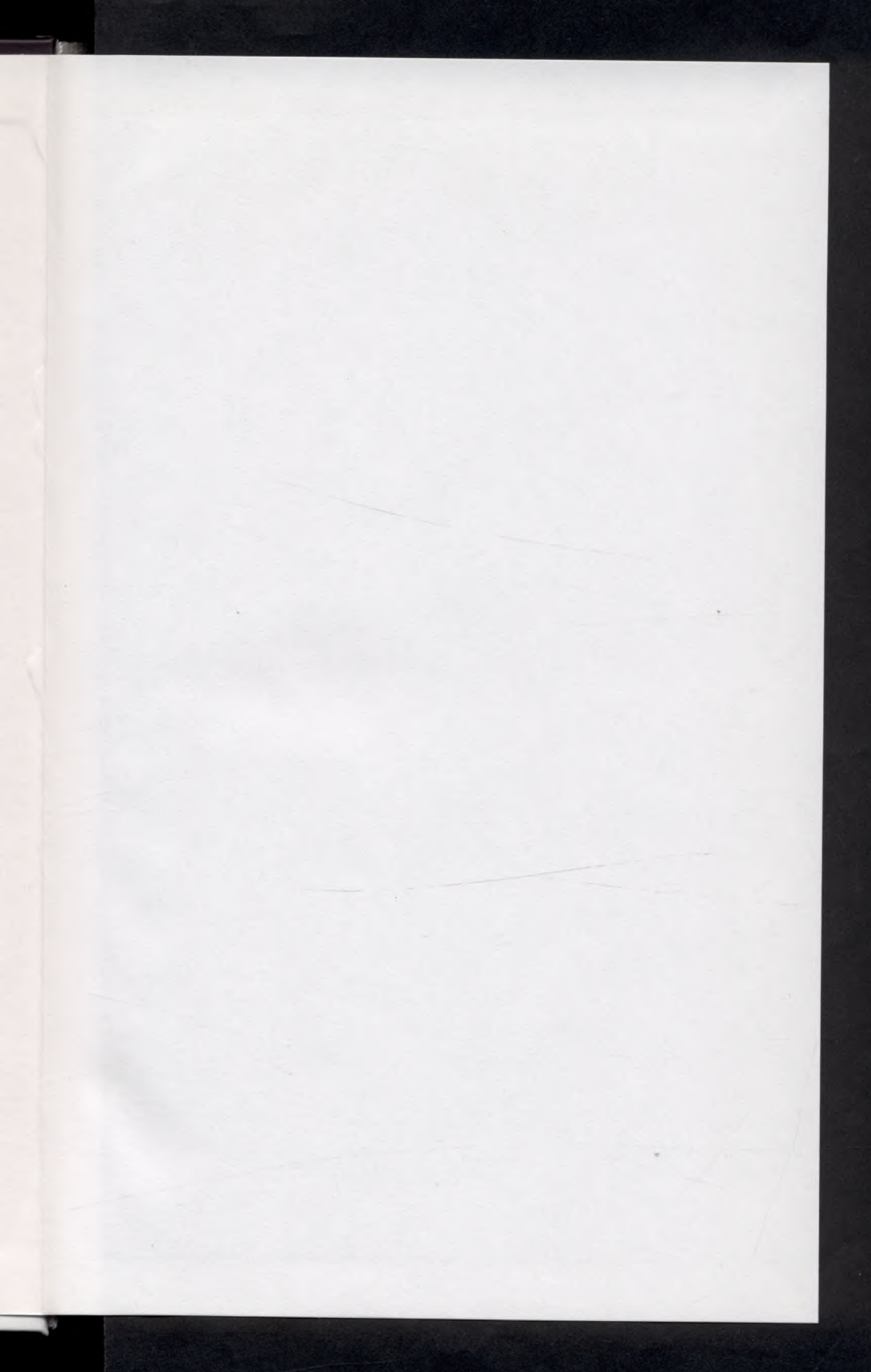
Vasy Géza

Világképek és válaszutak

VASY GÉZA

Világképek és válaszutak

VASY GÉZA

Világképek és válaszutak

Orpheusz Kiadó
Budapest, 2017

A kötet a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

támogatásával jelent meg.

Nemzeti Kulturális Alap

Ez a kötet ingyenesen jutott el a könyvtárba
a Nemzeti Kulturális Alap könyvtámogatási
programja keretében.

MC 225.109

© VASY GÉZA, 2017

© ORPHEUSZ KIADÓ, 2017

Tartalom

I.

Móricz kisepikája	11
Egy orvos halhatatlansága Fekete Gyula regénye.....	22
Az ötödik pecsét Sánta Ferenc regényéről és a fasizmusról.....	31
Mirjam Novella Sánta Ferenc hagyatékából.....	42
Elbeszélés, novella, drámaiság Galgóczi Erzsébet elbeszélései.....	49
„Élet s Halál együtt-mérendők” Jókai Anna köszöntő könyvébe.....	59
Az emlékezés útjai Jámborné Balog Tünde elbeszélései.....	69
Kő hull apadó kútba Szilágyi István regénye.....	75
Amatőrök és profik Ács Margit: <i>Kontárok ideje</i>	83
Még van emberi arcuk Marosi Gyula: <i>A nílusi krokodil</i>	92
Czakó Gábor, a sokműfajú alkotó	101
Balázs József elbeszélései (Balázs József Tolsztojról).....	108

„Az számít, hogyan élünk!”	
Mózsai Ferenc elbeszélései.....	120

Megkésett tavasz, el se jött tél	
Mátyus Aliz esszéi.....	133

Homo episodicus	
Temesi Ferenc: <i>Apám</i>	140

Tárcaregény? Novellaciklus?	
Temesi Ferenc: <i>Miért nem lettem...?</i>	149

II.

Az ember álma és történelme	
Jánosy Istvánról.....	157

Hárs Ernő emlékezete	161
-----------------------------------	-----

Nagy László szobra Pestszentlőrincen	165
---	-----

Szülőház – szülőföld – szülőhaza	168
---	-----

Emléktábla-avatás	
Szécsi Margitról.....	173

Gazdag hagyaték	
Szécsi Margit prózai írásai.....	177

A költő és a szobor	
Szécsi Margit szobrának újraavatása.....	181

Életrajz és költészet	
Juhász Ferenc: <i>A Pegazus istállója</i>	184

„Ne veszíts el minket!”	
Ratkó József drámája István királyról.....	192

Bella István testamentuma	201
--	-----

Pályakezdés és pályáiv a Kilencekről.....	210
---	-----

Húsz év múltán Rózsa Endréről.....	224
--	-----

Konczek József verstípusai	234
---	-----

Kard és költészet Kiss Benedek Balassi-kardja.....	244
--	-----

Az Arany János-díj Kiss Benedekről.....	247
---	-----

„Számvetés-féle” Kiss Benedek: <i>Lombjukat a fák elejti</i>	250
--	-----

Nagy Gáspár és a Szaltószabadság	256
---	-----

III.

Bálint György, Halász Gábor, Szerb Antal József Attiláról	269
---	-----

Az Ottlik-recepció kezdete	278
---	-----

Juhász Ferenc: József Attila sírja A mű fogadtatástörténete.....	291
--	-----

Ratkó József pályakezdő korszakának fogadtatása	305
--	-----

Utassy József első pályaszakaszának fogadtatása	319
--	-----

A művek első megjelenésének helye	335
--	-----

Vasy Géza önálló könyvei	337
---------------------------------------	-----

1. The first part of the paper discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the success of any business or organization. The author argues that without accurate records, it is impossible to make informed decisions or to track progress over time.

2. The second part of the paper focuses on the challenges of record-keeping in a digital age. It discusses how the rapid pace of technological change has created new opportunities for data collection, but also new risks of data loss or mismanagement. The author suggests that organizations must invest in robust systems and processes to ensure the integrity and security of their records.

3. The third part of the paper explores the legal and ethical implications of record-keeping. It notes that many jurisdictions have strict regulations regarding the collection, storage, and use of personal data. Organizations must be aware of these regulations and ensure that their practices comply with the law. Additionally, the author discusses the ethical considerations of data collection, particularly in relation to privacy and transparency.

4. The fourth part of the paper provides practical advice for implementing effective record-keeping practices. It suggests that organizations should develop clear policies and procedures for record-keeping, and ensure that all employees are trained in these practices. The author also recommends regular audits of records to ensure accuracy and completeness.

5. The fifth part of the paper discusses the benefits of effective record-keeping. It notes that accurate records can help organizations identify trends, make better decisions, and improve their overall performance. The author also suggests that good record-keeping practices can help organizations build trust with their customers and stakeholders.

6. The sixth part of the paper discusses the future of record-keeping. It suggests that as technology continues to advance, organizations will need to find new ways to manage their records. The author predicts that cloud-based storage and artificial intelligence will play increasingly important roles in the future of record-keeping.

7. The seventh part of the paper discusses the importance of record-keeping in the context of disaster recovery. It notes that in the event of a disaster, having accurate records can be crucial for the recovery of an organization's operations. The author suggests that organizations should have a disaster recovery plan in place that includes provisions for the recovery of records.

8. The eighth part of the paper discusses the importance of record-keeping in the context of financial reporting. It notes that accurate records are essential for the preparation of financial statements and for the audit process. The author suggests that organizations should ensure that their records are accurate and complete at all times.

9. The ninth part of the paper discusses the importance of record-keeping in the context of human resources management. It notes that accurate records are essential for the management of employee data, including hiring, training, and performance evaluation. The author suggests that organizations should ensure that their records are accurate and complete at all times.

10. The tenth part of the paper discusses the importance of record-keeping in the context of research and development. It notes that accurate records are essential for the tracking of research progress and for the management of intellectual property. The author suggests that organizations should ensure that their records are accurate and complete at all times.

I.

Móricz kisepikája

Általános iskolai olvasmány, így az alapműveltség része Móricz Zsigmond *Hét kirajcár* című elbeszélése, miként az a tény is, hogy ezzel az elbeszéléssel tűnt fel 1908-ban a *Nyugat* hasábjain, s vált egyszerre ismertté a századelő új szemléletű íróinak táborában. A középiskolai oktatás ehhez még két-három újabb elbeszélést tesz hozzá, többnyire a *Tragédia*, a *Szegény emberek* és a *Barbárok* címűeket, s ez a választás igazán igényes, mind a négy mű a legjobbak közé tartozik. A baj inkább az, hogy a közoktatásban az igen gazdag magyar költészet mellett nemcsak a dráma- és a regényirodalomra jut csekély idő, hanem a kisepikára is. Gondoljunk bele, hogy Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső és újabban Örkény István néhány alkotása mellett se többre, se mások megismertetésére nincs lehetőség. Összesen tíz magyar elbeszélés sem válik tananyagká négy esztendő alatt! A századforduló novellistái közül legfeljebb Csáth Géza neve hangzik el, a későbbiekben talán Tamási Ároné, Déry Tiboré, Sánta Ferencé, Mészöly Miklósé. Mintha még mindig azt a 19. században gyökerező hagyományt folytatnánk, hogy a költészet mellett epikánk szegényes és elmaradott. S azt a másik téveszmét hinnénk továbbra is, hogy a regény az igazi epikai műfaj, a többi csak melléktermék. Pedig a 20. században a magyar epika „nagykorúvá”, egyenrangúvá vált, s ez a folyamat nem az 1980-as években kezdődött, hanem a századfordulón, Mikszáth Kálmánnal és a korszak nagyszerű novellistáival, majd nagy erővel a *Nyugat*, s elsők között Móricz Zsigmond műhelyében. Az ő esetében is igazságtalan, ha regényei mellett alig említjük kisepikai alkotásait.

Éppen száz éve, hogy megjelent az akkor harmincéves Móricz Zsigmond első novelláskönyve, a *Hét kirajcár*. Benke László erre emlékezve készítette el ezt a kis válogatást. Ha valaki akár csak ezt a tizenöt írást elolvassa, könnyen beláthatja, hogy ha Móricz Zsigmond nem írt volna egyetlen regényt sem, akkor is legnagyobbjaink között lenne a helye. Pedig a novella nehéz műfaj. A regénnyel ellentétben alig tűri meg az egyenetlenséget. József Attila a lírai műre mondta, hogy annak minden pontja archimédeszi pont, vagyis megmásíthatatlanul tökéletesnek kell lennie. Így van ez a rövidebb elbeszéléssel, a novellával is.

Közismert, hogy Móricz Zsigmond egész életében alkotott, terjedelmes életművet hagyott hátra. Amikor a hatvanas évek derekán tizenkét kötetben gyűjtötték össze epikai alkotásait, négy könyvet töltöttek meg az elbeszélések. Közel hatszáz mű, több mint 3300 oldalon. Ez bizony önmagában is életmű. Helytelen lenne azonban, ha elkülönítenénk az író más és más műfajú alkotásait. Móricz írói világában a riport, az elbeszélés, a regény, a dráma, a publicisztika, az esszé egyazon szemlélet, munkamódszer és célkitűzés jegyében születik meg. Jókai Mórt úgy tartja számon a hagyomány, hogy ő a legnagyobb magyar mesélő. Úgy értsük ezt, hogy olyan elbeszélő, aki sokat bíz a képzeletére, s a reális világot a romantikus szemlélet varázsával vonja be. Móricz Zsigmondot úgy kellene számon tartanunk, mint a legnagyobb magyar elbeszélőt, aki állandóan figyel, kérdezi, hallgatja és szemléli kérdés nélkül is a történő valóságot, s ezt az életanyagot formálja tökéletes műremekké. Jókai azt mutatta meg, hogy milyennek kellene lenniük az embereknek, Móricz azt, hogy milyenek valójában. Jókai hitt abban, hogy a társadalom tökéletesedhet, Móricz a romlást mutatta fel.

Jókai persze 1848 hősi varázsában és a kiegyezés utáni fellendülésben bízhatott, Móricz viszont a kivándorlás, az első világháború, Trianon, a gazdasági világválság szemtanúja volt.

*

Szegény emberek – ez a címe ennek az új válogatásnak. Nemcsak egyik legismertebb munkája ez Móricznak: ő maga is könyvcímmé emelte 1917-ben, majd 1939-ben, életműsorozatának egyik köteténél. A címadást a jó író és szerkesztő mindig alaposan meggondolja. Gyűjteményes munkánál többnyire az egyik írásra irányulhat így kiemelt figyelem, s az adott mű jelentésköre átsugározhat a kötet egészére. Móricznak például ilyen kötetcímei vannak még: *Tragédia, Magyarok, Barbárok, Komor ló*. A *Szegény emberek*, ez a novellánál terjedelmesebb, s így elbeszélésnek nevezendő írás 1916 végén jelent meg a *Nyugatban*, s prózairodalmunk egyik legdöbbenetesebb hatású, a háborút elítélő alkotása. E korból csak Ady Endre versei vetekedhetnek vele. Főhőse, a vagyontalan, háromgyermekes falusi napszámos huszonkét hónapi frontszolgálat után

térhet haza huszonnyolc napnyi szabadságra. Családja végzetesen el van adósodva, s ő lopni készül a nagygazdától, aki vásárba ment. Ám otthon maradtak a gyerekek, a szomszéd kamaszlány vigyáz rájuk. Így a szegény embernek el kell tüntetnie a tanúkat: a nagylányt meg a kicsit is megöli, csak a csecsemőt hagyja életben. Az olvasó már tudja az indító jelenetből, hogy ennek a katonának a háborúban, parancsra először – később ártatlannak bizonyuló – civileket kellett megölnie, legelsőnek egy lányt. Hazatérve azt tapasztalja, hogy míg a fronton ők egész tisztességes ételmezésben részesültek, idehaza nyomorog a családja, most őszidőn semmijük sincsen télire. Miként maradhatnak életben? Néhány nap alatt nem tudja az adósságot sem visszafizetni. Végül, háborús eseményeket lázas látomásban felidézve, mindezt a feleségének elmondva arra a következtetésre jut, hogy bár a fronton az urak, a tisztek ugyanúgy hullanak, mint bakák, az igazi ellentét változatlan: „nem a muszkák vannak a másik parton... hanem a másik parton vannak a gazdagok... Mink vagyunk itt ezen az ódalon, a szegény emberek...” Majd így folytatja felismerését: „A másik parton van a tiszti menázs... ott vannak a szép nagy házak, terített asztalok meg a nagy hambárok, sok búza benne, sok bab, kolbász, ódalas, sonka... Ott süt még a nap is, még a madarak is oda járnak, mer ott jó danolni... ott vannak a jó emberek, amékek senkit se bántanak, mert krajcárt adnak a kódusnak.”

A társadalmi béke elleni izgatás lenne ez? De hát hol volt ez a béke 1916-ban? S a következő években, évtizedekben? Már a Biblia is egy olyan világot mutat be, amelyben vannak egyrészt szegények és gazdagok, másrészt igaz és hamis, gonosz emberek. Ezek az ellentétek a mai napig léteznek. Móricz történetében a szegény ember úgy gondolja, hogy könnyű jónak lenni, ha gazdag valaki. A szegényt nem született rosszasága teszi rablóvá, akár gyilkossá, hanem létének elemi veszélyeztetettsége. A háborúban valamiféle egyenlőség mutatkozott meg: az ellenség nem különböztette meg a szegényt a gazdagtól. A hátszágban azonban semmi sem változott: itt csak a szegények pusztulnak, halnak bele a nélkülözésbe. Ez a szegény ember megbocsáthatatlan bűnt követett el, ám ha nincsen háború, ha ott nem kényszerül embertelen cselekedetekre, ha ott nem válik egy gyilkos gépezet fogaskerekévé, ha helyett

a családját tudta volna bármi szegényesen is eltartani, akkor nem vált volna amorális lényé. Még így is csak lopni akart, a helyzet kergette bele a gyilkosságba. Mint Heródes katonái, gyermekeket gyilkolt, bár éppen a csecsemőt ő életben hagyta. Lényeges motívum ez: jelzi, hogy az emberség szikrája még a lázas önkívületben is megmarad benne.

Az elbeszélés címének teljesebb jelentésköre miatt volt szükséges ez a tematikai elemzés, ugyanis ez a tárgykör az egész kötet válogatásának alapvető szempontja. Érdekes azonban legalább vázlatosan arról is szólni, hogy nyelvi-poétikai szempontból is milyen sokoldalúan rétegzett ez a történet. A legfontosabb nyilván a hátországi hétköznapi élet és a frontszolgálat szembeállítása, a katonai és a jelenbeli cselekvések egymáshoz kapcsolása. A katona még csak három napja tért haza, s otthon nem a háborút elmentételező idill várja, hanem a felismerés, hogy családja talán még nagyobb életveszélyben van, mint ő maga. Így odahaza úgy cselekszik, mintha most is a fronton volna. Érdekes megfigyelni, hogy az elbeszélő miként váltogatja a főhős megnevezését. Kezdetben a két szegény, földet ásó férfi közül az egyik az öreg, a másik a fiatal. Az utóbbi később munkás, majd amikor a frontról beszél: katona. Hazamenetele után az elbeszélő embernek emlegeti, aki a kisfiának édesapa. A vásárba menet, vízióiban ismét katona a megnevezése. Az őrmester magázta, a másik csendőr tegezve szól hozzá. A feleség pedig, felismerve a helyzetet, elveszett embernek gondolja a férjét. Csupán ezekből a megnevezésekből is kirajzolódik a szerkezet vázlata, a szereplők kapcsolatrendszer.

Vargáékról, akikhez betört a szegény ember, s akik nem jelennek meg, semmi rosszat nem tudunk. Véletlen, hogy éppen ez a család válik áldozattá, a szomszéd lánnyal együtt. Az egész falu szörnyülködik, s az elbeszélésben semmi nem utal arra, hogy a befogadónak nem szükséges részvétet éreznie. Más a helyzet a korábban kölcsönt adó öreg tekintetes úrral, aki most visszakapja a tartozás egy részét. Bár elképzelhető, hogy kamat nélkül adott kölcsönt, mégis ellenszenves alak mind katonatörténetével, mind azzal, amit az adósságról elmond: „Minden bűnnek az a melegágya: az adósság... Inkább koplalni, nélkülözni, dolgozni! Csak adósság ne legyen...” Úgy beszél, mintha tudná, hogy a bűn máris meg-

történt. A szegény ember viszont távozóban kezd el gondolkozni gazdagok és szegények ellentétén, s ezt fejt ki majd a feleségének a vásárba menet.

Részletesebb elemzést érdemelne a gyermek-motívum is, s nem csak ebben a műben. A gyerekölés a szegény ember első, meghatározó háborús élménye volt. Akkor parancsra ölt, most kényszerhelyzetbe kerül, s bár hiányzik a vezényszó, a parancs, beindul a saját életét, családját menteni kívánó automatizmus. A kisbabát azonban életben hagyja, az nem árulhatja el őt. Az ember azt hitte: a családjáért cselekszik, a gyerekeiért, pedig végzetesen ártott nekik is. Őt el fogják ítélni, talán halálra. Ki ad ezek után kölcsönt, munkát a feleségének? Nyilván megbélyegzetté válnak. Hogyan fognak életben maradni? A családján való segítség szándéka indította el a végzetes úton a szegény embert. Jót akart, de gonoszat cselekedett. S amikor a csendőrök elviszik, kijózanodva ő maga is pontosan tudja, hogy elveszett emberré vált. Amiért a fronton kitüntetés járhat, azért itt elítélik. Ő már későn döbben rá arra, hogy a társadalom gondjait háborúkkal nem lehet megoldani. Az olvasó azonban már 1916-ban felismerhette az akkor még korántsem általánosan elfogadott írói ítéletet, mely szerint emberiség elleni cselekedet a háború, és az a társadalmak végzetes kettészakítása is, mely során hatalmas tömegek kényszerülnek arra, hogy a létminimum alatt tengődjenek. Az olvasónak megadatik az is, hogy részvétet érezzen mind a háború áldozatai, mind a legylilkolt gyermekek, mind a szerencsétlen gyilkos iránt, aki maga is áldozat.

A *Szegény emberek* Móricz Zsigmond egyik legkegyetlenebb epikai műve. Erre kényszerítette őt a művészi igazmondás, mert reménykedésre okot alig látott. Írt ő idilleket is élete során, epikai műveiben ott van a derű, a humor, a jókedv, az életöröm, ám a tragédiák sora nem teheti ezeket önmagukban meghatározóvá. Benke Lászlónak ez a válogatása tudatosan állítja a középpontba a szegény embereket, akik amúgy is meghatározó alakjai az írói világnak.

*

Ha sorra elolvassuk ezeket a történeteket, azonnal szembeötlík, hogy mennyi bennük az értelmetlen, elkerülhető haláleset. A *Sze-*

gény emberekben ennek két síkja volt: a fronton történt tömeges, de nem részletezett haláloké és a falubeli kettős gyilkosság. Az *Egyszer jóllakni* Kis Jánosa negyed századdal korábban már megjelent a *Tragédia* főhőseként. Ott halálra ette magát a nagygazda lakodalmán. Itt a gróf rendez kapásainak lakomát, de közben elcsábítaná a szegény ember feleségét, aki ezért halálra dőfi a mellé – nem véletlenül – odaülő csendőrt. A téma első változata groteszk példázat, ez a második közvetlenebb társadalmi vádbeszéd. Az *Ökörítő* a kötet végén csak látszólag, műfaji szempontból nem illik ide, hiszen nem elbeszélés, hanem riportélményből született publicisztikus esszé. Már első mondata közli aényt: „Háromszázhuszonöt halott, kilencvenkilenc sebesült.” A falusi bálon ennyi volt az áldozat 1910-ben, ugyanis tűz támadt, miután beszögezték a kaput, s egymást taposták agyon a menekülni nem képes emberek. A kaput azért zárták be, hogy senki fizetés nélkül be ne juthasson. A kisajtóhoz pedig nagyon kevesen jutottak el. Móricz az egyedi eset legáltalánosabb tanulságairól beszélt. A tragédia közvetlen kiváltó oka a kapzsiság volt. Ez örök emberi rossz tulajdonság. Ám fölteszi a súlyosabb kérdést: „Mit hozott hát a kultúra? Azt, hogy a régi halász, pásztor, tehetetlen földöntúró parasztnép világába nem hozott reális hasznot, de hozott morális kárt. Ma nagyobb divat ezekben a falvakban a durvaság, a szívtelenség, a komisszás, mint bármikor is volt; ma, aki valamit ad magára, hetyke és kemény, és az istennel nem törődik! Mert ő az első a világon!” Majd egy évszázad telt el azóta, s kérdezhetnénk: mit hozott a globalizmus a Kárpát-medencében?

Gyilkosság áll a *Barbárok* középpontjában is. A veres juhászt és társát azonban nem a háború vagy a nyomor kényszere teszi gyilkossá. Ők profi bűnözők, akik vagyonáért ölik meg a másik juhászt, annak a fiát meg a kutyáikat. Gyerekhálál itt is van. Kisgyermek hal meg *A kondás legszenyesebb inge* című novellában is. Betegség végez vele, ám ennek oka a méltatlanul nyomorúságos életmód, amelyet a földbirtokos felesége csupán a tudatlansággal társít, s nem gondol a kényszerűsége.

Nem erőszakos, de nem is természetes halálok szerepelnek *A nyáj és pásztora* cselekményében is. A gazdag és gögös falu papja – 1932-ben született ez a mű – felsőbb parancsra az egyke ellen

prédikált. Hívei, a nagygazdák nehezményezték ezt. Egyikük azt fejtegette, hogy elvinnék majd egy háborúba a fiaikat, s odavesznének, mint Doberdónál történt. A többi pedig a jólétet említette, a vagyont, hogy az szét ne aprózódjék. Aztán meghalt az egyik nagygazda, később a másik is, mert állandóan részegeskedtek. A papot kezdte a falu kiközösíteni, s ő elbizonytalanodva kérdezte a falu egykezű vezetőit. Az egyik a tanítást és a jómódot említette. A másik így válaszolt: „...kódus országot akarnak vagy gazdag országot? (...) Ellep bennünket a sok éhes ember. Hát van lelke az uraknak azt kívánni, hogy töméntelenre sokasodjon a világ? Hiszen munkanélkülivel van tele most is minden város. Itt a falvak is. Ezrével hevernek a munkáskezek, tudnak neki kenyeret adni?” Ez a mű is 1932-ben íródott, s állítása ma is szívszorító. Egyre kevesebb a gyerek, s nem egyes régiókban, hanem országszerte. S egyre több a munkanélküli. A remény pedig távoli, hiszen a gyors változás elképzelhetetlen.

A gazdagok és a szegények örök ellentétéhez is kapcsolódik a társadalom szerkezeti, kulturális, magatartásbeli változásainak radikális felgyorsulása a századvégi gyors kapitalizálódást követően. A *Barbárok* vallatóbírája azért nevezi így a veres juhászt és világot, mert őt a gyilkosság ürügyéül és eszközüül szolgáló bőrvön tölti el babonás félelemmel, s ez készletti vallomásra. A barbárok minősítés azonban többes számú, s ebbe az egész ridegpásztori világ beleérthető. Hiszen babonásság szempontjából nem lehetett nagy eltérés áldozat és gyilkos között. Érdemes azt is megemlíteni, hogy ez az elbeszélés aligha játszódhat a két világháború között, ugyanis egy háromszáz birkás nyájjal akkor már nem lehetett volna a fél országon, a Dunán átkelve kóborolni. Erre a kiegyezés utáni, a betyárságot felszámolni kezdő időszakban volt még lehetőség. (Ezt igazolja az is, hogy az elbeszélésben csendbiztos, pandúrok szerepelnek, s ilyen foglalkozások 1884-ig, a csendőrség országos megszervezéséig léteztek. A juhászt Szögedébe vitték elfogása után, s ez a város volt a betyárvilág felszámolásának hatósági központja.) A bíróhoz hasonlóan gondolkodik *A kondás legszenyesebb inge* tekintetes asszonya is, hiszen ez az ing lenne hivatott meggyógyítani a beteg gyereket. Az író nem valamelyik szereplőnek ad igazat, hanem egy szörnyű helyzet összetettségét mutatja meg.

A nagy szárazság mellett a társadalmi változások, az azoknak való megfelelni képtelenség kerül az *Esőleső társaság* középpontjába. Megmutatkozik ebben a történetben a nagyszülőkről felidézett emlékek alapján az is, hogy az úri világ, a gazdagoké is teli volt barbársággal, középkorias szokásokkal, s ezekre az unokák nemzedéke nosztalgiával emlékezik vissza. Az idősebb urak a társaságban elégedetlenek már felnőtt gyermekeik foglalkozásával, sorsával, ugyanakkor reménykednek, hogy korszerűbb gazdálkodásra fognak áttérni, s az új nemzedék kivezeti majd az országot válságos helyzetéből. E történetnél egyedibben, kiélezettebben van jelen ez a fajta nemzedéki szembenállás a *Komor ló* című alkotásban, amely poétikailag meglepően újszerű elbeszélés, hiszen voltaképpen filmnovella. A hortobágyi csikósok bemutatott világa önmagában még a barbárságot idézhetné meg a maga vitathatatlan szakmai és erkölcsi értékeivel, ám már gépkocsik száguldanak az országutakon, repülők az égen. A számadó csikós még a maga nevelődése szerint képzei el fiának, lányának sorsát, azokat azonban már az újfajta világ vonzza. A csikóslegénynek is jó fiú sofőr szeretne lenni. A lány pedig a kiszemelt falusi gazda helyett a nincstelen bojtárba szeret bele. A számadó végül, akárcsak az esőleső társaság, megérti az idők szavát.

Ugyancsak a társadalom változásai adják az alapját a *Kapitalista a tanyán* történetének, ám itt szinte Mikszáth-módra derűsebb, játékosabb-anekdotikusabb a történet, amely személyes emlékként íródik meg, s alighanem az is. A szőlőművelő napszámos az elbeszélő javaslatára felesbe vállalja el a két hold szőlő művelését. Bár nem fizet rá a jóakarató üzletre, a kapitalizmusban csalódik, s a bor is nagyon rossznak bizonyul. Viszont tud venni lovat, kocsit, fuvaros lesz, s meg is nősül. Szintén az úr-szolga viszonyral foglalkozik *Az úr a tornácon*. Egy banális hétköznapi esemény ad lehetőséget a pompás jellemrajzra, három eltérő személyiség bemutatására. A zsugori úr, a megértő feleség és a munkáját napszámosként, de nem eléggé folyamatosan végző kertésznő konfliktusa csak látszatra egyedi eset, hiszen a gazdák, a munkáltatók legtöbbször hasonlóan hajszolta dolgozóit.

Hasonlóképpen a jellemrajz a lényege a pillanatkép helyett folyamatrajzot bemutató Égi madár cselekménysorának. Az idős nagy-

gazda és a fiatal, de szegény lány házassága akkor is konfliktusokkal terhelt, ha a gazda eltartja a feleség szüleit is. Egyrészt azért, mert a gazdag rokonság nem akarja igazán befogadni a fiatalasszonyt. Emellé tornyosul a végzetesebb baj: hazajön a katonaságtól az ugyancsak szegénysori Miska, a régi udvarló, aki végül magával viszi a nagyvárosba az addigi sorsán bánkódó, amúgy kardos menyecskét.

*

Két olyan novellát is olvashatunk ebben a válogatásban, amelyben a szegények világa ellentételező szembeállítások nélkül jelenik meg. S mindegyikben ott van hangsúlyosan a szolidaritás gondolata. A gazdagok hajlamosak arra, mint az előbbi történet is mutatja, hogy elzárkózzanak a szegényektől, és szinte ellenségüknek tekintsék őket. A szegények között azonban él az egymásra utaltság szelleme, valamiféle ösztönös humanizmus. A *Hét krajcár* közismert történetében végül a koldus segít a családon, ő adja oda a hiányzó krajcárt, hogy szappant lehessen venni. A *Kis Samu Jóska* a fronton játszódik, hallgatnak a fegyverek, gyönyörű, fényes nappal van, mintha béke lenne, s ez a béke költözik a figyelőállásban lévő katonákba is. Ők természetes módon ébrednek rá arra, hogy az egymással szemben álló lövészárkokban egyaránt emberek fekszenek, akik békében szeretnének élni, s messzi családjukra, gyerekeikre gondolnak. A krajcárkeresés történetében hangsúlyos a játékoság s a gyerekszereplő is, hiszen ő maga az elbeszélő; a három katonájában egy gyerekjáték kerül a középpontba, s a hangvétel itt is az idilli elemeket próbálja felmutatni a háború tragédiájában.

*

Az egyes emberek természete, jelleme, viselkedése függ a biológiai meghatározottságtól, a neveltetéstől, a társadalmi helyzettől. Móricz Zsigmond ezt pontosan tudta, s élettapasztalatai csak megerősítették ebben. Ő soha nem mondta azt, hogy a gazdagok gazdemberek, bűnösök, s azt sem, hogy a szegények mindig ártatlan áldozatai sorsuknak. Abban azonban biztos volt, hogy a műveltebb,

jobb társadalmi helyzetű, főként a vezető beosztású személyeknek sokkal nagyobb a felelősségük. Ők azok, akik változtatni tudnának az ország s benne minden rászoruló sorsán. Olyan összetett Móricz szemlélete, mint a harmincas évek közepén József Attiláé. Miként a költő megfogalmazta:

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat,
s így mindegyik determinált.
Így él a gazdag is, szegény is,
így szenvedünk te is meg én is
s még jó, ha az ember haragja
nem magát az embert haragja (...)
(Magad emésztő...)*

Ám mindkettejük tapasztalata az is, amit a *Hazám* így summázott:

*Retteg a szegénytől a gazdag
s a gazdagtól fél a szegény.
Fortélyos félelem igazgat
minket s nem csalóka remény.*

Mi vezethetné ki az emberiséget a rettegés, a félelem világából? Hiszen, miként ezek az elbeszélések cáfolhatatlanul tanúsítják, s amiként ezt a magunk későbbi élettapasztalataival és irodalmi élményeivel is megerősíthetjük, elháríthatatlannak mutatkoznak a konfliktusok: a háború, az erőszak, a szegénység, a kultúrák és a nemzedékek ütközése, az öregek, a gyerekek, a munkanélküliek nyomora, a társadalom részvétlensége. József Attila „tűzhelyet, családot” remélt az embereknek, s hogy majd „finomúl a kín”. Mindezt remélte Móricz Zsigmond is, s addig is ellenerőként, megtartó csodaként felmutatta a szolidaritást, a szerelmet, a családot, a szeretetet, a megértést. Régmúltnak tűnik az a világ, amelyet megörökített, ám az emberiség nem sokat változott,

s a reményt is ugyanazok az értékek adhatják meg a mi számunk-
ra is. MórícZ Zsigmond a mi írónk, közvetlenül szólít meg ben-
nünket. Nekünk is hiányzik a hetedik krajcárunk, mi is lessük az
első érkezését.

Egy orvos halhatatlansága

Fekete Gyula regénye

Orvos szavunkat általában kétféle értelemben használjuk. Elsődlegesen a betegeket gyógyító képzett szakembert nevezzük így, ritkábban pedig azokat a személyeket, cselekedeteket, jelenségeket, alkotásokat, amelyek bajokat hárítanak el, orvosolnak. A szó eredete bizonytalan, ám mind a lehetséges finnugor, mind az ótörök ősi fogalom jelentése a varázslással függött össze. Igen, a baj leküzdése mindig jó varázslat.

A művészre és alkotására ebben a második jelentéskörben szinte mindig igaz lehet a gyógyító hatás. Okkal írhatta híressé vált versében Illyés Gyula Bartók Béláról, halála után egy évtizeddel: „Dolgozz, jó orvos, ki nem andalítasz; / ki muzsikád ujjával / tapintva lelkünk, mind oda tapintasz, / ahol a baj / s beh különös, beh üdvös írt adsz / azzal, hogy a jaj / siralmát, ami fakadna belőlünk, / de nem fakadhat, mi helyettünk / kik szív-némaságra születünk – / kizenged ideged húrjaival!” Az már a költészet csodája, hogy ez a vers szóval is kizengte a jaj siralmát, s 1955 őszén, megjelenésekor különösen nagy volt a hatása. Nyilvánvaló, hogy Bartók és Illyés műve nem egy személyiség, hanem az egész társadalom betegségéről tudósított, azt próbálta gyógyítani.

Egy író nemcsak költeménnyel vagy regénnyel kísérrelheti ezt meg, hanem közéleti, publicisztikai, szociográfusi, politikusi tevékenységgel is. Illyés Gyula vagy tágabban a népi írók mozgalmának alkotói ugyanúgy példák erre, mint tanítványaik, a háborús éveknek, majd a fényes szelek korának fiataljai, köztük hangsúlyosan az 1922-ben született Fekete Gyula. Eldönthetetlen, s szerintem felesleges is lenne azon hosszasan meditélni vagy vitatkozni, hogy az ő életművében mi a jelentékenyebb: a publicisztika vagy a szépirodalom. Ő maga így írt munkásságáról és a felejtésről a 82. születésnapjára datált *Öninterjú*-ban, szóba hozva, mit felejtethetnek majd el:

„A szépíró esetleg. De a közíró majd annál sűrűbben emlegetik, minél inkább pusztulnak kifelé a világból... Bár a szépíró sem könnyű felejtetni. Te nem veszed számba azt, hogy minden, amit a nyilvánosság magába fogad – az eszme, a gondolat, a mű, az igazság – önálló életbe kezd és teszi a dolgát. Nem kell pesztrál-

ni folyton, öntevékenyen teszi a dolgát. Példát mondok: Az orvos halála. Minden besegítés nélkül hogyan szerezett magának olyan nagy-díjat, amely mellett pironkodhat a kor akárhány babérkoszorúja. Megjelenését a teljes elismerésben egyhangú kritikai kórus fogadta. Második kiadása egy év múlva már az Olcsó könyvtárban, klasszikus irodalmi értékeink közé besorolva jelenik meg. Évente jönnek az új kiadások, Págerrel a főszerepben film készül belőle, ajánlott és kötelező olvasmányok közé iktatják a középiskolákban, több százezer példányban jelennek meg idegen nyelvű fordításai, huszonöt kiadást ér meg s ebből tizenöt idegen nyelvű. Soha semmilyen díjjal, jutalommal, kitüntetéssel nem illették, s a mi korunkban a díjazási manipulációnak ez a megfontolt és szívós kirekesztése számomra olyan kiemelt díjazásnak minősül, hogy fél évszázad irodalmi terméséből nincs hozzá fogható. Semmilyen plecsnival nem cserélném el ezt a kitüntetést. Önmagában meggyőző bizonyosság arra is, hogy az egymást váltó díjosztó hatalmaktól nemcsak független maradhattam, de arra sem láttak esélyt, hogy táborukba csalogassanak.”

A keserűség és az önvigasztalás egyaránt benne van ebben a vallomásban. Az említett regény diadalútja vitathatatlan és maradandó értéket közvetített, ám az író itt nem gondolt arra, hogy a gyakori kiadásokhoz, a filmhez, a fordításokhoz az is kellett, hogy az akkori kultúrpolitika akarja mindezt. A hatvanas évek közepén már megvolt a hajlam a művészi értékek – bár korlátozott – támogatására. Szinte évente változott a helyzet. *Az orvos halála* kéziratát a *Kortárs* főszerkesztője még visszaadta, akárcsak Fejes Endre *Rozsdametetőjét*, aztán egy év múltán mindkettő hatalmas siker lett. A börtönből szabadult Déry Tibor 1962 őszéig nem publikálhatott, attól fogva folyamatosan jelentek meg a könyvei. Gyanítom, hogy Fekete Gyula közírói tevékenysége volt az, amely megakadályozta az ő méltó elismerését. Ez az elutasítás haláláig eltartott. A Magyar Írószövetség például számos alkalommal felterjesztette őt Kosuth-díjra, ebben az évszázadban már minden évben, s hiába. Javasoltuk őt Prima primissima-díjra az újságírás kategóriában, hogy fény vetüljön ez irányú munkásságára, s abban a reményben, hogy ezt könnyebben megkaphatja, mert a szépirodalomban nagyobb a verseny. Tévedtünk. Halálos betegen is csak primának minősítet-

te őt a zsűri. Nem mondhatta el néhány mondatos végakarátát. De megírhatta. Műveiben ott van a lényeg. Gyógyító ember volt a közíró, a szépíró. Miként gyógyító ember Weisz doktor, *Az orvos halála* című regény főhőse, s miként gyógyító erejű maga a regény is.

*

Az ötvenes évek közepén kezdett feltűnni, majd a hatvanasokban elterjedni irodalmunkban a kisregényforma, illetve a feszes szerkezetű, karcsú terjedelmű regény, s kitüntetetten az a változata, amely az életforma kérdését állította középpontba, hangsúlyosan foglalkozva annak erkölcsi vonatkozásaival. Hogyan kell élni? – foglalmazta meg a korabeli kritika e vonulatot egyetlen kérdőmondatban. Veres Péter, Déry Tibor, Lengyel József, Sarkadi Imre kezdeményező művei után Cseres Tibor, Fejes Endre, Fekete Gyula, Kertész Ákos, Mészöly Miklós, Örkény István, Sánta Ferenc és mások egyes könyvei máig emlékezetesnek bizonyulnak. Az életforma kérdése olykor kifejezetten az akkori, 1956 utáni, már konszolidálódott szocialista rendszer körülményei között vetődött fel, mint Sarkadi Imre *A gyáva* és *Bolond és szörnyeteg* című műveiben. Máskor kiélezetten háborús vagy diktatórikus viszonyok közé kerülnek a szereplők, mint Cseres Tibor *Hideg napok*, Sánta Ferenc *Az áruló* és *Az ötödik pecsét*, Mészöly Miklós *Saulus*, Örkény István *Tóték* című kisregényében. Egy harmadik jellemző változatban a háborús, diktatórikus helyzet és az utána következő élet rokonsága és különbözősége szervezi a művet, mint Lengyel József *Igéző* vagy Sánta Ferenc *Húsz óra* című alkotásában. Egy negyedik változatnak azt tekinthetjük, amely életutakon vezet végig, mint Fejes Endre *Rozsdatemetője*. Elsősorban ide sorolható *Az orvos halála* is, azzal az eltéréssel, hogy Fekete Gyula regénye alapvetően az 1960 körüli jelen időben játszódik. Mégis, az életszámvetés alaphelyzete az egész életutat érinti, és az alapkérdés csak kevésbé vonatkozik a jelenre és a jövőre, alapvetően múlt idejű: hogyan éltem, s vajon lehet-e ezen változtatni?

Fekete Gyula regényének címe természetesen a főszereplő foglalkozására utal, s egyúttal előrevetíti sorsát. Ez a cím, miként ezt annak idején Földes Anna megírta, rájátszik a világirodalom egyik legismertebb művére, Lev Tolsztoj kisregényére. Mellékes, hogy ez

tudatos vagy véletlen írói eljárás-e. Az *Ivan Iljics halála* ugyancsak egy életút felmérése, de ott a kudarc a nyomatékos, míg a magyar regény címszereplője az átlagemberek, a köznapiak sorában hősnak bizonyul. Tolsztoj azt írta, hogy „Ivan Iljics élete egyszerű, mindennapi és iszonyú volt”. Weisz doktoré is egyszerű és a fasizmus korától eltekintve mindennapi, de nem iszonyú, hanem felemelő. Ha hivatalos gyászjelentést adtak volna ki róla, abban azt kellett volna írni, hogy hivatásának teljesítése közben hősi halált halt: idősen, betegen, nyugdíjasként levezetett a tanyán egy bonyolult szülést, majd agyvérzést kapott, s nem akadt, aki rajta segíthetett volna. Doktor Weisz Dezső persze nem volt hőstípus. Olyan orvos ő, mint a legtöbb, tízezerből az egyik, aki gyakorolja a hivatását. S egyébként is átlagember voltát hangsúlyozza az elbeszélő. Életében mindössze két különleges esemény akadt: az egyik szerelmi csalódás, ilyesmit szinte mindenki átél, ám itt a társadalmi rangkülönbség játszott szerepet. A másik az igazi tragédia. Az orvos zsidó, s megjárta a haláltábor, két fia munkaszolgálatban pusztult el.

A Rákosi-kor epikus műveinek főszereplői szinte kivétel nélkül munkások vagy parasztok; az értelmiségi pedig vagy ellenség, vagy kommunisztává „fejlődik”. Ennek a sematizmusnak szinte az ellenhatásaként az évtized második felétől szembeötlően megsaporodtak az értelmiségi hősök, s köztük is a vívódóak. Írók, újságírók, művészek, tudósok s természetesen orvosok, tehát úgynevezett elit értelmiségi foglalkozások képviselői jelennek meg, akik vagy hivatásukkal, vagy a társadalom állapotával kerülnek súlyos konfliktusba. Kérdéssé válik számukra az élet értelme. Weisz doktornak a múltban s a jelenben sincs gondja hivatásának gyakorlásával, teszi a dolgát, amíg él. 1944-es meghurcoltatását igyekszik lezárt múltként kezelni. Leginkább azt sajnálja, hogy nincsenek utódai, de megnyugvást talált abban, hogy számos gyermeket ő segített a világra, s azok mind az ő utódai valamiképpen. A politikával pedig nem foglalkozik. Szociális lelkiismeretére hallgatva írta a negyvenes évek elején az uradalmi intézőnek, hogy a munka közben súlyos balesetet szenvedett s elbocsátott családjával kapcsolatban legyenek méltányosak. Kioktató választ kapott: ne lázítson. A jelen időben, az ötvenéves érettségi találkozó alkalmával egyik diáktársának meg is mondja, hogy nem szereti a politikát. Annak sem örül

kifejezetten, amikor egy másik, nyugaton élő diáktársával együtt reggelizve az politizálni kezd. S nem Weisz, hanem ez a „kapitalista” mondja a következőt: „Azt hiszem, nincs ma már értelmes ember a világon, beleértve természetesen az értelmes kapitalistákat is, aki ne tudná, hogy a szocializmusé a jövő. Valamilyen szocializmusé... pontosabban: a tőkét és a hatalmat előbb-utóbb társadalmasítja az ember.” Ő, Lebovits finom ráutalásokkal érzékelteti, hogy azért nem lenne képes Magyarországon élni, s azért utál még átrepülni is Németországon, mert ő is megjárta a haláltáborokat, ő is elveszítette számos családtagját, a feleségét is. S kíváncsi arra, hogy orvos barátja miként gondol azokra a falusiakra, akik annak idején kellemetlenkedtek vele. Az olvasó tudja, hogy az orvos ott-honát teljesen kifosztották, hogy az egyik család, Móréeék különösen vadak voltak 1944-ben. S talán meglepő, de Weisz inkább csak orvosként tartja számon őket, csupán házvezetőnője, Mariska az, aki nem tud megbocsátani a hajdani gyűlölködőknek, fosztogatóknak. A doktor tehát lehetne sértett ember, de ő lényegében megbocsátó. Orvosként a hivatását gyakorolja, egyébként pedig szinte semmire sincsen ideje. Amikor hatvannyolc évesen, súlyosbodó betegsége miatt kérte nyugdíjazását, remélve még öt-hat esztendő, meg is lepődött:

„Reggel óta sokat tűnődött az élet értelméről. Soha idáig nem jutott eszébe, hogy az élet értelméről gondolkozzék. Hézagmentesen kötötték egyik napot a másikhoz a tennivalók, mint a jó beton, sodorta a sors tovább, tovább a bizonyos gödör felé, elmaradtak sorra az esztendők. Furcsállotta is most, hogy ez idáig csak élt, csinálta, amit csinált, és azon sosem gondolkozott el, van-e értelme ennek az egésznek, és mi értelme van.”

A hivatás gyakorlásának valamifajta gépiességét, monotóniáját sejteti ez a regény kezdetén olvasható fejtegetés, s elsősorban aligha az életút igazsága, sokkal inkább a regény sűrítő technikája követeli meg. Hiszen a doktor mindössze két hétig lehet nyugdíjas, mert utóda hirtelen távozik, külföldi ösztöndíjat kap. Weisz doktor rákényszerül, hogy az ellátatlan körzetet átmeneti időre, esetleg hónapokra továbbra is vállalja. Ugyanannyit dolgozik, s közben mégis egyre gondolkozik. Elkerülhetetlenül, hiszen számvetéshelyzetbe került. Erre készíti a betegség, a nyugdíjaslét, az ötvenéves érettségi találkozó.

Elsőrenden a betegség, hiszen hatvannyolc éves ugyan, mégsem akarták még nyugdíjazni őt, szükség volt a munkájára. Mint a regényidő mindössze hét napja mutatja, így is túl későn kérte nyugdíjazását. Rosszullétei egyre szaporodnak, egyszer eszméletét is elveszti. Tudja, hogy bármikor meghalhat, s ezt erősíti meg a kórházi vizsgálat. A számvetést elsősorban a követelőző halálérzet kényszeríti ki. Ezért kell nyugdíjassá válni. Weisz doktor negyvenöt éve ugyanabban a faluban dolgozik, ez formálta életritmusát. Számot kell vetnie azzal is: hogyan tovább? Mi a teendő a remélt öt-hat évben? Felesége azt tervezi, hogy eladják a házukat, vesznek a fővárosban egy kisebbet, s ott éldegélnék nyugalomban, vigyázva az egészségükre. A doktor érdemben nem foglalkozik ezzel, de érzékelhetően maradna nyugdíjasként is. Élete utolsó hetében pedig egyre jobban érzi, majd tudja is már, hogy a házából már csak a temetőbe fog költözni.

Lebovitscsal beszélgetve kínálkozott egy harmadik lehetőség is. Hívta őt egy svédországi békés, tengerparti nyugdíjas panzióba háziornak. A doktor meditált ezen, hiszen vonzó volt az ajánlat, s még soha nem látott tengert sem, de aztán levelet írva hitvallást tesz megkötöttségéről: „Svédországban éppúgy fölszántják a temetőt. Kitelne egy-két utcásor belőlük, ahány embert én itt visszarángattam az életbe – többnyire ők maguk is elfelejtették már. Egy kevés költői pátosszal azt is írhatnám: nincs ugyan utódom természet szerint, kiirtották őket, de bosszúból én az injekciós tűmmel átoltottam a magam életét a másokéba, és ezer év múlva ezerannyi lesz az utódom, mint a két fiam gyilkosainak.”

A számvetés harmadik inspirálója az érettségi találkozó, illetve annak kapcsán a már említett orvosi vizsgálat, valamint a véletlen találkozás ifjúkorának nagy szerelmével, miközben feleségét üzletekbe kíséri. A kórházi vizsgálat betegségének súlyosbodását igazolja. Angyalka pedig ifjúkorának rég elsüllyedt kudarcára emlékezteti. Nem tudjuk, hányan érettségizhettek az első világháború előtti évek valamelyikében abban a megyeszékhelyi gimnáziumban, talán harmincan is. Mindössze nyolcan maradtak életben, s csak egyikük nem jött el. Számvetés ez is: senki nem végelgyengülésben távozott az élők sorából. A diáktársak közül kettőnek van jelentősebb szerepe. Lebovitsról már esett szó. Csordás Ferenc nyugdíjas főmérnök-

kel hazafelé utazik a vonaton egy darabig az orvos. A szinte kicsattanó egészségű férfi nyugdíjas éveinek örömét a kertészkedésben és unokáiban találta meg. A doktor helyesnek tartja ezt az utat, de az ő számára ez járhatatlan. A mérnök is kérdezi, hogy „annak idején” nem kellemetlenkedtek-e vele a falusiak, de a válasz elhárító. Csordás belátja, hogy a mérnök hol tervezi a hidakat, hol meg felrobbantja, a doktor pedig örömmel állapítja meg magában, hogy ő csak gyógyított, gazembereket is, de azok tetteiért nem felelős.

A meditációra, a számvetésre mindössze szűk hete van az orvosnak: vasárnap reggeltől szombat hajnalig, a postamester temetésétől egy újszülött világra segítségig és a saját haláláig. A postamester szombatra virradó éjjel halt meg, akárcsak egy hétre rá az orvos. Az író feszes, gondosan megszerkesztett regényt alkotott, a sűrítés ideális mértékét teremtve meg. A mű címe és az orvos sokasodó rosszulletei szinte siettetik a komor véget, ugyanakkor a beszédmódban s az orvos viselkedésében nyugalmat és türelmeséget érzékelhetünk. A haláltudat csupán a halál előtti percekben zaklatja az orvost, aki egyébként meg van elégedve sorsával, hiszen mindvégig az életet szolgálhatta. Legutolsó teljes napján, a kertben üldögélve a csillagosodó estében így gondolkodik:

„Persze fontoskodik az ember; idő- és arányérzékét rég elvesztette már. Lakályos mennyországokat gondol ki magának, valahol a csillagközi térben, márvány síremléket a szülőbolygóján, itt alant. Mindenáron örökké szeretne élni, hírében, nevében legalábbis. Gondolkodó gépeket szerkeszt, de ő maga nem gondolja végig, mit jelent a világmindenség idő-folyamában az a nagyon-nagyon kevés százezer földi esztendő, vagy az alig mérhető több milliárd.

Végtelen kis számok százszoros értéke is végtelen kicsi: egy pillanat az élet, és a márvány síremlék kora sem több egy pillanatnál. Sok bajtól, illúziótól szabadulhatna az ember, ha fölmérné végre a pillanat tágítható, de áttörhetetlen korlátait.”

Mindehhez azt gondolta még hozzá, hogy bár a pillanatban kell és érdemes élni, ám az emberélet-pillanatnak szükséges, hogy legyen önmagán is túlmutató célja, értelme. Tegyük hozzá, hogy végül is ő mindvégig így élt: szolgálta embertársait. Nem épített házat, nem ültetett diófát, fiai elpusztultak, míg ő egy nem is olyan kis közösség egészségét óvta, gyermekeit segítette világra.

Sok mindenről volna még szükséges szólni e regény hiteles elemzése kapcsán. Ezúttal csak jelezhetem a témákat. A regény szerkezetében figyelmet érdemelnek a tematikus, motivikus ismétlődések, a tér- és az időkezelés. Jól megalkotottak a szereplők, emlékezetes egymáshoz való viszonyuk, állandóságuk és változásuk. Különösen kidolgozott a doktor kapcsolatrendszere. S nemcsak nála, más szereplőknél is nyomatékos az időszembesítő tárgyalásmód, amely sokkal árnyaltabb képet képes adni még világi életről is. A motívumok és láncolataik közül nem csupán az élet és a halál kettőse lényeges, hanem a természet, a május, a kert, a tenger; a születés, a gyerek, az unoka; az öregség, a nyugdíjasság; a betegségek; a fiatalság, az új nemzedék, a nemzedékek rendje; az időszembesítés; a falu és a város; Magyarország és a külföld; a szerelem; az ember farkas és bárány természete, a holokauszt; az idegenség- és az otthonosságérzet, egyetlen ember többféle megítélése.

Megengedhetetlen azonban, hogy ne essék néhány szó a pályakezdő tanítónőről, Joliról. Róla annyit tudunk, hogy máris kiváló a munkájában, s azt tapasztalhatjuk, hogy szerelmes egy arra méltatlan fiatalemberbe. Az öreg orvos szinte lányának kezdi tekinteni, tehát az életforma szintjén utódának: aki egy faluban nem csupán saját személyiségét formálhatja, hanem a közösséget is. Az írói szándékot egy régi vallomás is megerősíti:

„Nagyon nem szeretném, ha szentté – romantikus hőssé – avatnák az öreg orvost, ha mégoly tiszta szándékkal tennék is ezt vele. Idegenül és félszegen ácsorogna ő mindenfajta szobor talapzatán, amely megszokott közege: az egyszerű emberek fölé emeli. Hiszen éppen abban a közegben nagy élet az övé: a közönlenség-valóságban, a százezerszer megismételhetőségben. Íme, máris a nyomába lép emberségben utódja s örököse: a kis tanítónő. Fölsejlik már, hogy az ő élete sem lesz könnyű, de hát a könnyű élet és a nagy élet sohasem is volt azonos fogalom.” (Hős-e Weisz doktor? *Irodalomtörténet*, 1970. 2.)

*

Végezetül csak annyit mondok még el, hogy idáig háromszor olvastam el Fekete Gyulának ezt a regényét. Először még a hatvanas

évek derekán, bölcsészhallgatóként építettem be irodalmi tudomba, s helyeztem el könyvespolcomon. Másodszor vagy három évtizeddel később, s írhattam is róla egy ismeretterjesztő könyvben, amely 7x7 *bíres mai magyar regény* bemutatására vállalkozott. A harmadik alkalomra most került sor. E konferenciát szervezve s szereplésemem gondolkozva azért nem Fekete Gyula írószövegségi munkáját választottam témául, mert úgy láttam, hogy elsősorban a közéleti emberről fognak szólni az előadások, ám indokolt a feledésre ítélt regényírórt is méltatni. S bizony ez a legújabb olvasás jóleső meglepetésekkel szolgált. Soha ennyire nem ragadtam még magával ez a regény. Ebben nyilván szerepe volt annak, hogy a kifejezés gyakorlati értelmében nem is olyan régen én magam is hatvannyolc évesen váltam nyugdíjassá, s a munkát nézve én sem érzem a nyugalmat üdvözítő állapotnak, s annak is, hogy én is megéltem az ötvenéves érettségi találkozót, szerencsére sokkal szebb és felemelőbb élményekkel, mint a regényhős. Összemérhettem sorsunkat, még jobban megérthettem a doktor urat, s gondolatban vele együtt nézhettem a csillagos eget, Kantra is emlékezve, többes számúvá formálva aforizmáját: a csillagos ég fölöttünk s az erkölcsi törvények bennünk. A regény megjelenésekor szolid vita bontakozott ki arról, hogy Weisz doktor a szocialista erkölcs szerint élt-e. Az igenlő álláspont volt a meghatározó. Máig nem tudható, mi is lett volna pontosan az a szocialista erkölcs, ám az bizonyos, hogy a doktor nem szocialista, hanem szociális lelkiismeretű ember volt, igazi humanista, aki irtózik az erőszak minden formájától, aki az erkölcsi törvényekkel megáldott emberi életet teszi normává a csillagos ég alatt.

Az ötödik pecsét

Sánta Ferenc regényéről és a fasizmusról

A második világháború története elválaszthatatlan a fasizmustól és a holokausztól. Áttekintve ezek ábrázolását az 1945 utáni évtizedek magyar irodalmában, célszerű megkülönböztetnünk három szakaszt. A határok történelmi eseményekhez, fordulópontokhoz kapcsolódnak. Az első szakasz 1945-től a fordulat évéig, azaz 1948/49-ig tart. A közvetlen történelmi előzmény az ország megszállása, hadszínterré válása, a zsidóság jelentős részének kitelepítése, megsemmisítése, a nyilas puccs. Az irodalom elsősorban és szükségszerűen a dokumentumműfajokban ragadta meg ezt a tragédiatorozatot, de a lírában is jelentős alkotások születtek.

A második szakasz 1956-ig egybeesik a Rákosi-féle bolsevik diktatúrával. Ennek viszonyai között a közelmúltról hiteles történelemképet formálni a tudományban és az irodalomban is lehetetlenné vált. Uralkodott a „Horthy-fasizmus”, az „utolsó csatlós” fogalma. A szovjet–magyar barátság jegyében feleslegesnek mutatkozott világháborús szembenállásunk hangoztatása. A holokausztról pedig szinte szó sem esett. Ezt nem kis mértékben magyarázhatja az a tény, hogy a bolsevik vezetők jelentős része zsidó származású volt, s a suttogó közvélemény hajlamos volt arra, hogy azonosítsa a kommunistákat és a zsidókat. Az irodalomban ez a témakör az építőmunka optimista bemutatása mellett háttérbe szorult, s amikor mégis megjelent, szívesen nagyította fel az ellenállás hazai akcióit.

A harmadik szakasz 1957-tel és még inkább a hatvanas évekkel veszi kezdetét, s a nyolcvanas években, végső soron a rendszerváltozással fejeződik be. Bár továbbéltek a korábbi tematikus és szemléleti formák is, lényeges változás, hogy a konkrét történelmi események irodalmi változatainak ábrázolása mellett egyre nyomatékosabb lesz a történet- és létfilozófiai, etikai nézőpont. Általánosabb, szimbolikusabb érvényűvé válnak a történések a diktatúrák természetrajzáról, a társadalmak szerkezetéről, az emberről, cselekvési lehetőségeiről, az igazságról szólva.

Meg kell említeni azt is, hogy a fasizmus kritikai ábrázolása ezekben az években szinte menlevelet is jelentett azoknak, akiket

1956 előtt kizártak az irodalmi életből, ez idő tájt viszont „polgári humanistának” minősültek, mint például Pilinszky János, akinek 1959-ben csak azután jelenhetett meg a verseskötete, hogy a kiadó kívánságára még egy antifasiszta verset írt bele, és semlegesebbé változtatta a kötet címét (*Senkiföldjén* helyett *Harmadnapon*).

Más szempontból is fontossá vált a fasizmus témája. A bolsevik diktatúráról, a sztálinizmus bűneiről, a lágerekről sokáig nem lehetett írni. A fasizmusról szólva lehetőség nyílt arra, hogy mindenfajta diktatúra társadalomképe és természetrajza megmutatkozhasson. Erre persze nagyon hamar rájött a hivatalos irodalompolitika, s szorgalmazta a művekben a határozott megkülönböztetést. Örkeny Istvántól például elvárták, hogy a *Tóték* kisregényváltozatához képest a drámában tegye még egyértelműbbé azt, hogy a fasizmust ítéli el. Sánta Ferenc *Az áruló* című alkotása drámaként és kisregényként is éveket várt a megjelenésre, mert szerzője nem volt hajlandó átírni az öncélú forradalmi erőszakot elítélő befejezést. Illyés Gyula *Malom a Sédén* című, 1944 végén játszódó drámájával pedig az volt a baj, hogy nincsen benne kommunista hős.

Az 1927-ben Erdélyben született Sánta Ferenc legfontosabb életrajzi és létélményei közül témánk szempontjából hármat érdemes kiemelni. Mindegyik a társadalomban élő személyiség létét korlátozza. Az elemi, szinte már csak biológiai létfeltételekről, a nemzeti-kisebbségi helyzetről, végül általában a szabadságjogokról van szó. Mindegyik összefügg a hatalom és a néptömeg kapcsolatrendszerével. Az író gyerekként ismerte meg a szegénységet, s ifjan családot alapítva ugyancsak a nélkülözéssel kellett napról napra szembesülnie. A szegények és a gazdagok ellentétét olvasmányaival is gazdagodva az emberiség tragikus igazságtalanságának tartotta. Erről szóltak korai elbeszélései, s jelen van ez a motívum mindhárom regényében is. *Az ötödik pecsét* lapjain Gyurica így fogalmazott:

„...manapság vannak emberek, akiknek még betevő falatra sem telik, és vannak autótulajdonosok! Elérkezik majd az idő, amikor azt fogják mondani az utódaink: hogyan volt képük autón járni, amikor másoknak nincs tisztességes cipőjük meg ruhájuk?!” (89.)

Egy másik alapélménye az írónak, hogy Erdélyben kisebbségi magyarnak született. Az elnyomottságnak ezt a formáját megtapasztalva szilárdult meg benne a következő:

„...elháríthatatlanul munkál bennem éppen ennek a tapasztalásnak a nyomán a teljes és azonnali készség a közösség vállalására minden ilyenféleképpen bántott és alázott emberrel és néppel szemben. Engem igen sokat megverték serdülő-, s még korábban gyermekkoromban pusztán csak azért, mert magyar voltam.” (*A szabadság küszöbén*, 54–55.)

A harmadik alapélményt a diktatúrák jelentik. Diktatórikus jellegű országnak kellett tekintenie Romániát is. 1944 végén családjával együtt Magyarországra került, kamaszként, menekültként átélhette a háború borzalmait. Néhány ígéretesebb év után a totális bolsevik diktatúra következett, s ezt folytatta az 1956 utáni megtorlás is. Csak fokozatosan enyhült a régi-új rendszer.

A nyomor, a jogkorlátozás, végül a teljessé váló jogfosztás, az életveszély, a halálra ítéles fokozataival kellett az eszmélő ifjúnak szembesülnie. Az életélményekkel párhuzamosan Sánta Ferenc egyre tudatosabb olvasóvá formálódott. A népköltészet után a magyar költészet, a világirodalom, majd a filozófia foglalkoztatta leginkább. Ez utóbbiban 1956 után ismételtelen elmélyedt. Olvasmányairól téve vallomást 1974-ben, sorrendben a következő írókat emelte ki: Dosztojevszkij, Tolsztoj, Platón, Epiktétosz, Epikurosz, Montaigne, Pascal, Voltaire, Rousseau, Kant, Nietzsche, végül pedig a nagy francia forradalom vezető politikusait, élükön Robespierre-rel.

Tapasztalatai alapján Sánta Ferenc a következő kérdéseket tette fel, keresve, hogy az egyes művekben miként lehet ezeket szemléletesen és érzékletesen bemutatni: milyen a társadalom? Milyen az ember? Mit tehet az ember? Mi a legfőbb érték? Mi az igazság? Mi a jó és mi a rossz, a gonosz? Van-e fejlődés? Van-e remény?

A világháború–fasizmus–holokauszt tárgykörét Sánta Ferenc először egy korai elbeszélésében állította a középpontba. Az *Ezerkilencszáznegyvennégy* csak a legelső kötetben jelent meg, tehát ma már elfeledettnek tekinthető. Nem sikeres, de nem is érdektelen írás, amelyben a kisfiú nagybátyja megöl két, a gyerekekkel kegyetlenül bánó német katonát, majd visszatér a fiúval az erdőbe, a partizánokhoz. Ebből a szempontból illeszkedik hát a korszak szemléletmódjához. Eredeti viszont az édesanya atavisztikus félelmének rajza a háborútól, a várható még nagyobb pusztítástól, az életveszedelemtől, világok pusztulásától.

Az ötödik pecsét előtt keletkezett elbeszélések közül *A Müller-család halála*, a későbbiekből pedig a *Náci*, *A veder* és a *Halálnak halála* tartozik e tárgykörbe. A fasizmus világa mindegyikben meghatározó, maga a holokauszt azonban csak a regényben válik döntővé. A következő vázlatos elemzés éppen ezt állítja a középpontba.

*

Az 1963-ban megjelent regény cselekménye 1944 legvégén játszódik a szovjet csapatok által már szinte körülfért Budapesten. Egy kisvendéglőben minden este négy kisember beszélget: Gyurica, az órásmeister, Kovács, az asztalos, Király úr, azaz Svung, a könyvügynök és Béla kolléga, a vendéglős. Egy alkalmi vendég, Keszei, a hadirokkant fényképész csatlakozik hozzájuk. A beszélgetés lényege, hogy mit tehet, tehet-e valamit a kisember a hatalommal, az erőszakkal szemben, s arra jutnak, hogy nem, mióta világ a világ, ez a lent élők sorsa. Keszei nem ért ezzel egyet, hiszen lehetnek emberek, akik az életüket is feláldoznák az emberség javáért küzdve. Gyurica egy példázatot tár eléjük: mit tennének, ha most meghalnának, de utána rögtön fel is támadnának, viszont most kell eldönteniük, hogy mi legyen belőlük: teljhatalmú zsarnok vagy a végletekig meggyötört rabszolga. A zsarnok meg van győződve önnön tökéletességéről, bűnös tettei helyességéről, a rabszolga pedig arról, hogy gyötrelmei, szenvedése közben mentes maradt a bűntől. A társaságból egyedül Keszei válaszol: vállalja a rabszolga sorsát. Gyurica hazugnak nevezi őt, s a többiek is kételkednek állításában. Ezért Keszei másnap bosszúból feljelenti őket a nyilasházban, arra hivatkozva, hogy dögöknek nevezték a hatalom urait. Jön a letartóztatás, a megkínzás. Akkor szabadulhatnak, ha kifejezik a hatalommal való egyetértésüket azzal, hogy a már élőhalott, kikötött, ellenálló vasmunkást kétszer pofon ütik.

Mi minden hangzik el a politikai helyzetről a beszélgetésen? Már az első oldalakon a vásárlásával büszkélkedő ügynöktől kérdezi Gyurica: „Honnan tudja maga azt, hogy borjúszege és nem emberszege, teszem azt?” Erre ez a válasz: „Annyi szent – mondta a vendéglős –, hogy ebben a világban már minden megtörténhet. Ha azok odakint szappant főzhetnek emberekből, akkor velünk is azt zabáltathatnak, amit éppenséggel akarnak...” (9–10.)

Király úr elhatárolódott ettől a nyílt beszédetől, később azonban még ennél is élesebben fogalmazott: „Mondja meg igaz lelkére, Kovács úr! Főztek valamikor is szappant emberek húsából meg csontjából meg zsírjából? Pedig ma már igazán mindenki ismeri Krisztus tanítását? Mondja meg igaz lelkére! Nem illik beszélni róla, ugyebár, de mindannyian tudjuk, hogy mi történik körülötünk. Remélem, hogy uraságod sem érti félre – nézett a fényképészre –, mert csak leszögezzük a tényeket, ennyi az egész! Látott még ilyet a világ? Soha kérem! És mindez miért? Mert akadt egy ilyen gőgös, beképzelt figura, aki azt meri állítani, hogy ő egyedül okosabb mindenkinél és ő meg tudja mondani az egész emberiségnek, egész Ejrópának, hogyan kell élni ezután!” (53.)

A beszélgetést egy nyilas és pribékjének betérése szakítja meg. A szomszéd házba mennek, s a vendéglős sejtí, hogy egy kommunistagyanús munkásért. Távozásuk után Gyurica is mond egyetlen minősítő szót: „Dögök!”

Tíz óra előtt, a kijárási tilalom miatt sietősen hazatérnek a vendégek. A kocsmáros a feleségével beszél meg az üzletmenetet. Megtudjuk, hogy mindenkit le kell fizetnie, azt is, aki szállítja az árut, azt is, aki ellenőrzi a kocsmát, korábban a rendőrt, s persze a nyilas körzetvezetőt is. Most új rovatot nyit: ezentúl támogatni fogja nagy titokban a háromgyerekes, letartóztatott szomszéd munkás máris özvegynek gondolt feleségét. A vendéglős higgadtan, a felesége indulatosan nevezi gazembereknek a nyilasokat. A férfi azt gondolja, hogy nem választaná a rabszolga sorsát. Hasonló következtetésre jut, bár eltérő vívódások után a mélyen valóságos asztalos és az otthona helyett a szeretőjéhez siető ügynök is, aki a társaságból a legolvasottabbnak mutatkozik.

A szófukar és barátai által megszokottan, ám az olvasó számára kissé furcsán viselkedő Gyurica helyzete egészen más. Néhány éve özvegyen és tisztességgel neveli három gyermekét. Hazatérése után nem pihenés, hanem munka vár rá. Otthona ugyanis titkos gyermekmenhely, ahová azon az éjjelen hozzák a helyhiány miatt utolsónak gondolt, kilencedik vendéget a három saját gyerek mellé. Így Gyuricának tizenkét gyermekről, „tizenkét tanítványról” kell gondoskodnia szigorú fegyelemben és folytonos életveszélyben. Egyértelmű, hogy a vendégek zsidó gyerekek, akiknek elvitték a szüleit. Az új jövevény egy öt-hat éves kislány, aki megkérdi:

„– Te vagy az apukája azoknak a gyerekeknek?

– Nem! Csak háromnak vagyok én az apukája... A többire én vigyázok, amíg az apukájuk és az anyukájuk visszajön és hazaviszi őket...

A kislány levette a sapkáját:

– Az én apukám és anyukám nem jön vissza többet!” (186.)

Később a gyermek megkérdezte:

„Mekkorára kell nőni az embernek ahhoz, hogy megöljék?” (189.)

A regényben a diktatúrának több szintje jelenik meg. Háború van, s ez eleve jogkorlátozást jelent mindenki számára. A német megszállás a zsidóság addigi jogkorlátozását kiterjeszti, százezreket hurcolnak munka- és megsemmisítő táborokba. Az ország fokozatosan hadszíntérre válik. Az adott időszak már a nyilas terroré, ellene semmilyen nyilvános módon nem lehet fellépni. Ezt a helyzetet jelképezi, hogy a hideg téli estében hatalmas köd van. A vendéglőbe a cselekmény második estéjén belépő Király úr a ködről a következőket állapítja meg:

„Uralkodik, mélyen tisztelt barátaim! Kijelentette, egyesek szerint, hogy: a hatalmat átveszem... A hatalmat átveszem! A hatalmat átveszem! És nem hajlandó távozni...

A vendéglős elmosolyogta magát:

– Majd elmegy, barátom, higgye meg, hogy elmegy, és nyoma sem marad majd egyszer...!

Gyurica megforgatta a a poharát:

– Gondolja?

(...) Mert én nem vagyok biztos benne!” (201.)

Mit tehet az átlagember, a „kisember” a diktatúra időszakában? A beszélgetők szerint ilyenkor még fokozottabban kell alkalmazkodni, összehúzni magunkat és minden parancsot szó nélkül teljesíteni. Így átvészélhetik a terrort is, ugyanakkor mentesek maradhatnak a nagyobb bűnöktől. Amikor a nyilasházban a civil ruhás főnök oktatgatja új beosztottját, éppen ebből a kisemberi életszemléletből indul ki. Ezt kell megerősíteni a veréssel azokban, akiket letartóztattak, majd el kell érni azt, hogy veszítsék el önbecsülésük szikráját is:

„Abból kell kiindulni, hogy az ember rettenetesen szereti a nyomorult életét! Ha mit meg nem tenne a vagyonért – akkor mire ké-

pes, hogy megmentse az életét?! Az ember nagyon gyenge és tulajdonképpen rettenetesen utálatos valami! Nyomorult fajzat! Maga szereti az embereket? Minden részvétem a magáé... Hitler nem is tudja talán, hogy milyen nagy dolgot mondott, amikor azt tanácsolta a fiataloknak, hogy legyenek olyanok, mint a vadállatok! Ez nem alkalmi szólam. Ez filozófia! Tisztelet érte és le a kalappal előtte!

Rápillantott az órájára:

– Meg kell utáltatni önmagukat önmaguk előtt! Amíg ezt nem tette meg, addig semmit nem végzett!” (265.)

A regény fejezetről fejezetre haladva bemutatja, hogy Gyurica példázatára elméleti szinten mit válaszol a vendéglős, az asztalos és a könyvügynök. Majd bemutatja azt is, hogy az órásmester, a példázat kiötlője már korábban eldöntötte, mit választ. Szétfeosztette a példázat kereteit, embereket mentett, s ezzel az igazak közé sorolhatta magát. A második napon mindazonáltal azt mondta asztaltársainak, hogy fogalma sincsen arról, ő miként választana. Mindegyik szereplőnek más a nézőpontja, mások a kis igazságai, indokaik, de az élet és a halál kérdéséről egyaránt helyesen döntenek majd később a nyilasházban. Előbb az érdekeikre hallgatnak, az életükre, később pedig az erkölcsi törvényre.

És mit tesz Keszei? Hosszú monológban háborog az őt ért sérelem miatt:

„Nem az egész emberiséget vágta pofon és szennyezte be azzal, hogy kételkedett az emelkedettségben, az emberségben, a jóban? Így rontják önmagukat! Nap mint nap meggyőzik önmagukat az aljasságukról és a korcsosultságukról... S az én feladatomban? Hagyhatom-e magamon – és végeredményben mindannyiunkon száradni ezt a foltot? Micsoda tragédia, mekkora tragédia... hát mi lesz veled, emberiség?!” (234.)

A fronton fél lábát elvesztő Keszei az emberszeretet és a jóság nevében, a rossztól és a bűntől megszabadulva készül a szenvedésre: „Ne tartóztasd meg magad a szenvedéstől, hogy jó lehess, és ott légy majd azok között, akikről János jelenéseinek angyala feltöri az ötödik pecsétet!” (238.)

Ez az ember gyermekkorától óta készült a hősi életre. Szegényes szobácskájában a példázat hatására ezúttal látomása támadt: ott küszött, szenvedett a zsarnok lábai előtt, majd felállt és ledöntötte

annak trónusát. Hőssé vált, és őt ünnepelte a sokadalom. Kijózanodva még bizonyosabb a maga igazában, az asztaltársaságot pedig mélyen elítéli: „Maguk rontják meg a földet a közömbösségükkel! (...) Milyen büntetés lenne méltó a bűnükhöz? (...) Az emberiség elsöpri magukat az útból...” (248.) S kieszei a büntetést: kijelentéseikért feljeleni Gyuricáékat.

Keszei tehát elméletileg igen gyorsan válaszolt a példázatra, a gyakorlatban azonban döntésével éppen ellentétesen cselekedett, s ezzel nem hőssé, hanem árulóvá, Júdássá változott. Látomásában ő hivatkozott a Bibliára, az ötödik pecsét feltörésére. Azonban *János apostol mennyei jelenésekről való könyvében*, ahol a Bárány felnyitja a hétpecsétés könyvet, nyilvánvalóan nem a hozzá hasonló embekekről van szó:

„9. És mikor felnyitotta az ötödik pecsétet, látám az oltár alatt azoknak lelkeit, akik megölettek az Istennek beszédéért és a bizonyágtételért, amelyet kaptak.

10. És kiáltának nagy szóval, mondván: Uram, te szent és igaz, meddig nem ítélz még, és nem állasz bosszút a mi vérünkért azokon, akik a földön laknak?

11. Akkor adatának azoknak egyenként fehér ruhák; és mondaték nékik, hogy még egy kevés ideig nyugodjanak, amíg beteljesedik mind az ő szolgálataiknak, mind az ő atyjafiaknak száma, akiknek meg kellett öletniök, amint ők is megölettek.”

Keszei Isten beszédével ellentétesen filozofált és cselekedett. Nem a Biblia, sokkal inkább Nietzsche eltorzított és leegyszerűsített, s így hamissá tett gondolatai hathattak rá. Übermensch-nek próbálta elképzelni önmagát, olyannak, aki felülemelkedik a tömegen, amelyet lenéz, silánynak tart, ő maga pedig hőssé válik. A filozófus azonban mindezt nem egészen így gondolta el. A tömeget, a csöcseléket, lényegében az egész emberiséget persze elkorcsosultnak tartotta, s megkülönböztette az úr-erkölcsöt és a rabszolga-erkölcsöt. Isten halálának tételezésétől pedig eljutott oda, hogy a régi erkölcs helyett újra a felsőbbrendű emberre van szükség. Bármennyire ellentmondásos is, eredetileg egy másképpen morális lényt jelent „az emberfölötti ember” fogalma. Igaz, a filozófus szerint az ember igazi lényege „a hatalom akarása”, s ez azt is jelenti, hogy korlátlan szabadsággal, akarata szerint formálhatja életét.

Nietzsche átértelmezte a jó és a rossz fogalmát is, kijelentve, hogy ezek feltételezik egymást. Ebben elméletileg van igazság, azonban az kérdéses, hogy a jó célt szabad-e a rosszal, a gonosszal, az erőszakkal közelíteni.

Társát oktatta a civil ruhás nyilas Nietzschét nem említi, csak Huizingát, Ortegát, Tönniest, megsértve ezzel mindhárom antisziszta tudóst. (Ortega emigrált Spanyolországból, a holland Huizingát letartóztatták a náciak, akiket Tönnies is elutasított.) A civil ruhás szerint a tömeg undorító, nekik pedig a megszerzett hatalom jogán bármit meg lehet tenniük: „féljen mindenki kint a világban, bűnös és ártatlan egyaránt!” (266.) Nyilvánvaló, hogy nem csupán a fasiszták gondolkodtak és cselekedtek eszerint, hanem minden diktatúra, a Sánta Ferenc által sokkal alaposabban megtapasztalt bolsevik is.

A vendéglős, az asztalos és a könyvügynök meglapulva várták, hogy vége szakadjon a világégésnek. Keszei bosszút állt a rajta esett sérelemért. Gyurica tagja lett egy titkos, embereket mentő közösségnek, hatalmas áldozatot vállalva. Voltak azonban olyanok is, akik fegyveresen harcoltak a terror ellen. Ilyen az a haldokló vas-munkás, akit pofon kellene ütni a nyilasházban, s ilyen a vendéglős egyik szomszédja, a Szabó nevű vasesztergályos, akit letartóztatnak, s akire ugyancsak a halál vár. De mit tesz a négy kisember, amikor elméleti jellegű etikai állásfoglalásuk után a nyilasházban a gyakorlatban kell életükről vagy halálukról dönteniük?

A nagy próbatételen az asztalos elindul, hogy életét mentse, de cselekvés helyett félájultan összeesik. Az indulni készülő ügynököt a vendéglős lefogja, majd a civil ruhást próbálja megtámadni. Kivégzés vár rájuk. Az utolsó pillanatban megszólal Gyurica, hogy várjanak még. Őt az ügynök próbálná visszatartani, akit leütnek. Az órás megteszi azt, amit várnak tőle. Társai megöletnek az Istennek beszédéért, ám képletesen Gyuricával is ez történik. Az ő lelkiismeretében kétféle értékrend feszül egymásnak: az önbecsülés és a gyermekéletek mentésének a kötelessége. Ha nem lett volna özvegy, és ha nem csak a saját gyermekeiről lett volna szó, talán ő sem cselekszik. Ám a tizenkét gyermek élete kötelezte őt arra, hogy függessze fel saját személyiségét, s a nagyobb kötelességet teljesítse. Nem a hatalmat akarta, életének hatalmát, hanem

a szolgálatetikát követte, kötelességét teljesítette. Amit Immanuel Kant *A gyakorlati ész kritikájának* zárszavában így fogalmazott meg: „a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem”. Ezt az erkölcsi törvényt fejezi ki Kant kategorikus imperatívusz fogalma, amelynek egyik meghatározása így hangzik: „Cselekedj úgy, hogy akaratom maximája egyúttal mindenkor egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson.” (47. A maximák olyan szubjektív alapelvek, amelyek mindenki számára érvényesek lehetnek. Például: ne lopj! Ne ölj!) Sánta Ferenc gondolkodásmódjára Kant mellett jelentős mértékben hatott a Biblia is, amit e regény címe mellett több motívum kulcsszerepe is tanúsít: a tizenkét tanítvány, a gyermek, a Gecsemáné-kert éjszakája, a sötétség, a harmadik nap, a keresztre feszítés, a bűn. Lényeges a mottó is a szent könyvből, Pál apostolnak az athéniekhez intézett tanításából:

„Amint ugyanis körbejárva megtekintettem szentélyeiteket, olyan oltárra akadtam, amelyen ez a felírás állott: Az Ismeretlen Istennek. Nos hát én ezt hirdetem nektek, akit ti ismeretlenül is tiszteltek.” (17.) (*Az areopáguszi beszéd.* 23.)

A regény világa megengedi, sőt megkívánja azt az értelmezést, hogy az Ismeretlen Isten és a kategorikus imperatívusz egymásra utaló fogalmak. Gyurica ugyan nem volt bizonyos abban, hogy ő megérheti a terror világának elmúlását, de jövőképe bizakodó volt. Az Éva nevű kamaszlányt érthetően megrázta első menzese, Gyurica azonban azzal vigasztalhatta, hogy egyszer majd édesanya lesz:

„És mindenki számára parancs lesz, hogy a te mindennél hatalmasabb és követelőbb törvényed szerint éljen, és a te törvényed szerint rendezze be az életét. A te törvényed szerint, mely azt követeli, hogy az élet az életért van, hogy minden cselekedetnek az életért kell történnie, hogy minden mozdulatunk az élet megőrzését kell szolgálja!” (177.)

„Hinned kell! És tudnod kell, hogy ami ma van a világban, az az ember ellenére van! Az ember jó! Ezért múlik el tőle minden gonosz! A rossz idegen az embertől, olyan idegen, mint a betegség, amelyből felgyógyulunk, s amely csak akkor keríthet a hatalmába, ha nem vigyázunk magunkra...” (179.)

Éva feltehetően ugyancsak menekült, mert Gyurica szavaira így válaszol:

„Én nem akarok hinni semmiben... – mondta a lány, és felcsuklott most már szabadon a zokogása. – Én meg akarok halni! Az emberek rosszak és kegyetlenek... Én nem akarok élni!” (179.)

A következő éjszakán a nyilasházban az első verések után az ügynök döbbent rá arra, hogy „ebben a világban nem lehet élni”, „ebben a társadalomban nem lehet élni!” (270.) Gyurica pedig így felel a kérdésre, miszerint létezik-e büntetés:

„– Nincs sem büntetés, sem jutalom, semmi nincs!

– Biztos benne?

– Biztos vagyok benne! Semmi nincs!

– Rosszul tudja! – mondta Király. – Minden van! Jutalom is van, és büntetés is van!

– Lehet... – mondta Gyurica.

– Én tudom, hogy van! – mondta Király.” (271–272.)

Egybecsúszik itt, érthetően, a földi és az égi igazságszolgáltatás. Mindannyian sejtik, hogy a halál vár rájuk, de arról az utolsó megpróbáltatásról még nem tudhatnak, amelyhez hasonló még Gyurica példázatának szörnyűségeiben sem jelent meg. Igen, az önbecsülésről van szó. Nem Keszei, hanem az önfeladást nem vállaló férfiak váltak hőssé. S az volt és az marad Gyurica is, aki szimbolikusan ugyancsak feláldozta magát, hogy megőrizhesse, „megválthassa” a tizenkét gyermeket, akikből majd édesanyák és édesapák lesznek. S ugyanezt a hitet vallja meg a García Lorca emlékének ajánlott *Halálnak halála* című elbeszélés, amelyben a két halálraítélt rab útközben arról beszélget Cézanne *Arckép* című festménye kapcsán, hogy „kimondja a kép az örök és eltussolhatatlan, az elpusztíthatatlan és isteni erőt adó legnagyobb érvet: a bizonyosságot a jövőendő felől!” Majd kimentik az őket kísérő, folyóba zuhant katonát, visszaadják a fegyverét, s nem szöknek meg, vállalják, hogy megölessenek az Istennek beszédéért.

Mirjam

Novella Sánta Ferenc hagyatékából

Sánta Ferenc a huszadik század egyik legtitokzatosabb magyar írója. Vajon miért? – kérdezhetnék manapság sokan, hiszen művei számos kiadásban olvashatóvá váltak, életmű-gyűjteménye is megjelent, életében elismerések koszorúzták, sok írásának film- és tévéjáték változata is elkészült, s ezek ugyancsak sikert arattak. Igaz, hogy mindez a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben történt, de az irodalmi érték nem mulandó. Az a mintegy ezer oldal, amit ismerünk tőle, az író negyvenéves koráig keletkezett, s a rákövetkező újabb negyven esztendőből mindössze néhány rövid műrészlet, cikk, interjú jelent meg. S ő maga beszélte el, hogy idős korában egyik fiával kéziratait levitte a Duna-partra, s ott a vízbe eresztette. Soha nem őrzött meg tárgyakat, hozzá írott leveleket sem, mintha a család 1944-es Erdélyből való menekülésének szorongása ivódott volna belé, megerősítve az akármikori házkutatásoktól félelemmel. S talán nem akart munkát adni az utókor filológusainak sem.

Miért hallgatott? Miért pusztította el azt, amit megírt? Egyértelmű magyarázat aligha adható erre. Ám biztos vagyok abban, hogy a hallgatás is egyfajta válasz a korra, amelyben élnie adatott. S ha valami mégis előkerül a családi fiókokból vagy máshonnan, annak örülnünk kell. Valami újat, valamivel többet tudhatunk meg az emberről s az íróról is. Íme, itt van egy ismeretlen írás, amelyet Sánta Ferenc elsőszülött fia, aki Mózsi Ferenc néven ugyancsak prózaíró, talált meg. A történetnek ő adta a *Mirjam* címet. Az ajánlás Sánta Ferenc kézírása: *Micókának szeretettel Fecóka 1989 szeptember 4-én.* A szöveg végén a dátumot a feleség pontosította: *Írta 16 óra 5 perctől 17 óráig.* Ennyi idő alatt négy oldalt megalkotni és legépelni igen gyors tempót jelent. Miután a történet a reggeli ébredés utáni rövid jelenetet ír le, okkal feltételezhető, hogy a vallomást tevő ember elbeszélőként a csobánkai nyaralóban átélt reggel élményét tárgyi-asította, formálgatta a nap során, majd villámgyorsan leírta. Sánta Ferencnek éppen ilyen volt a munkarendje: igen hosszú, olykor évekig tartó érlelődés után maga a megírás igen sebesen történt, talán csak az írógép technikája szabott határt a tempónak.

Szeptember negyediké az író születésnapja, abban az évben a hatvankettedik. Ez adja, adhatja különös indokoltságát annak, hogy az asszony hagyja aludni a férfit, hogy előkészíti számára a reggelit, s hogy kimegy a kertbe virágot szedni a számára. Ám-bár ebben a kapcsolatban nincs is szükség különös indokoltásra. Miként a férfi gondolataiból kiderül: igen tartós, szokásrendjében is rendezett kapcsolatról van szó. Nem kellett rendkívüli kép-zelőerő ahhoz, hogy lelki szemei előtt lássa, mit tett az asszony, amíg ő maga aludt. S az asszony is tud valamit arról, ami a férfit foglalkoztatja.

A történet két szereplőjének megnevezése lehetne csupán any-nyi, hogy a férfi és az asszony. Itt viszont igen beszédes nevet kap-tak: Jézus és Mirjam. Bár a mediterrán vidéken ezek manapság is előforduló keresztnemek, nyilván ott is, nálunk pedig egyértelmű-en biblikus a jelentéskörük. S az európai kereszténység tartózkod-ik a szakrálissá vált Jézus név használatától. Így az elbeszélésben a köznapi és a szimbolikus rétegződik egymásra. A helyszín a kert, s ez a nyárvégi, kora őszi reggel a maga bukolikusságával az Éden-kertre emlékeztet. Béke van, hatalmas nagy békesség, és boldogság. A *Mirjam* a szeretet, méghozzá a kölcsönös, az egyenrangú szeretet himnusza. Művön kívüli ugyan az információ, de még meghitteb-bé teszi a jelenetet az, hogy itt nem feltétlenül két fiatal együttlé-téről van szó: aki leírta, és aki kapta, egyaránt nagyszülő korú. Ez bizonyos mértékig eltávolít a biblikus rájátszástól, hiszen akkor ez a Jézus nem azonos, nem egészen azonos a bibliaival. Vagy mégis?

Ebben a rövid történetben ugyanis nem csupán a névadás nö-veszti a polifóniát. Az asszonyi szerelem tiszta egyértelműségéhez képest a férfi világa ugyanis feszültséggel telített. Ébredése után kilépve a kertbe nem tudja eldönteni, hogy örüljön-e a gyönyörű-séges kerti látványnak, vagy pedig, hiszen esti szorongása nem múlt még el, szomorkodjon, hogy „elmúlt az öntudatlanság mély álma, amikor semmiről nem tudott, csak annyit észlelt az egész létezés-ből, hogy ajkai szélén kedvesen és szelíden lefolyt ébredéskor az édes, kicsiny patakja az álom nagy, nyugtató és néma csöndtenge-rének.” Jézus ott van a kertben, de mégisincs egészen ott. Átvieszi a virágot, de tekintete máshol jár, s gondolatai visszavezetnek „az álomig, amikor nem létezett semmi. A semmi, a végtelen és határta-

lan semmi, a semmi, amelyben semmi nem volt, csak valóban maga a semmi, a semmitlen semmi, a semminek nem nevezhető semmi: a semmi, amelyben oly nyugalom van, amely talán maga a boldogság ezen a földön.” Ennek a semmi-fogalomnak az alapos értelmezésére, különösen annak tükrében, hogy alvás közben, az álomban nyilvánul meg, most nem mernék vállalkozni. A buddhizmus, a kereszténység, a pszichológia, a filozófia, sőt a fizika nézeteiből most csak annyit említek, s voltaképpen egyik sem a kereszténységhez kapcsolódik, hogy Buddha szerint az életsomj megszüntetése révén juthatunk el a megváltáshoz, érhetjük el a célt, juthatunk el semmivé válva a Nirvánába, s ez a legnagyobb boldogság. Vagy két és félezer évet átugorva Sartre említendő, akinek egzisztencialista filozófiájában *A lét és a semmi* fogalmai kulcsszerepűek. Sartre megkülönbözteti a dolgoknak a magában való és a tudatnak a magáért való létét. A tudatban születik meg a semmizés képessége, s ez nemcsak a dolgokra vonatkozik, hanem magára az emberre is. Ő az a létező, aki saját magának a semmije is. A magáért valóan létezőt a semmi felé a szorongás vezeti, a másik ember felé legintenzívebben a szerelem, s végül feltételez egy külső, egy abszolút erőt, az istenképzetet.

Sánta Ferenc történetében Jézus szomorúsága a szorongás megnyilvánulása, az öntudatlan állapotként értelmezett álom eszerint mentes lenne a szorongástól, ami az ébrenlét, a tudatosság kísértője. Igen ám, de ott van a szorongástól mentes természet, amely fenntartás nélkül csodálható, s ott van a másik ember, az asszony, Mirjam, s a két ember kapcsolatában a szeretet-szerelem elválaszthatatlanul mutatkozik meg. Igaz, nem konfliktustól mentesen. Miért szorongott Jézus az előző estén? Miért van, hogy először szinte észre sem veszi az asszonyt? Miért kell Mirjammal fájdalomtól gyötörtén kérlelnie a férfit, hogy maradjon vele, ne menjen el? Ha a Biblia Jézusára gondolunk, akkor egyértelműen a küldetés tudat és a magánélet feloldhatatlan konfliktusa az ok. De ha mai lenne, s lehetne is ez a történet, a befejezésből mindenképpen az derül ki, hogy ez a férfi nem hűtlenségből távozna, hanem elhivatottságból. Hatalmas feladat vár rá. S amikor letérdelve egész bokornyit virágot tesz le Mirjam lábai elé, az Atya szavaira hivatkozik, a szeretet parancsára. Sánta Ferenc elbeszélésében megjelenik ez a Sartre-féle

hármasság: a semmivel szembesülő én, a másik ember, s a harmadik: az Atya.

Nem előzmények nélküli ez az elbeszélés Sánta Ferenc pályáivén. Válogatott elbeszéléskötetének címadó írása, az *Isten a széke-
ren* már szétválaszthatatlanul egymásra rétegezte a hétköznapiasan természetest és a metafizikait. A népmeséket is megidézően jelent meg ott egy szegény ember meg a felesége, akik egy éjszakára szeretettel otthonukba fogadták a vándort, aki magát Istennek nevezte. A vándor csodatévő erejét, isteni voltát csak a férfi tapasztalta meg, az asszony csupán a férje által hozott vendéget üdvözölte barátságosan. Rokon ezzel a szereppel Mirjamé, hiszen ő sem tudja pontosan, mi az a különös erő, különös feladat, amely Jézust foglalkoztatja, ami reá vár. Ő az embert szereti, s bár megtapasztalja a férfi kettősségét, nem értheti egészen azt, hogy „a férfi ott van mellette és nincs ott, hogy ránézett az imént és nem látta őt, hogy a kezét rátette a fejére, de ujjai mégsem érintették”. Jézust a megtapasztalt valóság és a semmi ellentétessége foglalkoztatja, s a feladat, amely miatt el kell távoznia. Mirjamot a látvány és a lényeg különbözősége tölti el szomorúsággal: „Van és nincs egyszerre és együtt minden. Van és nincs, együtt minden, és ő *nem tudja, mi van és mi nincs* – és ettől kétségbeesik a szív, mely minden porcikájával: szeret!” Mirjam a másik emberre tekintve nemcsak a szerelemmel szembesül, hanem szorongása révén a semmivel is.

Mirjam alakjának modellje Jézus mellett nyilván a bibliai Mária-Magdolna, aki több változatban, több alakban megjelenik az Újszövetségben, ahol nem egyetlen személy, de kitüntetett alak. Sánta Ferenc elbeszélésében azonban igencsak elmosódott Mirjam bibliai jellege. Elsősorban az „örök nő” sajátosságai tűnnek fel benne, a Faust, a Peer Gynt s annyi más mű eszményképe.

Az *Isten a széke-
ren* Sánta Ferenc egyik legcsodálatosabb elbeszélése. A *Mirjam* nyelvi építkezése, beszédmódja, szemlélete kapcsán azonban még egy, sajnos csupán töredékesen fennmaradt, s így is szinte ismeretlennek számító regényt is indokolt említeni. A *Szürke kő* néhány részlete a *Népszavában* jelent meg 1970 és 1976 között. A hegyek közé zárt, szinte önálló köztársaságként létező, feltehetően ázsiai faluban édeni, patriarchális viszonyok uralkodnak, békében, boldogságban, szeretetben élnek az emberek, elzárva az

idegen, ellenséges nagyvilágtól. Szeretet, szerelem hatja át a kisgyerekes házaspár kapcsolatát, s a férfi szüleiét is. A megjelent részletekben nincsen még szó a drámai végkifejletről, az egész falut halálra sújtó földrengésről, bár érezni lehet, hogy valami baj lesz majd. Jézus és Mirjam története kapcsán a bibliai áthallás miatt sejthetjük egészen pontosan, hogy miért fél az asszony, s alighanem a távozás kötelezettsége miatt is volt az előző este szomorú a férfi. Mindazonáltal úgy is értelmezhetjük ezt a konfliktust, hogy a férfinak más feladata is van, mint a társ, a család ideája és gyakorlata, például íróként, művészként, tudósként kell szolgálnia nagyobb közösségeket, az emberiséget. S akkor bizony a társ is szolgálatra vállalkozik, lemondásra kényszerül.

Elgondolkoztató Jézus utolsó közlése. Lehajtott fejjel mondja, s még az előtte álló asszony sem hallhatta: „Te mondtad, Atyám: szeressetek! És én szeretek...” A felszólító „szeressetek” igealak ebben a csonka formában ugyanis összetett értelmű. Utalhat arra is, hogy az Ószövetségben Isten felszólítja a hívőket, hogy szeressék őt. De arra, is hogy szeressék felebarátaikat, s arra is, hogy „mindenki egyenként úgy szeresse a feleségét, mint önmagát.” Az elbeszélésben a közlés nyitottan fejeződik be: „És én szeretek...” Az asszony elé helyezett virágok kapcsán órá gondolhatunk először. Ám az ezt megelőző megszólítás, a térdelés, a lehajtott fej, a halk beszéd imapozíció: az istenszeretet megvallása. S ha jól meggondoljuk, korábban Mirjam is mintha imádkozott volna, amikor az elgondolt kiáltás helyett suttogva mondta ki: „Nem szabad elmenned! Uram, Nem szabad! Nem szabad, nem... nem szabad...” Itt is megszakad a közlés. Az „Uram” forma nem csupán megszólítás, hiszen ugyanúgy utalhat Istenre, mint az Atyám, utalhat Jézusra, az ő fiára, s szólíthatja minden asszony így a párját vagy ismerősét is. Jézus imája nem teszi egyértelművé, hogy mit fog tenni. Az írást lezáró mondat viszont a világ-törvényre utal, Jézus sorsát is eldöntve: „minden teszi Isten rendelése szerint a dolgát.”

Az elbeszélés Jézus-képének értelmezésében segíthet bennünket egy életrajzi tény is. Az 1927-ben született Sánta Ferenc Kolozsvárott előbb katolikus, majd onnan lázadó viselkedése miatt eltanácsolva az unitárius gimnáziumban tanult 1944-ig, végül a debreceni református kollégiumba került. Az unitárius nevelé-

si-oktatási szemlélettel és a vallással ismerkedve elhatározta, hogy áttér, de azt a tanácsot kapta, hogy várjon harmincéves koráig. Feltételezem, hogy 1956 forradalmának, s az azt követő megtorlásnak is szerepe volt abban, hogy megtartotta szavát, s felvette az unitárius hitet. Mi ennek itt a jelentősége? Természetesen az, hogy az unitáriusok elutasítják a Szentháromságot, Jézus ember voltát állítják, kitüntettségét elismerve. Az elbeszélés Jézus-képére az Isten akaratából emberré vált Jézus is rámintázható, de még inkább Jézus, az ember, akinek isteni parancsot kell követnie. Ezáltal semmivel sem válik kevesebbé, hiszen a Biblia tanítása szerint halála után Isten mellé fog emelkedni.

*

S ha Sánta Ferenc istenképéről van szó, akkor talán ide illeszthető egy vallomása, amely megjelent nyomtatásban, de kevesen emlékezhetnek rá. A *Vigilia* 1977 karácsonyi számában egy körkérdésre válaszoltak számosan, köztük Sánta Ferenc:

A végső ítékezésre marad minden

Kedves Barátom!

Öt vagy hat esztendeje hiszek Istenben. Soba nem gondoltam volna, hogy ekkora terhet jelent. Nagyon sokszor kívánom, bár ne jutottam volna el hozzá. Hitemnek semmi köze egyetlen valláshoz is. Nem hiszem, hogy egyik üdvözítőbb lenne, mint a másik. Azt viszont mély meggyőződéssel vallok, hogy bárki nem-hívó, ki becsülettel él és tisztességesen munkálkodik mások javára, halála után az érdemesek közé kerül. Tehát hiszem, hogy Isten mérlegre teszi majd cselekedeteinket, és ítél.

Az egyházi szervezetekkel nem tudok mit kezdeni, akár a papokkal. Az utóbbiak közül – azt hiszem – pápától, püspököstől – kevesen léphetnek majd nyugodt lelkiismerettel a Bíró-i szék elé. Mit tartottak meg többségükben például Jézus tanításaiból? Gondolom, egy nyomorult szegény ember, botladozó kis életével többet.

Befejezésül: nem hiszem, hogy Isten beleszólna földi életünkbe. Talán azért támad fel bennem oly sokszor roppant harag iránta, látva az emberi nyomorúságot, társadalmi igazságtalanságot, nemesek bukását, gazemberek tobzó-

dását, szegények kínlódását, gazdagok becstelenségét. Úgy tetszik, valóban a végső ítélkezésre marad minden. Ezt hiszem. Miként azt is, hogy az Önök kérdésén – s talán a mi válaszainkon is – szép-nagy derűvel elmosolyogja magát.

Elbeszélés, novella, drámaiság

Galgóczi Erzsébet elbeszélései

Galgóczi Erzsébet első elbeszélése 1950 májusában jelent meg. Az alig húszesztendős fiatal a *Szabad Ifjúság* novellapályázatát nyerte meg. Életében utolsó könyve 1989 könyvnapjára került ki a nyomdából. Az író még kézbe vehette a harmadik válogatott elbeszéléskötet, a *Kettősünnep* példányát, néhány nap múlva, május 20-án azonban váratlanul elhunyt. A prózaírók általában elbeszélésekkel szoktak jelentkezni, mégis jelképesnek tekinthető, hogy a pálya kezdő- és végpontján is ez a műfaj áll. Galgóczi Erzsébet ugyan sokműfajú alkotó, hiszen írt számos kisregényt, egy regényt, szociográfiákat, riportokat, színműveket, rádió- és tévéjátékokat, tanulmányt, publicisztikát is, mégis úgy gondolom, hogy őt elsősorban a rövidpróza klasszikusaként kell számon tartanunk.

Sajnos igaz az is, hogy ezzel akaratlanul is hátrányos helyzetbe kerül a magyar irodalmi köztudatban. Nálunk ugyanis csak az számít igazi prózaírónak, aki regényeket is ír, lehetőleg többet. Gondoljunk arra, hogy a századforduló nagyszerű kisprózáját megalkotóknak a mai napig a háttérben kell szerénykedniük, s nem Mikszáth Kálmán zsenialitása, hanem az olvasó, sőt az irodalomtörténészek kényelmessége miatt. Tessék utánanézni: a középiskolai oktatásban a magyar novellairodalmat Mikszáth mellett Móricz, Krúdy, Kosztolányi és egypercesével Örkény képviseli, összesen vagy hatvan lapnyi anyag. A száz évvel ezelőtti novellisták közül egyedül Csáth Géza életműve tudott újabban közérdeklődést kelteni, s gyanítom, hogy ennek is inkább pszichológiai, mint esztétikai magyarázata van. Mert ez utóbbi szempontból például Petelei István, Thury Zoltán, Tömörkény István, Bródy Sándor, Nagy Lajos és mások is felfedezésre várnak.

Am ha eltekintünk a novellairodalom megbecsültségének fogyatékosságától, akkor is gond van Galgóczi Erzsébet életművének utóéletével. Az irodalomtörténészek tudják, hogy az utókornál csak egyes kortársak képesek kegyetlenebbek lenni. S az utókor első évtizedeiben mindig akadnak túlélő és kegyetlen kortársak is. Galgóczi Erzsébetnek és nemzedékének életműve azonban

nemcsak az utókor általában rostáló, leminősítő, felejtő jellege miatt került hátrányos helyzetbe, hanem azért is, mert az utóbbi két-három évtized kezdő szakaszában radikális korváltás zajlott le. A nyolcvanas évekből a kilencvenesekbe átlépve a posztmodernnek nevezett irodalom és az azt kísérő irodalomkritika s még inkább az irodalomelmélet az átlagosnál sokkal nagyobb fokú radikalizmussal jelentkezett. Irodalomfelfogásuk főként az őket közvetlenül megelőző évtizedek szépirodalmát utasította el. Új nemzedékek színrelépésekor ez megszokott jelenség, ám például a *Nyugat* alkotói is meglehetősen új szemléletűek és poétikájúak voltak, mégis, a posztmodern szerzőkhöz képest ők szinte hódolattal nyilatkoztak elődeikről, a népnemzeti iskola akkori, szerény tehetségű szerzőiről.

Tovább árnyalja, s e szó eredeti jelentése szerint még szürkébb homályba szorítja a Galgóczi-nemzedéket az, hogy a posztmodern kezdeti fénykorában zajlott le Magyarországon a rendszerváltozásnak nevezett folyamat, amely egész Európát átformálta. Logikusnak látszó következményként az 1945 és 1989 közötti irodalom, tágabban a művészetek, a társadalomtudományok, még tágabban a szellemi élet teljesítményei, tendenciái erős ideológiai-politikai indíttatású kritikát kaptak, számos esetben igazságtalanul és méltatlanul. Ez a kritika önmagában is meg kívánta kérdőjelezni az esztétikai teljesítményt, s a posztmodern irodalomelmélet ezt még meg is erősítette azzal a felfogással, amely szerint csupán egyetlen, ráadásul évtizedekre visszamenően is a posztmodern szemlélet alapján lehetett volna és lehetne maradandó alkotásokat létrehozni. Galgóczi Erzsébetnek vétke lett az, hogy igenelte a társadalom szocialista szellemiségű átalakítását, ám nem vált erényévé vagy legalább mentségévé erősen kritikai szemlélete, amelynek következtében számos alkalommal szembekerült a hatalommal még az 1989 előtti években is, hogy műveit olykor cenzúrázták, olykor halogatták a megjelenést. Ellene szólt, hogy számos díjjal elismerték, ám nem vizsgálták azt, hogy milyen értékeket hozott létre. Az sem számított, hogy tizenhárom nyelven huszonegy önálló kötetét adták ki még életében, s korántsem csak az akkori szocialista országokban.

Amikor 1990-ben – sokéves késéssel – megjelent *A magyar irodalom története 1945–1975* című akadémiai kézikönyvnek a prózát és a drámát tárgyaló harmadik kötete, abban külön címmel ellátott

fejezetet kapott az *Emberavatás* nemzedéke, s ott Pomogáts Béla bevezető elemzése után önálló portrékkal szerepelt Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Kamondy László, Szántó Tibor, Csurka István és Moldova György. Az *Emberavatás* című antológiában nem mindegyikük szerepelt. Galgóczi Erzsébet sem, hiszen ő már 1953-ben kötetes szerző volt. Azonban közkeletűvé vált ez az elnevezés a nagyrészt 1953-tól jelentkező prózaírókra. Nem most kell megvitatni, hogy pontosan kik és miért sorolandók szemléleti és poétikai szempontból közéjük, annyi azonban bizonyos, hogy Galgóczi Erzsébet jó helyen van ott, s a kézikönyvben Széles Klárától szép portré olvasható a pályának a hetvenes évek közepéig tartó szakaszairól.

Irodalomtörténeti összefoglalásban először, nagy hatással és posztmodern szemlélettel Kulcsár Szabó Ernő mondott ítéletet a Kádár-korszak irodalmáról. *A magyar irodalom története 1945–1991* című, 1993-ban megjelent, alig kétszáz oldalas áttekintése alapvetően elavultnak tekinti mindazt, ami nem a posztmodern előzménye. Sarkadi Imre, majd Sánta Ferenc néhány mondatos tárgyalása után ennyit olvashatunk Galgócziról: „A különböző életfelfogásokat ütköztető regény az ötvenes évek vidéki magyar társadalmának viszonyai között keres választ etikum és politika összeegyeztethetőségének kérdéseire. Ez utóbbi regényforma a hetvenes-nyolcvanas évekre nyer határozottabb kritikai karaktert Galgóczi Erzsébet (1930–1989) műveiben. Már-már szociográfiai hitelességű epikája főként valóságfeltáró erejével hatott, kivételes alkotói elkötelezettsége azonban nem társult hasonló prózaművészeti erudícióval (*Pókháló*, 1972; *Törvényen kívül*, 1980; *Vidra*vas, 1984).”

Mintha csak megérezte volna Galgóczi, hogy ilyen olvasója is lesz, még 1976-ban így nyilatkozott Karinthy Ferencnek:

„...legszívesebben csak a válogatott műveimet írnám meg. De hát ez nem megy. Már a jelen olvasója válogat. A jövő olvasója pedig?... elképzelni sem merem, harminc év múlva mi érdekli az olvasókat. De mert sosem hazudtam, dokumentumértéke lehet majd az írásaimnak, még ha csak a történészeket fogja is érdekelni, sőt akkor is, ha őket sem.”

A 2007-ben megjelent irodalomtörténeti kézikönyvnek Szegegy-Maszák Mihály a főszerkesztője. *A magyar irodalom története*

harmadik kötete kilencszáz oldalon 1920-tól napjainkig vizsgálódik. Ebben az Emberavatás-nemzedék gyakorlatilag nem létezik. Nemcsak nemzedékként, de egyenként sem. Az előbb felsorolt hét író közül – a névmutató alapján – Moldova Györgynek és Szántó Tibornak a nevét sem említik. Pedig a könyv figyelmet fordít a népszerű irodalomra is, Moldova pedig népszerű. Kamondy László egy újságcikke kapcsán kap említést. Szabó István neve alatt egyszer a történettudós, néhányszor pedig a filmrendező szerepel, az író tehát nem létezik. A többiekkel névsorokban találkozhatunk, két alkalommal a hatvanas évek irodalmi életéről szólva, néhányszor pedig a filmmel foglalkozva, a műveik alapján készült filmek kapcsán. Itt Sánta Ferenc kivételesen kap tizennégy sornyi szöveget Fábri Zoltán filmje miatt. Hasonlóan csak említés a sorsa például Fejes Endrének, aki akár az Emberavatás nemzedékhez lenne sorolható.

Ezek után talán „természetes”, hogy Gintli Tibor és Schein Gábor kétkötetes munkája, *Az irodalom rövid története* még mostohábban bánik e prózaírókkal is. A középiskolai tananyag némileg bővített változataként elkészült, a világ- és a magyar irodalmat tárgyaló munka az 1945 utáni időszak kapcsán nem, csak a hetvenes évekre áttérve beszél egyetlen bekezdés erejéig az *Emberavatás* szerzőiről, furcsa leegyszerűsítéssel. Eszerint „A hatvanas évek legolvasottabb regényei, olyan különböző szerzők esetében, mint Fejes Endre, Szabó Magda, Sánta Ferenc vagy Sarkadi Imre, egyaránt azt a tapasztalatot erősítették, hogy a világ törései nélkül, közvetlenül és egyszerűen olvasható. E regények olyan valóságokról adtak hírt, amelyekről a kor nyilvánossága minden egyéb beszédet kizárt. Ez az érdekeltség természetesen nem szakadt meg a 60-as évek végén, és még a nyolcvanas években is olyan fontos művek megírását tette lehetővé, mint a *Hideg napokkal* (1974) e feltáró próza egyik jellegadó darabját megíró Cseres Tibor *Vízaknai csaták* (1988) című regénye, vagy Galgóczi Erzsébet *Vidrava* (1984).” E szöveg fiatal szerzője természetesen csak évtizedekkel később olvashatta az említett alkotásokat és kritikáikat, nem élhette meg a hatvanas évek világát, de bizony számos műről, s korántsem csak Mándy, Ottlik, Mészöly prózájáról leírható az, hogy „szembenézett a világ egyszerű olvashatóságát érintő nyelvi, filozófiai és erkölcsi kételyekkel”.

A korszak akkori, normális olvasója Déry, Illyés, Sarkadi, Mészöly, Örkény, Sánta, Galgóczi és mások kapcsán nem annyira próza-poétikai kételyeket fogalmazott meg, nem két táborra osztotta a szerzőket, inkább a különbözőség szép összhangját ismerte fel. Így semmi értelme nincs az idézet második mondatának, mely szerint valamiféle valóságokról csak egyféle beszéd volt lehetséges.

Ezekhez az értékítéletekhez képest örömteli, hogy a 2006-ban megjelent, s Menyhért Anna által szerkesztett kétkötetes, s részben külföldiek számára készült *Kortárs irodalmi olvasókönyv* amúgy elképesztő elfogultsággal, egyoldalúan válogatott szerzői közé bekerülhetett Galgóczi Erzsébet. Talán annak is köszönhető ez, hogy az író nő volt, s az ezredfordulón a feminista irodalomtudományi iskola hatására nálunk is megnövekedett az ilyen irányú érdeklődés. Elképzelhető, hogy egy mérsékelt Galgóczi-reneszánszra a nőírók témakör keretében kerülhet sor, s ez is jobb a semminél. Már volt egy konferencia, amely „a leszbikus kommunista” minősítéssel reklámozta a szerzőt.

*

Közepes vagy gyenge műveket bármely életműben lehet találni. Egy-egy szerző rangját azonban legjobb alkotásai adják meg. Ostobaság lenne számon kérni, hogy miért nem tökéletes minden írásuk. Amiként a tökéletes, minden ízében példaszerű életutat sem várhatjuk el senkitől. Egyes alkotók éretten képesek megszólalni, másoknak hosszabb fejlődési szakaszra van szükségük, miként Galgóczinak is. Van, aki egyenletesebb színvonalon képes dolgozni, másnak hullámozóbb a teljesítménye. Galgóczi Erzsébet általában többször átírta munkáit, amíg eljutott a véglegesnek minősített változatig, tehát nagy műgonddal dolgozott. Mégis úgy gondolom, hogy a megelégedettség szinte soha nem lett úrrá rajta. Kételyei, kérdései voltak, a soha meg nem elégedés hatotta át őt is.

Az idézett Kulcsár Szabó Ernő s mások is szemére vetették Galgóczinak a valóságfeltáró jelleget, a szociografikus hűséget. Ez kétségtelen tendencia, ám sokan nem tudják, hogy a hatvanas években a szociográfia műfaja, a hiteles valóságfeltárás eleve a hatalom ellenszenvét, megtorlását váltotta ki. Nehéz lenne azt mondani,

hogyan esztétikai szempontból egy-egy tendencia érvényesnek vagy érvénytelennek minősíthető, ám a modernség, a világirodalmi színvonal apostolai elfeledkeztek arról, hogy ez az időszak világszerte a nem-fikciós epikai formák reneszánszát hozta, s nyilván ezért is érdeklődtek az ilyenfajta magyar szépirodalmi és filmalkotások iránt. A sajátosság, a nemzeti jelleg, a létező szocializmus valódi világának művészi megjelenítése érdekelt sokakat, s nem ártana, ha mindez ma is érdeklődést váltana ki. Mert például örömmel töltött el mintegy tíz esztendője, hogy tanítványaim közül senki sem tudta a bölcsészkaron, hogy mit jelent az a kifejezés: csengőfrász. Ismeretlen volt a szó, mert mindennapi életünkben már nem lehettek ezzel kapcsolatos tapasztalatok, ám legalább egy értelmiséginek ismernie kell annyira hazájának, szülei és nagyszülei életidejének a történelmét, hogy e kifejezést értelmezni legyen képes. Jelentéséhez talán még az is hozzátartozik, hogy az értelmező nagyszótár 1959-ben megjelent első kötete még nem tartalmaz(hat)ta e fogalmat.

Az irodalom nemcsak az emberi személyiségről közöl máshonnan nehezen és kevesebb, mert nem esztétikai hatással megszerezhető információkat, hanem egy-egy közösség, egy népcsoport, egy nemzet s általában az emberiség múltjáról, történelméről. A személyes és a közösségi csak látszólag állhat szemben egymással, sokkal inkább gazdagítják, mintsem akadályozzák egymást. Érdemes ebben az ügyben idézni Galgóczi:

„Az író önkifejezésre törekszik. Ennek összessége a hozott és szerzett érzelmi kultúra, önmagába gyűjtött emberi figurák, történelmi tapasztalatok, a gyarapodó ismeretanyag és a... hogyan is nevezzem? – gondolkodás-kényszer. Életem legérdekesebb találkozási pontja Galgóczi Erzsébettel volt. Nagyjából öt éves koromig viszszamenőleg emlékszem arra, ami velem és körülöttem történt; ez néha kétségbeejt, mert a túlzásig jelentősnek érzek minden mozzanatot.” (Mezei András interjúja, 1973)

Tehát önmegismerés és önkifejezés. S mi volt a célja a szocializmus elveiért küzdő embernek? Íme: „Olyan világot szeretnék, amelyik nem terheli meg annyira az embereket, hogy a kicsit is gyengéknek bele kelljen roppanniuk.” (Katona Éva interjúja, 1969) Ha ma élhetne Galgóczi Erzsébet, bizonyos, hogy ugyanezt mondaná. Ugyanezért cselekedne írást. Nem volna köpönyegforgató,

ugyanis az ő szocializmus-felfogása nem azonos sem a Magyar Kommunista Párt, sem a Magyar Dolgozók Pártja, sem a Magyar Szocialista Munkáspárt, sem a Magyar Szocialista Párt felfogásával és gyakorlatával.

A téma, az ihlet és a megalkotás kapcsolatrendszerében Móricz Zsigmondéhoz hasonló Galgóczi kiindulópontja:

„Az ember legszívesebben csak azt írná meg, ami nagyon fáj, vagy valamikor nagyon fáj neki, vagy azoknak az embereknek, akikkel sorsközösséget vállal, esetemben a parasztsággal. Viszont mint esztéta – és olvasó – tudom, hogy ebből egyoldalú, torz valóság – és egyoldalú, nem teljes értékű életmű kerekedne ki. Tehát megpróbálok valamiféle egyensúlyt teremteni – ha egy novellán belül nem is mindig, de legalább egy kötetben belül. Hogy példát mondjak: hozzám Dosztojevszkij és Faulkner áll legközelebb a világirodalomból, mégis inkább Tolsztojtól és Csehovtól igyekszem tanulni.” (Vasy Géza interjúja, 1974)

Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy amikor ez az interjú készült, nem a nyilvánosságnak szánva azt is közölte velem az író, hogy legalább négy-öt nagy téma van, amelyekről nem lehet írni, főként őszintén nem, s hogy ez mennyire gátolja a prózaíró munkáját. Említette Trianont, 1956-ot, a Szovjetunióhoz való viszonyt. 1956-ot megragadó írásainak sorából látható, hogy mennyit kínlódott ezzel a tárgykörrel, s hogy a korlátozott lehetőségek között a tökéletes megoldást ő sem tudta megtalálni.

*

Eltelt a harminc év. Mi érdekli a mai olvasót? Remélhetően maga a dokumentumérték is. Annak a hitelessége. Maga az igazmondás. De a szerző annak örülhetne a legjobban, ha írása művészi dokumentumnak bizonyulna, az esztétikai igazság, hitelesség lenne a legfőbb sajátosság. Az életmű legjavával ennek így kell lennie. Nemrég arra kértek meg, hogy készítsek egy karcsú válogatást a Galgóczi-elbeszélésekből. A terjedelmi korlátozottság arra kényszerített, hogy elsősorban a rövidebb írásokból válogassak, tehát elbeszélések helyett inkább novellákat. Természetesen igyekeztem mindent újraolvasni, s eközben azt tapasztaltam, hogy a tömörség

gyakran szinte önmagában is esztétikai értéket növelő tényező. Azt is észrevettem, hogy a terjedelmesebb, olykor a kisregényekhez közelítő elbeszélésekben általában több a szociografikus leírás, több a közvetlenül a korhoz kötő elem, több az inkább szociográfiába illeszthető cselekményszál, epizód, szereplő. Galgóczi életidejének évtizedeiben zajlott a hagyományos paraszti kultúra és gazdálkodás, egy sokszázados életforma felbomlása, radikális átalakulása. Ennek ő úgy volt krónikása, hogy igenelte magát a korszerűsödést, ugyanakkor elítélte a változások aránytalanságait, a szükségtelen katasztrófákat, a megerőltető tempót, s mélyen megértette az olykor halálba kergető emberi szenvedést.

Legjava elbeszéléseivel szembesülve nemcsak az ábrázolt, megragadott helyzetek drámaisága szembeötlő, hanem a gyakori tragédiába fordulás is. Kora kamaszkori élménye volt a második világháború, majd a fényes szellők lelkes győri diákmozgalmaiban részvétel után a Rákosi- és a korai Kádár-kornak a személyiséget és a társadalmi embert egyaránt sújtó esztendei következtek. Amelyekbe bele lehetett rokkanni, de amelyeket meg kellett próbálni túlélni. Legjobb írásai közül 1944–1945 telének poklát idézi fel *Az eltévedt lovas*, amely személyességével a felnőtt olvasóvá és így emberré változás gyönyörűségét és poklát ragadja meg, rájátszva Ady Endre híres költeményére. Az *Orbán Teca háza* tárgyiasítva szemlélteti ezt a léthelyzetet, a reménytelenül menekülő embert állítva a középpontba. Nem a megélt jelenbe, hanem egy elképzelt, biológiai fegyvereket is használó háború utáni világba vezet el Galgóczi legdöbbenetesebb novellája, a *Nyolc karéj kenyér*. Tudjuk azonban, hogy túlzott képzelőerő nem a létező biológiai fegyverek hatásának leírásához kellett, hanem ahhoz, hogy miként éli meg az átmeneti életben maradást a kisgyermekes édesanya, s miként az ugyancsak éhező, s elvesztetten keresgélő néhány ellenséges katona. Az édesanya tudja, hogy nem kerülhetik el a halált, hiszen élelmük már nincs, s napi járőföldre sem találni menekülési lehetőséget. Mérget kever az utolsó sütetnyi kenyérkébe, s nagy tüzet rak, hátha jönnek a katonák. Azok, hatan, meg is érkeznek, ellenségek, de ők is áldozatok már. Az édesanya nem értelmetlenül áldozza fel fiát és önmagát: a katonák is esznek a kenyérből, mindannyian elpusztulnak. A falu lakosságának, a messzi tájéknak elpusztítása után a kisfiú és

az anya halálának ára az ellenségek pusztulása. Senki sem marad életben, lakatlanná és lakhatatlanná válik, Isten tudja, mekkora terület, talán egy egész földrész. A görög sorstragédiáknál is komorabb világ ez. „Közvetlenül és egyszerűen olvasható”-nak aligha minősíthető, ugyanis a polifónia, a bizonytalanságérzet, a diszharmonia-élmény, a valóság kérdésessége nem kizárólag a szerző és a nyelvhasználat újmódi kérdésességével valósítható meg.

A háború különlegesen kiélezett helyzet, de annak számít a végzetesen nagyszámú baleset is. A *Tizenegy több, mint három* egy bánya-szerencsétlenségből indul ki: az egyik oldalon tizenegy, a másikon három bányász várja a tűzből a mentést, s csak az egyik csapat menthető. A három ember pusztul el, ám köztük van az is, akinek a feleségébe a mentőcsapat parancsnoka titokban szerelmes. A férfi hiába költözik a nőhöz, az hamarosan megtudja a bányavezetőktől, hogy ki döntött, s ezzel elválnak útjaik. Állítólag sem a bányász-, sem a kommunista erkölccsel nem fért össze a kapcsolatuk. Béke van, mégis hiteles a konfliktussűrítés még akkor is, ha ma már igazán feleslegesnek érezzük a kommunista erkölcsre hivatkozást. A kor jellemzéséül azonban ez is hiteles, hiszen a párttitkár az üzemi vezérkarhoz tartozott, s nyilván csak ilyesmit mondhatott abban a helyzetben.

A béke korszakában sincs nyugalom, s erre a legtöbb tapasztalatot az író számára a téészesítés második, Kádár-korszakbeli hulláma adta az ötvenes évek végén. A tragédiák forrása az, hogy a megszokott egyéni gazdálkodói létet fel kell adni. Ez nemzedéki ellentétet is szül, mint az *Aknamező* édesanyja és fia között. Elképzelhető-e annál szörnyűsegebb helyzet, mint ez: az idős édesanya megölné tulajdon fiát, amiért az belépett a téészbe, pedig ő megígérte a háborúban tizenöt éve eltűnt férjének, akit azóta is hazávar, hogy mindent megőriz.

Tragédia okozója nemcsak a kétségbeesés vagy a reményvesztettség lehet, hanem a szellemi vagy erkölcsi sötétség, az elvetemültség is. Máskor a ridegség, a túlzott emberi keménység, a változni, az újfajta helyzetekhez alkalmazkodni nem tudás következménye az összeütközés, az értékpusztulás. A legszelídebb, mert a megváltozás képességét távlatilag valamennyire mégis felvillantó konfliktust a *Mínusz* és a vele rokon elbeszélések állítják középpontba. Ezek-

ben hol a régi paraszti, hol az oda leszivárgott kispolgári, a szocializmus korában is sokszor ilyennek minősített életformáknak az állandósággal, a mindennapi létbiztonság szintjén megmaradással megelégedő volta kerül összeütközésbe a soha meg nem elégedő embertípus többre, jobbra vágyakozásával.

Ám ennek a konzervatív embertípusnak megvannak a maga vitathatatlan értékei. Az egyik legismertebb történet a *Mama öltözik*. Tökéletes jellemrajz ez a hetvenes évei sűrűjében járó parasztaszszonnyról, akit betegségek sora gyötör, úgy kell minden reggel föl-támasztania magát, öltözködése órákat vesz igénybe, mégis fölkel, mégis nekilát, hogy a maga kis erejével elvégezze azokat a házi, kertbeli munkákat, amelyekre a fia, a menyé megkéri. „Az élet soha nem pusztá”, mondja csak úgy magának, s még arra is van szeme, majd ereje, hogy az elszáradt és kivágott fa miatt fészektelenné vált galamboknak szalmát keressen, hogy új fészket építhessenek.

Aki a születés és a halál közé zárt életet ennyiféleképpen tudja megjeleníteni, aki az eltévedt lovas mellett, akárcsak Ady Endre, a helytálló, a célt kereső és találó embert is felmutatja, feledhetetlen figurákat és drámai helyzeteket teremtvé, az nem csupán dokumentumokat írt meg, hanem a magyar prózairodalom klasszikusa.

„Élet s Halál együtt-mérendők”

Jókai Anna köszöntő könyvébe

Jókai Anna köszöntésére készül a magyar irodalmi s a tágabb kulturális élet, s ezt megelőzve ő egy új regénnyel lepett meg bennünket. A hozzá hasonló szellemi emberek elsősorban soha nem várják, hanem adják az ajándékot. Tudhattuk, hogy töretlen alkotóerővel és kedvvel dolgozik, ám az elmúlt ezredév legvégén azt nyilatkozta, hogy nem fog több regényt írni. Elsősorban ezért a meglepetés. De még inkább azért, mert bár az életmű egészében az *Éhes élet* szerkesztés folytatás, egyúttal újabb teljesedés is. Jelképesen továbbviszi a *Ne féljete*k világképét, irodalom-felfogását, de az új mű mégis más, önmagáért helytálló regény. Az előbbi mintegy lezárta a huszadik századot, ez az új pedig megnyitja ezt az egyelőre alig belátható huszonegyediket.

Az életmű olvasójaként és szerény elemzőjeként hosszan meditáltam azon, vajon hogyan tudnám a legméltóbban köszönteni a jeles születésnap alkalmából Jókai Annát. Arra jutottam, hogy bár a művész is olyan ember, miként a többiek, két dologban biztosan különbözik. Az egyik az, hogy a művészet lényege szerint ő nem vonulhat nyugdíjba. Amíg szelleme ép, alkot. Gondoljunk csak bele: ha Jókai Anna mégis visszavonult volna, ma nem létezne egyik említett regény se, nem létezne az *Ima Magyarorszáért*, és sorolhatnám a többi újabb alkotást, sorolhatnám közéleti tevékenységét is, amelyet a magyarság érdekében folytat. Másrészt az írói, a művészi felelősségtudattal együtt jár az is, hogy az alkotó nemcsak mai olvasóira gondol, hanem az utókorra is, ha úgy tetszik, arra a halhatatlanságra, amely a majdan lezáruló életműre várhat. A jámborabb olvasó ennek kapcsán akár hiúságot is emlegethetne, pedig lényegében nem erről van szó, hanem arról, hogy a műben esztétikai érvényességgel megörökített szépség és igazság vajon hatni lesz-e képes a majdan egymás után következő nemzedékekre. A jelenkor művészetét sajnos nem csupán saját munkásságával kapcsolatban foglalkoztatja ez a kérdés, hanem általában kénytelen számot vetni a kulturális barbarizálódással, az Európa-eszme szét hullásával. Milyen lesz az ember ötven vagy száz év múlva? Miként fognak élni unokáink és dédunokáink például 2100 táján?

A művész tehát hasonló hozzánk, mégis különbözik tőlünk. Nem tartom tehát különlegesnek, hogy Jókai Anna nem nagyanyóként vagy dédiként lép most a nyilvánosság elé, hanem egy olyan regénnyel, amely életművének újabb csúcsát jelenti. S ha így van, akkor ezzel érdemes elsősorban foglalkozni, nem pedig az évek számával vagy az eddigi alkotói út felvázolásával.

Hosszan tépelődtem, mi lehetne a méltó címe írásomnak. Végül Ady Endrét hívtam segítségül. *Új s új lovat* című verse 1914. november elsején jelent meg a *Nyugat*-ban, tehát kiélezett történelmi helyzetben keletkezett, amit az is mutat, hogy a következő lapszám már *Az eltévedt lovas* című újabb versét közölte, feltárva a költő történelem- és emberszemléletének polifóniáját. Az általam a címbe kiemelt sor a teljes versszakban így hangzik: „Élet s Halál együtt mérendők / S akit a nagy Nyíl útja bánt, / Hadd, óh, Uram, szépsűlten futni, / Megérkezett gyanánt.” Arra döbbsentem rá, hogy Jókai Anna regényét a legtömörebben azzal az Ady-sorral tudom leírni, hogy „Élet s Halál együtt mérendők”. A regény címe ugyan másféle képzeteket kelthet, de a műnek éppen az a lényege, hogy nem csak „éhes élet” létezhet.

Ez a regénycím önmagában is elgondolkodtató telitalálat. Van, akit az ifjú Molnár Ferenc 1901-ben megjelent regényének címére emlékeztetett, *Az éhes város* azonban karrier- és csődtörténet. Eszünkbe juthatna a híres Fellini-film, az *Édes élet* is, s akkor az édes és az éhes ellentétpárt alkotna. De gondolhatnánk akár a slágerre a rongyos életről. A regény címének értelme azonban a szőrend felcserélésével válik teljesebbé: az életéhségről van szó, s akkor elsősorban nem a gazdagok és a szegények, a társadalmi egyenlőtlenségek kerülhetnek a középpontba, hanem létfilozófiai kérdések. Jókai Anna figyelmes olvasói tudják, hogy az ő világképére a kereszténység mellett hatott Rudolf Steiner teozófiája, Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Kodolányi János gondolkodói és írói munkássága. Ezekből alakította ki a maga által spirituális realizmusnak nevezett írói szemléletet és ábrázolásmódot.

Regényének fővárosi bemutatóján Jókai Anna elmondta, hogy teremtett alakjai közül hozzá a legközelebb Atyi, ez a hetvennégy éves, egyre inkább betegeskedő férfi áll. Atyi életmagatartását a szeretet, a regény címéhez alkalmazkodva: a szeretetéhség hatja

át, s korán megöregedve egyre inkább az foglalkoztatja, mennyire él bennünk Krisztus, „az Isten-bofogadásra küldött hús-vér gyermek”. (153.) „*Adni. Ez a karácsony essenciája. S fájdalmasabb, hogy amink van, az nem kell senkinek. Pedig amit még kívánnék: átörökíteni, ami bennem megérett. Beszélni. A halálról. Igen, a halálról! De éppen azt nem lehet.*” (uo.) Máskor így folytatja eszmélkedését: „a fizikaiságba vattázott én-szerep, és az ezzel való teljes azonosulás, az utolsó lélegzetig, kivel tudnám megosztani? Annak a folyamatnak *a magasztos szépségét és ezzel párhuzamos permanens rémületét*, hogy már ketten vagyunk a testemben: *valaki* figyelő, és *valaki megfigyelt*, valaki múlhatatlan és valaki múlandó. Néha még birkóznak... az egyik, az örök érvényű csitítja a kisebbet, az éppen-e-formában vergődő változót” (215.) Belső monológjaiban Atyi a regénynek ezt a gondolati magját, a mindennapi élet tapasztalatai alapján leszűrt kritikával egészíti ki, többször is utalva a regény címére. Például így. „...Élményéhség. Eufória. *Lelki bulimia*. Az utolsó percig magunkba tömni mindent, s emésztetlenül kiöklendezni, hogy legyen hely a következő falatnak. Újra és újra. Mindent befalni és sosem jóllakni: ilyen lehet a lakoma a pokol tornácán...” (173.) A váratlan halála előtti percekben gondolja el azt a fogalmat, amely a regény címét kiegészíti, amely megoldást kínál az egyoldalúnak, hamisnak mutatott éhségekre, s ez az istenéhség: „Nem vagyok éhes. Másfajta éhség. Istenéhségnek nevezném, ha nem volna félő, hogy összetévesztik a matériába gyúrt álistennel. Lehet, hogy aránytévesztés ez a mohó vágyakozás? Lehet, hogy megenni akartam az Istent, ahelyett, hogy hagytam volna, hogy ő megetessen...” (239.) A kinyilvánított felismerés mellett, íme, ott van az életszámvetés önkritikája is.

Atyi életútjának határpontjához közeledik, rá korántsem jellemző az életéhség, legfeljebb annyiban, hogy feleségének nem akar a halálával fájdalmat okozni. Az asszony, Zsizse, elsősorban abban ellenpontja, hogy az utolsó percig az életéhség jegyében tervezni eltölteni hátralévő idejét. S más és más vezérmotívummal jellemezhetően, de szinte minden szereplőt meghatároz az életéhség. Persze életkoruk és helyzetük különbözik. Atyi idealisztikus alakja körül ugyanis teljességgel hús-vér, a mai hétköznapiakban létező személyek népesítik be a regény világát. Három nemzedékről van

szó: az idősekről, az ötven év körüliekről és a huszonévesekről. A középpontban egy család áll, amelyben a jelenkor kuszasága sűrítetten mutatkozik meg. Atyi, azaz Harmath Attila nyugdíjas matematika tanár és Zsizse, a rajztanár és ikonfestő boldognak nevezett házasságát mindkettejüknél megelőzte egy kudarcos. A férfi Áron nevű fia onnan való, ő vállalkozó, éppen gazdasági válságban Az asszony lánya, Patti titkárnő volt, munkanélküli lett, s egy híres írónőnél gépeli a készülő új regényt. Patti apátlanul nevelte lányát, Rékát, aki tévéreklámokban szerepel, szabados életet él, majd megbetegszik. Közben szeretne Áron feleségévé válni. Áron felesége, Rózsa, bár az orvosok terhesség-megszakítást javasoltak, hajdan egy magatehetetlen korcsot szült, Ádámot, őt gondolzza két évtizede. Férje elvált tőle. Később az asszony is gyógyíthatatlan beteg lett. Volt férje tartja el, aki az egész családot támogatja.

Czezar Apollónia, a nemzetközi hírnő idős író a harmadik idősebb szereplő. Ő Patti révén kapcsolódik a családtörténethez. Színre lép még egy kábítószererezés miatt eltiltott, hajléktalan orvos (dr. Bertinszky Tivadar), aki egyre szorosabban kötődik a családhoz, Atyinak köszönhetően, valamint egy huszonéves fiatal, Kovács Béla, aki banki biztonsági őr, majd egyre közelebb kerül az írónőhöz, és az ő mindenese lesz, titkára.

A regény világában meghatározó a betegségek, a szokatlan halálesetek, a testi-lelki deformációk, az egzisztenciális válságok sora. A cselekmény szűk esztendejénél korábban már meghalt Zsizse első férje, aki emigrált, majd öngyilkos lett. Atyi első felesége Amerikába távozott, s ott egy szekta kereszteselési eljárásában lelte halálát. Atyi édesapja 1956-ban magára vállalta a fia által hazavitt fegyvert, s a börtönben halt meg. Rózsa szinte életképtelen utódot szült, majd izomsorvadásos beteg lett. Az író férje már sok éve nem él. Az orvos végzetes mértékben vált kábítószerfüggővé, bár kigyógyították. A regény jelen idejében Atyi súlyos beteg, de groteszk helyzetben, a padláslépcső tetején, vagy onnan lezuhanva leli halálát, s a lehozni szándékozott nemzeti lobogó terül rá március 15-én. Meghal a nyomorék Ádám is, de ez felszabadító halál. Zsizse szinte kicsattan az egészségtől, de férjének halála után néhány héttel idegösszeroppanást kap. Vállalkozásának válságos helyzetében Áronban is felmerül az öngyilkosság gondolata. Az

íróknak üldözési mániája van, az „újfasisztákra” gyanakszik, ezért is érzi szükségét testörnek. Réka, a reklámalak súlyos bőrbetegségben szenved hetekig, munkáját el is veszíti. Ágyban fekvő betegként még Kováts Bélával is találkozhatnak.

Ha a párkapcsolatokat nézzük: Zsizse szülei utálták egymást, s ezt a gyereükön keresztül élték ki. Atyi, Zsizse, Áron, Rózsa elvált ember, Pattinak alkalmi kapcsolatból született a lánya; az orvos elidegenítette magától az élettársa; az író özvegyasszony, korábban a férje az ő életművének kiteljesedését segítve volt a „titkára” is. Az apátlanul felnövekedett Réka sűrűn változó kapcsolatokban tobzódik, alighanem Áron is. Rózsa árva gyerek volt, Kováts Bélát állami gondozásba adták a szülei. Az orvos hajléktalan. Patti többször, majd Réka is elveszíti a munkáját, Áron vállalkozását fel kell számolni.

Ellenpéldaként megtudhatjuk, hogy Zsizse és Atyi házassága szinte ideális volt a fájdalmasabb jelen idő előtt, hogy Áron és Rózsa szerelmi házasságát a tragikus születés tette tönkre, hogy Bertinszky sikeres orvos volt, Atyi bizonyára jó tanár, s eszményi férfi, Zsizse életerős, pozitív gondolkodású nő, Réka reklámszépesség, Áron pedig tanácsi ügyintézőből vált sikeres vállalkozóvá. A regény tehát korántsem állókép, nem egyetlen esztendő történetét mutat be. Minden szereplőnek, ezáltal az egész regényvilágnak múltja van, a jelen idő pedig folyamatosan jövőtudatos: minden szereplő valahonnan valahová tart egyénként és közösségek tagjaként is. A múlt a jelen válságainak nem csupán az eredetét mutatja meg, hanem az ellenpéldákat is: rendre valami jó, valami jól működő személyiség, kapcsolat kuszálódott össze. S a regény szereplői a maguk módján egyaránt ezt a kuszaságot szeretnék felszámolni. Magyarán: boldogok szeretnének lenni.

Nem az összeomlás ideje tehát ez a szűk ezredforduló előtti-utáni néhány esztendő. Ez is bele van írva ebbe a regénybe, de a lehetséges feloldás is. Atyi halálának végső értelme nem a groteszk lezuhanás, hanem a beteljesülés. Elérte élete utolsó szakaszának a célját, s a szeretet eszményének jegyében leélt hetvenöt év végső tapasztalataként az isteniséget nevezte meg. Zsizse, az amatőr ikonfestő, betegségéből lábadozva az életéhség motiválta újakezdés helyett a megértő szeretet jegyében tervezi maradék éle-

tét. Áron és Rózsa, felszabadulva a nyomasztó gond alól, újra egymásra talál, hiszen voltaképpen mindig szerették egymást. Patti és az orvos is házasságot tervez, s mindketten munkát kapnak Áron új vállalkozásában, a virágüzletben. Rékának is lesz jó munkája, s talán stabil partnere is. Cezar Apollónia, ez a különös teremtmény is megnyugszik, miután lakásába fogadja titkárnak-gondozónak Kovács Bélát, akit elnevez Valentinnak, s akinek ez a karrier kezdete. A sok zűrzavar, a sűrített életválságok után a lehetséges „hétköznapi” módon mindenki számára normális megoldás kínálkozik. A regény utolsó lapjain Zsizse a kertben üldögélve végezetül ezt gondolja: „...Tökéletes alkony. »Treuga dei.« Ó, ha csak egy perc is, az idő megállna. *Most*. De a valóság örökké változik. (...) Igen, Atyi. Csak az örökkévalóság változatlan...” (340.) Ő maga is tudja tehát, hogy a család gondjainak megoldottsága nem végleges, hogy sem Faust, sem más nem képes megállítani a Földön az ember számára az időt. Erre is utal a latin kifejezés. „Isten békéje” a középkorban azokat a napokat jelölte, amelyeken az egyházi előírás szerint tilos volt háborúzni, s bizony még ezt is, akkor is csak részlegesen tartották be.

Ha figyelmesen végigolvasva a regényt, belegondolunk ismét a cím jelentéskörébe, az életéhségbe, a kezdetben hol furcsának, hol ellenszenvesnek, hol szerencsétlennek, hol kisszerűnek tartott szereplőkbe, megértőbbé válunk. Hasonló alakokkal szinte napról napra találkozhatnánk, ha nem is ilyen fokú sűrítettséggel és megismerhetőséggel. Jókai Anna a maga kipróbált realista eszközeivel széleskörűen, egyfajta teljesség képzetét keltve tárja eléink az elmúlt évek hazai valóságát, s teszi ezt oly módon, hogy a politikát, annak viharos hullámzásait szinte teljesen kizárja a regény világából. Beilleszthetett volna politikus szereplőt is könnyedén ebbe a regénybe, de aligha véletlen, hogy tartózkodott ettől. Ugyan a politizálás is egyfajta életéhség, de ez csökkenthette volna a központi gondolat sugárzását. Csupán néhány mondat foglalkozik ezzel a tárgykörrrel, de ezek egyértelművé teszik a nemzet sorsáért érzett aggodalmat.

Jókai Anna nem tartja helyesnek, sőt elítéli az éhes élet egyoldalú megnyilvánulásait, s ezt a regény egyes szereplői is megteszik. Kritizálják Zsizse „pozitív gondolkodását” az élet élvezetéről, Patti majomszeretetét lánya iránt, Réka szabadosságát, Áron pénz-

hajhászását, Rózsa hajdani makacsságát, az író nő beképzeltségét, a volt orvos vagy Kováts Béla törekvését a rendezettebb életre. Még Atyi ideologikus prédikálgatását, egyre fokozódó életidegenségét is. Másban az emberek észreveszik a hibákat, de a magukét erénynek tartják. A regény világában végső soron az éhségek polifóniája mutatkozik meg. Nem az a baj, ha életéhség van bennünk, hanem az, ha valamelyik szélsőségesse, a többit elnyomóvá változik. S bizonyos éhségekben felelősségtudat is munkálkodik. Rózsát valami spirituális erő készteti arra, hogy megszüljön, majd gondolja a sérült magzatot, s ezzel kényszerűen eltávolodjék Árontól, akit viszont a kisebb és a nagyobb család fenntartása, támogatása is arra kötelez, hogy sokat keressen, hogy adni tudjon. El lehet-e ítélni Zsizsét azért, mert élettervei vannak, s mert szeretné a férjét életerősebbnek látni? Vagy Tivi bácsit, a volt orvost, mert ismét normális életre törekszik? Kováts Bélát sem azért nézzük némi kritikával, mert karrierjét építgeti, hanem azért, mert mindezt szinte ösztönösen is a Balzac-regények hőseihez hasonló gondolatokkal teszi.

Az éhes élet motívuma ebben a regényben elválaszthatatlan a szeretet fogalmától. Ennek azonban ezen a szinten is legalább kétféle jelentéskörét szükséges megkülönböztetnünk. Az egyik a másik ember iránti szeretet, s ez az, ami összekapcsolható az istenszeretet fogalmával. A másik a célok elérése iránti szeretet, s itt is szükséges megkülönböztetni a különböző távlatokat: az embe réletet, az életszakaszokat és a napi célokat. Ebben a regényben szinte mindenki az életét szeretné elrendezni, akár csak néhány évre, akár évtizedekre gondolhat. Más a helyzet Atyival, akit élet és halál, az átváltozás foglalkoztat. Más az író nő gondolkodása is, őt elsősorban életművének a halála utáni sorsa, a földi halhatatlanság foglalkoztatja. Zsizse viszont úgy gondolkodik, hogy amíg él, addig maga az élet a legfontosabb, Atyi meditációi még nem időszerűek számára. Érdemes ezt a három idős szereplőt együttesen is értelmezni. Zsizse lényege az életelvűség, az író nőé az életmű létrehozása és halhatatlansága, Atyié a spirituális szint megközelítése. Lehet mindebben értékhierarchiát feltételezni, s az írói vallomás az Atyi iránti rokonszenvről erre utal, a regényvilág egészének összetettsége ugyanakkor azt is sugallja, hogy mindhárom szinten, mindhárom szférában jó lenne értelmesen és elismerést érdemlő-

en létezni. Hiszen Atyi sem olyan módon élte le életét, miként az utolsó esztendejét: nem a halál határkövére szegezett tekintettel. Tehát meg kellene tanulnunk helyesen élni, irányítva és korlátozva éhségünket. Ugyanakkor gondolni kell az utánunk következő földi létre is. Általában nem halhatatlan művekkel, hanem az utódok fölnevelésével, a számukra is élhető feltételek biztosításával, őrizve, s ha lehet, gazdagítva a természeti és a humán értékeket. S mindezek közben élhetnek bennünk az olyannyira különböző, mégis egyfelé irányuló vallások, hitek kérdései és válaszai. Ismeretes a régi bölcsesség, mely szerint az ember élete akkor nevezhető eredményesnek, ha közben diófát ültet, utódokat nevel, s megír egy könyvet. Vagyis biztosítja a természet további létezését, az embereket, s mindezt „megírja” a maga életének könyvében. Ez a könyv persze legtöbbször szintén jelképesen értendő: végigélt életünk miatt ne kelljen szégyenkeznünk. Elgondolkoztató a gyerekmotívum összetettsége. Egyik véglet a súlyosan sérült magzat vállalása, a másik pedig az, hogy nem szülök gyereket erre a világra. (Ezt vallja az író, az orvos volt élettársa.) Köztük Zsizse, aki a második házasságban már nem vállalkozott szülésre, aztán az elhagyott gyerekek (Kováts Béla, részben Áron is), a rosszul nevelt (Patti, Réka), s a fiatal, aki gyermekekről ábrándozik (Réka, Kováts).

A könyv és a halhatatlanság tehát szimbolikusan értendő. Ezt igazolja a regényben az a hármasság is, amely az író, Zsizse és Kováts Béla kapcsán mutatkozik meg. Az író regényei az antik világban játszódnak, nemzetközi híresség, s bár kérdéses, hogy mennyi benne az érték, mennyi a kimódoltság, tehetsége vitathatatlan. A regény egyik fejezete hosszabb részletet közöl a naplójából, s ez akkor is hiteles íróilag, ha a regényben megmutatkozó portrénak ez meglehetősen idealizált változata. Zsizse, a rajztanár amatőr festőként készít ikon-másolatokat pénzkeresés céljából. Bár mindenki dicséri, s szeretné magát művésznek tudni, ő is inkább e munka hasznosságát becsüli. Unokája hiába javasolja, hogy fessen inkább csendéleteket. Megbetegedve azonnal felszámolja a műhelyt, az lesz Réka szobája. Kováts Béla is írogat, ezzel az ürüggyel keresi fel az írót, aki visszafogottan biztatgatja. Feltehetően dilettáns, s egy idő után maga is úgy gondolja, hogy inkább majd rajzolni fog. Abban sem lehet nagy tehetsége, mert előbb az

írók regényeit illusztrálná, majd arról ábrándozik, hogy ezekből egyszer majd nagy sikerű képregényeket fog készíteni. A művészi alkotásból giccset. Fontosabbnak, mert értékőrzőnek ígérkezik, hogy majd az életművet fogja gondozni. Bizony, giccsesek azok a zoknik is, amelyekre Patti bér munkában Szent Koronát hímez. A giccs nem kell, de szükség van a művészre, az amatőrre, s arra is, aki majd őrzi az értéket.

Pünkösöd napjával, a karácsonyi születés felemlítésével, majd az alkonyattal közeledő Szent Iván-éjjel fejeződik be a regény, amelynek cselekménye augusztusban kezdődik. Soha nincs megadva naptári év. Nem is szükséges, mert bármelyik lehetne, s nem egy konkrét évhez való rögzítés az írói cél. Mindenesetre nyilván a legközvetlenebb napjainkban járunk; ha más nem, akkor a pénzösszegek tájékoztatnak erről. Az időbeliség és az időtlenség vagy időn kívüliség amúgy is átjárja a mű világképét. A szereplők nagyon is benne élnek az időben, s vagy annak elmúlását várják (Atyi, Rózsa), vagy a sors változását, a széthullás helyett az építkezést: munkában, családban, közösségben.

A gazdag életanyagot, a gondolati összetettséget az *Éhes élet* egyedi regénytípust alkotva valósítja meg. Műfaji szempontból a modern regényt aligha lehet egyetlen fogalommal meghatározni. Ez a mű persze társadalmi regény, családregény, de nevezhetnénk fejlődésregénynek, sőt a szociografikus valóságábrázolás és az eszszéregény sajátos ötvözetének is. A mű szerkezete elsősorban ezt erősíti. A keretet a hónapok adják meg augusztustól júliusig. Rövid, prózaversekhez hasonló szövegek olvashatók hangulati-gondolati mottó gyanánt, az utolsóval zárul a regény. A tizenegy, nagyjából arányos terjedelmű szerkezeti egység oly módon tagolódik fejezetekre, hogy mindegyiknek a címe egy-egy szereplő neve. Összesen 112 ilyen fejezet van, a legtöbbször Zsízse nevével, s vele is kezdődik és fejeződik be a cselekmény. Ennek olyan jelentése is lehet, hogy ő a normális átlagember, aki „a család motorja” volt, s aki betegsége után azt látja be, hogy „Már nem vagyok a történésben benne.” Képzeletében idézve fel tájakat, képszerű emlékeket, úgy gondolja, hogy „Atyi velem együtt nézi őket...” (339.) Az egyes fejezetek kétféle szövegtípusból állnak. Az egyik a történő cselekvést, a párbeszédet örökíti meg. Közéjük épülnek be vastag betűkkel,

rövidebb sorokba szedve a címszereplő belső monológként lejegyzett gondolatai, amelyek részben közvetlenül is reflektálnak a történetekre, részben személyeket jellemeznek, részben pedig gondolati általánosítások. Ily módon feszültség keletkezik, ugyanakkor minden teljesebben mutatkozik meg. Az elhallgatott reflexiók olykor kifejezetten kritikusak, de nagyon ritkán ellenségesek vagy ellen-szenvesek. A tévét néző emberek a filmekben, a teleregényekben szinte kivétel nélkül olyan családokkal, olyan történetekkel találkoznak, amelyekben az egymásnak feszülő indulatok, a veszeke-dés, az ellenségeskedés a meghatározó. A regényben Atyi egyszer azt jelenti ki, hogy „Ebben a családban senki sincs, aki megtalálta volna a helyét. Senki se boldog... te vagy az egyetlen kivétel, Zsizse-Zsizselle... Én meg neked köszönhetően vagyok, ha nem is felhőtlenül boldog, de melletted, veled, elégedett...” (88.) Mégis, ez a család a széttagoeltságban is működik, az egyének próbálják megérteni a másikat, s a regény végére bekövetkezhetnek a treuga dei napjai vagy talán esztendei is. Munkálkodik bennük, mindenki-ben másként és másként, minden zsörtölődés dacára a türelem és a szeretet. Így megérdemlik, hogy *szépülten futhassanak tovább*, előbb-utóbb *a nagy Nyíl útját* is felismerve.

Az emlékezés útjai

Jámborné Balog Tünde elbeszélései

Van-e egyértelmű igazság? A jelenkorban tudósok és egyszerű emberek mind gyakrabban jutnak arra a felismerésre, hogy nincsen. A posztmodern kor teoretikusai előszeretettel vélekedtek úgy, hogy éppen ez a nincs az egyetlen egyértelműség. Mit tehet e léthelyzetben az ember? S mit az író, akinek ráadásul a nyelv a legfontosabb kifejezési eszköze, az a nyelv, amely ugyancsak s látványosan kérdéssé vált, mint a valóságot kifejező eszköz? Tehát nem csak a valóság valóságának hite vált feltételessé. Miről lehet, miről kell írni az ezredforduló tájékán? Ha nincs egyértelmű bizonyosság, akkor ezek a fakulóban lévő posztmodern tézisek is kérdéssé tehetőek, s mindenkinek joga van íróként a maga alkata és meggyőződése szerint alkotnia. Elismerve, hogy a világ és a róla való gondolkodás polifon jellegű, ám ebből a totális polifóniából mindenkinek joga van a maga személyes polifóniáját megteremteni.

Az íróvá válás általában az ifjúkorban szokott bekövetkezni, a személyiség és a világ első birtokbavételének esztendeiben. De van az íróknak egy másik típusa is, amelyik érettebb korban, sok élettapasztalattal kezd munkához, amikor elérkezik az emlékezés ideje, s vele együtt az elmúlástudaté. Az emlékezésben nem csupán a saját életút idéződik fel, hanem azoké is, akiket ismertünk, rokonaink, ismerőseink voltak, de már nem élnek, csak tudatunkban és más utódok emlékezetében. Továbbá azok, akiket általunk ismert elődeink még ismerhettek, a dédek, az ükök. S ez óhatatlanul felveti azt a kérdést, hogy vajon én is élni fogok-e és miképpen mások emlékezetében. S meddig terjedhet ez az idő? Úgy van-e, amiként egykor Kormos István megfogalmazta *Szegény Yorick* című versében: „Halálon túl kicsit / mondjuk ötszázöt évvel / senki nem tudja rólam / hogy én valék Yorick”. Azaz nagyon-nagyon ritkák a kivételek? Félézer év bizony hatalmas időtávlat a nemzedékek sorában, s csak azokat tartja számon a szélesebb közvélemény, akik valóban rendkívüli személyiségek voltak, egy-egy szűkebb közösség pedig azokat még, akikről írásos anyag maradt fenn, s az szakmailag, családtörténetileg vagy egyéb okokból jelentős számukra.

Az emlékezés legtipikusabb epikai műfajai az emlékirat, az önéletírás és a vallomás. Ezek nem különülnek el élesen, átjátszhatnak egymásba, de nem azonosak. Az emlékirat a legtárgyasabb, középpontjában az átélt történelem áll, így sok a jeles történelmi személyiség által írott mű (Bethlen Miklós, Kossuth Lajos, Károlyi Mihály). Az önéletírás középpontjában már a saját élet áll, a személyiség alakulástörténete. A legelesebb példák nagy íróktól származnak (Goethe, Tolsztoj, Kassák Lajos, Déry Tibor). A vallomás a legszemélyesebb, a belső élet itt a leghangsúlyosabb, s érthetően itt is az íróké a főszerep (Szent Ágoston, II. Rákóczi Ferenc, Rousseau). Az ide tartozó munkák java tiszta szépirodalom, s ezek műfaji szempontból nemcsak egymással érintkeznek, hanem a regényeknek, elbeszéléseknek azzal a csoportjával is, amelynek szerzői a valóságosságra törekvő és a többé-kevésbé fikciós jellegű történetmondást keverve vállalják, és egyúttal el is hárítják művükkel kapcsolatban az önéletrajziséget, mint például egyes munkáiban Déry Tibor, Németh László, Illyés Gyula.

A (vissza)emlékezés mindig önéletrajzi és valamilyen szinten történelmi jellegű. Jellegében meghatározó szerepet játszik az, hogy melyek az emlékező pszichés jellemzői, s kitüntetetten az is, hogy milyen az időhöz való viszonya.

*

Jámborné Balog Tünde képzőművészként és e szakma tanáraként kezdte és folytatta életpályáját, s érett korban, de könyvei alapján törvényszerűen kellett eljutnia az íráshoz. Érdemes idézni eddigi három kötetének mottóját. József Attilától van az első: „enyém a múlt és övék a jelen” (*Medárd lépcsőjén*, 2000). Berzsenyi Dánieltől a második: „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, / S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!” (*Az én kalendáriumom*, 2002). S végül a legújabb könyv ismét József Attilát idézi: „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra” (*Arapály a Vízcsúcs után*, 2005). S ide kívánczok még egy idézet, az első kötet legelső novellájának kezdete: „Különös tartomány a múlt, benne éppúgy megtörténhet bármi, mint a jövőben, nincsenek korlátai, szabadon kalandozhat át rajta az emlékezet és a kép-

zelet, még az is megeshet: találkozik az ember valaki őseivel, ahogy én is ősanyámmal, Váncsa Teréziával, akiről az égvilágon semmit sem őrzött meg a családi hagyomány. Csak annyit lehet tudni róla, amennyi az okmányokból kikövetkeztethető.” Valahogy így van ez valóban. Amiként Thomas Mann megfogalmazta a *József és testvérei* első mondataiban: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?”

Az író műbeszélései és főként az *Árapály a Vizes utcán* szerves egységet alkotó novellaciklusa az emlékezés személyes és kollektív rétegeiből merít, s ehhez a műfajcsoport módszertani és poétikai jellemzőinek egyéni felhasználásával hozza létre a maga különleges szintézisét.

A helyszín, a Vizes utca egy alföldi kisvárosban található, s mintegy kétszáz éve létezik. Azelőtt folyómeder, később holtág volt, majd feltöltötték, parcellázták, beépítették. A természet azonban nem fogadott szót az embernek, s a régen volt meder ma is árad és apad, homok- és sárfolyóként házakat repeszt meg, tárgyakat nyel el.

A novellaciklusban a kétszáz évből három fő időszakasz válik hangsúlyossá. Az egyik a kezdet, az utca keletkezésének időszaka, s ebben két központi alak a Földmérő és a Prédikátor, tehát két írástudó. A másik időszak metszetei a személyes életidőből emelkednek ki, nyomatékosan az ötvenes évekkkel. Ebben már az ön-életrajziség, a személyesség a meghatározó. S természetesen ez jellemzi a harmadik időszakot, az emlékezés idejét, a tágabban értett jelen időt is. Túl sok szereplő nem jelenik meg a novellaciklusban, amely inkább az utca története, nem annyira a családé a régmúlt tekintetében. Már az is kisebbfajta csoda egy magyar család esetében, hogy Váncsa Terézia ükanyáról bármifajta irat fennmaradt. Gondoljunk csak bele: egy ma huszonöt év körüli ember esetében – a nemzedéki reprodukciós átlagot ugyancsak negyedszázadnak véve –, kétszáz évre visszatekintve, a szülők és az ő szüleik száma nyolc nemzedék alatt 256 fő. S ez csak a legközvetlenebb ősök száma, hiszen mindenkinek lehettek testvérei, azoknak gyermekei és így tovább. Kétszáz év nem is olyan fantasztikusan nagy idő, az ősöknek és a vérrokonoknak ez a száma azonban a családi és a személyes emlékezet számára már beláthatatlan. S egy szépirodalmi műben sem lenne követhető.

A történelemábrázolás főbb rétegei: a Kárpát-medence történelme, az alföldi kisvárosé, a Vizes utcáé és lakóié, a családé, az emlékező és társáé. A nagy történelmi mozgások a háttérben maradnak, a középpontban a mikrotörténelem marad mindvégig. Ezt a világot a tárgyiasság, a személyesség, a látomásos felidézés, a mitikusság sajátos vegyítéséből keletkező szimbolikus látásmód hatja át. Ebben nagy szerepe van annak, hogy a szerző a társadalmat és a természetet szerves kapcsolatban szemléli. Felfogása szerint az ember természeti lény is, benne létezik a természetben, de nem ura annak. Ez a mű tehát nem csupán a Vizes utcában élő nemzedékeknek a története, hanem a természeté is. A fő motívum a folyóágból lett homokfolyó, amely láthatatlan, de létezik, bármennyire nehezen hihető is. Egy ilyen természeti jelenség megtapasztalása különleges élmény lehet, ennek motívummá emelése isteni adomány egy író számára. Jámborné Balog Tünde visszafogottan, mégis tündéri módon él ezzel az adománnyal, megteremtve a józanul mágikus realizmus alföldies változatát. Azt is tanúsítja ezzel, hogy bár a táj jellege és a tudat között valóban lehetséges kölcsönhatás, az Alföldön sem csak a földönjáró tárgyiasság irodalma születhet meg, hanem az a fajta látomásosság-mitikusság az epikában is, amelynek például Sinka István vagy Kiss Anna költészete a nagyszerű példája.

Mindezt e novellaciklusban az teszi magától értetődővé, hogy a fő motívum alapja a víz igen gazdag szimbólumköre. Ez az egyik legsokrétűbb, egymással ellentétben is álló elemeket összefogó jelkép, hiszen a kezdetet és a véget egyaránt jelölheti. A szimbólumkör ugyancsak jelentésgazdag tagja a folyó, mely a halált és az újjászületést, a halhatatlanságot egyaránt jelöli. Az idő múlására figyelmeztet, az állandó mozgásra, változásra. Közismert Hérakleitosz mondása, hogy nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. A Vizes utca folyója különleges, holt folyó, „a mi Styxünk” az egyik megfogalmazás szerint (*Homokfolyó*). Van is, nincs is. Láthatatlan, mégis érzékeli a fölötte járó-kelő nemzedékek, s ha kertjeikbe temetkeznének, idővel alvilági Styxként sodorná tova maradványaikat ez a homokfolyó. Az utca lakói mintha kikötött tutajokon éledgelnének, hogy aztán haláluk után alászálljanak az őszanyagba. Ez a Styx rendre emlékeztet a Vizes utca léte előtti időkre. Akkor még közönséges folyóág volt, mitikus többletjelentését csak feltöl-

tése után nyerhette el. Ezt gazdagítja a hold-szimbólummal való egybekapcsolása is, amelyet leíró szinten a szomszédos Hold utca elnevezése jelez. A holt folyó egyúttal Hold-folyó is: „Alattunk – a Vizes utca alatt – a várost bekerítő folyó elásott holtága áradt és apadt a holdciklusoknak megfelelően, apály és dagály váltakozott a föld mélyén. Medárdkor, a nagy esőzések idején föltört az alacsonyabban fekvő kertekben, és a kisebb házak úgy ringtak sodrásában, mint a dagadó vitorlájú gályák nagymama bádog teásdobozán. Finoman himbálózott a padlás, akár egy hajó fedélzete, és én nyikorgó gerendák árbocerdejében sodródtam új, ismeretlen partok felé.” (*Nagymama háza*)

A Hold az éjszakához köt, a változékonysághoz, a halálhoz, de a Naprendszerhez s magához a Naphoz és a Földhöz is. Folytonosan figyelmeztet az időbeliségre, a születésre és az elmúlásra. A Naprendszer kozmikus jelentéskörű, az emberen túli világra, a végtelenségre is utal. Ezzel kapcsolatosan fontos a Földmérő alakja, aki nemcsak felmérte a városkát, hanem kiszámította s a templom tornyában megjelölte az odatartozó meridiánt, azaz délkört is. És mondotta volt: „Az én Meridiánom itt van, nem az Éjszaki-tenger partján, nem is a Canariákon. Itt állítom fel Isten segedelmével.” Tudatta azt is segítőjével, a Prédikátorral, hogy: „Miképpen kegyelmed mondá, Barátom, amit megjelölünk, az vagyon, amire nincsen jelünk és szavunk, bármekkora legyen is, az maga sincsen.” Mire a Prédikátor, ugyancsak naplója szerint, így válaszolt: „Az elnevezés! Nevet adni annyi, mint teremteni. Tudja meg, a Biblia szerint is az Ige volt az első, abból támadta minden. Aminek a nevét kimondá az Úr, az lőn. Aminek nintsen neve, az maga sintsen.” A meridián kijelölése az otthonosságtudat erősítésének a szellemében történt, hatása mégsem ez lett. Különleges, baljós dolgok történtek, biblikus látomásokat rögzít a prédikátor naplója. A Földmérőnek meghal szeretett Katája, ő maga pedig eltűnik. „Mintha a föld nyelte volna el, mondogatták a városban” (idézetek: *Magunk Meridiánja*). A folyóág valóságosan létezett egykor, a meridián csak egy képzetes vonal. A Naprendszer működési törvényei kötik össze őket. Az ember ezeket a törvényeket felismerheti, de változtatni nem képes rajtuk, sorsát csak ezekhez alkalmazkodva élheti meg.

Az emlékezés időutazás, és nem kötődik szükségszerűen a kronológiához. Amikor a múlt felidéződik, jelentkezik, az élő átléphet

a múltba, abba is, amelyben ő maga még nem is létezett, s ebből a múltból visszajuthat a jelenbe, olykor magával hozva a régen megholtakat is. A képzelet játéka, a látomás valóságként jelenhet meg, mint a *Rókakucsmás nő* zárlatában, ahol az utcát söprő néni távozása után a holt édesanya halad végig az utcán, majd mellé társul a címszereplő is. A Proustra is visszautaló módszert az első kötet egyik novellája pontosan leírta: „Elég egy apróság, egy íz, valami szagfoslány, egy szó, vagy mint most is, a holdkelte egy idegen helyen, és megrohan a múlt, látom a Szomszédot, jellegzetes, hintázó járását, átimbolyog a csorda által fölvert gyögyházszínű felhőn az utca másik oldaláról. Aggódva néztem, mert úgy látszik, két csizmás lába menten összegabalyodik, s ő elvágódik a porban, de ez nem következik be soha, vagy csak igen ritkán, és akkor sem az én szemem láttára” (*Láttam fakó lovát*).

Az *Árapály a Vízes utcán* novellaciklusban alakok, tárgyak, helyszínek, események hitelesen, szimbolikusan, mítoszi sugárzással, fantasztikusan jó atmoszferikus egységben jelennek meg. Elődei, emlékei mindenkinek vannak. Szépen és jól megírva, teljes esztétikai élményt nyújtva fejezte ki Jámborné Balog Tünde az emlékezet működését, súlyát, emberi, erkölcsi megtartó erejét. Tanúsítva, hogy a múltat nem lehet eltörölni. A holt folyó könyve nem a felejtésé, hanem az emlékmegőrzésé.

Kő hull apadó kútba

Szilágyi István regénye

A regény címének hangulata balladák világát idézi, s nem téved, aki így gondolja. A téma néhány mondatban összefoglalható: Szendy Ilka megöli titkos szeretőjét, amikor az elhagyná őt, s elrejtí a kiapadt kútba. Bűne soha nem derül ki, őt azonban, bár nincs lelkiismeret-furdalása, egyre jobban gyötri tette, a kútba köveket hord, személyisége felbomlik. Végül egy cselédje hirtelen felindulásában agyonüti őt. A regény olvasóinak elsőként alighanem Arany János balladája jut eszébe, az *Ágnes asszony*, aztán a népballadák világa.

A vizet adó kút a termékenység, a bőség, az élet jelképe. Elapadása mindennek a hiányát jelzi. A regénybeli Jajdon városában elapadtak a portákon lévő régi kutak, a legtöbbet már betömték. A szülei halála után magára maradt huszonéves Szendy Ilka sírnak használja a kutat. Egyre mániákusabban hordja bele a köveket, hogy elapassza nem a kutat, hanem az üreget. Számára ez „meghirdetetlen, számonkéretlen parancs”. Mint akit átok sújt, úgy hordja a kővel teli kosarakat, s ha egy nap kimarad, úgy érzi, hogy a halott követeli tőle a folytatást, a mindennapos temetést. Így a kút megszűnik majd kútnak lenni. Eltitkolt, jelöletlen sírrá válik, de befejeződik a temetési szertartás. Miután a kertből, majd az utcáról elfogynak a kődarabok, kimegy a városból a Ravaszmálra, s a patak partján összegyűlt fényes, tojás nagyságú köveket kezdi hordani. Talán ő sem tudja, hogy ezek békasókövek, amelyekhez pozitív jelentéskörű babonás hiedelmek tapadnak. Öntudatlanul ő is abban reménykedik, hogy mire elapad a kút, ő is felszabadul a bűn terhe alól, ám ez nem következik be.

A kútba ugrás az öngyilkosság egyik módja. Holttestek eltüntetésére a kiapadt kutak alkalmasak. A bibliai Józsefet is egy kiapadt kútba vetik testvérei. Előbb meg akarták ölni, aztán csak otthagyni a sivatagban, lassú halálra ítélve, végül kiemelik és eladják kereskedőknek. Az *Ószövetség* szerint főként az Isten elleni bűnök esetében a halálos ítéletet megkövezéssel hajtották végre, s ebben az egész közösség részt vett. Ilka a gyilkossággal szándékai szerint bünteti azt, aki Amerikába menekülne előle.

A kút és a kő motívumának, jelentéskörének gazdag hagyományai vannak. Ilka azonban nemcsak a köveket hordja a kútba, hanem fölője tuszkolja a disznóólat, s vesz abba három kismalacot. Önmagában az elrejtés eszköze mindez. Ő azonban az állatokat különleges gonddal ápolja. Étel-finomságokat főz nekik, fürdeti, öltözteti őket, beszél hozzájuk, mintha Dénes gyermekei lennének. Egyszer még közéjük is fekszik. Máskor meg elfeledkezik etetésükről. Ez a jelenetsor korántsem az eszelősség példájaként mutatkozik meg. Az embertelenség, az erkölcsnélküliség groteszk hatású jele. Sem nevetni, sem felháborodni nem lehet rajta, csak borzongani. Tanú nincs más, csak mi, olvasók.

Jajdon városa Erdélyben van, modellje Zilah, ám nagyon sok más helyen, más kisvárosban is megtörténhetne ez a cselekménysor. Ám éppen így csakis itt. Beszédes ez a városnév, ódon, akár biblikus hangzásában benne van a jaj szó is. A regény nem krimi, de nem is pusztán a bűn és a bűnhődés modern lélektani regénye. Egy gyilkosság esetében a nyomozó a tettest keresi, a bíró mérlegeli az enyhítő körülményeket és igazságot szolgáltat a társadalom nevében. Az író nem csupán az egyedi eset foglalkoztatja, hanem az a társadalmi környezet és az a kor is, amelyben a főhős él. A legszűkebben vett századfordulón járunk, pontos évmegjelölés nélkül. Inkább a század legelején. A császár már vagy ötven éve uralkodik. (Az ötven év 1898-at jelenthetné, ám Ilka feltehetően a diákkorában tanultakra emlékszik.) Beszélnek az orosz–japán háborúról (1904–1905), s arról is, hogy abban az évben vándoroltak ki a legtöbben Amerikába – ez 1907. Nincs is szükség pontos évmegjelölésre. A lényeges az, hogy látszólag béke és biztonság van, mégis minden romlik, omladozik. Kétségessé válik az a rend, amely évszázadok óta létezett, amelyben a szereplők felnövekedtek. A céhes ipar még él, de már nincs jövője. A falusiak még megélnek, de már nehezen, ezért mennek a férfiak Amerikába (1907-ben több mint kétszázezen).

A jajdoniaknak – Béla urat, az anyai nagybácsit kivéve – semmi tudásuk nincsen a világ változásáról. Az ő világuk nemcsak zárt világ, hanem ugyancsak kiapadt kút, az éltető víz nélkül ők is pusztulásra ítélték. Ilka és a többi szereplő sorsa rávetül a közösségre. Így van ez fordítva is: a közösség sorsa is meghatározza Ilkáét.

Ő tizenöt éves, amikor vagyongyarapító, tímármester és szőlőbirtokos édesapja meghal. Eltelik vagy kilenc esztendő, mire a regény jelen idejébe eljutunk. Ez alatt övé – egyre betegebb édesanyjával – a háztartás, a szőlőbirtok gondja, s emellett varrónőként dolgozik. Ettől eltekintve a város idegen számukra. A rokonsággal szinte semmi kapcsolatot nem tartanak, de azok is magányosak, egy kivételével családtalanok, utód nélküliek. A magány a két nő életsorsának meghatározója. Ilka kivételével mindenki jövőtlennek, élhetetlennek mutatkozik.

Szendy Ilka szerencsésebb családtörténet esetén a polgári iskola helyett akár az érettségiig is eljuthatott volna. Tanítónővé is válhatott volna, mint a vele nagyjából egyidős Kaffka Margit, aki aztán híres írónő lett. Élete mindössze három Jókai-regénye helyett lehetne olvasó ember. Az ő apja azonban zongora helyett varrógépet vett: annak hasznát lehet látni. Ilkának a zongorázáson kívül nem voltak más vágyai, korábban nem próbált a társadalom által reá mért életsorsból, magatartásformákból kitörni. Valamiért azonban nem tudott férjhez menni. A regény jelen idejében, a gyilkosság előtti hónapokból megismert személyiség alapján érthető, hogy idegenkedtek tőle a férfiak. A kisvárosi társadalomban még szinte kasztrendszer uralkodott. Ha apja tovább él, bizonyára férjhez adta volna a lányát valamelyik tímársegédhez, bár azok, amiként Ilka visszaemlékezik, nem voltak számára rokonszenvesek. A városi úriemberek és a falusi parasztok világa idegen volt számára. Ilka kamasz korában egy a városban időző legáció diáktól, egy alkalmi kapcsolatból várandós lett, s a terhességet meg kellett szakítani. Szobája falán viszont ott függött egy régi festmény reprodukciója: a fejedelem búcsúzik övéitől. Ez a fejedelem – II. Rákóczi Ferenc – jelenik meg ábrándjaiban és álmodozásaiban. Korántsem giccsesen, mint a leányálmok hófehér paripás királyfiúja. Ilka ábrándozásaiban a fejedelem az igazi férfit testesíti meg, s egyúttal a régi korszak is ideálisabbnak mutatkozik a jelennél.

Felnőtként egyszer mégis úgy gondolta: „Ha az emberek életéhez az ölelés is hozzátartozik, ám az övéből se hiányozzék.” S „elcsábította” azt a Gönczi Dénest, a háromgyerekes falusi embert, aki régóta gondozta vincellérként a család szőlőbirtokát, s akinek már a nagyapja is ezt tette. Dénest a kapálásból magá-

hoz rendelte a prэшházba, s ott szeretkeztek. Hónapokkal később, miközben édesanyja haldokolt, s reggelre meg is halt, a szobájába, az ágyába hívta a férfit. Szeretkezés közben ekkor úgy érezte, hogy maga a fejedelem szállt le hozzá a képről. Dénes ugyanúgy egyetlen társadalmi rétegbe zártan nevelkedett fel, mint Ilka. Áthidalhatatlannak mutatkoztak a köztük lévő különbségek. És sokáig egyértelmű volt, hogy itt szó sincsen szerelemről. Ő, a szolga volt a lány szemében a fejedelem alakmása. Később úgy gondolta, hogy a követe, hozzá.

Gönczi Dénes szenvedett ettől a kapcsolattól, a rákényszerített kettős élettől. Feltehetően ezért menekült volna Amerikába. Titkolta tervét, az éjszakai vonat előtt azonban még felkereste Ilkát. Soha nem zajlott közöttük olyan tartalmas beszélgetés kapcsolatukról, mint akkor. Dénes elaludt, Ilka pedig szíven szúrta a nagyollóval. Az okra nincsen egyértelmű magyarázat. A gögös nőt az is dühíti, hogy a szolga fellázad ellene. Annak is, hogy mintha mégis érezne már valamiféle szeretetet iránta. S annak is, hogy ha nincs Dénes, akkor a fejedelem sincs többé. Valóban így is történik. Takarítás közben Mari, aki Dénes felesége, leejti a képet, kerete összetörik. A nyomat kikerül a konyhába, funkcióját veszti. A történesek vége felé, egy éber látomásában Ilka a gyilkosságon medítál. Hangos beszédében kétféle értelem bujkál. Az egyik szerint Dénes meg akarta ölni őt. A másik szerint viszont azt várta, hogy Ilka végezzen övele. Mindkét változatot erősítheti, hogy idővel kiderül: Dénes otthon hagyta a család megtakarított pénzét. Anélkül nehezen utazhatott volna el.

Szendy Ilka és Gönczi Dénes mellett – Ilka magányának megfelelően – viszonylag kevés a szereplő. A regény jelen idejében Ilkának csupán Simonffy Béla úrral, aki édesanyjának testvére, Göncziné Marival és Faggyas Józsival, a napszámos szegény emberrel van tartalmasabb kapcsolata. Ez a Józsi lesz Dénes halála után a vincellérje. Ilka nehéz természet, furcsa a viselkedése. Hol szinte mézes-mázos, segítőkész a beszéde, főleg Marival, máskor pedig csúfondáros, gögös, kioktató, határozottan gonosz. A férfiak előtt egyre inkább különcnek mutatkozik. Az erdőben a gyerekek boszorkánynak gondolják tovatűnő alakját. Béla úr kezdi betegnek tartani, s okkal. Józsi pedig a kőhordásokat felfedezve s Dénes el-

tűnéséről tudva előbb-utóbb rájön arra, hogy mindez miért van. De nem érdeke a feljelentés, mert akkor elveszíti az állását.

Ilka valóban megbetegedik. Igazából nem érzi magát bűnösnek, mégis bűntudat gyötri. A kőhordástól azt reméli, hogy a halott megbocsát neki, ő azonban belerokkan tettébe. Önpusztító életet él. Eleinte úgy értelmezi önmagát, hogy kettős az élete: az egyik a megszokott hétköznapi élet, a másik a tettel való viaskodás, a kőhordás, a látomások sora. Mintha két személyiség lenne, de nem az elmebaj vagy a skizofrénia szokványos eseteként. Nappal eleinte szabályszerűen viselkedett, s csak napszállta után indult köveket gyűjteni. Idővel azonban az éjszakai utak váltak kényszeres követelménnyé, s egyre inkább elhanyagolta a hétköznapi élet teendőit. A szőlőbe se ment ki már. Racionálisak voltak cselekedetei, de nem a jajdoni szabályok szerint. Egyre keményebben és kiélezettebben mutatkozott meg személyiségének kettőssége. Mindezt egy szokatlan kapcsolat hívta elő, s egy gyilkosság fokozta végletessé. Ennek következtében – a szerző megfontolandó megállapítása szerint – „tömbyszerű egységként, *mint ilyen* törik darabokra, »én-árnyékokra«, s kezdi el látni is önmagát”. Büntetésnek ennyi is éppen elegendő lenne, végezetül azonban ő is gyilkosság áldozata lesz: Józsi egy fahasábbal mér rá halálos ütést. Béla úr pedig azt parancsolja Józsinak, hogy legyen öngyilkos.

A gyilkosság utáni időben Ilkát elkezdi érdekelni családjának múltja. Annyit tudott, hogy testvérei kiskorukban elhaláloztak, ő szüleinek kései gyermeke. Nagyapja balesetben hunyt el, apját a guta ütötte meg egy rossz vásár miatt. A múltból a rokon Béla urat kérdezheti, valamint Józsit. Több fontos, ám komor családi eseménynek ismeri meg a megszépítetttel szemben a valódi változatát. Józsit inas korában Ilka apja kergette el, igazságtalanul, s ő ezért maradt nyomorgó koldus. Így akár bosszúként is felfogható utolsó cselekedete. Ám az is igaz, hogy Ilka szinte kihívta maga ellen Józsi haragját, szinte belemenekült a halálba, mintegy megváltásként.

A halál beláthatóan központi motívuma a regénynek. Elsősorban nem azért, mert minden emberi élet befejeződik egyszer. A halál, az elmúlás, a hullás, a romlékonyság általános társadalmi tapasztalatként jelenik meg. Elpusztulnak emberek, s gyakran nem természetes halállal. Kihalnak szakmák, társadalmi csoportok, élet-

formák. Ami hajdan rendnek, igazságnak, erkölcsnek mutatkozott, az darabokra törik, miként Ilka személyisége. Nem azért, mert értéktelen volt, hanem mert nem tudott helytállni az időben. A regény nem véletlenül játszódik a századelőn. Ady kora ez. Ő éppen Zilahon volt diák, de nem ez a lényeges, hanem az, hogy kifejezte, megfogalmazta a „minden Egész eltörött” gondolatát. Szilágyi István regényében nagyon konkrét, korhoz köthető társadalomrajz fogalmazódik meg. Ha ezt behelyettesíthetnénk egy maival, a lényeget tekintve ugyanaz lenne a regény jelentésköre.

Ezt a jelentéskört maga az író így írta le egy vallomásában: „...egy emberfajta (a Szendyek, a Simonffyak és hozzájuk hasonló, illetve ezek ősei) a maga képére formált egy tájat, teremtett, épített, gyarapított, miközben legkevésbé saját magát kímélte; kivételes képességeket villantott föl; szervezett, törvényt hozott, mely szerint élt, és másokat is élni kényszerített; majd egyszer csak mintha méltatlanná válna mindarra, amit örökölt: a tájra, saját teremtőképességére, mintha csak méltatlannak bizonyult volna saját, konokul jobbik énjéhez: romlani, veszni hagyja javait, bomlani hagyja világát, sőt mindezt a pusztulást kárhozatosabbik énje, mely valahogyan a jobbik fölé kerekedett, elősegíti, s ugyanazzal a konoksággal, mellyel épített, most romlását sietteti – talán mert szétporlott, elmállott benne valami létében megtartó kötőanyag.

Mindez pedig nem Szendy Ilka történetével kezdődik – amint a termőre fordult sok ezer tőke szőlő pusztulásnak indul, miközben kosarában vackorral, bolondgombával letakart követ cipel –, az ő balladás-keserves ámokfutása immár következmény, okozat: egy világ beteljesedett önfeladásának utolsó tiszteletköre.” (1980)

A hagyományos regényműfajok egyedi szintéziseként ragadható meg a *Kő hull apadó kútba*. A lélektani, a történelmi, a társadalmi, a bűnügyi regény és a családregény jellemzői egyaránt föllelhetők benne. A pozitivizmus egyik mestere, Taine miliőelméletében azt tanította, hogy egy mű megalkotását három tényező határozza meg: a faj, a környezet és a mű létrejötte időpontjának művészi hagyománykincse. A faj fogalma itt az öröklött és a szerzett tulajdonságok rendszerét jelenti, a környezet pedig a földrajzi, történelmi, társadalmi körülményeket. Szilágyi István műve korántsem írható le pozitivistá regényként. Elgondolkoztató azonban, hogy

a 20. század újabb pszichológiai, filozófiai, poétikai ismereteivel gazdagítva mennyire mutatkozik használhatónak Szendy Ilka sorsregényének elemzésében a miliőelmélet. Származása, neveltetése, környezete determinálja az ő sorsát. Az átlagosnál fejlettebb természetes intellektusától hajtva próbálkozna a kitöréssel, helyette azonban az önfelszámolásig jut el.

A regény kiindulópontja a megtörtént gyilkosság. A mű kilenc nagy fejezetre tagolódik, s ezek két nagyobb szerkezeti egységbe tömörülnek. Az első négy fejezet középpontjában a nyártól márciusig tartó párkapcsolat és a gyilkosság utáni napok állnak. A további öt fejezet a főhősnő önértelmezése, a családi múlt kutatása, az önbüntetés, az önfeloldozás kísérlete. S közben a legelső mondatától kezdve az utolsó fejezetig fel-feltűnik a fejedelemnek és korának motívuma.

Van a műnek egy jelen idejű cselekvéssora, amely márciustól szeptemberig tart. Eközben mindvégig hangsúlyos a visszaemlékező jelleg. Ilka valójában egyre kevésbé él a jelenben, az szinte már nem is foglalkoztatja. Emlékezése egyrészt tényszerűsége, pontosságra törekszik, másrészt látomásos-álomszerű. Vízióiban már nemcsak tények jelennek meg, hanem elképzelések is, például többször egy bírósági tárgyalás az ő ügyében. Az első négy fejezet jelen idejű történései mindössze néhány napot fognak át, ám a múlt töredezett felidézése és a balladás jelleg miatt szinte már ekkor is azt az időn kívüli létezést érzékelhetjük, ami a második szerkezeti egységben eluralkodik. Az olvasó tisztában van az idő múlásával, Ilka számára azonban a kőhordás tagolja az időt. Mire azt befejezheti, élete is véget ér. Pedig a szüret közeledik e ritka bő esztendőben.

A múltnak is több rétege van. Legrészletesebb a Dénessel való kapcsolat felidézése. Hangsúlyos az elődök életútjának kutatása. Nélkülözhetetlen a kamaszkori „baleset”. A múltnak van egy kétszáz évvel korábbi síkja is: a fejedelem életideje, amely futólag Jajdonhoz is kapcsolódott. A fejedelmet idéző képzelgés, majd inkább látomás azonban teljesen a fantázia víziója. Az ő kora és személye nem társadalomtörténetileg jelenik meg. Ő az „igazi” férfi. Rá csak a múltban lehetett volna akadni. A fantáziában egy irreális kapcsolat nyújt örömet, s a valóságban is csak ilyenre adódik módja Ilkának.

Rendkívül komor a regény világa. Ellenpontként csupán a természet jelenik meg: a város körüli hegyek, dombok, erdők, a patak, a szőlő. Ez utóbbi a Verőfény nevű domboldalon található. A búcsúzó Gönczinek azt mondja Ilka: „A Verőfényre is gondoljon. Hiszen az is én voltam.” Talán azért se megy oda többé Ilka, mert Gönczi nem lehet már ott. Marad számára az ugyancsak beszédes nevű Rókamál.

S valamiképpen ellenpont, ugyancsak balladásan Gönczi felesége, Mari is. Írni-olvasni sem tudó parasztasszony, aki kitartóan dolgozik, neveli gyermekeit. Miután férje eltűnik, egyre kitartóbban próbál a nyomára bukkanni. Babonás eljárásokkal, naiv hiedelmekkel is próbálkozik. Sejtí egyre inkább, hogy Dénes meghalt, de szeretne bizonyosságot, igazságot. A regény szereplői közül ő az, aki teljes körűen megérdemli a részvétet.

Amatőrök és profik

Ács Margit: *Kontárok ideje*

A magyar epika és a valóságábrázolás kapcsolata mindig nagy változatosságot mutatott. Csak egyetlen nemzedékre gondolva, idézzük fel például Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Szabó Dezső néhány prózai művét. Az ezredvég posztmodern elméletei, mint emlékezetes, megkérdőjelezték, sőt elutasították, hogy az irodalomnak lenne valóságábrázoló funkciója, ugyanis nem a társadalommal, hanem a nyelvvel hozták kapcsolatba, elfeledkezve arról, hogy a nyelv, akárcsak az irodalom, elszakíthatatlan a társadalomtól. S azt sem vették figyelembe, hogy az általuk példaszerűnek tartott alkotások, ha más módon is, mint a korábbi szerzők alkotásai, de ugyancsak reprezentálták valamilyen módon a valóságot. Miért tartom szükségesnek ezt Ács Margit legújabb elbeszéléskötete kapcsán megemlíteni? Csupán azért, mert az ő elbeszélései öntudatosan és következetesen valóságábrázolóak, ugyanakkor nemcsak hitelesek, hanem korszerűek is.

Érdekesen, mert szokatlanul alakult az író pályája. Kiadói szerkesztőként, majd kritikusként kezdte, s csak ezután, a hetvenes évek közepén jelentkezett elbeszélésekkel, kisregényekkel. 1977 és 1988 között négy kötete jelent meg. Az utolsóval szinte egy időben átváltott az esszéírára. Részben a forrongó társadalmi viszonyokkal foglalkozott, részben az irodalom folyamataival, illetve egyes művek behatóbb elemzésével. A rendszerváltozás néhány esztendejében politikai szerepet is vállalt a párttá formálódó MDF szervezkedéseiben. Az új évezredben két esszékötete jelent meg, s ezek még epikai műveinél is nagyobb figyelmet keltettek. Bő két évtizednyi szünet után meglepetés a legújabb prózakötet, a *Kontárok ideje*. Bár én az esszét is a szépirodalom részének tartom, a hajdani műfajváltás aligha magyarázható pusztán a társadalmi forrongással, amely vonzóvá tette a sokkal gyorsabb reagálású és hatékonyabbnak bizonyuló esszét. Oka lehetett ennek az is, hogy ez a műfaj már nyomokban jelen volt egyrészt a kritika szakmaiságában, a megértő olvasásban, másrészt pedig sokkal észrevehetőbben a szépprózai művekben, amelyekben a meditáció, a filozófiai hajlandóság kötetről kötetre erősödött.

Az egykori műfajváltásban szerepe lehetett annak is, hogy éppen a nyolcvanas évek folyamán tört előre, idővel minden akadályt leküzdve, s elsősorban éppen az epikában és az irodalomelméletben az a hazai posztmodern, amely több szempontból is nevetségesen korszerűtlennek tartott Móricztól Németh Lászlón át Sánta Ferencig és a hatvanas-hetvenes években fellépő nemzedékig mindenkit, aki nem nevezhető hozzájuk tartozónak. Ez sok szerzőt elbizonytalanított, feltehető, hogy átmenetileg magát Ács Margitot is. Az akkori pályakezdők jó része pedig egyetlen igazságnak hitte az új törekvéseket, s azokhoz csatlakozott. Ma mindez már a múlt. S nemcsak az idő múlásának, hanem annak is része van az előremutató visszarendeződésben, hogy Márai Sándor művei meglepően nagy nemzetközi sikert arattak, hogy Kertész Imre hagyományközelinek nevezhető poétikájú regénye kapott Nobel-díjat, hogy Szabó Magdára ismét felfigyeltek. Általánosan fogalmazva: hagyomány és újítás vitája ismét elcsitult. Sejthető, hogy mindezek mellett az is szerepet játszott Ács Margit új elbeszéléseinek megszületésében, hogy az általa ezekben megjelenített időszak, az 1988 és 1994 közötti bő fél évtized mára szinte történelmi távlatot kapott. Befejezett, mert megváltoztathatatlan múlt. A korszak kisgyermekai mára felnőtt, részben családos emberek, s már nekik sincsen közvetlen élményük sem a Kádár-korról, sem a történelmi eseményekről. Olyanok is egyre kevesebben vannak már, akik legalább kamaszként élték át a második világháborút, az utána következő évtizedet. Idővel történelemmé vált 1956, azzá 1968, márpedig ezek Ács Margit nemzedéke számára – kamaszként, fiatalként – meghatározó tapasztalatok. Lassan elmondhatjuk, hogy ez lesz a sorsa az egész 1990 előtti huszadik századnak. Minden nemzedéknek szinte kötelessége, hogy az átélt történelmi tapasztalatot továbbadja az utódoknak. A szülő, a nagyszülő a gyerekeknek, az unokáknak, a tanár a diákoknak, a történész, a művész az egész társadalomnak. A művésznak talán nagyon a lehetősége, hiszen érzékletessé és szimbolikussá képes tenni a legsivárabb eseményeket és figurákat is. Ács Margit megérezte ezt a feladatot, s úgy gondolta – helyesen –, hogy sok, az esszéiben kifejtett történet, gondolatot élményszerűen, szépprózában is meg kell most már örökíteni.

A *Kontárok ideje* természetesen nem csupán az esszékhöz kötődik, hanem a korábbi négy prózakötethez is. A hosszú szünet után

is magától értetődő a kapcsolat. Mi jellemzi ezt a ma már elsőnek nevezhető pályaszakaszt? Legtömörebben talán Dantét idézve jellemezhetném az elbeszélői szemléletet és a megformált főszereplőket: az emberélet útjának felén járva, egy nagy sötét erdőben nem lelik, tehát keresik az igaz utat. A felnőtté vált, de még fiatalnak mondható emberek sajátos fejlődéstörténeteinek bontakoznak ki, a kétértelmű „beavatás” esetei. *Beavatás* ugyanis – a regénycímet idézve – maga a felnőttiség is, majd az is, hogy ez az állapot nem valamifajta elképzelt ideált testesít meg, hanem egyre inkább annak hiányát mutatja „a valóság nehéz nyomait követve”. A beavatottá válás tehát nem a keresés utáni megérkezés, hanem egyre inkább a megérkezés lehetetlenségének a felismerése. Vonatkozik ez a társadalomban élő közösségi emberre és annak magánéletére is. Ezekben az elbeszélésekben a magánéletnek, a hétköznapiok kisvilágának meghatározó a szerepe. A szereplő lehet nő, férfi, anya, apa, gyerek, szerető, barát, fiatal, idősebb – azaz számos alkat, típus, sorsképlet jeleníthető meg.

A szerző elismerést érdemlően gazdag életanyagot birtokolt, s megfigyeléseit a tárgyiasság és a vallomásosság gondos összeillesztésével ábrázolta. Egyaránt figyelt a cselekményességre, a lelki folyamatokra, s arra, hogy fontosabb alakjai gondolatilag is megértsék, próbálják birtokba venni a világot. Mindez legteljesebben a negyedik kötet két kisregényében valósult meg.

A gyanútlan utazó és *Az esély* (1988) már az érett prózaíró alkotásai, s az újabb történelmi változások miatt különösen az első, ez az 1985-ben keletkezett antiutópia érdemel ma is kitüntetett figyelmet. Maga a szerző abszurdnak nevezte ezt a munkáját, s okkal. Egy olyan városba téved két utazó, amelyben az emlékezet egyetlen napig tart, s az emberek akár mindennap más otthonba térnek haza, más munkahelyen dolgoznak. Így történelem sincsen, illetve csupán az aznapi újságcikkek kivonatolása alapján készül, mindazonáltal az egyszerűvált forradalmat elhallgatják, átírják, akárcsak nálunk 1956-ot, s még annyi minden mást. Meg kell itt jegyezni, hogy maga Ács Margit 1957-ben, gimnazistaként részese volt egy diáksztrájknak, s csak proletár származásának és a véletlennek köszönhetette, hogy nem jelölték ki látványos átnevelésre megtevesztett gyerekként. (Tanára persze börtönbe került, s ott megvakult,

mert nem kezelték betegségét.) A másik meghatározó történelemélmény pedig 1968. Ebben a kisregényben is fontos szerepe van a férfi-nő kapcsolatnak, amely a másik mű, *Az esély* meghatározó vonulatát adja, a legújabb prózakötet elbeszéléseiben pedig ugyan-csak megkerülhetetlen motívum.

Ács Margit tehát húsz esztendő élet-, s talán még pontosabb úgy fogalmazni, hogy léttapasztalatával gazdagabban folytatta szépprózai munkásságát. Közéleti tevékenysége s esszéi végérvényesen megerősítették abban, hogy számára az etikum és az esztétikum szétválaszthatatlan, s abban is, hogy az embernek nem csupán magánvaló léte van, hanem közösségeknek, nemzetnek a tagja. Márpedig akkor úgy célszerű a hagyománykincshez kötődnie, hogy azt nem megszüntetve akarja megőrizni, hanem továbbfejlesztve szellemi és poétikai értelemben is. Ugyanakkor egy hatalmas kudarcot is meg kellett élnie. Nem egyedül, hanem mindazokkal együtt, akik 1989-ben úgy gondolták, hogy az igazság és a demokrácia egyre tökéletesedő társadalmába indulunk el. Nemzeti egység persze akkor sem volt, csupán abban, hogy meg kell buknia a szocialista világrendnek. Táborok voltak már akkor is, s vannak még elkese-rítőbben a közvetlenebb jelenkorban. Az 1988 táján kezdődő évtizedforduló korszakát bemutatva elsősorban a kiszélesedés, majd az elmérgesedés gyökereit mutatják be a történetek. Húsz év múltával két nézőpont jelenhet meg az elbeszélésekben. Nyomatékosan az akkori jelen idő, képzetesen a megírás ideje. Húsz év távlatra egyértelműbbé teszi a megfogalmazásokat, a szemléletet. Szinte minden esetlegesség elkerülhető, hiszen minden elmúlt év egyre bizonyosabbá teszi, hogy amit az elbeszélő szereplői megéltek, az tényleg úgy történt. Akkor az emberélet útjának felén már kissé túl voltak, az érett korú személyiség meggyőződésével próbáltak cselekedni, túlélni kudarcokat. De megjelenik hangsúlyosan egy másik típus is: az idősödő vagy idős, magányos nő, aki már nem a küzdelmekben vesz részt, aki emlékeit rendez, szemlélődik.

A nyolc történetben egy kivételével nő a főszereplő. Háromszor egyes szám első, háromszor eltávolító harmadik személyű az elbeszélés. Egyszer többes szám harmadik személyű, s ebben nem egy személy, hanem a család áll a középpontban, komolyabb házassági konfliktusok nélkül (*Buta állat a krumpli*). Végül *A te dolgod*

váltogatja az egyes szám első és harmadik személyt, s ez logikus, hiszen itt férfi a főszereplő, s Ács Margit számára – egyik vallomása szerint – gyakorlatilag nem emberként létezőnk, hanem nőként vagy férfiként. Emögött azonban semmiféle feminizmus nem húzódik meg, sokkal inkább a természetesség. Amiként például annak idején megírta egy fiatalasszony első újszülöttjével és férjével egy nyaralóban töltött hónapjait (*Vendégek a kertben*), vagy ahogy most a katonafiai látogató anyának és apának a történetét (*Buta állat a krumpli*), azt persze megírhatná egy érzékeny férfi is, de így, ezzel a fajta hitelességgel aligha. Lássuk be, hogy az apaság azért más, mint az anyaság. Nem ellentétesek, inkább kiegészítik egymást. A másik motívum, amelyben szükségképpen nyomatékos a női mivolt, a férfi-nő kapcsolat. Kissé talán leegyszerűsítve: ezekben a történetekben e kapcsolat, s főként az akkortájt még általánosan elvárt házasság lényege a konfliktusosság. Ha volt is harmónia korábban, az megszűnik. A nőnek szinte mindig a férfiatól függetlenül, olykor ellenükre kell önérvényesítő harcot folytatnia, s ez persze ritkán válik igazán eredményessé. Mindezt nem férfiellenesség mozgatja. Hiszen *A te dolgod* férfi hőse is alakmása szinte az elbeszélőnek, aki itt éppen férfialakba bújik bele, ugyancsak hitelesen, s a történet szempontjából logikusan. Kifejezetten rokonszenves a *Muki* férfialakja, a Partiumban élő, súlyosan mozgáskorlátozott Miklós. Az is igaz persze, hogy a leginkább elutasított alakok is férfiak, ám ők a politika szereplői, s ott akkor is, azóta is kevés a nő.

Mit jelent a könyv címe: *Kontárok ideje*? Az elbeszélésben első szinten a leghétköznapibb a jelentése: egy falu szélén egy közepkorú nő egyedül próbál rendbe hozni egy leromlott házat, ahol lakni fog, mellette pedig egy korán nyugdíjazott férfi kezd hasonló módon abba, hogy a régi mellé egy új házat építsen. Az alapjelenítés azonban általában azokra az évekre és emberekre vonatkozik, akik igazi hozzáértés nélkül próbálták átformálni Magyarországot. Nem házat, hanem hazát építeni. Azokra a „naiv idealistákra”, akik közé olyanok tartoznak, mint a katonafiúk szülei, a *Doktorátus* asszonya, a *Bársony* doktornője, vagy Vince, *A te dolgod* kisvárosi iskolaigazgatóból lett MDF-es képviselője. Ezek az elbeszélői alakok kiemelten élik meg a többszörös csalódást, hogy közösségi munkájuk dacára a lényeges dolgok nélkülük, felettük történnek

meg, s nem úgy, nem abban a szellemben, ahogy arról eredetileg szó volt. Meg kell állapítaniuk, hogy hiába minden, ők most is vesztesek maradnak. S folyamatosan látniuk kell, hogy nem mindenkinek hasonló a sorsa. A választásokon a második helyre szorult párt táborá nagyon jó külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, s vesztettül támadja a győztes pártot idehaza és külföldön is. A régi egyetlen párt fő emberei pedig megszerzik a politikai helyett a maguk gazdasági hatalmát, vagy jó nyugdíjat kapnak. A házépítő szomszéd idővel elárulja, hogy ő a titkosszolgálat frissen nyugdíjazott ezredese. A képviselő feltűnően jól tájékozott mérnök társának pedig vissza kell vonulnia, mert ügynök volt, s ez kiderült, viszont jó állást szerzett magának.

Az elbeszélések fő- és mellékszereplői jellemzően értelmiségiek, s gyakran humán területen dolgoznak. Ismeretes, hogy a két nagy rendszerváltó pártnak nagyjából humán értelmiségiek voltak az alapítói, első vezetői. Természetszerűen nem volt, nem is lehetett politikusi gyakorlatuk, miként az állampárt vezetőinek. Ám a gyakorlott politikusok is rendszeresen hoznak rossz döntéseket, s ők is félrevezethetők.

Mégis meglehetősen furcsa az a kilencvenes években elterjedt vélekedés, miszerint most már vannak profi politikusaink, az értelmiségre ezen a területen nincsen szükség. Ezzel voltaképpen megvonták a politikusoktól az értelmiségi nevezetet, ami abszurd állítás, másrészt az értelmiséget próbálták eltávolítani a politizálástól. Ez a magát liberálisnak tartó felfogás ugyanakkor a független értelmiségi pózában rendre beleszólt a politikába, a nemzeti-népi szemléletűeket viszont pártoktól függőnek, nacionalistának és korszerűtlennek nevezte. Ács Margit elbeszéléseiben rendre megjelennek ezek a „véleményformáló és független” típusok. A kórházi tanár úr és környezete elutasította a nemzeti érzületet, amatőröknek, komisszároknak tekintette a kormánypártokat (*Bársony*). Vince, a képviselő részt vesz volt osztálytársának születésnap rendezvényén, s ott közvetlenül szembesülhet a „liberális” szellemi élettel, a professzorral, a színésszel. Máskor viszont megtudja, hogy feltehetően azért szorult partvonalra a pártjában, mert a felesége zsidó. Ez a keramikus asszony viszont éppen beleszeretett egy 1990 előtti pártkaderbe, s válni akar, elküldve a nagy házból a férfit. Amikor

az kifakad lányaitól való elszakítása, anyagi megrövidítése miatt, közli vele: „csak sajnáld magad. Nektek úgyis az megy a legjobban. A te dolgod.” (*A te dolgod*, 202.) Ez már nem csupán a férfi és a nő szembenállása, hanem ideológiai-politikai ellentét is. A „nektek” a nemzetinek nevezett tábortól való ironikus elhatárolódás.

E konfliktus szempontjából is kitüntetetten érdekes figura Márk. Ő Vince távoli rokona, újságíró, s a jugoszláviai háború elől menekül hozzánk. A képviselő, akinél szállást talál, ismerteti meg fokozatosan a mi helyzetünkkel a „jugoszlávként”, azaz internationalistaként felnevelődött fiatalembert, aki tapasztalatai alapján végül rádöbben arra, hogy ő bizony elsősorban magyar ember. Más epizód szereplők is gazdagítják a színpetet. Vincének egy másik osztálytársa ugyan nem tartja magát „nemzeti liberálisnak”, de az 1990 utáni kormányval sem ért egyet, s úgy véli, hogy a képviselő nem tisztességes, mert elhallgatja a disznóságokat, ahelyett hogy beszélné, vagy legalább otthagyná az egészet.

Az értelmiségiek, a politikusok mellett tanulságos a kétkezi dolgozó emberek szerepeltetése. Kifejezetten önéletrajzi gyökerű a *Doktorátus* nagymamaalakja. Az idős, beteg asszonyt rendszeresen látogatja az unokája, akit nagyrészt ő nevelt fel. Amikor elmeséli neki, hogy a tervezett irodalmi folyóiratnak a férje lenne a főszerkesztője, s most járt a pártközpontban Aczél Györggyel tárgyalni, a nagymama szenvedélyesen kifakad: tud-e erről Kádár János? Ez nagyon fontos dolog, mert ha az írók lapot kapnak, akkor megint ellenforradalom lesz! Ez a két elemis proletárásszony a szöveg szerint „eltöklét híve a bolsevizmusnak”, nyilván azért, mert sorsa valóban jobbra fordult. Ennél összetettebb Vince iparos apjának alakja (*A te dolgod*). Amikor képviselőjelölt lett, azt kérdezte a fiától, hogy mi a baja a Kádár-rendszerrel, amelyben iskolaigazgató lett. Majd látva az 1990 utáni helyzet ellentmondásosságát, végre elmesélte a családi titkot, miszerint nekik 1957-ben voltaképpen menekülniük kellett a fővárosból, s aki miatt kellett, az most kerületi polgármester, s városukban is azt látja, hogy a régi vezetők most a kapitalizmus élharcosai. Súlyos betegen pedig azt a bölcs tanácsot adja a fiának, hogy vállalja újra a képviselőjelöltséget, de ha nem választják meg, költözzön el végleg a városkából, ahol a volt feleség, Vera új férjének nagyon sok fontos barátja van.

A születésnapj liberális összejövetel mellett még egy csoport mutatkozik meg: azok a falusiak, akikkel a háztartározás kapcsán a nő kapcsolatba kerül (*Kontárok ideje*). Szemléletes az ellentét: az értelmiségi „elit” és velük szemben a kétkezi dolgozó emberek világa. Ők a proletárdiktatúra idején is a nép voltak, s nem a hatalom. Amint egyikük kifejti: ő soha nem akart olyasmivel foglalkozni, amihez nem ért. Nem kívánt kontárkodni, azaz kisközlöny vagy politikus lenni. Tanulságos, hogy ezek a kisemberek, akárcsak Vince apja, s végül maga Vince is, átlátják a változásoknak a mindennapokat leginkább érintő lényegét: a politikai hatalom helyett és mellett a gazdasági hatalom megszerzését. S akinek erkölcsi aggályai vannak, az ebben a kegyetlen harcban nem érvényesülhet. A házat javítgató főiskolai tanárnőt elbocsátják, ám idővel mégis lesz szakmai állása, Vince nem marad képviselő, de nyilván fog állást, talán új asszonyt is találni. Mégsem sikertörténetek ezek.

A harmónia szinte ismeretlen a központi alakok sorsában. A lelkesedés, a sikerélmény mindig átmeneti. Fel kell ismerniük, hogy ők amatőrök, kontárok, statiszták, most is vesztesek. Személyiségükbe „befészkelte magát a félelem”, s ez a típus „talán nem is alkalmas a szabadságra” (64–65.). Keservesen élük meg, hogy nem lett igazi demokrácia, igazi szabadság, hogy „sajnos összenőttünk ellenségeinkkel” (142.). A magánélet sem jelent ellensúlyt: a főszereplők fáradttá, fásulttá váltak. A *Kontárok ideje* nőalakja rádöbben, hogy már „nem tud részt venni egy másik életben.” (130.) A történet végére mégis derűsebb lesz: „Már szeretni tudta a szabadságról papoló tanárnőt és az elszántan fúró-faragó, frissen elvált asszonyt is, akik e kertben váltak le róla, hogy tovább élhessen.” (142.) A volt képviselő számvetést végezve üresnek érzi magát, ám rezignáltan reménykedik, kimondva azt is, hogy „nem vágyom bizonyosságra semmiben.” (*A te dolgod*, 219.)

A legharmonikusabb a kötetet záró *Muki*, amelyben a politika szerepe jelentéktelen. Az idős nő emlékeit idézi fel nagyapjáról, aki felnevelte, majd apjára gondol, akire nem emlékezhetett, mert harctéri sérülésébe halt bele. Elhatározza, hogy utánajár, megvan-e még apjának sírja Nagyváradon. Felderíti a rokonságot, a sírt is meg tudja látogatni unokaöccsének segítségével, majd az ő falusi házáat is felkeresi. Miklósnak munkahelyi balesetben súlyosan sérült

a lába, de jókedvű, dolgos, valamiért mégis magának való ember. A békés kora nyárban derűsen beszélgetnek, Eszternek még dalolni is kedve támad, mint gyerekkorában, ha a nagyapja vezette villamossal kiérték a zöldbe, s rokonát is erre biztatja. Talán boldog.

A boldogság, a szépség, a létezés értelmessége, a fenségesség két motívumban mutatkozik meg az elbeszélések világában. Az egyik az értelmes és eredményes munka, a másik a természetélmény. A katonafiút meglátogató édesanya úgy érezte, hogy „semmi oka bízni a világ rendjében”. Hazaúton férje a Balaton északi partjára tért, s megálltak a legszebb kilátóhelyen, ahol azt mondta az aszszony: „Úgy érezheted, hogy ha tisztább idő lenne, láthatnád az egész országot.” (24.) Ő maga is így érezte, s erre törekszik az elbeszélések szerzője is: látni és megörökíteni az országot, amelynek népe 1849, majd 1956 után a bukás fenségességét élhette meg, 1990 után azonban a győzelem kudarcát. Aki tehette, kiegyezett a helyzetével, mégis az lenne az igazi, ha önmagával egyezhetne ki ez az ország.

Még van emberi arcuk

Marosi Gyula: *A nilusi krokodil*

Az utóbbi hónapokban figyelemre érdemes prózaírói újakezdéseknek lehettünk tanúi. Ács Margit, Mózsi Ferenc, Marosi Gyula elbeszéléskötete jelent meg, hajdani sikeres pályakezdés, majd hosszú, több évtizedes szünet után. Ács Margit közben esszéket, kritikákat írt, szerkesztőként dolgozott, Mózsi Ferenc a közéletben vett részt, irodalmi publicisztikával is, Marosi Gyula pedig forgatókönyveket írt, dramaturg volt. Mindenképpen fontos munkát végeztek, ám közeledve a „nyugdíjas” életszakaszhoz, majd elérve azt, a belső kényszer, az élettapasztalatok gazdagsága visszavezette őket az első nagy alkotói időszak kedves műfájához: az epikához. Elgondolkodtató az is, hogy mindhárman akkortájt változtatták meg addigi irodalmi tevékenységüket, amikor éppen fellendülő ágába került a magyar próza. A nyolcvanas évekre vált egyértelművé, hogy az új, a posztmodern irányzat számára másodlagos a líra, s éppen az epika képes reprezentálni az újdonság legfontosabb jellemzőit. Mint ismeretes, az új elvek szerint megszűnt a „nagy elbeszélések” lehetősége, „minden Egész eltörött”, az irodalom nem a valóság valamiféle tükörképe, hanem nyelvi világ, az esztétikum és az etikum nincsen egymásra utalva, a közösség léte, sorsa mellékes a személyiségéhez képest, a nyelv maga pedig szabad játékok tere. Vagyis a magyar irodalom több évszázados, a világirodalom több ezeréves hagyománykincse vált kérdésessé. Aki nem alkalmazkodott ehhez a felfogáshoz, az elkerülhetetlenül a perifériára sodródott, így logikusnak mutatkozott a műfajváltás vagy az elhallgatás. Átlépve a huszonegyedik századba, a posztmodern is elmesélt történetté, tehát múlttá vált, s az újabb nemzedékek művei a legfőbb bizonyítékai annak, hogy amiként a klasszikus és a neoavantgárd a hagyomány részévé változott, hasonló lett a sorsa a posztmodernnek is. A jó művek sora beépült – a szépprózában gondolkodva – abba a hagyományba, amelyet Stendhaltól kezdve máig ilyen-olyan realizmusnak, modernségnek szoktak nevezni. A világfelforgatónak gondolt elmélet pedig az lett, ami valójában volt: a „polgárt” a futurizmushoz mérhető módon meghökkentő kísérlet, amelyből mára mindenki kijózanodhatott.

Lehet tehát, s kell is nagy és kis elbeszéléseket írni, a művet a valóság sajátos megjelenítésének tekinteni, közösségi és erkölcsi kérdéseket elemezni, „közérthetőnek lenni”. Marosi Gyula kötetéből megtudható, hogy ifjúkorának alapélménye 1956 forradalma, s ami utána következett, világlképét meghatározta Bartók Béla és József Attila, a kortársak közül Illyés Gyula, Nagy László életműve. Konzervatív minták ezek, megbocsátható, vélhetik a jóakarátú fiatalabbak, akiknek számára már 1989–1990 is történelmi, meg nem élt múlt. Mi meg azért aggódunk, félünk, mert úgy gondoljuk, hogy a mához elvezető klasszikusok nélkül nem csupán a történelmi, irodalmi, művészeti ismeretek lesznek sokkal hiányosabbak, hanem magyarság- és emberiségtudatunk, erkölcsi arculatunk is csorbul. Az egyik szép történet, a *Szervusz, Pegazus!* Nagy Lászlóról szólva felidézi az utolsó televíziós beszélgetés híres mondatát, amely a messzi jövőre vonatkozó kérdésre felel, hogy mit üzenne az emberiségnek: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket.” Fontos a folytatás is: „Emberi szellemük ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.”

Még csak negyed évszázad telt el Nagy László halála óta. A bizonyosság tudatával kijelenthető, hogy még van emberi arcunk és szellemünk, s az is, hogy a költő nagyon sokat tett azért, hogy emberek és magyarok maradjunk. Szomorú, hogy most, a huszonegyedik századnak még mindig a küszöbén szinte, teljesen letörlődött az övé mellett például Illyés Gyula, Németh László műve. Az új nemzeti alaptanterv, amelyet a liberálisok a tanári szabadság felszámolásával vádolnak, éppen az ellenkezőjét teszi: lényegében a pedagógus döntésére bízta, hogy a hosszabb listákból mely alkotókat tanítja, s a „törzssanyagban” is csak kisebb részben nevezi meg a kötelező műveket. Így az olyan nagypapákra – és nagymamákra, szülőkre – vár a feladat, mint az említett elbeszélés főszereplője, aki sorra elviszi kisunokáit a zuglói lakóház Nagy László emléktáblájához, ahol meg lehet simogatni a Pegazus szárnyát, majd amikor a gyerekek nagyobbak, már óvodások, elkezd mesélni arról, hogy régen sokszor találkozott a költővel e ház közelében. Újabb évek múlva persze jöhetnek majd maguk a versek s az interjú is. Bölcsen látja az író-elbeszélő, hogy valamiképpen át kell mentenie a maga életidejét: önmagát is, személyiségét, magyarságát és emberségét az utókornak.

Arról az utókorról van szó, amelynek már az előzményét, a jelenkort, vagyis az ezredfordulót is nagyon sötéten látja az alkotó, s ennek alapján fejezi ki, legélesebben éppen ebben a történetben vázolva fel kétféle lehetőséget a század közepére. Az egyik a Madách-féle jégkorszakhoz közeledő, egyre primitívebb világ, „mikor már elképzelni sem tudják, hogy létezhet egy nemesebb, kedvesebb haza a magasban”, a másik a reménykedés: „életre táncolhatja magát akár egy nemzet is”. (*Szervusz, Pegazus!*)

*

Marosi Gyula a hatvanas évek derekán kezdte a pályát, első elbeszéléskötete 1970-ben jelent meg (*A hétszázadik napon*), ezt követte a két kisregényt tartalmazó *Motivumnak jó lesz* (1976), majd az újabb elbeszélésekkel a *Mélyűtés* (1980). A pályanyitó kötet és *A pikulás ifjú* című kisregény fő témája a fiatal, még formálódó személyiségnek és nemzedékének önértelmezési kísérlete, az önmegvalósító feladatkeresés, illetve ennek lehetetlenségét érzékelve az olykor nagymértékű céltalanságérzet, a kallódás. Az álmok, az elképzelések szembesülnek a valósággal, máskor a valóság nem képes álmokat felnöveszteni, feladatot és célt kínálni. Az apák és a fiak nemzedéke alig érti egymást, szinte lehetetlen a közös hang. A fiatal emberek rendre magányosak, nem találnak követhető mintákat, amit mintának vélnek, az pedig nem követhető. A megszületni próbáló harmóniát pedig rendre korlátozzák a sivár életkörülmények: nagyon nehéz a felnőtt életpályát elkezdeni. Csak úgy lehet talpon maradni, ha az ember „egyezkedővé” válik: eszményeit, etikai normarendszerét hozzá kell igazítani az adott társadalmi környezethez.

Legteljesebben *A pikulás ifjú* teremt kor- és jellemképet. A vidékről a fővárosba kerülő huszonkét éves fiatalember céltalanul végzi munkáját, a versírást abbahagyja, nem tanul. Modellkedést vállal egy küllemében és jellemében is különc, egyre ellenszenvesebbnek látott szobrászművésznél. Egy vita közben, felindultságában nekiesne a saját szobrának, ám rá kell döbennie, hogy ön maga eszményített képét látja, tehát „szép” művészi alkotást teremtett a „rút” mester. Már ebben a szigorúan megszerkesztett történetben megjelenik a szatirikus jelleg és az ironia, majd ez lesz a meghatá-

rozó a *Motívumnak jó lesz* lapjain. A fiatal író, azaz Írókám felkérést kap, hogy írja át filmre a nagy öreg regényét. A mű cselekménye a filmkészítés története, filmes szerkesztési eszközöket, vágásokat, idősíks- és szövegtípus-váltásokat is használva. Írókám is rákényszerül arra, hogy „egyezkedővé” váljon, beilleszkedjen a konkrétan létező világba, hogy átírja a forgatókönyvet, magával a kisregénnyel azonban hiteles és igaz képet mutat fel, ítéletet mond másokról és önmagáról, a mi „szép” életünkről.

Ezt a képet és szemléletet mélyítették tovább a harmadik kötet írásai. A pályakezdéshez képest itt sokkal szélesebb a látókör. Az ifjak mellett felnőtt emberek a főszereplők, a társadalom átlaga jelenik meg. Az ő világuk, a hétköznapiak dolgozó névtelenjeinek sorsa azt tanúsítja, hogy nem élhetnek önmagukhoz méltó módon. A sivárságra, méltatlanságra kényszerült élet kulcsmotívum ezekben az elbeszélésekben. Az irónia elsősorban az életlehetőségeket illeti, a keserűség az elrontott sorsok miatt oly erős, az írói felelősség tudat a változást tartja elkerülhetetlennek.

*

A változás, mint tudjuk, 1990-ben következett be. Marosi Gyula új elbeszélései azonban a társadalom sorsában csak újabb, másként folytatódó kudarcsorozatot látnak. Életidejét tehát a folytonosság határozza meg, két kitérővel. Az egyik néhány nap csupán: 1956 forradalma, a másik legalább hónapokat jelenthetett, inkább talán egy-két esztendőt 1989–1990 rendszerváltozásával. Egyik hőseinek, Dédinek „a történelem talán legszörnyetegebb fél évszázada” jutott osztályrészül. Elmondhatták-e a gyermekek, az unokák nemzedékei József Attila ábrándját? Azt, hogy a történelem menetében „finomul a kín”? És ha igen, akkor vajon meddig?

Az új kötet elbeszéléseiben a korábbiakhoz képest szembeötlően nagyobb fokú a személyesség. Élményeit, tapasztalatait kevésbé tárgyasítja az elbeszélő. Többnyire egyes szám első személyben szólal meg, máskor a többes első személy, vagy e két lehetőség kombinációja jellemző. A személyesség vallomásossággal jár együtt, a kifejezésmódot tekintve pedig az esszéjelleggel. A meghatározó elbeszélői nézőpont az időszembesítés. Egy költeménytípus

kapcsán vált kategóriává ez a fogalom a hatvanas években, de az epikában is használhatónak vélem, Marosi Gyula új elbeszéléseinek kapcsán pedig elkerülhetetlen a használata. Az időszembesítést itt is az életszámvetés hívja elő, szinte kényszeríti ki. Majdnem minden életszakasz megjelenik, felidéződik az elbeszélésekben: a kamasz, a fiatalember, a felnőtt férfi több korszaka s a nagyapáság. A legnagyobb mértékben a fiatalember és a nagyapa. A pályakezdés és az utolsó pályaszakasz. Az az időszak, amikor talán még minden megvalósíthatónak mutatkozott, s az, amelyekben leltárt kell készíteni, de a maradék életre újabb feladatokat is lehet találni. Az életszámvetésben a személyiség sorsa és a változó történelmi korszakok, az átalakuló társadalmi élet következetesen egymásra mintázódnak. A személyiség társadalomban él, sorsát csak részben határozzák meg egyéni képességei és céljai.

Milyen életút adódott annak, aki önironikusan azt is kijelenti, hogy „nem vagyok született értelmiségi”? Persze senki sem születik annak, a mondat nyilván a felnevelő környezetről szól. Ám a gyermek értelmiségi képességekkel született, s azzá is tudott válni, annak ellenére is, hogy a gimnázium nem ajánlotta egyetemi tanulmányokra, feltehetően 1956-os, amúgy a többiekhez hasonlóan jelentéktelen szereplése miatt, meg azért is, mert nem jelentkezett a KISZ-be. A nehezebb utat kellett tehát járnia. Így lett fiatal író a „proletárdiktatúra” korában. A Kádár-kort ma nosztalgikus ábrándokkal felidéző divathullám idején bizony súlyosan komoly Marosi Gyula mai ítélete. Igaza van, hiszen nemcsak az ötvenes, hanem a hatvanas, még a hetvenes években is azt hirdették, hogy az államformánk népköztársaság ugyan, de annak megjelenési formája a proletárdiktatúra. S ennek volt köszönhető az, hogy „ifjúságunknak legszebbnek mondott éveit beborította a reménytelen sivárság”. A fiatal írójelölteket pedig azzal is várakoztatta egy-egy szerkesztő, hogy nincs még róluk párthatározat. Ma abszurdnak látszik egy ilyen közlés, akkor humorosnak is számhatta, aki mondta, de bizony a pártirányítás a lényegyet tekintve így működött. Ebben az élethelyzetben jelenthetett menedéket, adhatott szellemi és erkölcsi tőkét az Illyés által megénekelt *Haza, a magasban* eszméisége. Ezt segítette elő a maga műsoraival az Egyetemi Színpad, ez volt a lényege Nagy László művének. Megszületett a felismerés: „nekünk az életet daccal kell leélni”.

Érdeemes összevetni az első pályaszakasz elbeszéléseit, azok jelenképét azzal, amiként a „nagyapa”-író visszatekint arra a megélt múltra. Mit mutat az időszembesítés? A fiatal író elsősorban önmagának és nemzedékének nézőpontjából tekintett a világra, s az idősebbek, a „beérkezettek” rendjével szemben határozta meg önmagát, hol lázadóként, hol kallódóként. A mostani történetek nem az előző nemzedéket, hanem a létező társadalmi rendet ítélik el. Az elődökből – az irodalom példáival, Nagy Lászlót zászlóként említve – éppen az értékörzők válnak fontossá. A konkrét életélményt az élettapasztalat általánosítja. Gondolhatunk azonban arra is, hogy a fiatalemberben nemcsak életkora miatt lehetett több bizonytalanság helyzetének értelmezésében, hanem az akkori társadalmi nyilvánosság kényszerű szabályai is korlátozták szélesebb körű ismeretek megszerzésében. Nem volt szabad gondolatáramlás. Ebből is következik, hogy az író kezét is lefogta hol a kor kényszere, hol a láthatatlan cenzúra. Ehhez képest Marosi Gyula akkor is következetesen fogalmazta meg társadalomkritikáját, amelyet a hetvenes években szerencsére már az „érted haragszom, nem elened” József Attila-féle gondolatával el lehetett fogadtatni.

Az időszembesítés társadalomképének azonban a jelen idejű metszete sem válhatott derűssé. Az elbeszélések az 1990 utáni hazai, európai, emberiségszintű világról szinte semmi jót nem tudnak mondani, ha csak azt nem, hogy most még mindig emberszabásúbb a helyzet, mint amilyenné majd évtizedek múlva válhat. Legáltalánosabban a *Gea* fogalmazza meg a bajokat. A Föld élőlény, Földanyának is neveztük, mi viszont „Eddigi sikersorozatunk büvöletében, magunkat növelve minden élő feletti istenséggé, szolgálkká alacsonyítottuk, megfosztottuk szentségétől az élő Geát is.” Sokféle szempontból fogalmazódik meg a globalizmus korának kritikája, szembeállva mind a szabadpiac, mind a személyiség szabadságának hamissá tett mítoszával. Marosi Gyula nem tehet mást, mint hogy kifejezi nemesen konzervatív, értéket őrző és átmentő szemléletét. Ehhez illeszkedik természetfelfogása, amely szerint az ember nem ura, hanem része a természetnek. Ebben a kötetben a természetélmény ritkán kerül a középpontba (*Thíra, Gea*), készül azonban az írónak egy újabb könyve, amely teljességében mutathatja be ezt a szemléletet meghatározó motívumkört.

Az értékőrzés és átmentés legérzékletesebb jelképe a nagypaság motívuma. Nálunk a nagypapák leginkább a gyermek- és ifjúsági irodalomban jelennek meg, ők a mesemondók, a gyermeket, főként persze a fiúkat erre-arra megtanítók. A felnőtt irodalomban a nagypaság létélménye alig van jelen. A világirodalomban az egyik legcsodálatosabb példa Victor Hugo verseskönyve, *A nagypaság művészete* (1877). Megjelenésekor már hetvenöt éves volt a költő-fejedelem, akit teljesen elbűvölt fiú- és lányunokája. A nagypaságnak számára az a lényegi tapasztalata, hogy „Egyetlen dolgom a földön a szeretet.” (*Kézem fogva a két kicsit*, Somlyó György fordítása). Úgy látszik, mégiscsak vannak örök dolgok és igazságok a földön, hiszen Marosi Gyula nagypaság-tapasztalata ugyanezt a felismerést ragyogtatja fel. Az író az átlagember, az akárki szerepében teszi fel magának a kérdést „ebben a többszörösen becsapott és mindenféle nyomorúsággal megvert Hunnia-provinciában”, hogy miért is élünk. A társadalmi és egyéni léttapasztalatok a nyugdíjasság helyzetében, az elkerülhetetlen haláltudattal súlyosbítva kietlennek mutatják a sorsot egészen addig, amíg nagypapa nem lesz. Ám minden megváltozik, amikor a néhány hónapos baba „Reámosolyog. Neki mosolyog. És akkor a homo sapiensben felsikolt a kegyetlen választól rettegő kérdés: »Mondd, koma, mi a fenéért élsz te?«, és már nem riad meg, nem keseredik el még a vére is, szíve táján kis melegséget érez, és öntudatosan adja meg a választ.” (*Végül*) Egy másik esszé-elbeszélés, *A Marosi-tétel* gondolat kísérete állítássá változik. Azt fejt ki, hogy a nagyszülőkre elkerülhetetlenül szükség van a jövő nemzedékek felnevelésében. Nem koloncok tehát a társadalom nyakán ma sem az idős emberek, hanem értékőrzők és értékkeremtők. Ezért sóhajt fel máshol: állítsanak már végre szobrot a hős nagymamáknak! (*Dédi*) S ezért ujjong fel, amikor újraolvasva egy Illyés-szöveget, ezt találja: „A nagy emberi Kalandok címszavai: Anyaság, Szabadságharc, Unokanevelés.”

A személyiség számára az időszembesítés alapvetően a születés és a meghalás közötti szakasz metszeteire vonatkozik, rendszerint a halál távlatához viszonyítva. Megjelenhetnek azonban a létünknel messzibb múlt és távolabbi jövő idősíkjai is. A rövid egyéni lét ebben az időfolyamban még értelmetlenebbnek mutatkozhat, ám ellenkezőleg: értelmet is nyerhet. Marosi Gyula erre az utóbbi következ-

tetésre döbben rá: „Kezdi azt hinni: valójában nem múlik el soha semmi. Itt van velünk minden, amit megéltünk. Időnként felfedve magát, láthatóan az is, ami nem a mi életünkben történt meg. Semmi és senki nem múlik el, legfeljebb tényszerű tartalmában a távolság homályába vész, de jelen van, munkálkodik, parancsokat teljesít, intuíciókat sugall minden, mi teremtésünk óta megtörtént.” (*Végül*)

Utal az időfolyamra a címadó elbeszélés is. A nílusi gyermek-krokodilok bebalzsamozott tetemét a múzeumban látták a lányunokák. A kérdésre, hogy miért vannak ott, azt a mesei választ kapják, hogy velük játszottak az akkori gyerekek. Hazafelé tartva a nagyobbik, az ötéves Sarolta verses rigmust alkot a nílusi krokodilról, s a régmúlt és a jelen, a valóság és a képzelet így válhat eggyé. Egy másik alkalommal a kisebbik unoka, Réka a múzeumi oltárképek között felfedezi Szűz Máriát, s elkezd énekelni a *Mennyből az angyalt*. Ezek az apró történetek az unokákkal azt is tanúsítják, hogy nemcsak a szeretetet, hanem a kultúra egészét át kell adni, s ezt legkésőbb a születéskor el kell kezdeni. Az elbeszélések a valóságnak megfelelően eléggé kiábrándító képet festenek a jelenkori ember szellemi igényeiről, a lefelé nivelláló szórakoztatóiparról, amely már az irodalmat is csupán a maga részének tartja, tehát szolgáltatásnak, amelyben annyit hamisíthat, annyit hazudhat, amennyit jónak lát. Marosi Gyula ars poeticájának a lényege viszont az, hogy „hazudni tilos”. Nem elfedni, hanem feltárni kívánja világunkat: „általában az első olvasásra érthető vagyok. Törekszem rá, igyekszem kedvedben járni, Kedves Olvasó, szeretném, ha lennél...” (*Hetven év*) Az időszembesítő számvetés csupán itt veti fel az írói életmű érvényességének kérdését, ám mindez beágyazódik általában az irodalom, még tágabban a több ezer éves kulturális örökség romlékonyságának látomásába. Mit tehet ellene az egyes ember? Azt, amit a nagypapa tesz ezekben a történetekben.

Időfolyam szavunkhoz természetesen társul a víz, ahhoz pedig a végtelenség, az időtlen örökkévalóság képzele. A Nílus pedig felidézheti a folyami kultúrákat, a modern emberiség kialakulásának, még az írásbeliségnek is a kezdetét. Az elbeszéléskötetet a víz motívuma keretezi. A könyv első mondata: „Zubog a víz.” Csupán a fürdőkádban szemléli önmagát, a Corpust az időződő férfi, s arra a következtetésre jut, hogy „Borzalmasan gyönyörű világ lehetne,

ha mindnyájan Isten legalább egyszer feltámadó fiai lehetnénk.”
(*Ego*) Az utolsó elbeszélés, az Álom, esetleg utószó elbeszélője szokott álmaival ellentétben most egy ismeretlen folyóban úszik, küszködik az árral, majd partra érve rádöbben, hogy ez a folyó a Styx. Tehát: zubog a víz – a Styx. Ez a keret azonban nem semlegesíti, hanem hangsúlyozza a nagyapáság léthelyzetének boldogságát. Maga az egész kötet pedig, bennünket, olvasókat, s nem csupán akkor, ha már nagyszülők vagyunk, megerősíthet abban, hogy van értelme a létezésnek.

Czakó Gábor, a sokműfajú alkotó

A magyar irodalmi közvélemény a 19. század óta azt várja el az írótól, hogy folyamatosan publikáljon, s lehetőleg ne nagyon váltogassa azt a szemléletet, műfajt, stílust, nyelvezetet, amelyvel ismeretté vált. Czakó Gábor nem sokat törődött ezzel a kíváncsisággal, s bár lírai műveket tudtommal soha nem publikált, az epika műfajaiban, a szociográfiában, a drámában, az esszében, a publicisztikában egyaránt otthonos. Írói világát ez összetettebbé teszi, de megőrződik a lényegbeli egységesség. A hetvenes-nyolcvanas éveket inkább a regények jellemezték, a nyolcvanas évek végén indította el a rémmesék sorozatát, majd az esszéketeket, s azok között az ezredfordulón a *Beavatás* zsebkönyv formájú köteteit.

A *Kilencvenkilenc magyar rémmese* már az „ötödik futam”, azaz kötet a rémmesékből. Két évtizede jelent meg az első könyv, a *Hetvenbét magyar rémmese*, s a cím egyértelművé tette, hogy Illyés Gyula híres és halhatatlan népmesefeldolgozás-kötetének, a *Hetvenbét magyar népmese* címének kifordítása ez. Természetesen nem népmese-parafrázisok születtek, a huszadik század világához ezek talán kevésbé is illettek volna. Rémes és félelmetes dolgok a mesékben is bőven akadnak, ott azonban rendre győz az igazság és a világosság szelleme. Azt gondolhatnánk, hogy a rémmesék célja elsősorban az volt, hogy bemutassa a szocializmus korának rémisztő, abszurd, groteszk visszasságait, idővel komikussá vált történeteit. Erre is van példa, főleg 1990 után, de a rémmesék lényege nem ez, hanem az emberi természet tökéletlenségének sokoldalú bemutatása. A gonosziságtól a rosszaságon át a butaságig tart a választék. S mivel az ember társadalomban élő lény, s a közösségek sorsát emberek formálják, az, ami rossz, nemcsak egyes személyeken keresztül nyilvánul meg, hanem a társadalom személytelenné vált politikai, hivatali, munkahelyi, lakóközösségi formáiban is. Mindennek mértéke, módja természetesen rendszerektől is függ, a diktatúrák például kifejezetten növelik a bajt. Az emberiség története azonban azt tanúsítja, hogy a társadalom közösségei és a benne létező egyének mindig tökéletlenek voltak. Erasmus a 16. században írta meg *A Balgaság Dicséretét*, ezt a dicséretbe bújtatott szatírárt, a humanizmus egyik legjelentősebb alkotását. Ebben a következő mondat is

szerepel: „Mert van-e emberi tett, ami ne lenne tele balgasággal?” Félezer év alatt az ember lényegében nem sokat változott. Czakó Gábor persze nem dicséretbe bújtatja nagyszámú példáját, hanem rémmesékbe. Nem mesék ezek azonban, hanem igaz vagy igaznak mondható történetek. Rokonok az anekdotákkal és rokonok az Örkény-féle egypercesekkel is. A rémmesék a harmadik kötetben válnak a Szépasszony szalonjában elhangzó tanulságos történetekké. Ebben az ötödik kötetben mintegy hatvan vendég szólal meg. Legtöbbször csak egyetlen alkalommal, de vannak törzsvendégek is, köztük a régebbi kötetekből ismerősek. Elsőként a Rezesorrú Drámaíró, aki a leggyakoribb mesélő, ez alkalommal közel húsz rémmesét ad elő. Maga a Szépasszony is mesél, aztán a Szőlősgazda, az Ősz Hírlapíró, az Édesszájú Lóorvos, Barna adjunktus, Szőke adjunktus és Levente, a költő. A többiek, köztük akadnak alkalmi vendégek is, egyszer-egyszer válnak mesélővé, miközben iszogatják Greifenstein Jóska híres decsi kékfrankosát. Ez a szalon akár valóságos is lehet, néhány alakjának modellje nyilvánvalóan itt járkel közöttünk. S a történetek némelyike akár jó ismerősünk is lehet, hiszen vándoranekdota, sokféle, egymással rokon változatban, illetve valóban híres személyhez kötődő, hihető esemény az alapja. Az előbbire példa lehet a *Baki*, a *Katonaszínház*, az *Ügynökügynök*, a *Hol volt, aki hol nem volt*, az utóbbira a *Delficsek főhadnagya*, *Az ártatlan Berda*, a *Berda föltámadása*, az *Ebéd*.

Az első kötetben a meseforma még erőteljesen jelen volt. Mára ez eltűnt, s a szalon beszélgető társasága Boccaccio eljárására emlékeztet a különbséggel, hogy Czakónál nem novellákat olvashatunk, hanem egyperceseket, amelyeknek a terjedelme soha nem haladja meg az egyetlen könyvoldalt. A klasszikus anekdoták történetei híres emberekhez kötődtek, a rémmesékben híres ember csak elvétve szerepel. (Mindössze tíz nevet gyűjtöttem össze.) A közismertnek tekinthető személyiségek sem igazán nevezhetők annak az ezredforduló világának torz értékrendjében, amelyben vannak olyan bölcsészhallgatók, akik nem tudják azt sem megmondani, hol született Arany János. Akkor mit kezdenek a nem szakmabeliek például a már említett Berda József vagy Tersánszky Józsi Jenő névvel? Vagy azok rémmeséket sem olvasnak? Vagy talán éppen ez a könyvcím kelti fel az érdeklődésüket? Úgy legyen. Ám kérdéses,

hogy úgy járnának-e, mint az a lelkes hetedikes, akinek édesanyja a *Légy jó mindhalálig* helyett a *Légió mindhalálig* című könyvet hozta ki a könyvtárból. Nem a közismertség fontos tehát ezekben a történetekben. Annak van többletjelentése, hogy az átlagember, akárki, bárki miként képes cselekedni, viselkedni. Elsősorban nem tőlünk nagy távolságra élő emberekről van szó, hanem hétköznapiaink környezetéről a múltban és a jelenben, s így a lehetséges jövőben is.

A történetek jelentős része a tágabban értett jelen időben zajlik, bár előfordul az is, hogy az időpontnak nincs jelentősége, történhetne bármikor. A két világháború közötti időszakban mindössze három, a tágabban értett ötvenes években tucatnyi rémmese játszódik. A helyszín – néhány kivétellel – a Kárpát-medence, a szereplők szinte mindig magyarok, akik a történelem menetének általában elszenvedői, kiszolgáltatottjai, s igen ritkán formálói. Ez a kiszolgáltatott helyzet is magyarázhatja, hogy számosan torz személyiségek. De ne áltassuk magunkat: ilyenek az eddig létezett legtökéletesebb demokráciában is szép számmal voltak. Elgondolkodtató, hogy a torzság, a gonoszság bajnokai nem szereplők, egyetlen – éppen haldokló – vérbíró kivételével. Igen: rólunk is szól a mese, a balgaság mindannyiunkban jelen van, legfeljebb küzdhetünk ellene. Akár azzal is, hogy elmondjuk példáinkat Szépasszony szalonjában, hogy rögzítjük azokat rémmesékben, hogy olvassuk azokat, s elkezdjük gyűjteni a saját rémmeséinket, törekedve arra, hogy magunk elkerüljük a hasonló cselekedeteket, illetve kövessük azokat, akik ellenpéldával szolgálnak. Hiszen a könyvben nemcsak a torzak, hanem a normálisak is megjelennek. A helytálló emberek, a belátást tanúsítók, a megjavulók, a megtérők. Mégsem fogyatkoznak a hazugok, az önzők, a tolvajok, a lusták, a buták. Olykor felháborodunk rajtuk, olykor cselekedni próbálunk ellenükben, mégis érdekükben; olykor szomorkodunk, olykor pedig, s ez a legszelídebb eset, kikacagjuk őket. Bárcsak ebből az esetből lenne a legtöbb.

Mindegyik esetre említek példát. Felháborodunk *Dénes János kitüntetésé* kapcsán. Az 1956-os elítélt 2006-ban kitüntetésének átvételére siet, amikor az Astoriánál jókora gumilövedéket kap a hasába. Emlékszünk az akkori hivatalos véleményekre: nem kell rossz időben rossz helyeken járni. A fizető egyházi iskolába beíratott

nevelhetetlen diáktól a tanárnő úgy próbál megszabadulni, hogy minden igazolatlan hiányzását iktatja, így emiatt kizárható lesz az intézményből, s nem fogja zavarni a tanítást. (*Majd a papok megnevelik*) Azon csak szomorkodni lehet, hogy a híres szakács meghívta reggelire két milliárdos gyermekét, s nem kért más ajándékot, csak ezt. Boldogan megígérték, aztán egyikük sem jelent meg. (*Reggeli*) Azon az érettségiző lányon viszont csak nevetni lehet, akinek segíteni akar a tanár, mondván, hogy a bal kezénél lesz az egyes tétel, aztán sorban a többi, mire a diák visszakérdez: ha szemben állok a tanár úrral, melyik lesz a bal keze? (*Baljobb*) Itt a butaságot nevetjük ki, de van példa a tiszta humorra is. A rendőr igazoltatja a lakodalomból hazatérő papot, s kérdezi, hogy mennyit ivott. Mire a pap őszintén felsorolja. A rendőr viccre veszi a választ, s elengedi lehetséges áldozatát. (*Őszinte szó*) Helytálló ember a legelső történet hőse, az 1956-os *Pongrácz Gergely*. Vagy az intenzív osztály ápolója, aki megengedheti magának, hogy ne fogadjon el hálapénzt. (*Hálapénz*) Belátást tanúsító a drámaíró, aki nem kíván *Tollkereskedő* lenni, s ezért az első vita után otthagyja a pénzes munkát. Megtérrő ember a Securitate vadállati tisztje, még a hatvanas években (*Metanoia*), vagy a jelenkorban az újságíró. (*A természet meg az ő ellenese*) S így ezek az utóbbiak már nem is rémmesék, hanem igaz mesék arról, hogy az ember nevelhető. S ha a felnőtt sokkal okosabbá nem is, etikusabb lénnyé varázsolható, ha ő maga is akarja ezt.

*

Az emberi személyiséggel s annak nevelhetőségével foglalkozva, az etikai szemléletet előtérbe helyezve bármiféle erőltettség nélkül áttérhetünk a másik könyv tárgyalására. Az *Isten családja* hét esszé tartalmaz, s már a cím is utal arra, hogy ezek alapja a könyvek könyve, azaz a *Biblia*. Ha egybevetjük Czakó Gábor első esszékötetének (*A Teremtő mosolya*, 1992) gondolati anyagát ezekkel az esszéekkel, nemcsak nagyfokú rokonságot, hanem lényegi azonosságot találunk. Az elmozdulás talán csak annyi, hogy másfél-két évtized történései idehaza és a nagyvilágban nem teheték derűsebbé az írói világképet. Inkább elkomorították, és pedig azért, mert szinte már semmi esélyt nem lát arra, hogy e földi életben bekövetkezhessen

az igazságosság eljövetele. Isten családja elvileg az egész emberiség. A címadó esszé a Máté evangéliuma szerinti *Hegyi beszéddel* foglalkozik, annak is a nyolc boldogságot felsoroló első részével. Az első boldogság az író által idézett fordításban: „Boldogok a lélekben szegények: övék a mennyek országa.” Károli Gáspár fordítása lelki szegényeket említ. Lukács evangéliuma pedig jelző nélkül szegényeket. A Máté szerinti szöveg a Biblia egyik talányos helye. Czakó Gábor magyarázata a következő: „A lelki szegény több a nincstelennél: képes kiemelkedni a természeti dimenziókból, ezért lélekben sem ragaszkodik semmi mulandóhoz. Ő az újjászületett. (...) A *lelki szegény* imádkozza tiszta szívvel, hogy „Legyen meg a te akaratod”. (...) Ez a lényeg: „örömét Isten akaratának megvalósulásában leli” – vallja Johannes Tauler. Tehát a lelki szegénység nem üresség, hanem *telítődés*. (...) A lelki szegénység boldogsága ezért az első, mert az *istentapasztalás* mámore.” Herbert Haag híres *Bibliai lexikonában* a következő értelmezés olvasható: „Azok a szegények, akiknek az ev.-ot kell hirdetni, valamint a lélekben szegények, akiké az Isten országa, ill. a mennyek országa, nem gazdasági és társadalmi kategóriát képviselnek; vallási szempontból kell őket tekinteni: ők azok, akiket a Zsolt és Iz álázatosaknak nevez, mert tudatában vannak kicsiségüknek, méltatlanságuknak, mindent Istentől várnak, a világtól semmit nem kívánnak”. (A hivatkozási helyeket kihagytam az idézetből.)

Lukács evangéliumában egyértelműen s hangsúlyosan gazdasági-társadalmi kategóriát is jelöl a szegények fogalma. Ha eltekin-tünk ettől, s attól is, hogy a *lélek* szó is többféle jelentést hordoz, s így a *lelki* vagy *lélekben szegények* kifejezés kevésbé nevezhető sze-rencsésnek, s elfogadjuk, hogy vallási jelentése van, akkor is fe-szültség van Haag és Czakó értelmezése között. Haag egyfajta em-bertípusról szól, Czakó az igaz emberről. Kérdéses azonban, hogy vajon valóban az az ember kíváncs-e Isten számára, aki mindent tőle vár. Czakó azzal is példaképpé teszi a lelki szegényt, hogy az „képes kiemelkedni a természeti dimenziókból, ezért lélekben sem ragaszkodik semmi mulandóhoz”. Egy másik esszéjében viszont az embert kiemeli a természetből, nem tartja természeti lénynek, hiszen természetfölötti tulajdonságokkal, képességekkel rendelke-zik. És mit tekintünk mulandónak? És mi a múlhatatlan? Az em-beri élet a mulandó dolgok, események, alkotások szövevényében

zajlik, s a legpéldásabban vallásos emberek is ragaszkodni szoktak számtalan mulandóhoz. Elsősorban az életükhöz. Jézus mennyei boldogságot ígért a szegényeknek, ugyanakkor számos nagybeteg meggyógyított, meghosszabbítva ezzel földi szenvedésüket. Számomra csak látszólagos az ellentmondás. Az emberi létezés a földön, ebben a „siralomvölgyben” konfliktusos, szenvedést, fájdalmat hozó, de ugyanakkor értékképző is. Czakó Gábor nyilván többször is végiggondolta a maga emberképét, mégis vitathatónak találok azt a többször visszatérő fogalmazásmódot, amely arra enged következtetni, hogy az embert lényegében a vallásos élet teszi természetfölöttivé, annak birtokában képes a szépséget, az igazságot, a jóságot, a szeretetet birtokolva boldoggá válni. Ebbe a természetfölöttiségbe azonban az isteni és a sátáni erők is beleszámítódnak.

Ez az elképzelés abból következik, hogy élesen megkülönbözteti a kultúrát és a civilizációt. Tudható, hogy ezek a kifejezések, bár világiak, ugyancsak sokféleképpen értelmezettek. Van, aki szinte azonosnak tartja, Czakó élesen szembeállítja őket. *A Nagy Négyes* című esszében Áradó Áldásjavakról (igazság, szépség, jóság, szeretet) és velük szemben az Áradó Átkokról (sóvárság, hazugság, viszály, gyűlölet és így tovább) értekezik, s ezek az Isten és vele szemben a Sátán szándékainak felelnek meg. A tágabb jelen idő, amelyet az író régóta Gazdaságkornak nevez, s használja az újabbban elterjedt *a globalizáció kora* kifejezést is, mintha egyre inkább a Sátán tobzódását mutatná. Az író szerint az Antikrisztus kora ez. A kultúrával szemben maga a civilizáció mutatkozik sátáninak: „ahol civilizációnk erős, ott rohamosan pusztul az ember; nincs messze az az idő, amikor például a munkáltatók csak sterilizált nőket fognak alkalmazni.” Az esszéek azonban azt is sugallják, hogy a sátáni erők játékszereként létező ember voltaképpen csupán egyfajta mechanizmus, igazából nincsen kultúrája, azaz nincs tudatában, birtokában lénye természetfölötti szintjének. Nem emberhez méltó szinten él.

Valóban ideillő Hamvas Béla kifejezése, a *létrontás*. *Célszerű azonban megkülönböztetni azokat, akik rontják a létünket, azoktól, akiké rombolódik. S ez utóbbiak között is vannak, akik tudatlanságuk áldozatai, s vannak, akik ilyen-olyan okokból együttműködnek a létrontókkal. Czakó,*

ha jól értem, mephisztói alkunak nevezi azt az utat, amely ehhez az utóbbi típushoz vezet, ámbar alighanem Gazdaságkor irányítóit, a Sátán segítőit is ide sorolja. S mintha maga a civilizáció volna az emberiség mephisztói alkunja. A civilizáció torzulásairól könyvtárnyit lehetne összeírni, viszont nélküle ma is a barbárság fokán léteznének csak különböző emberi csoportok, s például Biblia sem volna, keresztény egyházak sem. A bibliai példázatnál maradva: a Tudás fájának gyümölcset ízelve emelkedett ki ősünk a természetből, s vált szellemi lénné.

A globalizációról sok jót elmondani aligha lehet. Ám az emberiség történetének általunk valamennyire ismertnek nevezhető legutóbbi háromezer éve sem az etikai értékek diadalmenete. Valamiképpen azért mindig megmaradtak ezek. Megmaradt az emberiségben az ember. Az etikai értékek olykor megfakulnak, de mindig újra felragyognak, mert halhatatlanok. S ne feledkezzünk meg, a szépségre utalva, az esztétikai értékekről sem. Voltak, például a szovjet birodalomban és érdekszférájában hosszú évtizedek, amelyekben sok millió ember nem kapott se vallásos, se igazi erkölcsi nevelést. Mégsem váltak a Sátán szolgájává, hanem a Nagy Négyes ígézetében való életre törekedtek. S ebben segített nekik az irodalom, a zene meg a többi művészet. Tudja ezt Czakó Gábor, utal is rá, mégis inkább az aggodalom, mint a reménykedés hatja át esszéit. Az egyes ember, s így az emberiség megváltozásától, etikai-vallási megvilágosodásától várja a Sátán vereségét. A sátániség azonban inkább csak kordában tartható, meg aligha szüntethető, amíg létezik az emberiség. Ezek az esszék a gonoszságot mutatják be, s az ellene ható lehetséges szellemi erőket. Nem szólnak arról, s ez sem ellentétes a jézusi tanítással, hogy a társadalom már az ókori világban is törvényeket, szabályokat alkotott a közösségi együttélésre, s büntette a törvényszegőket. A szeretetre, a jóságra persze nehéz törvényt hozni. A szépségre lehetetlen. De az igazság nevében minden átkot el lehet ítélni. S ha működik egy társadalomban az igazság, akkor az nagymértékben korlátozza a gonoszságot. S akkor sokkal könnyebb az igazság szeretetére és képviselésére nevelni a nemzedékeket.

Balázs József elbeszélései

*„...az életet nem lehet olcsón és könnyedén
megúszni, a létezés értelmét kell keresnünk,
akár az ő hősei. Tévedhetünk is persze,
de mégis lelkiismeretünk szerint cselekedtünk.”*

(Balázs József Tolsztojról)

Közeledik Balázs József születésének hetvenedik évfordulója, s ha valami ébren tartja munkásságát, akkor az elsősorban a *Magyarok* című regényéből Fábri Zoltán által készített film. Nem szabad az emlékkörzésnek ezt a formáját sem lebecsülnünk, de más alkotásaiból is készült film, másrészt pedig, mint ő maga is hangoztatta, filmes szakemberként is, az irodalom és a film két különböző, bár egymásra utalt művészeti ág. Balázs József eredetileg, már középiskolás korában filmrendező szeretett volna lenni. Bölcsészhallgatóként az amatőrfilmes mozgalom lelkes szereplője volt, elsőként megjelent kisregénye, a *Koportos* először filmforgatókönyvnek íródott meg. Regényeinek sikere után, 1976-ban lett filmgyári forgatókönyvíró és dramaturg. Mire tapasztalatai és helyzete mégis lehetővé tették volna, hogy ő maga is filmet rendezzen, 1982-ben megtámadta az a végzetes kór, amellyel ugyan másfél évtizeden át hősieen viaskodott, de ez a küzdelem meggátolta terveinek megvalósítását, s az írásban is erősen akadályozta.

Tragikusan félbeszakadt írói pálya lett volna az övé? Az életutat, a meg nem született alkotásokat tekintve igen, ám mindaz, ami megvan, ami olvasható: életmű. Az irodalomértők tábora, s főként a kritikusoké rendre telhetetlen: folytonosan, futószalagon várnák a nagyszerű alkotásokat minden szerzőtől. Balázs József 1975–1976 fordulóján néhány hónap leforgása alatt jelentkezett három regénnyel, s ez olyan indulás, amilyenre nehéz más példát találni, s amelyet természetszerűen nem lehet ugyanígy folytatni. 1983-ig újabb két regénye, egy elbeszéléskötete jelent meg, majd Nyíregyházán bemutatták két drámáját (1983, 1985). Kétségtelen, hogy e művek fogadtatása már sokkal ellentmondásosabb volt. Felvetődtek jogos kritikai észrevételek is, de a hangsúlyosabb elégedetlenkedés akkor sem volt indokolt. Az pedig teljesen érthetetlen,

hogy a hosszú idő után 2005-ben posztumusz megjelent regény, *A torcellói Krisztus* nem vált az irodalmi élet eseményévé, pedig ez a *Fábián Bálint találkozása Istennel* és a *Magyarok* után egy trilógia záró darabja, s az életművet kiteljesítő, összefoglaló alkotás. Beiktatása az irodalmi köztudatba ma is időszerű feladat.

Az amatőrfilmesnek a filmalkotás minden eleméhez értenie kell. Elsőként egy történetet kell elgondolnia és megírnia. Tehát filmnovellára, majd forgatókönyvre van szükség, vagyis filmes szemléletű írói munkára. A szemléletnek stílári következményei is lehetnek: a filmnovella megfogalmazása nem feltétlenül igényli az irodalmi nyelvet, közelebb állhat a kulturált közbeszédhez. A prózaíró esetében viszont hasznos a képszerű, a láttató erejű írásmód. Már a *Koportos* egyértelműen tanúsította, hogy Balázs József mindkét szemléletben otthonos: filmes szemmel tudott író lenni, illetve írói szemmel filmes. Termékeny ez az egyensúlyozás, amelyet csak ritkán billentenek ki a filmes szemlélet kevésbé irodalmi megoldásai.

Balázs József indulása azért is meglepőnek mutatkozott, mert a regényeknek nem voltak kisépikai előzményeik. A műhelyben persze voltak, s nem csupán a filmes munkában, hanem az újságíróiban is. Az üzemi lap szerkesztőségében, alig idősebb írotársakkal együtt dolgozva, számos, irodalomhoz közelítő műfajban kipróbálhatta, gyakorolhatta magát a fiatalember, aki hamarosan tárcanovellákat is kezdett írni. Elbeszélései azonban csak az első regények sikerei után jelentek meg. Ezeket gyűjtötte össze az 1983-ban megjelent kötet, *Az eltévedt tank*. Ez a mű két ciklusra tagolódik, mindkettőben hat elbeszélés olvasható, amelyek témájukban, hangulatukban, szemléletükben, hőseikben olyannyira kapcsolódnak egymáshoz, hogy egyesek szinte regénynek, regénytöredéknek tekintették azokat.

Rendkívül ellentmondásos volt a kötet kritikai visszhangja. A *Könyvvilág* bemutató cikkének már a címe is ez volt: „Az eltévedt író”. Az egyik bíráló az első, a másik a második ciklust tartotta jobbnak, elfogadhatónak, de a fővárosi fórumok inkább elutasítók voltak, felejtetőnek ítélték a könyvet. A legértőbben Annus József elemezte a kötetet a *Tiszatáj* lapjain, majd jóval később Miklós Elemér az író bemutató könyvében (*Balázs József emlékezete*, 2001)

A feledéstől nem csupán a regények, hanem önértékei miatt is érdemes visszaperelni Balázs József elbeszéléseit, természetesen

nemcsak a kötetben szereplőket, hanem néhány továbbit is. Újraolvasva ezeket a legelső felismerés az, hogy szervesen hozzátartoznak az írói pályához, az alkotói világképhez is új elemeket tesznek hozzá. Ha pedig egy kései műre gondolunk: az *Isten küldöttei* (1991) nemcsak a pályának, hanem a mindenkori magyar kisepikának is egyik nagy teljesítménye. Ez az elbeszélés az 1956-os forradalom kivégzett hőseinek állít emléket, s hőhéraikat ítéli el. Kevésbé érthető, hogy 1956 kultusza miért nem volt képes ezt a művet szervesen önmagához vonni.

Az elbeszéléskötet első ciklusában már a címek egy része hangsúlyosan jelöl egy társadalmi és élethelyzetet: *Bevezetés a félelembe*, *A tiroláléccsel*, *A legnagyobb veszedelem*, *A dobos*, *Az eltévedt tank*, *Bujkálók*. Az időpont és a helyszín: az ötvenes évek magyar faluja keleten, a Kraszna mentén. Alapvetően az 1956 előtti évekről lehet szó, ám a két történetben is hangsúlyosan megjelenő tánciskolai rock and roll történetileg valamivel későbbi évekre utal, s ez kissé elbizonytalanító elem. Az sem egyértelmű, hogy a téesisítés első vagy második korszakáról van-e szó, bár ez a történet lényegén semmit nem változtat. *A tiroláléccsel* valószínűleg 1950 táján játszódik, a *Bujkálók* pedig egy évtizeddel később, s ezt a két mű hangulati különbsége is érzékelteti. A történetek az író szülőföldjén játszódnak, az ő gyermekkorában. Az alakmás, a kis Neviczky csak két történetben szerepel. Főszereplő lesz a kamasszá vált fiú más néven, máskor az ő apja, majd a zenekar dobosa, végül egy helyi futballista a „tiroláléccsel” mestere.

A második világháború után vagyunk, a Rákosi-diktatúra legsötétebb éveiben. Igen személetesen tárja ezt elénk a *Bevezetés a félelembe*. Neviczky Jánost egy lovas katona (rendőr?) arra kényszeríti, hogy másnap várjon rá, s együtt fogják végigjárni a falut, elrejtett cirkot keresve. Az elutasítás államellenes cselekedetnek minősülne. A feladat azért is abszurd, mert senki sem rejtegeti az értéktelen cirkot. A férfi emlékszik arra, hogy a háborúban az egyik falubeli már játszott ilyen szörnyű szerepet, amikor a férfiakat kellett összegyűjteni, s volt, aki eltűnt közülük. Ő nem lesz áruló, besúgó, dönti el. Míg várakozik a lovasra, a falu szokatlan csendje döbrenti meg. A katona, elhalasztva a feladatot, hazaengedi a férfit, aki otthon rögtön a padlásra megy, s ott meglepődve talál egy kis kéve cirkot.

Ami nem érthető, ami kétségessé teszi a jövőt, az félelmet kelt-
het. Mit jelent a cirok? Miért kell termelőszövetkezetet szervez-
ni, elvenni a magántulajdont? Miért tart házkutatást, miért veri
a gazdát a rendőr? Miért lakik Ottilia asszony „imperialista ház-
ban”, miért volt börtönben Libus Oszkár, a „titkos összeesküvő”?
Miért járják rendszeresen a falut puskás emberek? Miért viszik el
a papot? Miért hallgatják ki az amatőr tánciskolai zenekar tagjait?
Mindennek közös jelképe a titokzatos „eltévedt tank”, amelynek
hangjait néha az éjszakában hallani vélik, amelyről suttogva beszél-
nek az emberek. Van egy másik hiedelem is: Libus állítólag figyel-
mezteti azokat, akiket el akar vinni a rendőrség. Ez a Libus furcsa
alak: róla nem sokat tudnak az emberek, de ő mindent és min-
denkit ismer. Titkos kapcsolatai, ügyei is vannak. Egy régi kritika
találón garabonciásnak nevezte, s valóban jövő-menő ember, aki
a jónak segíteni, a rossznak ártani képes. Egy kicsit művész is, hi-
szen a zenekarban ő a szaxofonos, dalokat is szerez, ügyesen tán-
col, s ő szorgalmazza a rock and roll bemutatását, ami azonban
a parasztok tiltakozását váltja ki. A hatalom pedig úgy tartja, hogy
a zenészek „megzavarják a parasztok fejét”. Azt bizony már jól
összezavarta addigra a két világháború és a rá következő totális dik-
tatúra. Akárcsak a kitelepített ezredest, aki hitelt ad a tankmesének,
s éjjelente kirohan a házból, vezényelni képzeletbeli seregét.

A többé-kevésbé alakmás kis Neviczkyt először libaőrző kisfi-
úként ismerjük meg (*A legnagyobb veszedelem*), majd tizenhárom
éves a címadó történetben, végül ő lehet Madaras néven a *Bujká-
lók* reménytelenül szerelmes tizenhét éves gimnazistája. Neviczky
és barátja rendszeresen jár lopni a határba, s alighanem mások is
azt teszik, olyan nyomorúságos az élet. A szellemi hatást részben
a ministrálás, a hittanóra jelenti számukra, másrészt az, ami a falu
agyonpolitizált életéből eljut hozzájuk, harmadrészt pedig a falu-
ban székelő, a szomszéd településekre is járó tánczenekar, amelyet
két „idegen” irányít: Ottilia asszony és Libus.

Védtelen és kiszolgáltatott ez a falu, mégis próbálja élni a maga
életét, s megkísérli azt is, hogy szembeszálljon a sorsukat korlátozó
erőkkel. Az idősebb Neviczky nem akar „a hóhér segédje” lenni.
Libus csúzlival lő annak a háznak az ablakára, ahol a rendőrök nyo-
moznak, hogy hagyják már abba a férfi bántalmazását. A tánciskola

és a bál a béke szigete. A tömegből, nyilván 1953 vagy inkább 1958 után azt kiabálják a rendőröknek, hogy „Elmúlt már az az idő, amikor a saját szakállukra forgothatták fel a falut!” Az ezredes is kijózanodik, és felnőtt lányával elköltözik. A papot is visszaengedik a faluba. Madaras édesapja a szőlőben bujkál a téesz szervezői elől, szerelme pedig szüleivel elköltözni készül a gimnázium városából, mert apját megfenyegették: sok embert elvitetett vagy tíz éve. S a fiú is bujkál, mert szerelmét se képes bevallani, s a barátait sem vezeti el a szőlőbe, hogy rábeszéljék apját a hazatérésre, pedig a család és ő maga is ezt szeretné.

A felnövekvő író kapott egy számára varázslatos szülőföldet, a tájat, a falut, annak társadalmát, kultúráját, munkás életformáját, de mindezt az ötvenes évek történelmi miliőjében. Ez fordította ki a világháború abszurditása után helyreállni látszó, természetes rendjéből az életet. Így vált elkerülhetetlen ismeretanyaggá a nevelődésben a háború, a halál, az erőszak, a hatalom, s mindezek következményeként a félelem, a bujkálás, a menekülés. A személyiség fejlődésregényében így mintázódott egymásra az idill, a természetesség és a tragikum, az embertelenség. A felismerés, hogy „az életet nem lehet olcsón és könnyedén megúszni”. Ez Balázs József életművének meghatározó alapgondolata, szinte minden művében vezértéma, amelyet rokon motívumok kötnek össze. Emlékeztetőül a legfontosabbak: az első világháború, a vörös-, majd a fehérterror, a második világháború, a bolsevik diktatúra; erőszak, letartóztatás, börtön, kivégzés, verés, öngyilkosság, gyilkosság, betegség, halál és halál.

*

Az elbeszéléskötet első ciklusában az időpont és a táj mellett a falu zártabb világa a legfőbb ciklusszervező erő. A második ciklus történetei a hetvenes évek végén játszódnak. Ennek bizonyítéka, hogy nem sokkal vagyunk Elvis Presley halála, 1977 után. A főszereplő Hamala Henrik festőművész, aki régóta nem fest, csak tervezget. Ideje nagy részét vendéglőkben, presszókban tölti. Iszogat és beszélget, a legtöbbször az idős Neumann úrral, a világlátott, gyakorlatias emberrel. Hamala másik ellenpontja régi barátja, Zámbo

a sikeres festő, aki szorgalmas, világhírű, technikás, de eredetiség nélküli. Hamalának az apja is festő volt. Annyit tudunk róla, hogy régen megfestette Rákosi portréját, most pedig feleségével falun él, s a kocsmában tölti napjait. Fiának annyit tud tanácsolni, hogy ne törje annyit a fejét: „minél kevesebbet gondolkodol, annál kevésbé csapnak be. Ez legyen az irányadó.”

Hamala nem megrögzött alkoholista, hanem eltévedt ember, s nem az alkohol gőzei, hanem a saját gondolatai között imbolyog. Már az első történetben megfogalmazza a lényegét: „az alapkérdés ugyanaz, de a válasz mindenütt hiányzik... Itt él a földön ennyi ember, mennyire nevetséges dolog, itt élnek ennyien, és nem képesek tisztázni, hogy miért, mi célból születnek és halnak meg... Különösen az utolsóra nem tudnak választ adni, a halálra... Hát akkor, mondjuk már ki, az úristenit, miért nem lehet kimondani, hogy az embernél még egy varjú is szerencsésebb!” Tartalmilag ugyanezt gondolta a *Bevezetés a félelembe* Neviczkyje a katonára várakozva: „... az ereszek alatt behunytt szemmel egyensúlyozó tyúkokat irigyelte, és a nagy tollú királyi kakasokat. Tudata legmélyén ezeknek a szeretetre méltó állatoknak a helyébe képzelte magát, s feltolult benne egyszerre ez a tompa, mégis bódító megérzés, amivel még sohasem találkozott, de most úgy élte át, mintha a falura telepődő titokzatos csendből egy ismeretlen erő juttatta volna el hozzá. A tyúkok és a kakasok, íme, ilyen lélek nélküli boldogságban élnek, s most Neviczky János biztos volt abban, hogy minden ember életében legalább egyszer kívánja ezt az állapotot.”

Balázs Józsefet Antonioni, Bergman, Fellini filmjei vezették rá arra, miként oldható meg, hogy „ne csak az élet dolgairól legyen szó, hanem a létnek a dolgairól is. Ugyanis a kettő együtt lehet csak igazán művészi. Úgy éreztem, számomra egyedül annak van értelme, ha ezt a két utat és lehetőséget képes vagyok összeegyeztetni.” (A *Koportosban*) „Az én szegény faluszéli szegény emberem is valószínűleg a létezésnek a dolgaival viaskodik”. (...) Az ő hatásuk, a filmjeik varázsa segített ráébrednem arra, hogy ahhoz, hogy mindezt az irodalomban megjelenítsem, nem szükséges nyelvi akrobatamutatvány. Hanem egy olyan helyzetet kell létrehozni, egy olyan szituációt, amelyben az emberek magától értetődő természetességgel tudnak a létezésnek eme szegleteiben, folyosóin, hegyein otthonosan mozogni.” (Szerdahelyi Zoltán beszélgetése 1990-ben. *Forrás*,

2011. 2.) Ugyanezt a hatást már 1977-ben, a Görömbei Andrásnak adott interjúbán elmondta az író, kiegészítve a következőkkel: ha „az ember mélyebben belegondol: miért ír, joggal elmosolyodhat, s joggal eshet kétségbe is. S ez egyben az ember – a nembeli ember – státusára is rávilágíthat: mindenképpen tragikusnak látszik ez a státus, de talán ez a szerencsénk is... Minden nemzedék úgy vág neki az életnek, hogy tudja: egyszer vége lesz, de nem akarja elhinni, és hosszú évtizedekig nem akarja elhinni, ámbár mégiscsak tudja – a tudatalattija minduntalan figyelmezteti –, hogy elődei sorsára jut. Így azután át akarja menteni magát későbbi évszázadokra: utat épít, házakat, gondolkodik a saját sorsán, és megírja vagy elmondja, családot alapít... Ha tudná, hogy sohasem fog meghalni, vajon építene-e házakat, alapítana-e családot, részt venne-e a forradalmakban, feláldozná-e magát különböző ügyekért?” (*Alföld*, 1977. 5.)

Még egy interjút szükséges idézni: „Engem a halál nem az élet, hanem a létezés szempontjából foglalkoztat. (...) Mivel jómagam sorsokban gondolkodom, hiszen az írás ezt is jelenti, a halállal való szembenézés kikényszeríti, hogy a létezésnek azokat a mozzanatait keressem, amelyek valóban lényegesek, fontosak lehetnek a múltban élő embereknek is.” (Skultéty Tamás beszélgetése, *Vigilia*, 1983. 4.)

A kevésbé iskolázott falusiak és a diplomás festő között élet és létezés dolgairól gondolkodva igazából mindössze annyi a különbség, hogy a festőt nem csupán különös helyzetekben foglalkoztatják ezek a kérdések. Ő az adott életszakaszában szinte nem is foglalkozik mással, mint a léttel. Gondolkodik, de nem képes előbbre jutni, s közben nem alkot, nem dolgozik, nem tudja szinte már önmagát se fenntartani: „Már elfelejtettem, hogy festő voltam” – közli Zámborival. Az elbeszéléskötet a *Bevezetés a félelembe* című írással kezdődött, s a félelem stációin átvezetve ugyanezzel a motívummal fejeződik be. A festő újabb terveket szövögetve gondolja ezt: „...megörökíthetne arcokat, olyanokat, amelyeken az övéhez hasonló szorongásokat fedezett fel. A szája körüli mélyedésekből – alighanem már születésétől fogva, emlékezete első lobbanásaitól – a megokolhatatlan félelem nézett vissza rá a tükörben, mintha a világból ezernyi veszély leselkedne rá, erről árulkodott a szeme, de nemcsak az övé, azoké is, akikkel gyakori csatangolásai közben összeakadt.” (*Kezek a lekvárban*) Mondhatnánk ironikusan,

hogyan Hamala Henrik túl sokat forgatta az egzisztencialista filozófusok munkáit, túl sokszor nézte meg a már említett rendezők filmjeit, de nem látta be Albert Camus igazát, hogy Sziszüphoszt boldognak is képzelhetjük. Bár ez az ember nem leli meg a lehetséges választ, életútjának értelmes megoldását, a feloldást azért megtalálhatjuk Balázs József műveiben. Ezek az elbeszélések 1980 körül keletkeztek, akárcsak *A torcellói Krisztus*, amelynek ugyancsak kallódó és vívódó hőse édesapjának halála kapcsán választ kap kérdéseire, ő maga s az olvasó is katartikus élményben részesülhet.

A festő körül érdekes alakok tűnnek fel. Zámbori, a sikeres festőalkot, értelmesnek látja az életet, idővel mégis válságba kerül. Viszszatérő szereplő a világot járt volt cirkuszi segédmunkás, Neumann úr, aki állítólag az első kávéfőzőgépet behozta az országba. Szerinte „a régi idők nagy emberei a bohócok voltak”, akik az igazságot keresték. A jelenben is mindig feltalálja magát, mégis a múltban él, mint az idős emberek és a Krúdy-hősök: „A múlt élteti az embert, az a pár kis elmúlt semmiség, élmény, emlék, ami nagy összevisszaságban felbukkan a múlt vizéből.” Egy másik férfinak az volt a vágya, hogy csapos lehessen, de egy idő után elbocsátották, mert túl kevés habbal mérte a sört, ezért kevés volt az üzleti haszon. A csapos bánatában meghalt. Alighanem tökéletes szakember lehetett a festményeket rendelő erdész is, aki azért lett öngyilkos, mert ok nélkül felpofozták a suhancok, s emiatt csalódott az emberiségben.

A festőt egyszer megverik, mert nem tudja adósságát törleszteni, máskor majdnem megverik, egy harmadik éjjel pedig majdnem megöli őt a házmesterné elvált, mégis féltékeny férje. Számára egyre inkább „csak az a fontos, hogy teljen az idő”. A ciklus végén arra gondolt, hogy „A közelmúltban számtalanszor menekült meg kisebb-nagyobb veszedelmektől. És miközben ereje utolsó megfeszítésével mentette az irháját, már pontosan tudta, hogy ő maga ellenséges, idegen elemekből álló semmiség, leszázalékolt rejtély. Nyilvánvaló, hogy a Mindenható a természet ellenséges elemeit dolgozta össze, amikor őt megalkotta, hiszen olyannyira szeretett volna már az erdészhez hasonlóan hátat fordítani a világnak, de ez eddig még sosem sikerült.”

*

Balázs József tárcanovellái egyelőre foszladozó újságlapok hasábjain sárgulnak. Van azonban néhány műve, amely antológiák, folyóiratok lapjain jelent meg. Köztük olyanok is, amelyek készen voltak már az elbeszéléskötet összeállításakor, ám a két ciklusba nem fértek bele (*Az első szabadság* és a *Hárman a parkban* katonatörténetek, s feltehetően tematikus pályázatra készültek). Későbbi írás lehet *A zsoké elkárhozása* (*Asszony a világ fölött*, Kossuth, 1986.), amely feltehetően egy tervezett regény részlete. A zsoké eddig tisztességesen versenyzett, de most őt is be fogják venni a csalásokba, s miközben ezen medítál, nem meghalni akar, hanem boldognak érzi magát. *A látogatás* (*Magyar Nemzet*, 1986. december 24., illetve *Látóhatár*, 1987. 3.) érdekessége, hogy az elbeszéléskötet első ciklusából ismert, most már végleg megöregedett, magára maradt Otília asszony a hőse, akinek korábbi életútjáról mindaddig nem sokat tudhatott meg az olvasó, most viszont titkok derülnek ki, s a késő öregségről kapunk emlékezetes kettős portrét.

Balázs József nyomtatásban megjelent filmes történeteinek műfaji megnevezése eltérő. Az *Üvegharangok* (*Alföld*, 1977. 9. és 10.) irodalmi forgatókönyv. A *Csempész csembalóval* (Forrás, 1989. 2.) filmregény, *A körorvos* (*Alföld*, 1980. 3. és 4.) és *Az asszony* (*Hitel*, 1994. 10.) filmnovella. Kétségtelen, hogy már elnevezésével is ez a típus áll a legközelebb az elbeszéléshez, sőt sok szempontból azonosnak is tekinthető azzal. A csempésztörténetben is szerepel Otília asszony a lányunokájával, de itt még agilis üzletasszony. Az *Üvegharangok és A körorvos* kisregény terjedelmű, s a másodikban erősebb a forgatókönyv jelleg. *Az asszony*ból készült tévéfilm, s alapja egy valós történet, de a huszonnyolc fejezetre-jelenetre tagolt mű elbeszélésként is teljes értékű. Irodalmi értéke mellett az is növeli a jelentőségét, hogy 1956 következményeiről szól. A kacsaoál alatt hat évig bujkáló férfi vétké mindössze annyi, hogy a forradalom napjaiban „néhány magas rangú katonatisztet őrizetbe vettünk, nehogy olyan parancsot adjanak ki, amit később megbántak volna. Most már úgy is fel lehetne fogni, hogy megvédtük őket.” Ma már közismert, hogy az ilyen védőőrizetbe vett emberek, miután ismét hatalomba kerültek, országszerte különös örömmel boszszulták meg az őrzőiket. Elképzelni is nehéz, miként lehetett hat évet kibírni télen-nyáron abban a gödörben, de eleinte sorozatban készültek a halálos ítéletek.

1956 forradalmáról és a rá következő terrorról évtizedekig nem lehetett sem beszélni, sem írni. Nem tudni pontosan, hogy szülőfalujában, Vitkán élve miként élte meg mindezt a kiskamasz Balázs József. Életműve alapján azonban bizonyos, hogy történelem-, magyarság- és létszemléletébe ez is beilleszkedett. A háborúra személyesen nem emlékezhetett, de az ötvenes évek Rákosi-, majd Kádár-korát megélhette, egyre inkább gondolkodó-elmélkedő emberként. Nem az 1989–1990 hónapjaiban bekövetkező változások hirtelen fellángolása hívta tehát életre az *Isten küldöttei* című elbeszélést, mert az szükségszerűen következett addigi munkásságából (*Tiszatáj*, 1990. 7.)

Elgondokodtatóan kettős jelentésű maga a cím, hiszen az eredeti, a természetes első jelentés durva kifordítására kell rádőbennünk. Isten küldöttei minden normális ember számára a próféták, a szentek, a papok. Itt viszont a börtönigazgató mondja a hóhérbrigádnak a következőket: „Ha netán lelkiismeret-furdalásuk lenne emiatt... gondoljanak arra, hogy maguk kiválasztott emberek, hiszen az igazságot szolgálják. Ha lenne Isten, azt lehetne mondani, hogy Isten küldöttei, Isten legkedvesebb gyermekei maguk...” A hóhérok akkor még nem tudják, hogy a miniszterelnököt és két társát kell felakasztaniuk. Az olvasó pedig eleinte azt sem tudja, hogy a történetben megjelenő brigád a hóhéroké. Sorrendben háromszor van dolguk: előbb egy ártatlanságát valló fiatalembert, majd egy ugyancsak ártatlan medikus lányt kell kivégezniük, végül a „főbűnösöket”. A két ártatlan áldozat, majd a börtön foglyai megátkozzák a gyilkosokat.

A hóhér Főnök helyettese, Misku régóta próbálja kideríteni, vajon mikor, miként halt meg az édesapja. Klasszikus építkezésű, szigorúan megszerkesztett, balladás hangvételű az elbeszélés, amelyben a Főnökben, Miskuban és Bodza nevű társukban fokozatosan felébred a lelkiismeret, s utoléri őket az isteni igazságszolgáltatás: csendes bolondokká válnak, akik egy erdei tisztáson üldögélve gajdogoltnak elhomályosult tudattal. Van a történetben egy volt ávós, aki egy közeli faluban lett sekrestyés. Tőle Misku nem tudja meg, hogy mi történt az apjával, s végül már az anyja is hiába mondja el neki a tisztáson, hogy az apa egy bányában felügyelte a rabokat, s tévedésből nem hívták ki onnan az őrköt, amikor felrobbantották a bányát. Az őrk

fiából pedig azért lett hóhér, mert ott „talált” munkát. (Az elbeszélés részletes elemzése: *Jászékunság*, 1991. 1. – Vasy Géza: „*Hol zszarnokság van*”, 2005. – V. G.: *Későmodern prózáírók*, 2006.)

Van Sánta Ferencnek egy 1956 nyarán megjelent elbeszélése, amellyel nagymérvű gondolati-etikai rokonságot mutat Balázs József műve. *Az öregember és a fiatal* egy hóhér és az új segédje. Az öreg béklyózó hurokkészítésre tanítja a fiatalat. Közben beszélgetnek, s mindketten komoly, erkölcsös életfelfogásról tesznek bizonytságot. Amikor hozzák a halálraíteltet, a segéd rosszul lesz, csak most ismeri fel munkájának lényegét. Ennek az elbeszélésnek az a lényegi magja, hogy 1945 után az „öreges” szép eszméssel és jelszavakkal szédítették a fiatalokat, közben gyilkosok voltak, s cinkossá tették az új nemzedéket is. Ezzel a veszéllyel viaskodik Nagy László legismertebb hosszúversében, a *Menyegzőben* az ifjú pár. A megtevesztés és a rádöbbenés központi elem Balázs József művében is, de nála közbelép az isteni igazságszolgáltatás, helyreállítva ezzel az elbeszélés címének eredeti jelentéskörét.

Ha ennek az elbeszélésnek más lenne a címe, ha a börtönigazgató nem mondaná el a hóhéroknak az idézett mondatokat, hatása akkor is döbbenetes mind a történesek, mind a létfilozófia szintjén. A balladai cselekménysor akkor is a bűn és a bűnhődés teljes értékű példázatat teremtené meg. Ez a cím azonban sokkal egyetemesebbé tágítja az emberiség történelméből levonható etikai tapasztalatokat, s nemcsak az igazságról, hanem az emberi élet értékéről-értéktelelenségéről is lényeges dolgokat érzékeltet. A mű címe mindezt még több rétegűvé, még szimbolikusabbá emeli: 1958 Magyarországnak bűnös és büntelen embereit, akik így vagy úgy egyaránt Isten küldöttei lehetnek, a teremtett világ egésze felől értelmezi. Egy írói vallomás is segít a megértésben: „...miközben sok mindent megtanultam, tapasztaltam, az Istennel való viszonyom megváltozott. A legenda mögött tudatosan kerestem a valóság vonalait, összefüggéseit, s ha néha biztos voltam abban, hogy Istent érzékelem, tudomásom van róla, akkor megrettentett a múlt és a jövő is. Nem tudtam eldönteni, hogy mikor lettem titokzatosabb folyamat része: akkor, amikor Isten munkáját látom mindenben, vagy akkor, amikor az a meggyőződés kísért, hogy Isten nem létezhet.

Gyakran bezárultak a megismerés különféle útjai, s módfelett kérdésessé vált, mit is tudhat meg egy ember az érzékeivel, a képzeletével, a megérzéseivel. Létezésünk értelméről gondolkodni nem segít semmilyen önámítás; azt, hogy az élet egyszeri és megismételhetetlen, tudomásul kell venni, mint ahogyan azt a kérdést is, ami oly gyakran megkísértette az embert már a legrégebbi időben is: az ember sorsának célja Istennel vagy Isten nélkül – megismerhetetlen?”

„Az számít, hogyan élünk!”

Mózsi Ferenc elbeszélései

Különös írói pálya Mózsi Ferencé. Nem azért, mert Sánta Ferenc elsőszülött fia, s így amikor, alig túl a huszadik életévén, publikálni kezdett, nevet kellett változtatnia. S nem is csupán azért, mert a sors szeszélye folytán egy ugyancsak 1947-ben született „névronkon” költő, Mózsi Ferenc jelentkezett a hetvenes évek közepén az Egyesült Államokban. A hazai prózaírónak 1977-ben jelent meg az első könyve (*Vakító napsütésben*), s utána elhallgatott, a költő viszont 1990 után idehaza is rendszeresen publikált. Érthető, hogy őt a közelmúltban jobban számon tartották. Viszont a prózaíró korábban kezdett publikálni, már 1968-ban. 1969-ben szerepelt a *Naponta más* című antológiában, aztán máshol is. Nem neki kellett volna nevet módosítania. Így marad a zavar, amit csak az oszthat el, hogy más műnemekben alkottak. Még inkább pedig az, hogy Mózsi Ferenc oly hosszú szünet után új elbeszéléskötettel mutatkozott be, s ennek rangját és jelentőségét remélhetően mások is fel fogják fedezni.

Lehetne természetesen azon is meditálni, hogy egy, az átlagosnál sikeresebbnek mondható, ráadásul prózaírói pályakezdés után vajon miért hallgat el valaki. Igazából akkor van ennek a kérdésnek értelme, s jelenleg ez a helyzet, ha azt észlelhetjük, hogy a hajdani pályát nyitó kötet utolsó elbeszélése, *Az Ismeretlen Isten*, amely eredetileg 1975-ben a *Kortársban* jelent meg, szervesen beilleszthető lenne ebbe az új, 21. századi könyvbe is. Abban a kötetben ez az írás újdonság volt a korábbiakhoz, a „fiatalkoriakhoz” képest: szemléletmódja, poétikája, nyelvhasználata egyaránt érettséget sugárzott. S ez folytatódik egy emberöltőnyi idő után a *Csontkovács* prózájában, tehát a szemlélet, a hang, a poétika készen volt már.

A pálya első jelentős írása, a *Wyman* az említett antológiában és az ELTE bölcsészkarának *Tiszta szívvel* című diákfolyóiratában is megjelent. Már az alapötlete is remek: Robinson Crusoe, édesapjának ismételt kérésére nem utazik el tengeri kalandokat keresve, hanem otthon marad, beilleszkedik a korabeli polgári társadalomba. Élete lassan kiüresedik, de él benne a nosztalgia. Végül egy

vadidegen fiatalember, Wyman kap tőle pénzt arra, hogy hajóra szállhasson, elindulva az ismeretlen jövőbe. A fiatalság teremteni vágyó nyugtalansága és a fokozatosan elszürkülő élet kiábrándultsága mintázódik egymásra a jól megválasztott epizódok során pergő ritmusban elmondott történetben. Közben Wymanról a szerzői közlés alapján szinte semmi rokonszenveset nem tudunk meg, csupán az öregedő Robinson képzeletét ifjúkori alakmásának.

Abban rokon ezzel a történettel *Az Ismeretlen Isten*, hogy ez is példázatos mű. Bár az indítása jelenkori, a régészeti felfedezés talán még az időszámítás kezdete előttre vezet, a Közel-Keletre. Itt feltűnően nyugodt, lassú tempójú az epikus építkezés, a nyelvhasználat, szinte idilli a légkör, s ez teszi még elfogadhatatlanabbá a tragédiát. A korábbi elbeszélésekben a felnőtté váló, a helyét kereső ifjú áll a középpontban, aki még nem mindig képes a szándék és a cselekvés összhangját megtalálni, aki értetlenül vagy lázadva szembesül az ideál és a valóság különbözőségével. Ebben a régi kötetet záró műben egy zárt falusi közösségnek olyan kisvilágával találkozhatunk, amelyben rend van, amelyben bár íratlanul, de bölcs törvények, szokások uralkodnak, az emberek többsége teszi a dolgát, s így boldognak tudhatja magát. A harmónia világa ez, amíg meg nem jelenik a durva erőszak.

A húszas életek léttapasztalatainak summája nyilvánvalóan az, hogy az írónak, de mindenki másnak is cselekednie kell közösségeinek érdekében, s minél nagyobb a tehetsége valakinek, annál nagyobb a felelőssége is. Mócsi Ferenc idejének jelentős részét társadalomformáló, jobbító mozgalmak, akciók töltötték ki, s ezek 1989 táján még határozottabbá válhattak. Ennek szerény, de hozzáférhető jele publicisztikájának karcsú válogatása a Szent György Könyvek sorozatában (*Jancsi, Juliska és Barbie baba*, 2010.) Közben eljött az ideje annak, hogy világképét, elképzeléseit szépprózában is kifejtse.

Azóta nagyot változott a világ. Vagy mégsem? A magyar irodalomban volt például egy posztmodern korszak, amelynek elméleti és kritikai szakemberei sok mindent kétségbe vontak, többek közt azt is, hogy a kortárs irodalomnak lehetne esztétikai érvénnyel szólnia társadalmi kérdésekről. Azt is, hogy az esztétikum és az etikum általában egymásra utalt. Azt is, hogy lehetségesek „nagy elbeszélé-

sek”. Tömören: irodalmunk szemléleti hagyománykincsének szinte egészét törölni szándékozták. Szerencsére ez nem egészen sikerült. Mindazonáltal ez a tendencia is szerepet játszott abban, hogy Mó-zsi Ferenc számára, alkotásainak szereplői számára kulcskérdés a művész, az író, a tanár, a gyógyító, tágabban minden köztisztelőben álló, a közösség igazi érdekeiért cselekvő ember ars poeticája, feladatköre. Felesleges talán most Balassiig, Zrínyiig visszaszágul-dani az időben, elég mindössze annyit felidézni, hogy a 20. század középső évtizedeiben ez a hagyomány még vitathatatlan és eleven hatású volt. Példaként elég lehetne csak Illyés Gyulát vagy Nagy Lászlót idézni, de mégsem, mert Mó-zsi Ferenc esetében el nem hallgatható az édesapa, Sánta Ferenc. Úgy gondolom, hogy egya-ránt jelentős az ő apai szerepe és írói életművének hatása. Mó-zsi Ferenc egy nemzedékkel fiatalabban, az ezredfordulón újítja meg azt az etikát, amely szerint az emberben megvan a jó képessége, az ember nevelhető, s azt az ars poeticát, amely szerint az irodalom-nak köze van a valósághoz, a mű formálni is kívánja az ember sze-mélyiségét, s azon át a társadalmat is. Az irodalom természetesen nyelvi művészet, ám a nyelv emberi-társadalmi alkotás. Ha az író úgy ítéli meg, hogy a társadalom s az egyén, a személyiség egyaránt bajban van, kötelessége ezzel is foglalkozni. Kimondani az igazat. S akkor is ezt kell cselekednie, ha éppen diktatúrában él. S legyen bár kemény diktatúra, érvényesnek bizonyulhat többféle magatar-tás. Dardan Temerié például, aki vállalja a halált, s az elismert idős íróé, aki a korlátozottságban is népének próbál segíteni, mint ná-lunk Illyés Gyula vagy a zeneművész Kodály Zoltán.

A fiatal prózaíróknak egy 1971-ben megjelent antológiájában (*Abol a sziget kezdődik*) Mó-zsi Ferenc néhány soros vallomásában így szólt: „Az írás a szabadságot jelenti számomra. (...) Célom: lehetőségeimhez mérten mindig az igazat, a legjobbat nyújtani, és erre kényszeríteni másokat is.” A szabadság, az igazság kulcsfo-galmak az új elbeszélésekben is, hozzáértve a szó és a cselekvés összhangját. A szabadsághiány és az igazság fordított módon függ össze: minél nagyobb a hiány, annál inkább szükséges az igazság képviselete, az etikus magatartás. Az etika lényege az, hogy érté-keket állít, s azokhoz kívánja rendelni életünket, hogy mi magunk s a társadalom is egészségesen létezhesen. Ha azon gondolko-

zunk, hogy melyek a legrégebbi és hiteles ismereteink őseink szellemi életéről, akkor a legbiztosabb fogódzókat az írott forrásokban lelhetjük fel. Például a minden európai ember által számon tartott homéroszi eposzokban vagy a sokkal később lejegyzett, de ősi gyökerű népmesékben. Ide illik az, amit Mózsai Ferenc egyik cikkében így fogalmazott meg: „Nem ismerünk értékeslegesen népmesét.” (*Alapítványok alapítványa*) Folytatva ezt a gondolatot: az irodalmi műben értékek és értékrendek jelennek meg. Az epikus szerző számára magától értetődő, hogy az elbeszélés a mese valamilyen formája, tehát történetmondás, s eközben a szereplők etikai döntéseket hoznak, cselekedeteik etikailag megítélhetőek. Ha netalán kérdésessé tehetők „a nagy elbeszélések”, van, ami kiiktathatatlan az emberi létből, bármennyire sokarcúnak mutatkozik is: az etika.

S még szerencsésebb, ha a prózaíró kapcsán az etika mellett nyelv művészetéről is szükséges szólni. Előfeltétel természetesen a szépen írni tudás, ám ennek napjainkban különös jelentősége van, ugyanis az ezredvég nyelvi kísérletezései, divathullámai kérdésessé tették a nyelvhasználat eddigi módját. Legfeltűnőbben ugyan a lírában, de az epika is megszenvedi azt, ha a köznyelv és az irodalmi nyelv akkora mértékben távolodik el egymástól, hogy az már a megértést is akadályozhatja, s az átlagolvasót végleg a lektűr mellé láncolja. Mózsai Ferenc elbeszéléseinek nyelvhasználatát igényesen közhírhő, ugyanakkor mondatról mondatra, bekezdésről bekezdésre kidolgozott. Alkalmazkodik a cselekményhez, a beszélőhöz, a helyzethez. Szinte zenei a nyelvkezelés: a szerkezet, a témák, a motívumok, a hangulatok rendje bontakozik ki belőlük. Dardan Temeri története akár egy modern sorsszimfóniaként olvasható, miközben a belső hallás és látás is működni kezd. (E műben amúgy is lényeges a zene motívuma, s szemléletes a képi megjelenítés.)

A *Csontkovács* kilenc írása kettő kivételével a kissé tágabb jelenkorban játszódik. Majdnem mindegyikben megjelenik valamilyen formában az erdőszak. Az erdőben kiránduló fiatalembert egy magát Rózsa Sándor szerepébe képzelő kamasz állítja meg fegyverrel a kezében, amelyről később kiderül, hogy nem valódi, s ami még érdekesebb, azt a cím utalása erősíti fel: az egész csak látomás lenne? (*Hallucináció*) Egy függetlenségi vagy forradalmi harcnak a vezetője találkozott egy kamasz harccsal, akinek a szüleit meg-

ölték. Ezt egy sokadik konferenciára utazva idézi fel, ahol előadást fog tartani. Rutinos vezér, aki este egy külvárosi kocsmában nem odaillően viselkedik. Távoztában az utcán súlyos ökölcsapást kap, s ez halálát okozza. (*Búcsú*) Meghatározhatatlan időben és helyen, egy totális diktatúrában már szinte halálán van a börtönben a költő, akit a király hirtelen ápoltat, majd a maga szolgálatába akar fogadni. A költő végül botjával a királyra támad, s kivégzik. (*Közmondások*) A *Farkasének* közvetlenül nem szól halálokról, de egyes fejezetei felidézik az 1848–49-es szabadságharcot, az első, majd a második világháborút, végül a hírhedt taxisblokádot. (Ebbe a történetbe beépültek családtörténeti motívumok is.) A *Jó és rossz* professzora békés természetű, józan életű ember, ám egyszer egy alkalmi éttermi ismerőse örömében addig itatja, míg berúgva belefullad a szomszéd díszes kerti tavába. Dardan Temeri, a címszereplő rejtélyes halált hal a diktatúrában, akárcsak szülei az ő apró gyermekkorában, vagy kedves nevelőtanára az iskolában. A *Csontkovács* évtizedekig kovácsmester volt. Két testvére az orosz fronton esett el, apja ott tűnt el fogságba esve. Két fia a doni harcokban halt meg. Idős korára híres gyógyítóra vált, mígnem egyik éjjel ismeretlenek félig agyonverték. Elveszítette gyógyító erejét, s néhány hónap múlva villám ütötte agyon. S ugyanebben a faluban egy úrgazdag külföldi ember kutyái marnak halálra egy rendkívül tehetséges kamaszt, aki majdan író szeretett volna lenni. Csupán az *Utak* mentes az erőszak, a halál központi szerepétől. Érvényes lenne ez *A város újrafelosztása* című elbeszélésre is, ha a főszereplő nem lett volna részese az 1956. október 25-i Kossuth téri sortűznek, amelyben elveszítette a szüleit, s mellette esett el egy lány is, ő meg később börtönbe került. Végül meghal egy idős, talán hajléktalan asszony is, akit a kórházban látogat a főhős.

A művek világának elbeszélői nézőpontjából a háború, az erőszakos halál elítélendő, emberellenes cselekedet. De ezzel szemben nem a fegyverletétel a válasz. Nem Tolsztoj szemlélete jelenik meg hanem az, hogy igenis szembe kell szállni a gonosszal. Az erdőben sétáló, s magát költőnek nevező fiatalember megpróbálja helyes magatartásra rávenni a fiút. – A *Búcsú* hőse biztos abban, hogy igaz ügyet szolgál, ám az elbeszélő semleges marad ez ügyben, s csupán sejteti, hogy a forradalmárság kezd hivatallá, foglalkozássá

válni. – Ágoston, a költő nem vállalja a további megaláztatást. Egyébként korán elárvult ő is, s egy jólelkű erdei ember nevelte fel. – A professzor az esztétikai értéket, az igazít tanítja, míg végül akaratán kívül válik a giccsesen, kerti törpékkel feldíszített, fényárban úszó tavacska áldozatává. *(Jó és rossz)* A Csontkovács egész életében a jót cselekszi, akárcsak Dardan Temeri, ám mindketten áldozattá válnak. – A városnak a budai hegyekben élő szegényei, hajléktalanjai jelennek meg az utolsó elbeszélésben, s egy erdei sétán fedezi fel egyik hangadó személyiségük, a Csontika nevű lány a tanár urat, akit megkér, hogy tartson nekik előadást. Egyértelműen rájátszik a történet Jézusra: egy újabb hegyi beszéd hangzik el, utána kenyeret törnek, bort kortyolnak, majd odamennek a kilátóponthoz, ahol megtörténik *A város újrafelosztása*: mindenki kap jelképesen egy darabkát a városból, a lány, aki később elárulja, hogy gyermeket vár és boldog, természetesen a parlamentet. Végezetül megtudjuk, hogy a tanár maga is hajléktalan, a külvárosban egy romos gépkocsi az otthona.

Az elbeszélések azt sugallják, hogy az embernek a szabadság, az igazság, a boldogság utáni ősi és kiirthatatlan vágyát ugyan bárki megfogalmazhatja, kifejezheti, ám a legnagyobb felelőssége és egyúttal lehetősége erre a költőnek, a művésznak, a tanárnak, a diáknak, a gyógyítónak van, s nekik éppen ezért, ha tényleg tehetségesek, szinte kötelességük, hogy ebben a szellemben éljenek és alkossanak. A képesség és a lehetőség persze mindenképpen más és más. Ágoston és Temeri, a két elárvult gyermek esetében az volt az emberiségérdekű cselekedet, hogy értően és szeretettel fölnevelték őket. A Csontkovács fölismert rendkívüli képességének birtokában ingyen gyógyította a hozzá fordulókat. Teőke Gábor elvállalta, hogy a hajléktalanokkal megosztja tudását, s ez a hegyi tisztáson a Mester jézusi feladatává formálódott át, a magával vitt kenyér és bor pedig az áldozást, az úrvacsorát idézi fel. S akik jelen vannak: tizenkét férfi és a nő.

Szembeötlő, hogy a legtöbb történetben fontos szerepe lehet a gyerekeknek, a kamasznak, diáknak, az ifjúnak. A gyerekek, akit jól kell nevelni, a kamasznak, a diáknak, a majdnem felnőttnek, akinek már vilásképe van, aki kérdez, s aki nem feltétlenül fogadja el a válaszokat. A jó nevelés egyszerre bonthatja ki az erkölcsi és

a szakmai értékeket, s nem csupán a nagy tehetségekben, hanem az átlagemberben is. Az ideális család jelenik meg a *Csontkovács* keverttörténetében, a jó nevelő, pedagógus pedig több történetben is. Ugyanakkor kényszerekkel, tévedésekkel is találkozunk: az egyik kamasz rablóvezért játszik, a másik harcoló katona lesz. Az egyetemisták egy része a jót és a rosszat próbálja értelmezni és elválasztani egymástól, másoknál a játékos jószándék fordul visszájára.

A történetek mindegyikében valami baj van a világ értelmének gondolt rendjével. Ami a legtöbb értéket, boldogságot jelentheti bárki számára, az sérül meg a legkönnyebben. Ilyen érték a szerelem, a család, a közösség, a tisztességgel végzett munka, s az a természet, amelyből az ember kiemelkedett, de továbbra is része és csodálója. A Csonkovács például minden huszadik századi gond, például Trianon és a világháborúk ellenére boldog ember lehetett, amíg rá nem támadtak. A jelenkorban a természetbe sem lehet igazán menekülni. A *Hallucináció* fiatalemberét oktanlan támadás éri, Dardan Temeri talán éppen a társadalomból vonulna ki, maga is hegyi pásztornak, amikor megölik. A boldognak képzelt, máig archaikus életformák is felbomlóban vannak, s a globalizációban azok sem nyújthatnak védelmet. A legkülönösebb ebből a szempontból az *Utak*. Két amerikai fiatal, egy szerelmespár nyaranta fölkeres egy-egy egzotikus helyet, hogy az ottani szokások szerint házasságot kössön. Jártak már Afrikában, Grönlandban, s most éppen a dahaditák elzárt, hegyi falujába érkeznek meg. Csodálatos a táj, kedvesek az emberek, szeretettel fogadják őket, angolul tudó tanító is akad, de szándékukat nem értik meg, s érzékelhetően nem is hajlandók rá. Nyilván azért, mert a házasságkötést nem játéknak, hanem szent eseménynek tartják. S talán azért is, mert saját kulturális szokásaikat, hagyományait komolyan veszik. A leány elbizonytalanodik, másnap visszautaznak, s mint néhány mondatból megtudhatjuk, kapcsolatuk megszakad.

Az is jellemző az elbeszélésekre, hogy cselekményvezetésük éppen lényeges pontokon válik hiátusossá. Nyitva maradnak alapvető kérdések. Sokszor nem tudjuk meg, miként történtek meg bizonyos dolgok, s azt sem, hogy miért. Nincs válasz arra, hogy a *Bűcsű* főszereplőjét miért ütik le. Feltételezhetjük, hogy az ellentábor akar tőle megszabadulni, de azt is, hogy a kocsmában vívta ki valakinek

az ellenszenvét. Ágostonról nem tudjuk meg, hogy a király miért vetette börtönbe, lassú halálra ítélve. Nincs közvetlen magyarázat az *Utak* szerelmespárjának kudarcára. Csak sejthető, hogy miért halnak meg Temeri szülei, a tanára, később ő maga is. A józan értelem számára felfoghatatlan a Csontkovács megverése. Nem tudjuk meg a kötetzáró elbeszélésben, hogy ki az az idős asszony, aki meghal a kórházban. Talán egy hajléktalan? A történetek lezáródnak, lekerekítettségre törekszenek, mégis befejezetlenek, mert a szereplői és elbeszélői értelmezések után is ott tolonganak a befogadóban a kérdések – és nemcsak a hiányokról, hanem az élet rendjéről és rendetlenségéről.

Az irodalmi alkotások értékét soha nem a terjedelmük határozza meg. Nézeteit a legteljesebb gondolati és esztétikai-poétikai szinten mégis a kötet leghosszabb, akár kisregénynek is nevezhető elbeszélésében sikerült Mócsi Ferencnek kifejeznie. A *Dardan Temeri* egy írói világkép nagyívű kibontása. Az olvasó kezdetben legfeljebb sejtheti, hogy a cím nem földrajzi, hanem személynév. Egy hegyvidéki falu és környéke jelenik meg. Az első mondat pontos időmegjelölést ad, 1977 októberét, s azt is megtudjuk, hogy két, később jelentéktelennek bizonyuló szereplő egy görög határ menti halászfaluban gyerekeskedett. Egy pásztor a Száraz-kút szakadékaiban többhetes hullát talált. A helyszínelő rendőrtiszt huszonnyolc év körülinek véli a férfit, s az az érzése, hogy „nem közönséges gyilkosságról van szó”, de ezt a véleményét magában tartotta. Azt csak az epilógus egyértelműsíti, de sokkal korábban elképzelhető, majd sejthető, hogy a címszereplő az áldozat. Idővel megtudjuk, hogy az adott ország kommunista berendezkedésű, még később leíródik: a szkipetárok földje ez, amelynek történetével is megismerteti vendégeit a jeles albán író. Végül a vezér, Enver Hodzsa neve is többször szerepel.

A halálesetről tudósító nyitó fejezet után egy nyugat-európai, négytagú íródelegáció napjainak története következik, s ennek sokáig semmi észlelhető köze nincs a halálesethez, míg végül megtudjuk, hogy éppen a vendégeskedéssel töltött néhány nap vezet el a halálhoz. A helyszín, a politikai környezet késleltetett megnevezésének az a funkciója, hogy elterelje a befogadói figyelmet. Részben a miénkét, olvasókét, részben pedig a négy íróét. Hiszen ők

voltaképpen csupa szépet és jót tapasztalnak. Szép a táj, kiváló az ellátásuk, házigazdájuk pedig eleinte az a Visar Alibali, akiről idővel kiderül, hogy a kulturális élet igen magas rangú vezetője lehet. S ő is rokonszenves értelmiségiként viselkedik mindvégig. Őt váltja fel néhány nap után Dardan Temeri, egy huszonnyolc év körüli, hosszú hajú fiatalember, akiről az olvasó csak a hetedik fejezetben, a vendégek pedig csak utólag tudják meg, hogy Alibali az ő nagybátyja és mostohaapja. (Az pedig valószínű, hogy az ottani Rajk-pernek lettek áldozatai a még baba korú gyermek szülei. Dardan életkora éppen erre utal.) A vendégek tehát, bármit is hallottak korábban a kommunista Albániáról, annak legszebb arcát tapasztalhatják meg. Ráadásul van köztük olyan is, a spanyol költő, akihez közel áll az eurokommunizmus, s akire az epilógusban olvasható levele szerint, társaival egyetemben mély benyomást tett az a csodálatos este, amikor Alibali lakásán találkozhattak a „klasszikus műveltségű, franciás szellemességű, a világpolitikában elképesztően tájékozott” Enver Hodzsával. (Az államfő és pártvezér fiatalon éveket töltött egy francia egyetemen.)

A kisregény sajátossága, hogy többféle elbeszélői nézőpont érvényesül benne. Egymással szinte egyenrangú a szerzői elbeszélő és az egyik vendég, Suzanne van der Laan holland költőnő naplója, amelyet esténként írogat barátnőjéhez fordulva, aki képzőművész. A napló a második, a negyedik-ötödik-hatodik és a nyolcadik fejezetben főszereplő, ám ott is jelen vannak annak a szerzői elbeszélőnek a közlései, aki mintha maga is jelen lenne a delegáció életében, s Suzanne gondolataiban is. A naplófeljegyzésekben a költőnő természetesen nemcsak leírja, hanem kommentálja is a történeteket, jellemzi a szereplőket, vagyis a három író társ, Temeri, Alibali az ő nézőpontjából mutatkozik meg. Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy minősíti is őket. Már kezdetben feljegyzi például, hogy a skót irodalomtörténész, David McFlynn számára ellenszenves fickó Temeri, s ennek bizony később jelentősége lesz. A spanyol óvni próbálja Temerit a bajtól. A harmadik férfi, Bernard Pommier francia regényíró jóakarátú, de csöndes ember. Csak akkor emeli föl a szavát, amikor kifejti, hogy az írónak, ha reménytelennek látja a világot, akkor azt „a világ pofájába kell vágni!” A szerzői és a naplóírói nézőpont mellett a zárófejezet levélváltása két újabbat jelenít meg.

A spanyol költő levelet írt Alibalinak, amelyre választ kap. Mindegyik rendkívül udvarias, diplomatikus, a látogatást a spanyol a maga és a társai nevében is elismeréssel nyugtázza, s meghívja Alibalit egy konferenciára, Temerit pedig egy másikra. Alibali válaszlevelében írja meg, hogy Temerit „Tragikus baleset érte. Szakadékba zuhant.” Pontosabban: ezt a levelet kiigazította a felesége, mondván: nem kell az, hogy „úgy beszélnek” a „szakadékba zuhant” kifejezés elé. A nyitó és a záró fejezet így kapcsolódik végérvényesen össze.

De hát kicsoda voltaképpen Temeri? A fiatalember, bár a vendégek tudtak angolul, mindegyikkel az anyanyelvén beszélgetett, tehát ideális kísérő. A bácsikája úgy mutatja be, hogy költő, mire ő hozzáteszi, hogy inkább festő, még inkább zeneszerző. Ezt kérsre be is bizonyítja, a zongoránál előadja utólag improvizációnak nevezett művét, amelynek címe: *A szabadság természete*. A holland nő remekműnek tartja, s a többiek is elámulnak. Hamarosán kiderül, hogy nagyszerűen furulyázik, előadóművész, sőt látnok is. Hihetően felvázolja a skót kérésére, milyen élet vár rá: hosszú, eredményes, nyugalmas, s ezt némi iróniával adja elő. A visszakérdezésre saját magáról annyit mond, hogy az ő élete „amennyire rövid, annyira tisztességes”. Temeri tehát zseninek bizonyul, ugyanakkor különként viselkedik. A skótnak ellenszenves, a másik két férfi a művészlétnek tudja ezt be, a költőnő pedig szerelmes lesz belé. Alibali persze szenved a szabálytalan embertől, aki a társadalmi rendre nézve veszélyt jelent. Már pusztán az is, hogy Temeri kijelenti: „én mindig őszinte vagyok”. A nyolcadik fejezetben egy erdőszéli kocsmában a kiéleződő vitában ilyen közlései vannak: „Az számít, hogyan élünk!” „A lényeg a szabadság...” „Önök, tollforgató hölgyek és urak, felelni fognak az idők végezetén!”. A skót újabb és újabb kérdéseire, amelyeket a többiek hiába próbálnak elhárítani, azzal fejezné be, hogy „amint az orvos életpárti, az írónak is úgy kell élet- és jövőpártinak lennie!”. A megsértődött skót azonban nem tágit, s felteszi a mindent eldöntő kérdést: szabad országban él-e Temeri? A néma csöndben, számos tanú előtt ez a válasz: „Ön, David McFlynn, igazán bátor férfiú, s egyben nemes lélek! – mondja, majd egyik pillanatról a másikra elsápad, s úgy folytatja: – A hazám nem szabad ország, s ezt Ön pontosan tudja...” A már régóta gyötrődő tolmács csak az első mondatot fordí-

totta, így Dardan angolul ismétli meg, amit eredetileg anyanyelvén mondott. A néma csendben egyedül távozik a hegyi kocsmából, amely gyermekkorának világához tartozik. A grófi kastélyban állami gondozott gyerekek intézetét rendezték be, s oda került be ő is, ott talált rá az a rendkívüli tanár, aki kibontakoztatta tehetségét.

Már a korábbiakban is több jele volt Temeri különös viselkedésének, azaz őszinteségének. Vele a kisregény minden szereplője kapcsolatba kerül, s ez csupán három esetben nevezhető harmonikusnak. Az első kettő a diákkorba vezet vissza: Hisarihoz, a tanárához és a hegyen élő faszobrászhoz, aki megörökítette a tanárt is. – A harmadik kapcsolat a kocsmában születik meg. Az egyik hegyi pásztor lányunokája is ott van, s Dardan furulyaszava után csodálatosan táncolnak egymással. A férfi két nap után őt keresve tér vissza a kocsmába, majd megtudva tartózkodási helyüket, indul fel a hegyre. Alighanem soha nem ér egészen fel, mert a Száraz-kútnál megölik „a nép ellenségét”. A tolmácsnak nyilván jelentenie kell a történeteket, Dardan eltűnését. A kocsmáros rettegve nézi a visszatért Dardant, s nem is ő mondja meg a lány lakóhelyét, hanem egy számunkra ismeretlen alak. – Sajátos eset a holland költőnő. Kölcsönösnek nevezhető a rokonszenv, egyszer szeretkeznek is. Amikor a spanyol arra kéri őt, hogy bár ő maga már megtette ezt, beszéljen ő is az albánnal: vigyázzon magára, mert baja lesz elementáris szabadságvágyából, a nő értetlenkedik, mintha semmit se vett volna észre. Dardan azt beszélte a szobrásznak, hogy a nő „megkérte a kezét”, viszont a lány után indult, akivel talán egyetlen szót sem váltott. A költőnő pedig azt írta naplójában a barátnőjének, hogy elképzelhetőnek tartja, hogy a skótot majd odahaza neki is be tudja mutatni. Azt a skótot, aki spanyol kollégájának később azt mondta telefonon, hogy sajnálja, ami történt, ám az ifjú átlépett egy határt, s erre reagálni kellett. Valóban nem tudta, hogy éppen ő lépett át egy szigorú határt a kérdésével?

Mócsi Ferenc különböző álláspontokat szembesít az írói, tágabban az értelmiségi szerepről. Érzékelhetően különbséget tesz a diktatúrák és a demokratikus országok között. 1977 Albániáját ebben a történetben totális diktatúrának csupán Dardan Temeri látja. Alibali természetesen a diktatúra egyik vezető tisztségviselője, aki egy mellékes megjegyzés szerint íróféle is. Culaj, az idősebb,

vallásos muzulmán író valamiért a hatalom védettségében él, feltehetően színvonalas történelmi tárgyú regényeiért. (Érdemes megemlíteni, hogy a szocialista országokkal is szembehelyezkedő Albánia 1967-ben ateista állammá nyilvánította önmagát.) Culaj elismeri az ország fejlődését, s úgy tartja, hogy az írónak gyógyító orvosnak kell lennie. Szavait felidézve Suzanne azt jegyzi fel kurzíváltan a naplójában, hogy „itt minden mondatnak, minden szónak következményei vannak”. Temeri azért említi az Utolsó Ítélet törvénytörvényét, mert felismeri, hogy az egyenlőség, a szabadság jelszavait sokan az eszméktől függetlenül emlegetik, mind a szabad, mind a rab országokban. Elítéli tehát azokat, akik a közösségeikért nem tesznek semmit, bár tehetnének, s azokat is, akik csupán általánosságban állnak ki a jogok mellett. Ő pontosan látja, hogy a diktatúrát megszépítve mutatják be a nyugati vendégeknek, hogy ez is egy Patyomkin-út, s azt is sejtheti, hogy ez jelentős mértékben megtéveszti a vendégeket. S hogy ezt jól sejti, arra a spanyol költő levele a bizonyíték. Mindez a legkonszolidáltabb Kádár-korban is folyamatosan előfordult. Európa nyugati fele úgy élt együtt a keletivel, hogy hol az egyik, hol mind a két szemét behunyta a szocialista világrend évtizedeiben, s bizony sok szempontból most is hajlamos az egyoldalúságra. A kisregény tehát nem csupán a diktatorikus múltról szól, hanem a jelenről is. Egyrészt az Európa két fele közti történelmi gyökerű meg nem értésről, másrészt Nyugat és Kelet önmagában való kettéosztottságáról, harmadrészt általában a társadalom gondjairól és az értelmiség felelősségéről.

Magyarország az ötvenes években volt Albániával könnyen összehasonlítható helyzetben, 1977-ben már kevésbé. A nyugati vendégek útja, Alibali személyisége és viselkedése jobban illik a korabeli magyar viszonyokra; benyomásaim szerint Alibali mint ha Aczél György alakmása lenne. A nyugati vendégeket nálunk is az eredményekkel próbálták szembesíteni, a legelismertebb íróknak pedig nálunk is vigyázniuk kellett, még arra is, hogy mit mondanak egy-egy beszélgetés során. Minden mondatnak megvoltak és meg is maradtak a következményei. Nálunk azonban már nem ölték meg az ellenzékieteket, inkább hallgatásra ítélték, külföldre tanácsolták őket. Dardan Temeri azonban nem csupán tehetséges fiatal író. Mondhatnánk azt is, hogy a zseni ígérete, költőként leg-

alábbis. Képzeljük el József Attila lehetséges sorsát a Rákosi-korban! A hosszú hajú, elbűvölően muzsikáló, mindig igazat mondó, az emberi sorsot az idők végezetével szembesítő ember, ha nem is annyira közvetlenül, mint a kötetet záró elbeszélés tanára, Krisztus mítoszát idézi fel: aki közösségéért az életét áldozza fel. Európa és az egész emberiség bajban van. De nem áldozatokra, újabb Megváltóra van szükségünk, hanem igaz, etikus személyiségekre, akik a jót jól cselekszik. Mózsai Ferenc írói világának ez a gondolati summája.

Megkésett tavasz, el se jött tél

Mátyus Aliz esszéi

Ha jól tudjuk leírni az életet, irodalommmá változik, s ha jól olvassuk az irodalmat, segít életrevaló életet élni. Ezt az aforisztikus mondatot Mátyus Aliz könyveit olvasgatva gondoltam el, némi irigységgel, de sokkal több örömmel. Az embert egyre jobban öregedve is érhetik további ismeretszerzésre buzdító meglepetések. Mert bevallom, szégyenkezve, s csakis számos kötelező és ajánlott elfoglaltságomra hivatkozva, hogy eddig alig-alig olvastam valamit Mátyus Aliztól, pedig immár a tizedik prózakötete jelent meg, s talán nem véletlenül a legpoétikusabb, akár költeményhez illő címmel. *Megkésett tavasz, el se jött tél* – ez akár verssor is lehetne, főként akkor, ha Shelley versének híres magyarítására gondolunk: „Óh, te Szél! / késhet a tavasz, ha már itt a tél?” Shelley művében az őszi szél télbe hajlóan űzi el a nyarat. Ez a szél „a szegény év gyászdala”, de egyúttal az újabb év s a tavasz ígérete is. Mátyus Aliz könyvének címadó esszé-elbeszélése a megkésett tavasszal indít, s a nyár elmúlásával fejeződik be: „kezdődik az ősz”. Körülbelül úgy, amiként hajdanán Ady Endre megsejtette ezt Párizsban. Az ifjúkor utáni s az öregkor előtti létállapot a történetmondóé, aki Mozart *Requiem*-jét hallgatja, de nem a télre gondol, hanem a megélt s a megélhető életre. Összeforradnak az idősíkok: a természeté s a személyiségé. Itt van az életszámvetés ideje. S jönnek a kulcsmondatok. „Egyszer én is valaki asszonya voltam.” Mintha egy népmese kezdődne el. Majd egyértelműen bibliai rájátszás következik: „Megvéd-e valami, bármi, akármi, az étszaka félelme ellen.” Érdekes módon a kérdés kijelentő mondatba kerül, s így mintha tagadó választ adna rá. Idővel újabb kérdés tolul elő: „Megért-e egyszer egy férfi egy nőt? Egy igazi férfi egy igazi nőt. Mert író férfi, amíg ír, megértheti.” Most Lorca következik, egyik kevésbé ismert színműve, amely a megértést példázza, a *Don Perlimplin és Belisa szerelme a kertben*. Végül eljutunk egy megválaszolt kérdéshez: „Miért mondja Goethe, és miért idézi Szerb Antal, hogy »A csillagokat, azokat nem akarjuk«. Akarjuk.” Bizony, még akkor is, ha késik a tavasz.

A legelső könyvtől vezethetett-e út a tizedikhez? Ez az én kérdésem, s a válasz most csakis igenlő lehet. Mert 1980-ban ugyan

egy szociológus-szociográfus jelentkezett a *Magyarország felfedezése* könyvsorozatban, s első könyvének címe: *Holnapon innen, tegnapon túl*, mondhatjuk egyszerűen azt, hogy akkor természetesen *ma*, de ennél többről van szó már ezzel a szólásszerű címadással is. A társadalmat vizsgálva nyomatékos lesz az időélmény. A társadalom létidejéből egyetlen személyiség mindig csak korlátozott szakaszt élhet át, tapasztalhat meg. Az ő számára ez a *ma* nem kevés, ebbe a létidőbe zsúfolódik bele minden: önmaga mellett az elődök továbbadott tapasztalata, s az utódok elképzelt sorsa is. Szociográfiai munkásságának lezárásaként Mátyus Aliz megírt egy faluszociográfiát (*Pusztafalu*, 1987) s vele egy időben ugyanerről a faluról egy regényt. Ez a mű, a *Faluregény* (1987) szervesen ötvözi egységessé a történelmi-társadalmi és a személyiségsorsot, a *valódi világot és a habzó eget a tetején*. És a földmélyi vízereket is, amelyek gyökereket táplálnak, amelyekből források fakadnak. Poétikai szempontból pedig az igaz történetet, a mesét, a mondat, a hiedelemvilágot.

Ezután néhány év alkotói szünet következett, amelynek középpontjában egy fiú születése áll: ez a meghatározóvá váló anya-gyermek élmény adott íróként is nélkülözhetetlen tapasztalatot. S hamarosan elkezdődött egy második írói korszak, amelyet egyetlen kispikái műfaj ural, most már az ötödik könyvben. Kispikát mondtam, de említhetném a rövidpróza, az esszé, a vallomás, az önéletrírás, az elbeszélés fogalmait is. (Legkevesbé a novellát, legalábbis klasszikus értelemben.) Leggyakrabban pedig azt, hogy esszé-novella. A legújabb kötet tovább árnyalja ezt a minősítést, két ciklusa ugyanis két műfaji változatot különít el. *A világ tetején, fent* esszé-novellákat tartalmaz, a *Mivége* pedig novellisztikus elemeket is magukba foglaló esszéket. Nem az elkülönülés a szembeötlő tehát, hanem a szerves kapcsolat. Az első ciklus darabjai tárgyiasan lírizáló vallomások a személyes életútáról, s ennek kapcsán a létezésről, a második ciklusban olvasmányok, művészeti élmények, tapasztalatok elemzése kapcsán találkozunk ugyanaz a személyiség önmagával és a létezéssel.

Nyilvánvaló, hogy Mátyus Aliz önéletrajzi író, méghozzá az a típus, amely nem is törekszik ennek álcázására. A számára oly fontos Szerb Antalra és az ő Goethe- és Tolsztoj-értelmezésére utalva jelenti ki: „Mert nekem, köpenyéből kibújva, múlhatna az aggályom.

Hogy élettörténet-írás vezethet jóra.” Majd bölcsen hozzáteszi azt, hogy „sokszor magam sem tudom, hogy az a történet az én személyes történetem-e, vagy sem. (...) Kimondom: a személyes történet nem más, mint egy vég nélküli variációkban mondható mese. És itt a lényeg.” (52.) Az önjellemzés pontos, Mátyus Aliz könyvei ezt igazolják. Még egy hasonló, ars poetica érvényű vallomást szükséges idézni, amely a huszadik század első évtizedeinek magyar festői kapcsán fogalmazódik meg: „a valóságot átpergették az emlékezés szűrőjén, mondhatom, íróként én is éppen azt teszem. Pergetem a jelen időt az emlékezésen át. S nemcsak íróként.” (69.)

Kölcsönvéve Temesi Ferenc Bartók-regényének szellemes kifejezését, Mátyus Aliz is önéletrajzoló. Mindez persze csak úgy lehet érvényes, ha egyúttal életrajzoló is, tehát a szülők, a testvérek, a szerelmek, a gyermek, a barátok, a barátnők ugyancsak nyomatékosan jelen vannak az írói világban.

A vallomásos önéletrajziság olykor rokonságba kerül a költészettel, lírai jelleget hív életre. Itt ez általános sajátosság. Az esszénovellák alaphelyzete nemegyszer kifejezetten lírai. „A világ tetején ült fent, lába alatt, a hegy lábánál pipacsmező, repcetábla.” Így kezdődik a könyv, s gondoljunk József Attila vagy Nagy László versindításaira, az *itt ülök*, az *itt állok* léthelyzeteire. Máskor versidézet indítja el a szöveget, illetve olyan alig rejtett rájátszásokkal találkozhatunk, mint a könyvnek címet adó esetben. Ehhez hasonlít az első ciklust lezáró írás: *Mint gyík, sütkérezve a fán*. Nem közismert Szabó Lőrincnek az a vallomása, melyben azt válaszolta az újságírói kérdésre, mivé változna, ha nem lehetne ember: gyík egy napsütötte kövön.

A lírai jelleget tematikusan leginkább az anyaság, a természet, a kert motívumai érzékeltetik. Az írásmód szempontjából pedig az a realista tudatáram-technika, mely az emlékezés rétegeit és idősíkjait úgy rendezi el, hogy azok szervesen illeszkednek egymáshoz. A most már öt kötetnyi esszénovella ugyanis nem csupán a megélt életet öleli fel, hanem a szerző születése előtti családtörténetet is, amelyet nem kis részben ő maga is visszaemlékezésekből ismerhetett meg. A következő nagy időszak a személyes életúté, végül pedig a jelen következik, amely elsősorban a megírás napjaira utal, de magába foglalhatja a közelmúltat is. Ez a csaknem száz évnyi

idő azonban nem hullik darabokra, maga az emlékezés egymáshoz csiszolja őket. A szülők idővel meghalnak, az ifjú lány idővel babát dajkál, még később felnőtt fiára lehet büszke, az időfolyam mégis egyetlen élet áramlását mutatja fel. Bármennyire meghatározóak is a társadalom történései, a középpontban a hétköznapiak, a mindennapi élet áll, a személyiségtörténet nézőpontjából.

A líraiság nyelvi szempontból is következetesen megnyilvánul. A legjobb példa alighanem az *Ikon*. Versprózának is lehetne nevezni. Íme, egy részlet:

„Szerette a keze munkája nyomát. A megszabadított, feléledő növényeket, és a hajnalokat, amikor a hegy mögött már ott a nap. S az alkonyokat, a hegyek ölelte völgyel.

Egy napon a hegyek és a völgy háttérével maga mögött, képpé kellett válnia, álarcot arca elé tartva, amit meg kellett csókolnia. Kattant a fényképezőgép, megnézte a negatívot, az előhívott képet, s a rét közepén ülve délutánonként arra várt, abból a gomolyfelhőből, amiből kellene, s minden képi hagyomány szerint lehetne, jelenjen meg az Isten. Tudta, oda várható. Oda kívánczik. Nem jelent meg.”

A személyiség létértelmezésében három alapérték jelenik meg, következetes egyértelműséggel. Az első a megélhető élet, amelynek döntő terepe a család. A második a természet, amely egyrészt biztosítja az ember nélkülözhetetlen életfeltételeit, másrészt a családhoz hasonlóan létezésünk megértéséhez vezethet el mindannyiunkat. A harmadik pedig az alkotó munka: a művészet, a tudomány. Ennek a hármasságnak e kötetben meghatározó tematikus motívumai: az anyaság, a kert és az írás. Művészi vagy tudósi képességgel persze viszonylag kevesen rendelkeznek, ám az önszemlélet nem a kiválasztottságról szól, hanem arról, hogy minden embernek lehetősége van arra, bármennyi kudarc éri is, hogy értelmes életet élhessen. Az esszénovellák öt kötetnyi sorozatának tényanyagát nagyjából részben valóságos életrajznak fogadva el az olvasó könnyen elképzelheti, hogy ugyanezt az életutat egészen más szemlélettel is meg lehetne írni. Akkor a kései anyaság sem volna varázslatos csoda, akkor a kert is gyötrelem lehetne, a leégett tanya nem épülne újra, akkor a mindmáig árnyékban maradó írói pálya, a „híresség” hiánya gyötrő kudarc lehetne. Mátyus Aliz írá-

sainak elbeszélője persze nem tartozik a könnyen lelkesedők közé. Megírja a való igazat egy modern nő sorsban, s elfogadja, a maga javára fordítja annak történéseit: „Ami eddig fontos volt, sikerült. Aminek meg kellett történnie, megtörtént. Ez a sok történés, ez az élet. Egy élet áll mögöttem. Mert azt akarom, egy szerethető élet. S van előttem is. Itt a múlt, kicsi, jó helyzetekkel.” (44.) S kimondja „a köszönetet a jóért.” (40.) Ez a szerethető élet azonban nemcsak történéseiben, hanem a vallomástevő létértelmezésében sem konfliktusmentes. Hangsúlyos helyen, az *Előljáró szavak* A férjem történetéhez befejezésében idéződik fel, mint „a diadalról, a győzelemről való lemondani akarás” klasszikus kifejezése, Rilke híres ars poetica-versének gondolata: „Győzést ki említ? Minden csak kitartás.” Ez a húszévesen öngyilkossá lett költőtanoncot elsirató *Rekviem* inkább csak lehetőségként hangsúlyozza a kitartást, magyarul, Jékely Zoltán fordításában viszont a záró sor, leginkább szállóige-ként, a helytállást nyomatékosítja. Mátyus Aliz írói személyiségéhez viszont így illik. Tőle egyébként távol áll a nagy konfliktus, amelyet Rilke igazán soha nem tudott feloldani, nevezetesen az, hogy az élet vagy a művészet a fontosabb. A költő az utóbbi mellett döntött, s végül a magányba menekült, Mátyus Aliz viszont kereste és a maga lehetőségei között meg is találta a lehetséges összhangot. Nemcsak megírni képes az életet, hanem megélni is.

A második ciklus írásai közel állnak a sokarcúságában is hagyományos esszé műfajához. Az esszénovellák mellett ezeket játékosan esszé-esszéeknek lehetne nevezni. Közülük a legelső barokkos címe pontosan megnevezi témáját: *Anyai igazgyöngy fülbevaló és az Eszterházy-kastély Pápán, mint a művészettel való találkozás, ha akarom, első rekvizitumai*. A családi környezet, a kiválóan éneklő, a nagy hagyományú városban színházat szervező édesapa és természetesen az örökölt tehetség növesztette fel a művészet iránti érzékenységet a gyermekben, aki aztán törvényszerűen vált bölcsészhallgatóvá, színházrendezői álmokat dédelgetve. Így találkozott Ruszt Józseffel, akinek évekig a felesége is volt. Az írói vallomás szerint a rendező miatt „kapott gellert az élete”, de „valószínűleg ennek köszönhetem, hogy író lett belőlem” (Geller).

A legszabályosabb esszé a *Fiatalok a múlt századelőn – Ferenczi Sándor, Ady és Bartók*. A kiindulópont Ferenczi fiatalkori írásainak

gyűjteménye, s az az állítás, hogy „annak is oka kell legyen, hogy zsenik jellemeznék egy korszakot.” (73.) Ezeket az okokat, azt hiszem, igazából soha nem fogjuk megtalálni, egyértelmű válaszok nincsenek, Mátyus Alizéi sem azok. Szerinte a századelő társadalma magabiztossá teszi az embert, s ebben segít a család kulturális értékrendje, az idősebbek támogatása, a kortársaké, valamint a különböző szervezetek és csoportosulások. Ha általánosítom ezt a leírást, akkor a normális polgári társadalom képe nek feleltethető meg, s a 19. századi haladáseszményt, a pozitivista gondolkodást fejezi ki. Ám a valóság Nyugat-Európában, s még annál is jobban a Kárpát-medencében eltér az ideálistól. Nagyon fontos annak a képzete, s még ledönthetetlen eszmény a tudomány, a művészet, az erkölcs, a család, ám ezek sorra kérdésessé válnak, s így a valóság és annak képe nem felelnek meg egymásnak. Szerintem a kor társadalma egy hamis magabiztosságot és egyértelműséget próbált a felnövekvő értelmiségbe nevelni, s éppen ez az, ami ellen például az új írónemzedék fellázad. Ady, Móricz akkor váltak naggyá, amikor szakítottak a népnemzeti normával, a családi hagyománnyal, amikor felismerték, hogy csak azt szabad megírni, ami nagyon fáj, amikor rádöbbenek, hogy „minden Egész eltörött”. Lényegében ugyanezt megírja Ady kapcsán Mátyus Aliz is, ám Ady nem a társadalom által, hanem annak ellenére vált magabiztossá, s nem másban, csupán abban, hogy felismerése és tehetsége kötelezi az igazság művészi kimondására. Ez a kimondás Ady életében korántsem nyerte el a társadalom egészének elismerését. Vitatható tehát az a máshol olvasható állítás, hogy Ady „Hatott és imádták.” Mert nagyon sokan utálták, nagyon sokan nem értették. A megértés ideje a világháborús vereség és Trianon után következett be.

Vitára érdemes a József Attilával foglalkozó esszé alaptétele is: „József Attila olyan ember volt, akinek az intenzitása – ha az életet nem csak langyos vízként élve lehet, szabad élni, mert aki így él, az hosszú életűvé lesz a földön – irigylésre méltó volt. És akit – éppen ezért – nincs miért sajnálni.” (105.) Az esszé gondolatmenete teljesen elválasztja egymástól az alkotót és a mindennapjait élő embert. Így aki nagy művész, azt irigyeljük még akkor is, ha életútja szerencsétlen, tragédiára predesztinált. Rilkével ellentétben József Attila nem óhajtotta a művészet oltárán feláldozni az életét, idővel

mégis erre kényszerült. Az esszé szerint „ha valaki az életet épp a megélt boldogság-pillanatokban méri, ugye elcsodálkozna, ha kitudódna, hogy abban esetleg József Attila győz?” (106.) Bárcsak így lehetne, ám ez most a képzelet játéka, ami bizonyos, az a szenvedés-zuhatag. Aligha hihető, hogy az *Óda* megalkotása az ember szerelemigényét is kielégítette volna. Az esszé viszont azt állítja, hogy „a költő soha nincs olyan rossz állapotban, mint amilyenben a versbe sűrített képekből látszik. Másodszor pedig, a vers megírása egyben a terápia.” Hol helytálló ez a két tétel, hol pedig nem. József Attila egyébként nyelv- és képhasználat szempontjából különlegesen realista szemléletű alkotó volt, tehát ha neki valami nagyon fájt, akkor az úgy lehetett igaz a versen kívül is.

Szerencsés alkatú az az író, akinek műveiben is meghatározóak a boldogság-pillanatok. Mátyus Aliz a világ tetején, fent a hegyen, lent az Alföldön, a tanyán, Pápán, Pesten, Budán s még annyi más helyen és helyzetben törekszik arra, hogy otthon érezhesse magát az egyetlen életben.

Homo episodicus

Temesi Ferenc: *Apám*

Egy könyvet mindenki meg tud írni: önmagáról. Ez a szólásmondás persze az olvasáshoz értő és írástudó emberekre érvényes. Temesi Ferenc édesapja azonban soha nem írhatta volna meg úgy életútjának lényeges vonulatát, amiként azt a fia megtette. Hihetnénk, hogy életének történéseit ki-ki önmaga ismeri a legjobban. Van ebben is igazság, ám hogy mi miként befolyásolja sorsunkat, abban fogyatékos a tudásunk. Az édesapa sem tudhatta, hogy két legjobb, otthonában szinte mindennapos barátja volt legbuzgóbb feljelentője. A titkosszolgálatok ugyan több ezer éve léteznek, ám a huszadik század igencsak életszerűen sokszorozta meg ismereteinket. Temesi Ferenc művét olvasva kortársainak és a még idősebbeknek többször eszébe juthat, hogy ők is megírhatnák, nekik is meg kellene írniuk az édesapjuk történetét, meg a családját is, s az igen sok párhuzamosságot mutatna idősebb Temesi Ferenccével. Hát igen, bármennyire változatosnak bizonyult a huszadik század, sematizálta az emberi sorsokat, s meghatározó szerepet juttatott a véletlennek: a balsorsnak és a vakszerencsének. A hatodik fejezet élén szakad ki a vallomás az alkotóból:

„Én vétkem, én igen nagy vétkem, hogy 1958 után több mint fél évszázaddal még mindig édesapám, egy lábjegyzet a történelemben, tisztessége, becsülete, tragédiája foglalkoztat. Ti feledni akartok, tudom, meg is értem, történelmet faragni az örök jelenből, de hát ezek 58-ban javában akasztottak! Nagy Imrét és még sokakat.” (36.)

Az életrajzoló, önéletrajzoló alkotónak nem új könyvében jelenik meg először az édesapa alakja, aki a *Pomak* is fontos szereplője, sőt már a legelső könyv legelső, címadó elbeszélésének (*Látom, nekem kell lemennem*) egyik epizódja, az *Öten egy szobában* éppen az új műben oly lényeges alaphelyzetet rajzolja meg: az apa kártyázik két barátjával, miközben a fiú nyugati rádióadókat hallgat, az anya tévét néz. A szelíden ironikus életkép teljesebb jelentését csak most tárhatja fel az új könyv.

Szerveesebben aligha kapcsolódhat egybe az élet- és az önéletrajzolás, mint egy családtörténeti jellegű regényben, ahol az édes-

apa a főszereplő. De van még egy különössége ennek a műnek: az alapvető életrajzi dokumentumanyag nem az édesapa naplója, önéletrírása, hanem az ügynökök titkosszolgálati jelentéseinek sora. A jelentők fő feladata viszont éppen a megfigyelt személy cselekedeteinek, gondolatainak minél pontosabb rögzítése. Ha úgy tetszik, ők is „naplót vezetnek”. Ifjabb Temesi Ferenc, az író regénytechnikai szempontból három szövegréteget olvasztott együvé. Az egyik az első személyű elbeszélőé. A másik rétegben kurziválva olvashatjuk a jelentések bőven idézett részleteit, az édesapa írásos rendőrségi vallomását, továbbá szinte minden más idézett szöveget. Végül a harmadik réteg zárójelben és mindvégig nagybetűs írásmóddal, döntően a jelentésekbe iktatva az elbeszélő kommentárjait tartalmazza. Kommentár jellegű részek természetesen az elsőként említett szövegrétegben is vannak. A lényegi különbség az, hogy az első réteg alapvetően elbeszél. Alapja a titkosszolgálati anyag megismerése, de önéletrajz is, Bálint Sándor elítélésének sanyarú története is, egy fejezete pedig az édesapa gyerekkori karácsonyát idézi fel. A harmadik rétegben pedig tömör kiegészítő, magyarázó, értelmező szövegek olvashatók, s ezek nem egyszer ironikusak, szatirikusak, szenvedélyesek.

Az édesapa az életrajzi regény kifejezését használva valóban „homo episodicus”. Tegyük hozzá: ha más-más módon is, de a mű összes szereplőjére illik ez a kifejezés. Jobban megértjük ezt s az életút drámaiságát, ha megismerkedünk a főhős életrajzának főbb tényeivel. Az édesapa (1914–1993) az első világháborúban elveszítette az apját, kilencévesen édesanyját. Lelencházba került, majd egy nagynénin nevelte. 1935-ben kapott kántortanítói oklevelet, s négy év múlva már iskolaigazgató volt. Végig Szegeden tanított. Zászlósként harcolt az orosz fronton. 1945-ben a Kisgazdapárt egyik szervezője, majd megyei alelnöke. A Rákosi-korban semmi különös nem történt vele, ám 1956 októberében részt vett a Kisgazdapárt helyi újjászervezésében. Ez mindössze néhány megbeszélésből, tervezetéből állt, mégis ez lett a bűne. 1957 nyarán kénytelen volt lemondani igazgatói megbízatásáról. Építőipari segédmunkás lett, s megkezdődtek rendőrségi kihallgatásai. Egy idő után újra taníthatott, napközis nevelőként, de semmicske „bűnét”, s azt, hogy nem volt hajlandó besúgóvá válni, soha nem bocsá-

tották meg neki. Nem rehabilitálták, pedig reménykedett benne. Sokáig a szocialista országokba se kaphatott útlevelet még szak-szervezeti csoportos utazásra sem. A hatvanas évek végére, a nyugdíjas korhoz közeledve megcsendesedett, már nem voltak szakmai tervei, az éremgyűjtés és a tanya jelentett számára vigaszt, valamint hogy lánya és fia egyetemre járhat.

A Rákosi-korban a zászlós már szinte „horthysta tisztnek számitott”, a Kisgazdapárt tisztségviselője ugyancsak a rendszer ellenségének, így voltaképpen az a meglepő, hogy 1956-ig az apa nyugodtan dolgozhatott a szakmájában, s igazgatóként. Ez szerencsés véletlennek tekinthető, az pedig sajnos elkerülhetetlennek, hogy a forradalmat követő leszámolás után bűnösnek, „ellenforradalmár tanítónak” tekintették. Egy röplap őrzéséért, egy 56-os tüntetési fotón felismert arcért is letartóztatás járhatott, egyetlen versért is börtön. Ám az apa fiának is meghatározó élménye 1956. Mindössze hétéves ugyan, de éppen ebben az életkorban kezdünk el érdeklődni a családon túli világ iránt. A felnövekvő fiú évről évre többet tapasztalhat meg az édesapját ért igazságtalanság miatt, egyre jobban megértheti 1956 jelentőségét, őrizheti annak igazi arculatát.

Millió család élt Temesiékhez hasonlóan. Az apa sorsának azonban van egy különossége, amelyet ő maga legfeljebb sejtthetett, s amelyet csak a fia tudhatott meg, miután kikérte az állambiztonsági levéltári adatokat. Kétszázhatvan oldalnyi iratot kapott az édesapjáról. Az életrajzi regény szerkezete nagyjából az iratanyag olvasásának időrendjét követi, s ehhez illeszkednek a reflexiók. A besúgói jelentésekből ismerjük meg az apa és a család, a barátai, ismerőseik életét, s ezzel párhuzamosak az elbeszélő által felidézett életrajzi elemek, amelyek kiegészítik, módosítják, cáfolják a jelentéseket. Mindehhez társul az elbeszélő kifejezetten jelen idejű közléseinek sora: a megírás 2012-es, 2013-as idejéből visszatekintve, tehát történelmi távlatból értékeli elsősorban az 1956 utáni másfél évtized, de tágabban az egész szocialista korszak Magyarországot, annak politikai berendezkedését, az életlehetőségeket, beleértve a saját családját is. Az iratanyagot olvasva a befogadó-elbeszélő a titkosszolgálati jelentők között két főszereplőt talál, akikről kiderül, hogy a család belső ismerősei közé tartoztak. Elkerülhetetlenül foglalkoztatni kezdi, hogy vajon kik is lehettek azok. A történet

így nyomozássá is válik, s végül, a sokasodó jelek alapján be lehet azonosítani Salló és Tisza ügynököket, akik az édesapa belső, szinte mindennapos barátai. A legszörnyűbb ez lesz ebben a történetben. Az apa sok év után már kezdte sejteni, hogy megfigyelik, de bizonyosságot csak a fia szerezhethetett. Mozaikszóként tér vissza a regényben: HEAOV, azaz „ha ezt apám olvasta volna”.

„Bla, bla, bla. Semmitmondó apróságok, de éveken át mégis csak kikerekedik belőlük valami. A magánélet réseibe is behatoltak, ez nem is lehetett másképp. Egy tükör cserepeit vagy még inkább egy portré apró mozaikjait rakosgatták össze az elvtársak. A rendőrök voltak akkor a lélek mérnökei, nem az írók. Lenin elvtárs! Ha nem volt szerencséd, megakadt a szemük rajtad, és elkezdtek egy folytatásos dokumentumregényt fabrikálni belőled. Mondjuk két-százhatvan oldalasat. Ha szerencséd volt, futni hagytak. Apámnak nem volt szerencséje ezúttal.

Morzsa emberek morzsa gondjai, gondoljátok. Bagatell. De nekünk ez volt az életünk. Egy »homo episodicus«, mint édesapám, a saját életében protagonista volt mégis, hiszen mindenki saját élete főszereplője.” (9. fejezet, 154.)

Tudjuk persze, hogy a titkosszolgálatok mindig érdeklődtek a magánemberi kapcsolatok iránt, hiszen ezek révén könnyebb közelebb férkőzni a megfigyelt személyekhez, ám megfigyelés és megfigyelés között nagy különbségek lehetnek. A szükségtelen és az indokolt megfigyelés közötti határokat mindig a diktatúrák szokták átlépni. Magyarországon a könyv szerint mintegy 250 000 ügynök volt a negyvenöt év alatt, de akkor is hatalmas ez a szám. S hozzá kell még tennünk a hivatásosok állományát, a rengeteg tartótisztet, azok főnökeit. Egy idő után a bürokrácia önmagát növeszti: a tiszteknek besúgókra van szükségük, és nekik meg a tiszteknek bizonyítaniuk kell szükségességüket. Így lesz a kisemberek sokaságából gyanús alak, valódi vagy potenciális ellenség. Rákosiék kétféle embert ismertek: a kommunistát és a valódi vagy lehetséges ellenséget. 1956 forradalma után több évig lényegében ugyanez a szemlélet uralkodott. Kihallgatták például az apának munkát adó kőművest, aki elmondta a baráti társaságról, amelyhez csatlakozott, hogy vasárnap délelőtt egy kiskocsmában sört és pogácsát szoktak fogyasztani, s megemlékeznek egymás névnapjairól. Ugyanakkor

„Az asztalnál a politizálás tiltva van, aki ezt megszegi, egy kört köteles fizetni.” A rendőrtiszt szerint ezek az emberek visszaélnék az egyesületi joggal, be kell hívni és figyelmeztetni őket, mert „feltételezni LEHET, hogy az asztaltársaságot meghatározott céllal tartják össze.” Ráadásul „A csoportosulás tagjai egymás lakására, nénap, születésnap, tévézés, kártyázás ÜRÜGYÉN összejárnak szórakozni, ahol esetenként megtárgyalják a jelenlegi politikai élet (HÁT VOLT ILYEN?) eseményeit, kicserélik ellenséges jellegű értesüléseiket.” (19. fejezet, 103.)

A semmiből is ügyet fabrikáltak tehát. Családlátogatás alkalmával az egyik tanítvány apja, a nagyhatalmú Komócsin-klán tagja, megkérdezte: „Minek ment el maga, tanító úr, arra az újjáalakulásra?” (5. fejezet, 35.) A szerző egyik régebbi írásából tudhatjuk, hogy a férfi segített az apa ügyét elsimítani. De nem felejtődött el az ősbűn. Ezért lett a tanítóból ellenség, ellenforradalmár, nacionalista. Rendőrségi feljegyzés szerint:

Informátorunk a feltett kérdésre elmondta, hogy megdönhetetlen meggyőződése, hogy Temesi Ferenc megrögzött ellensége társadalmi rendszerünknek. (VILÁGOS: „TISZA” A BÖRTÖNRE SZAVAZOTT.) Ezen kívüli feleségével együtt önző, karrierista egyéniség.” (23. fejezet, 123. Az értékelő tiszt aláhúzással emelte ki az egész szöveget.)

És ez az informátor a család belső barátja, aki az írónak készülő kamasz fiúval is barátkozott, sokat sakkoztak. Voltak szelídebb jelentések is.

„De mindhiába. Még egy téglá dicsérete se változtat a sorsodon, amit ők írnak. (ÉN A REGÉNYBEN NEM BÁNOK ÚGY EGY HŐSSEL, MIKÉNT ŐK EGY HÚS-VÉR EMBERREL, APÁMMAL. EZ VOLT AZ IGAZI VALÓSÁGIRODALOM, EMBEREK! DE EZ ÁM! ÉLED AZ ÉLETED? ÉS NEM TUDOD, HOGY FIGURA VAGY EGY IDEGEN EMBER KEZÉBEN. HA EZT APÁM TUDTA VOLNA – HEATV.)” Egy összefoglaló jelentés végén: „Időben felhívjuk az illetékes elvtársak figyelmét Temesi korábbi és jelenlegi magatartására a célból, hogy igazgatói kinevezéséhez ne járuljanak hozzá. Lábodi r. őrnagy” (18. fejezet, 99–100.).

Nem ismeri a Kádár-kort, aki mindezt hihetetlennek és veszélytelennek tartja. Persze az apának „szerencséje” volt többszörösen, hiszen túlélte a világháborút, s később se zárták börtönbe. Végül is szinte egész életében a szakmájában dolgozhatott. S még az is jó,

hogy feltehetően egyik besúgóját sem tudta beazonosítani, hiszen nem ismerte a jelentéseiket. De okkal érezhette magát veszélyeztetve, a társadalom perifériájára sodortnak. Okkal gondolhatta, hogy mindent az igazságtalanság mozgat, a szocializmusban a hivatalos társadalomkép és a valódi radikálisan eltér egymástól. A jelentésekből persze az apa világszemlélete hitelesen nem mutakozhat meg, de a regényből igen. Olyan ember ő, aki a maga szakmájában, a maga posztján szeretne helytállni, pedagógiai mellett szervezői képességeit is kamatoztatni, emberszabású, a magyarság számára otthonos világban élni. A *Por* lapjain olvashattuk, hogy kedves éneke a *Boldogasszony anyánk*. A harminchárom fejezetből álló regény felezőpontján, a tizenhatodikban az apa, egy születésnap ünnepség után, szobájába húzódva egy másik híres magyarság-éneket, Bánk bán áriáját dúdolgatja, majd képzeletbeli beszélgetést folytat Szabó Dezsővel, a számára oly fontos íróval nemzetünk sorsáról. Kedves könyve *Az elsodort falu*, s azt reméli, hogy „lesz még Kert-Magyarország”. Polcán az Erdélyi Szépművés Céh kötetei sorakoztak, s idővel felnőtté vált fiának is kezébe adta Szabó Dezsőt, az eszéit is. Az ötvenes-hatvanas években a hozzá hasonló emberek, tehát a többség nem tehetett mást, mint hogy a kisvilágba, a család, a barátok körébe húzódott vissza. S még ott is vigyázni kellett. De arra kevesen gondoltak, hogy a megszokott, bizalmas baráti körben keressék legbuzgóbb árulóikat. Pedig közismert az ősképlet a Bibliából: Júdás a tanítványok között.

Az ügynöki jelentés többféle lehet. Meghatározó ebben az ügynök memóriája, megfigyelő-, valamint íráskészsége. Az apa két állandó ügynöke rendelkezett ezekkel a képességekkel. Persze még így is torzíthattak, felerősíthettek vagy elhallgathattak dolgokat. A könyvben a jelentéseket olvasó író kommentárjai az idézett jelentés kapcsán részben az apa-fiú kapcsolat, részben a társadalomtörténet szempontját érvényesítik, s viszonylag ritkán kritizálják a jelentés valóságtartalmát. Éppen a tárgyszerűen sorolt tények alapján kell a jelentések olvasásának, azaz a regénynek a vége felé egyértelműen felismernie a két állandó ügynököt. A beszerzési kísérlet kezdetén egy harmadik ügynök, aki korábban a kisgazdánál pártigazgató volt, így jelentett egykori párttársáról: „*Temesi ugyanaz maradt, aki volt. Nem megalkuvó természet és erős akarata van*

benne, olyannyira, hogy bármit is kendőzi magát, egy tény fennáll, hogy ő a múlt szemszögéből nézi a világot. (...) Nekem panaszkodott, hogy kommunista szülők gyermekei fúrták meg, mert szinte kiprovokálták belőle, hogy színt valljon. (ERRE ÉN VAGYOK A TANÚ A NAPKÖZIBEN, AMELY, MINT AZ ÚTTÖRŐ, MŰKÖDÖTT. HÁRMAN VOLTUNK BENN AZ ISKOLÁBAN, A FORRADALOM NAPJAIBAN, A SZABOLCSI GYEREKEK MEG ÉN. ŐK IS BESÚGÓK VOLTAK, HISZEN AZ APJUK ÉS ANYJUK IS AZ VOLT. OTTHON MILYEN FELFORDULÁS LEHETETT, HOGY KI JELENT KINEK!) *Büszkeségét sérti az, ami vele az ellenforradalom után történt, de ismerve tudom azt, hogy nem ütné vissza ezért, ha valaha is mód nyílta rá. Azt hiszem, főként a szereplési vágy hozta a pártba. Fanatikus jobboldali ember, aki csak a piros-fehér-zöld lobogón, az istenen és a szovinizmuson keresztül látja az egész világot.*" (8. fejezet, 47–48.)

Az sem ismeri ezt a kort, aki szembesülve az 1956 utáni bő évtized történéseivel, életviszonyaival, azt tartja hihetetlennek, hogy a hetvenes évekre eljött a kölcsönös megbocsátás időszaka. Ekkor kezdett igazán érvényessé válni a tézis, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van”, vagyis az, hogy ha tudomásul veszed a mi kizárólagos hatalmunkat, akkor nem tekintünk többé ellenségnek. Az apa elfáradt, az ország lakossága ugyancsak, a nemzetközi politikában a szovjet rendszert tudomásul vették, befogadták, a jaltai szerződés érinthetetlen volt. Legfeljebb ábrándozni lehetett arról, hogy a szovjet megszállás nem fog annyi ideig tartani, mint a török hódoltság kora. Unokáink is látni fogják, gondolhattuk. Bölcs volt az apa, hogy a nyugdíjas éveire készült, s harmóniát keresett az éremgyűjtésben és a tanyai munkában. Az egyik a történelemhez és a művészethez kapcsolhatta, a másik a természethez, s mindegyik az élethez és a halálhoz, a felvillanó szépséghez és boldogsághoz.

Teljessé válhatott tehát az apa élete. Író fiának vallomása: „ebben a regényben temetem édesapámat, miközben felmutatom az életét.” (169.) A temetés azonban a fiú számára nem befejezés. A regény zárójelenetében, cipőjéről felismerhetően a legszorgalmasabb spion hever papírral letakarva a posta épülete előtt a járdán. Az új épület helyén állt régen a nagypapa háza, vendéglővel. S a zárómondat: „Soha nincs vége semminek.” (206.) A fiúban ugyanis az iratok olvasása és regénybe írása nem lezárása valami-

nek. Előbb-utóbb mindenki megismerheti ezt az érzést. Idősödve, egyre messzebb távolodva szüleink halálától, egyre nyugtalanítóbbá válhat a kérdés: miért nem élhettek emberibb, boldogabb életet? S miért kell ugyanezt gondolnunk a nagyszüleinkről? Miért kellett száz- és százféle módon korlátozni az életüket? S miért kellett ugyanezt megkísérelni velünk is? Jaj, hányunknak, hány milliónak ismerős a „kettős nevelés” fogalma? Hogy mást szabad mondani az iskolában, mint otthon? Hányunknak az, hogy rossz káderek a szüleink, és így mi is? Hányunknak tanácsolta szorongva édesapánk, hogy ne menjünk humán pályára, jobbak, mert semlegesebbek a mérnöki szakmák? Hányunknak kellett félni a beszervezéstől, s hányan tudtak ellenállni, mint Temesi tanító úr? S hányan teljesítették túl az akár kényszerből vállalt feladatot? S hányan olvashattunk magunkról ilyen jelentéseket?

Temesi Ferencnek módja volt a róla szóló iratok után édesapja „barátainak” ezzel a tevékenységével is szembesülni. Érthető a felháborodása, törekvése, hogy néven nevezzen mindenkit, akit felismer. Bírálata részben politikai: elítéli a diktatúrát, annak minden formáját, s ehhez számos esetben fordul írókhoz. Idézetei között Tömörkény István, Szabó Dezső, Illyés Gyula, Márai Sándor, a lágereket megíró Salamov, Páskándi Géza szerepel hangsúlyosan. Az írónak sok kedvenc szerzője van, most Mark Twaint érdemes kiemelni, akinek szövege nagyszerű összefoglalása a másik bírálati szempontnak, az erkölcsinek:

„Minden embernek magának kell eldöntenie, mi a helyes és mi a rossz. Melyik út hazafias, melyik nem. Ez alól nem bújhatsz ki, ha férfi vagy. Ha meggyőződésed ellenére, szakképzetlen árulója leszel magadnak és a hazádnak, megérdemled, hogy az emberek annak bélyegezzenek, ami vagy.” (32. fejezet, 183.)

S a legutolsó, harmincharmadik fejezetben mindezek alapján íródik le a summázás: „nincs nagybetűs történelem, csak kis történetek vannak. Ha van valami, amit ki tudok mondani, és ki is mondtam már: csak ember és rongyember van.” (194.) Ez a regény határozottan felmutat néhány rongyembert, de érzékelteti azt az ellentmondásosságot is, hogy ez az embertípus gyakran álcázza magát: a család együtt érző, segítő szándékú barátjaként viselkedik. A regény besúgóí vagy előmenetelük érdekében vállalták ezt

a munkát, vagy eleve örömeiket lelték benne, mint például a szegedi irodalmi életből ismert Szabolcsi Gábor. Vagy az ügynök-ügyvéd, aki Bálint Sándort, a néprajztudóst védte az „izgatás” büntette ellen. Bálintot nyugdíjazták az egyetemen, és fél év felfüggesztett börtönt kapott, mert néhány nyugatról hozott könyvet megmutatott a barátainak. Egy másik ügynöknek pedig naivan magnóra mondta véleményét, müncheni tapasztalatait egybevetve a hazaiakkal. S voltak olyanok is, akik hivatástudatból, főállásban váltak a diktatúra segítőivé, mint a gépezetet mozgató rendőrtisztek, vagy 1956 után a vérbírák. Temesiék házával szemben éppen egy ilyen, zárkózott életű bíró lakott, de ezt nem lehetett tudni róla.

Az *Apám* életrajzi regény, önéletrajzi is, nyilvánvaló benne a családtörténeti jelleg. Maga az író többször rendőregénynek nevezi. Dokumentumrészletek sorát közli, amelyek deformálnak egy életutat. Egy olyan korszak regénye, amely egyre több olvasó számára régvolt történelem. Gondoljunk csak bele: az 1956 előtti évekről egyre inkább csak a nyugdíjas korúaknak lehetnek komolyabb személyes emlékei. A híres-hírhedt hatvanas évek, „a múlt század közepe” a fiatalabbak számára régmúlnak számít, s bizony egyre kevesebbeket foglalkoztat. Pedig a jövőt az a múlt is formálja, amely a jelenig elvezetett. Nagyszüleink, szüleink sorsa valamiképpen ott él bennünk, s tovább hagyományozódik gyermekeinkre és unokáinkra akkor is, ha bennük ez nem tudatosodik. Temesi Ferenc könyve emlékoszlopot emel az édesapának, és pellengérre állítja a bűnösöket. Mi mégsem nyugodhatunk meg, mert ma is élnek még hasonló sorsú derék emberek és hasonló rongyemberek, s messze még az utolsó ítélet, hogy elkülönítse őket az igazság nevében. „Soha nincs vége semminek”?

Tárcaregény? Novellaciklus?

Temesi Ferenc: *Miért nem lettem...?*

A tárcát hol inkább epikus szépirodalomnak, hol meg igényes újságírásnak szokás tekinteni. Nem ok nélkül, hiszen valóban átmeneti műfaj, akárcsak az önéletírás, a szociográfia, az esszé vagy éppen az anekdota. S egyik esetben sem a téma, az eltervezett közlendő dönti el a hovatarozást, hanem a szemlélet és a nyelvhasználat. A tárca a műfaj kialakulása óta irodalmi igényű, ám ezt a szándékát nem mindig sikerült maradéktalanul megvalósítania. A tárca fogalma mellett használatos a tárcanovelláé, a tárcaregényé, s már ez is sejteti, hogy nem csupán a besorolás okozhat műfajelméleti gondot, hanem magának a tárcának a sokféle változata is. A klasszikus meghatározás szerint a tárca újságokban megjelenő, tehát valamennyire aktuális dolgokkal foglalkozó, szépirodalmi igényű, rövid terjedelmű prózai műfaj, amely könnyedségre, szórakoztató jellegre törekszik. A tárcaregény persze sok folytatásban jelenik meg, de egyes részei önmagukban is megállnak. A huszadik században a szórakoztató könnyedség helyett a komor történelem is formálhatja a gondolatmenetet, s az írások gyakran az esszéhez közelítenek. A tárca igazi mesterei rendre szépírók, ez határozza meg az egyéni szemléletet, a stílust. Elég talán Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Móra Ferenc vagy Tömörkény István műveire utalni. Pusztán e névsor alapján is levonható az a következtetés, hogy míg az újságírónak tárgyilagos közlésre kell törekednie, s véleményét az írott és íratlan törvények szellemében illik megfogalmaznia, személyiségének vonásait a háttérben tartva, addig az igazi irodalmi tárcának a lényegéhez tartozik a személyesség. S igen gyakran a sorozatjelleg. Ez az azonos beszélő személyének-személyiségének kiemelésében, s gyakran motívumokban, témákban, alakokban is megmutatkozhat.

Temesi Ferenc a legnemesebb hazai tárcáirói hagyományok követőjeként mutatkozott be ebben a műfajban, már az Országúthy-történetekkel maradandót alkotva *Az éjjeli utas* című kötetben (2000). Tárcái jelentek meg *A szív börtöne* (1991), a *Gabo meg a halál* (2003) című köteteiben, s a *Kölcsön Idő* (2005–2006) című újságre-

gényben is sorjáznak régebbi és újabb tárcák, tárcasorozatok. Legújabb ide tartozó könyve, a *Miért nem lettem...?* (2014) harminchárom írása közül néhány már korábbi kötetekben is szerepelt. A kötetbe illesztés, a címek azonos szerkezete szoros kapcsolatot teremt az egyes fejezetek között, s akár tárcaregénynek vagy novellaciklusnak is tekinthetjük ezt az alkotást.

Temesi Ferenc írói munkásságának talán leginkább szembeöt-lő vonása az önéletrajzi jelleg, s az ebből következő személyesség. Ugyanez tapasztalható tárcáiban is. Általánosságban kijelenthető ugyan, hogy vannak novellisztikus, önéletrajzi, útleíró, publicisztikus tárcái, de szinte mindegyik önéletrajzi – vagy az is –, és mindegyiknek vannak novellisztikus elemei. Vagy az ő kedvelt kifejezését használva: mindegyik mese, mesélés.

A *Miért nem lettem...?* már a címével nyomatékosan utal az önéletrajzi jellegre, hiszen a cím első fele után valamilyen foglalkozás vagy magatartás következik: a jósé, a katonáé, a pedagógusé. Az életrajzok persze elsősorban arról szoktak szólni, hogy mivé lett az ember, vagy arról, hogy mi minden akadályozta, hogy azzá válhasson, amivé szeretett volna. Temesi Ferenc eltávolodik ettől a hagyománytól. Szükségszerűnek mutatja meg mindazt, ami nem lett. Elképzelhetetlen volt például számára az, hogy katona, rendőr vagy fogorvos legyen. A másik végleten olyan személyiségeket mutat be, akikre példa-emberként tekint. Xavéri Szent Ferencet, barátját, a humorista Boncz Gézát, a *vak zenész* Weszely Ernőt, a színész Helyey Lászlót. Kamaszkorában az emberke előtt a hivatások szinte végtelen sora mutatkozik meg, Temesi Ferenc azonban igen hamar eldöntötte, hogy ő író lesz:

„Édesapámnak mondtam először, hogy író az, aki minden-nap ír. Vasárnap is lehet szépet írni, mondta ő. Nem tudtam neki elmagyarázni, hogy az írás életforma is. Drága jó édesapám azt szerette volna, ha olajmérnök leszek. Nem csoda: a hatvanas években Szegeden kitört az olajláz. De én tudtam, hogy nem tart sokáig, és azon is átláttam, hogy édesapám tulajdonképpen azt szeretné, ha otthon maradnék, ott alapítanék családot – és így tovább. Jót akart ő, de az a jó nekem nem volt jó. Mert már írónak *tudtam* magamat tizenhat éves koromtól fogva. Iszonyatosan erős hit világlott bennem, pedig még író se voltam. Évente megírtam

egy-két novellát, ennyi. De jegyzeteltem, mint egy megszállott. Apám nagyon nehezen, de beletörődött a dologba.” (*Miért nem lettem vasárnapi író? 178–179.*)

Gondolkodhat persze ezer kamasz is ilyenféleképpen, de ezerből kilencszázkilencven hamar rádöbben tehetségének fogyatékoságára, s abbahagyja a próbálkozásokat. Néhányan eljutnak az első kötetig, de továbblépni csak egy vagy kettő képes közülük. A tehetség mellett kitartásra, másképpen fogalmazva: szorgalomra is szükség van. Olyan elhivatottságtudatra, amelyhez társul az irodalom iránti alázat. De így van ez a legtöbb kamaszkori ábránddal, tehetség- és hivatás-csírával. Temesi szemléletesen, olykor némi nosztalgiával emlékezve írja meg, hogy nem lehetett festő, mert remegett a keze, nem válhatott profi sakkozóvá, mert nem volt elég jó, s ugyanez mondható a beatzenészi, a színészi pályáról is. A tehetséges kamaszban vágy van arra, hogy reneszánsz emberré váljon, később azonban inkább szakember szeretne lenni. A vasárnapi író ezek szerint nem lehet igazi szakember, például aligha tudna regényeket alkotni. Ezért gondolja Temesi azt, hogy „Ha rajtam múlna, egy rendes (mondjuk, hogy jó) írónak én egész életében ösztöndíjat adnék. Nem többet annál, amit egy átlagember keres. De annyit igen.” (180.) Ezzel szívesen egyetértene az ember, csak annyi a baj, hogy a „jó író” minősítés a kortársaknál igen képlékeny fogalom. Harmincöt-negyvenéves életkor előtt kevesen képesek ezt akár a legtárgyilagosabb ítélőszék előtt bizonyítani. Ám addig is meg kell élni, jó lenne családot alapítani. Ehhez kellenek a foglalkozások, amelyek szerencsés esetben kapcsolódnak a választott hivatáshoz. Így végzett az író magyar–angol szakot, így volt átmenetileg *angoltanár, könyvtárnok, klubvezető, tévéarc, újságíró, pedagógus, kertész, szakács*, sőt még *jós* is.

Az elhárított és az átmenetileg űzött foglalkozásokat az író korántsem lenézően, valamiféle zsenitudattal hárítja el. Ezt nyomatékosan megerősíti a könyv mottója Martin Luther Kingtől:

„Ha egy ember arra hivatott, hogy utcaseprő legyen, úgy kellene söpörnie az utcákat, ahogy Michelangelo festett, vagy Beethoven zenét szerzett, vagy ahogy Shakespeare verset írt. Olyan jól kéne söpörnie, hogy az összes eget-földet lakó vendég megálljon majd, és azt mondja: itt egy nagy utcaseprő élt, aki jól végezte a munkáját.”

Igen, a munka tett emberré bennünket, s a jól végzett munka nemcsak a társadalom megbecsülését érdemli meg, hanem a dolgozó életét is értelmesebbé teheti. S miként ez a mottó, a könyv egésze is azt a kérdéskört vizsgálja kimondatlanul is, hogy miként kellene élni. Például úgy, „Ahogy Kung-Fu-Dze írta: egy jó kézműves, ha tökéletes munkát akar végezni, mindig élesíti a szerszáma-it.” (179.) Az élet választások sorozata, s bár a döntések soha nem csak rajtunk múlnak, hanem a körülményektől, a lehetőségektől is függenek, Temesi Ferenc könyvének önéletrajzi hőse – és a többi hősként bemutatott alakja – nem foglya a körülményeknek, hanem kiteljesítője a lehetőségeknek. Az abszolút hős természetesen Xavéri Szent Ferenc, az író keresztnévének választott szentje, a nagy távol-keleti hittérítő, „az egész földkerekség minden missziója védőszentje”, s ráadásul még az íróké is. Temesi nagyon régóta készül e szentről írni egy történetet, ez az írás lehet az első vázlat. Önértelmezése szerint: „Valójában én egy fordított Xavéri voltam, a Keletet hoztam Nyugatra.” S a végkövetkeztetés: „Ha nem lesz keresztény Európa, nem lesz Európa.” (26.)

Az első történet arról szól, hogy *Miért nem lettem jós?* Az író egy időben komolyan és szakszerűen foglalkozott a tarot-jóslással. Tapasztalatai alapján kárhoztatja a jóslással visszaélőket. Szerinte: „Minden ember azért cselekszik pont úgy és nem másként, mert van egy képe önmagáról. Ezt az elképzelést csak pozitívan szabadna megváltoztatni. A magunkról alkotott elképzelés megváltozása megváltoztatja a jövőnket is. Minden változás először a tudatalattinkban történik meg. (...) Azt érezzük, hogy az élet gazdagsága másoknak adatott meg, és nem nekünk. (...) Pedig csak úgy kéne tennünk, mintha olyanok volnánk, amilyenek szeretnénk lenni, és rövidesen hasonulunk ahhoz a képhez. Csupán színlelnünk kell, hogy előrehaladunk valamely ösvényen, és az ösvény lábunk alá simul, az események követni kezdik a színlelést.” (12–13.) A jóslást, a nyelvtanítást, sőt az alkoholfogyasztást is akkor és azért hagyta abba az író, mert a hivatását akarta gyakorolni: azaz regényt kezdett írni. S az első mondat, az első fejezet elkészülte után már haladt is az ösvényen. Még a hasznos hobbiival is hasonló a helyzet. A lelkes, szakszerűségre törekvő kertészkedést felváltja a vágy: „Ülni a kertben és nem csinálni semmit. Ez lesz a csúc.

(...) A művészet célja az idő megállítása. A kert önéletrajz, de téged már a regény érdekeli.” (191.)

Mindebből következik, hogy az amatőr szinten űzött tevékenység, a hobbi nem elítélendő, elutasítandó, hiszen a hétköznapi életnek és a személyiség teljesebbé varázslásának egyaránt segítője. Némi kertészkedés, szakácskodás, ezermesterkedés, sportolás, művészetekkel való foglalkozás, végső soron nem elvetélt kísérletek sora, hanem a létezés alaposabb megismeréséhez vezető út, s ha valakinek, hát az írónak elkerülhetetlenül szüksége van erre.

A hivatások, foglalkozások iránti vonzódás, illetve az irántuk érzett ellenszenv nem csak a tehetség függvénye. Például még sorkatonára sem lehetett a fiatalember, mert a sorozáson még soványnak találták, később pedig nyilván a tragikus gépkocsibaleset következményei tették alkalmatlanná. A Kádár-korban úgy nőtt fel, hogy félt a rendőroktól, akik „nem a rendet őrizték ugyanis, hanem minket. Vagyis a népet.” (53.) A fogorvosok úgy megkínózták zsenge korában, hogy azt el nem felejtheti. *Halálsíllag* azért nem lehetett, mert a szörnyű baleset után ő életben maradt. A tévétől, *Asztaltársaság* című sorozatát megszüntetve, elküldték (*Tévéarc*). Vannak olyan személyek, akik bár tehetségesek, de az alkohol tönkretette őket (*Rózsaszín*, a költő, *Matyika*, a festő). Tudjuk, ez a veszély az elbeszélőt is fenyegette korábban. Egy másik személyiséget deformáló veszedelem az ideológiai-politikai szélsőségeség. Erre példa a *Miért nem lettem Kertész Ákos?*

Temesi Ferenc nem nevezhető politizáló írónak, a tárcáiban sem fő szál az ilyenfajta aktualitás. Kertész Ákos, a korábbi jó barát kapcsán sem politizálni akart, hanem az elfogadhatatlan egyoldalúságot nevezte meg, magyarságát vallotta meg. Amikor a társadalmat kritizálja – más írásaiban is ez a helyzet –, akkor nem az aktuális politikai frontokkal foglalkozik, hanem – a történelmi útra is figyelve – az emberiség és a magyarság társadalomfilozófiai állapotával és az ezt illusztráló gondokkal. Európa és a kereszténység, Európa és a Távol-Kelet kérdésével, a számítógép elterjedésének következményeivel, az oktatásüggyel, az író társadalom megosztottságával.

A *Miért nem lettem...*? tárcaregénynek, novellafüzérnek, önéletrajznak is különleges, hiszen egyik elem sem mondható központi-nak benne. Önéletrajzként feltehetően ez a legkevésbé átalakított

Temesi-próza, de korántsem a hiteles önéletrajzi elemek jelentik benne a lényegét, hanem az írói szemlélet, amelyik az élet hétköznapi és metafizikai megértésére törekszik. Nem feledjük: „a jósors és a balsors szomszédok.” (10.) „A kertben közelebb vagyunk Istenhez, mint bárhol máshol, mondta nekem hunyorogva öregapám.” (188.) Temesi pedig azt teszi ehhez hozzá, hogy az író az „Isten kéme” (70.), „az írás fönnmarad” (125.), és „Mi, magyarok, nagy mesemondó nemzet vagyunk.” (126.)

II.

Az ember álma és történelme

Jánosy Istvánról

A jóhiszemű remények ellenére balsorssal teljessé váló esztendő volt a magyarság történetében 1919. Azóta is csak összeszoruló szívvel emlékezhetünk rá. Minderről azonban nem tehetnek azok, akik ebben az évben születtek. Különösen akkor, ha éppen virágos május hónapjában, miként Jánosy István is. Besztercebányán történt az örömteli esemény, abban a városban, amely egy évvel később már hivatalosan sem tartozott Magyarországhoz. S bár a majdani költő ősei ezer szállal kötődtek e városhoz és környékéhez, a családnak el kellett költöznie a magyarnak megmaradt Budapestre, s Jánosy István vagy fél évszázaddal később láthatta viszont szülővárosát. Egyedi sors ez? Aligha. A Kárpát-medencei magyarság jellegzetes huszadik századi sorsa. Jánosy István esetében még egy döntő életrajzi elemet szükséges kiemelni. A bölcsészkar latin-görög-pszichológia szakán, majd az evangélikus teológián tanult. Nem kell túl nagy fantázia annak elképzeléséhez, hogy 1948 után, s bizony 1956 után sem volt előnyös ez a szakképzettség. Sőtér István még szerepeltette híres 1948-as antológiájában az első-kötetes költőt, aki egymondatos értékelése szerint „lázás, felcsigázott képzeletével kapott meg bennünket s azzal a formai szigorral, mellyel helyenkénti féktelenségét ellensúlyozni képes”. A diktatúra sematizmust kedvelő korszakában viszont éppen felcsigázott képzeletre s formai szigorra nem volt szükség.

Mit tehet ilyenkor a költő? El is hallgathat; válhat műfordítóvá, miként tette Jánosy István is; megteheti azt is, hogy próbálja megkeresni azt a keskeny ösvényt, amelyen járva önmagához is hű marad, ugyanakkor talán mégis közölhető, amit alkot. Úgy vélem, elsősorban ez a különleges ötvenes évekbeli léthelyzet magyarázza a *Rákóczi ifjúsága* megszületését. Elbeszélő költemény műfaji megjelöléssel 1958-ban jelent meg; maga a mű 1949 és 1955 között keletkezett, két részlete utólagos betoldás. A kor ismerői emlékezhetnek rá, hogy szinte tobzódott az igény a forradalmi romantikára, s erre a régmúlt történelméből Kossuth mellett leginkább II. Rákóczi Ferenc és kora bizonyult alkalmasnak. Az alkotói vallomásból tudjuk, hogy eleinte átfogó terv nélkül születtek fejezetek, s csak

1953-ban alakult ki az egésznek, a végül több mint kétszáz oldalassá váló kompozíciónak a terve. S melyek voltak az első részletek? Íme: *A dolhai vereség híre, Rákóczi brezáni nagy esküje* (azaz hittevése a megnyomorított nép mellett), *Zrínyi halála, Szegénylegény, Hegyaljai felkelés, Tokaj város eldúlása*. Árulkodóak ezek a címek: a Rákosi-kor kezdetén nem a győzelmet, az örömet, a gyönyörű közeljövőt fejezik ki, hanem a vereséget, a nyomorúságot, a halált. S még inkább árulkodó az, amit csak a költőnek Kabdebó Lóránttal folytatott életrajzi beszélgetéséből tudhattunk meg 1994-ben: a kiadónál lévő kéziratba Jánosy István 1956 után még becsempésztett két részletet, melyeket a forradalom és leverésének hatására írt. Az egyik az *Ifjúság* című, a hegyaljai felkelésről szóló fejezetben:

*Oh, lesz-e még
ily boldog óra. Fiatalok arcán átszellemültség lesz-e még?
Hogy lelkesült Zrínyi harcán – az a nagy rajongás lesz-e még?
Hogy fontolatlan halni kész a hazáért, a legszegényebbekért.
Lesz-e még, lesz-e még?
(...)
Most láttam,
hogy lobogott a hajuk, s a zászló, hogy énekelték azt a dalt,
hogy követelt a szájuk a hazának becsületet, hitüknek diadalt,
hogy lötték őket, ártatlanokat, hogy estek össze véresen,
hogy remegett nyírfa-hosszú lábuk, hogy üvegesült a gyönyörű szem.*

A másik részlet Rákóczi döntését mélyíti el. A szép lengyel aszszony maradásra akarná bírni, mert egyelőre reménytelennek tartja a szembeszállást a Habsburgokkal. Rákóczi végső válasza akár Nagy Imréé is lehetne:

*Mindegy, hogy győzni vagy meghalni megyek.
Nem csak úgy segítjük a kódis ebeket,
hogy győzelemre visszük – ha lehet,
de úgy is: ha győzni nincs mód, meghalunk,
s ezzel bennük reményt csíholunk:
emléküink századokig szívükbe vésve
vezérli őket új csodatevésre.*

Jánosy István a történelmet nem a diktatúra vezéreinek igazolására választotta tárgyául, hanem éppen ellenkezőleg azért, hogy leleplezhesse a diktatúrát. A *Rákóczi ifjúsága* kapcsán Kabdebó Lóránt könyvében okkal említette Juhász Ferenc 1954-ben megjelent s robbantó hatású Dózsa-époszát, *A tékozló országot*. Ami ott a címben egyértelműen jelen idejűvé tett társadalomkritika, az Jánosynál áttételesebben jelenik meg, de mindvégig felismerhetően. Ma olvasva – újraolvasva – sem lehet eltekinteni attól, hogy ez a mű mely években keletkezett, s hogy milyen nagyfokúan meghatározza az egésznek a szellemiségét.

A költő híven követte a történelmi valóságot, s még inkább Rákóczi *Vallomások* című művét. A konfesszió természetesen személyes, lírizáló műfaj, s azzá válik a *Rákóczi ifjúsága* is. Az ellentétek között vergődő, vívódó, az igaz utat kereső személyiség áll a középpontban, akinek legfőbb feladata az etikus helytállás. A nagyszámú lírai részletben bontakozik ki leggazdagabban e mű minden szépsége: poétikai kidolgozottsága, nyelvi ereje, látomásossága, álomszerűsége, s ezek nem ellentétben vannak a történelemszemlélettel, nem kiegészítői annak, hanem édestestvérei.

Bár a *Rákóczi ifjúságának* volt a hetvenes években második kiadása is, az alkotás mára szinte elfelejtődött. Ha nem is érthetetlenül, de méltatlanul. Érthetővé a műfaj ódonága teszi: a nemes patinát, az archaikusságot manapság kevesen méltányolják – hacsak nem posztmodern mű. Pedig az elbeszélő költemény stílusgazdagsága akár annak is nevezhető volna. S bár nagyhatású alkotássá nem válhatott a *Rákóczi ifjúsága*, vegyük végre tudomásul, hogy a híres-hírhedt ötvenes évek egyik maradandó műve, amelynek eszméletörténeti és poétikai érdemei is számosak, ám ezek mellett ma is eleven olvasmány. Az ember – az emberiség – álma és történelme jelenik meg benne, ma is hozzánk szólóan.

A költőt leginkább azzal tisztelhetjük meg, szeretetünket leginkább azzal fejezhetjük ki, ha olvassuk és megőrizzük műveit. Olvasni, újraolvasni, felfedezni soha nem késő. Kíváncsi vagyok, hogy minél többen olvassák Jánosy István alkotásait, s helyezték el valóságos és képzeletbeli könyvespolcaikon is azokat. A jézusi szeretet jegyében élő mester nem háborog, ha nem olvassák őt tömegesen, meg-

elégedne a szeretet nem olvasandó, hanem látható uralmával, ám ennek fogyatékoságát tapasztalva hosszú évtizedek óta, immáron nyolcvanöt évesen mégiscsak megelégedettebbnek érezheti magát híveinek táborában.

Hárs Ernő emlékezete

Hárs Ernőről, a költőről elsőként az jut eszembe, hogy igaz ember volt. Az emberről pedig az, hogy igaz költőnek bizonyult. Másodízben pedig arra gondolok, hogy a jelenkorba átnyúlóan is múlt századi, huszadik századi emberként élte le tiszteletre méltóan hosszú életét. A múlt század kifejezést szükséges pontosítani, hiszen az ő számára, aki 1920-ban született, élete legnagyobb részében ez az ezernyolcszázad éveket jelentette. Harmadik igazságként pedig azt érdemes rögzíteni, hogy a tehetség önmagában nem elegendő, kibontakoztatásához kitartó szorgalom is szükséges. Önmagára is utalva, nem kisebb művész, mint Goethe hívta fel erre a figyelmet. Természetesen a társadalmak bonyolultságát, a tér és az idő zűrzavarait is figyelembe véve a szerencse sem nélkülözhető. Hárs Ernő számára ezt isteni adományként a hosszú életút jelentette. Amikor hatvanadik életévéhez közeledett, nem a nyugdíjas kor kötelemektől eloldottságát választotta, hanem éppen ellenkezően: végre hozzáláthatott költői-műfordítói munkásságának kiteljesítéséhez. Nem tudta, mennyi ideje lesz erre, de mi már tudjuk, hogy az életmű teljessé válhatott. Sorsképletét egyik ezredvégi versében így ragadta meg, *Csak nyugalom kell* címmel:

*Csak nyugalom kell, növénytürelem,
kivárni, míg a vakondok gyökértől
a naprészeg sudár
legvégső ágpercéig szívárogo,*

*csak erő, hogy ne törjön kétfelé
a rá mért súlypróbától a gerinc,
csak szív, melynek zsilipjein az összes
élők iránti részvét zuhog át.*

A huszadik század minden korábbinál gyorsabb ritmusú és ellentmondásosabb volt. Soha nem látszott ennyire közelinek a Kánaán világa, ugyanakkor soha nem fenyegetett ennyire a világvége. Az idill igézete és a tragédiák folytonossága, a korábban elképzelhetetlen megtörténeése okkal kavarta fel a gondolkodó embereket.

Mit tehet ilyen helyzetben a művész? Többféle, egyaránt hiteles válasz képzelhető el mind a világszemlélet, mind a poétika szintjén. Legáltalánosabb jegynek a polifónia, a többszólamúság bizonyult. Az egyes szólamok élesen vitatkozhatnak egymással, de egyfajta kiegyenlítődés felé is mutathatnak. Tehát a tépettség kifejezése ugyanúgy a középpontba kerülhet, mint a pokoljárás is átsugárzó harmóniavágy, s mindez egyetlen életművön belül is megjelenhet, sőt: gyakran meg is jelenik, mint például Szabó Lőrincnél. Tőle Hárs Ernő sokat tanult, és *Átütések* című versében le is írta, hogy:

*A méz nekem a fullánkot idézi
a júliusi hő a januárt
nem tűnbet élém semmi földi égi
hogy ne mutassa ellenpólusát*

Ebben a költészetben mégsem az ellentétek kiélezése, hanem az elementáris harmóniavágy jellemző. A *jó volna szépen élni* óhaja – és ennek nagyfokú korlátozottsága nem újkeletű ellentét, s az emberiséget és költőit időtlen idők óta foglalkoztatja. A schilleri fogalomértelmezést használva ez a helyzet általában elégikus lírához vezet. Ennek is létezik romantikusabb és klasszicizálabb változata. Hárs Ernő alkotásának az utóbbi felelt meg. Azt az arany középutat járta, amelyen Horatius szellemében, a belső szabadságot megőrizve kell az ellentétek között egyensúlyozva létezni. A reneszánsz gondolkodót, Nicolaus Cusanust idézve: „ellentétek keresztezési pontja a világ” – s az ember bizony ott áll a középpontban.

A megélt történelem mellett Hárs Ernőnek még egy oka lehetett, szinte kényszerítően arra, hogy a bölcs mértékletesség hívévé váljék. Közgazdász végzettségét hasznosítva dolgozott évtizedeken át, az irodalmi élettől lényegében távol, későn jutva el az első igazi kötethez. Számítsuk ehhez hozzá, hogy az ő férfikorának évtizedei korántsem kedveztek annak a világszemléletnek, annak a hangnak, amely az övé. Nála nincs semmiféle forradalmi mámor, semmi lelkesedés. Az ideálist soha nem a társadalomban, hanem mindig csak az egyes emberekben, a velük való kapcsolatban, a művészetben és a természetben találta meg. Igazat szólott, hitelesen mondta, de a múlt század második felének hivatalossága

nem ezt akarta hallani. Ez a huszadik századi üzenet azonban – ha a korral magával szembesítjük – annak rezignált, ám aligha cáfolható megítélése. A Radnóti Miklós emlékének ajánlott *Oly korban éltem én* ironiája az egész emberi történelmet megítéli:

*Oly korban éltem én, amikor bokájuk helyett
combjukat mutogatták nyíltan a nők
s mindennapos kötőszó lett a káromkodás
mégis aligha volt rosszabb a többinél
a kilencezeréves emberi történelem
súlyozott számtani középátlányosánál*

*A tél enyhébb, a tengerek hőfoka magasabb lett
csak úgy mellékesen pórázra fűztük a holdat
s mindenki elcsípett valamennyit a halálból
Lecsiszóldódtak a hatalom darabos öklei
s a gyűlések felszólalásait éppoly demokratikus
áram töltötte mint a neon reklámcsőveket*

Az irány amerre mentiünk nem kelthetett aggodalmat (...)

Az irodalmi újklasszicizmus, amely Hárs Ernő ifjúkorában kibontakozott költészetünkben, elsősorban az európai kultúra értékeit, a hozzájuk kapcsolódó etikus magatartást, a szeretetet és a kisközösségek – a család, a szerelem, a barátság – megtartó erejét, az emberiséget a pusztulás útjáról visszafordító hatalmát sugallta. A mai költő klasszicizmusa ugyanezt teszi. Konzervativizmus volna ez? Gondoljunk bele: sokat változott-e az ember Homérosz óta? Bár színrelépésekor minden nemzedék újtani szeretne, szembeszállva ósdinak gondolt normákkal és formákkal; a valóban új és hasznos dolgokkal gazdagodva is alig változott az ember természete, helye a világban, meditációja életen és halálon – tehát a lényeg szinte azonos. Így van ez ma még akkor is, ha különös és kárteköny erőik törekednek arra, hogy ez ne maradjon így. Ezzel száll szembe az a hit, amelyet a művészet is sugározhat. Amiként a költő gyűjteményes kötetének címe már kifejezte: *A mindenség rácsai közt* élve, a maga parányi voltát tudva, az emberlét borzongató

csodáival szembesülve, a kisvilágban otthonosságot keresve fel lehet mutatni a mindannyiunk számára hasznos életértékeket:

*Szép volt, hogy vendég lehettem e bolygón,
ha oly hamar felejté is nyomom,
ahogy a kurta zápor, tavaporzón,
elpárolog a forró homokon.*

(Szép volt)

Hárs Ernő költői személyiségének meghatározó jegye a zeneiség és az elementárisá vált formaérzék. A forma szinte észrevétlenül olvad zenévé, pontosabban: zenei jelleget is öltő, a személyiséget megmutató hangnemmé, amelyben egy szenzualista és egy racionális világszemlélet olvad szétbonthatatlan egységgé. Ennek fénykörében az időbeliség és az időtlenség, a dologi és a szellemi, az evilági és a spirituális, a természeti és az abból ki is emelkedő emberi, a mulandó és a halhatatlan vonatkozik egymásra költői kérdések és válaszok sorában. Mindezt talán legszebben, az egész életművet is összefoglalva fejezi ki az a két versciklus, amelyben a költő híres operaénekes feleségétől, Sándor Judittól búcsúzik. A *Rekviem szólóhangra* húszrészes elbeszélő költemény, voltaképpen egy kapcsolat hatvanhat évet betöltő életrajza. A *Tizenkét ciprus* előhangját tizenkét szonett követi, tiszta líra ez, tizenkét emlékoszlop a társnak. Irodalmi életünk sajnos nem igazán figyelt fel erre a két, már ebben az évszázadban keletkezett remekműre. Itt az idő, hogy ez megtörténhessen. Csak olvasni kellene hozzá.

A művész emberpár sorsát szemlélve érdemes végezetül egy korai, 1948-ban keletkezett vers, a *Szarkofág* utolsó szakaszát felidézni:

*Így leszünk, csontig kitanulva egymást,
példaképpé, ókori szarkofágok
összehajló szobraiként ragyogva
messze időkéig.*

Így legyen.

Nagy László szobra Pestszentlőrincen

A fennmaradt emlékek alapján a szobrászat bizonyosan az egyik legősibb művészeti ág. A kezdeteket s a későbbi évezredek tanulmányozva egyértelmű, hogy a szobor sokáig kizárólagosan, majd eléggé általánosan kultikus alkotás volt. Valamilyen, az emberiség adott csoportja számára fontos célt szolgált. Mítoszt, istenséget jelenített meg, varázslás eszközeként, szimbolikus tárgyként létezett. Aztán isteni tulajdonságokkal felékesített fáraókról, királyokról készültek szobrok a tisztelet jeleként, s hogy emlékük örökké fennmaradhasson. Ezt fejezték ki a síremlékek szobrai is. Később, a polgárosodó, majd polgárikká lett társadalmakban a hétköznapi ember s a mindennapi élet is a szobrászat témájává válhatott. A modernségben, a huszadik századi világban pedig teljessé vált e művészeti ág nyitottsága, s így többen elszakadtak a közvetlenebb természetábrázolástól. Mégis, a festészettel ellentétben a szobrászat a mai napig őrzi mind a természetelvűséget, mind a kultikus jelleget. A köztéri alkotások változatlanul azt tekintik elsődleges céljuknak, hogy példaértékű személyiségekre hívják fel minden arra járó ember figyelmét. Ez a megrendelő, ez a közönség igénye, s ezt a művész is természetesennek tartja.

Vannak egyetemesen, ha nem is mindenhol, de sokfelé ismert hírességek a vallások szimbolikus alakjain túl is. Bárhol a világon állítanak fel Bartók Béláról egy szobrot, feltehetően nem mindenkinek kellene egy lexikonban utánanéznie, vajon ki is volt ő. De bizony József Attila életműve inkább csak a magyar nyelvterülethez kötődik, s így van ez minden költőnkkel, írónkkal. A magyar kultúra határain kívül Nagy Lászlót is csupán Bulgáriában tartják igazán számon, a bolgárok tisztelik őt szinte a maguk költőjeként. Ne legyünk telhetetlenek, nagy eredmény ez is.

Az lenne igazán szép, ha a legtöbb ember évente nem egyszer, a Költészet Napján figyelne a versekre. S az is jó lenne, ha a legjelesebb művészeknek, tudósoknak nem egy-két szobra lenne hazánkban, hanem sokkal több. Ha nem is annyi, mint Kossuth Lajosnak, de legalább tucatnyi. Sokfelé emlékeztetve egy-egy életműre, sokfelé ápolva a nemes kultuszt. Ám így is minden újabb szobrot méltóképpen meg kell becsülni. Minden újabb szobor ava-

tása kitüntetett örömnép. Ilyen ez a mai nap is, amelytől kezdve Pestszentlőrincen Kondor Béla és Szécsi Margit mellszobra mellett megtekinthetjük Nagy Lászlóét is.

Oka van annak, miért pont ez a három személy nyitotta meg azoknak a sorát, akikre emlékezve ez a városnyi kerület szoborparkot kezdett el építeni a Kossuth téren. Kondor Béla és Szécsi Margit e város szülötte, itt nevelkedtek. Ám Nagy László is otthon érezhette magát ebben a később már fővárosi kerületben. 1952 forró, aszályos és rettenetes nyarán vette feleségül Szécsi Margitot, s attól kezdve gyakorta időzött az Üllői úti házikóban és kertben. S természetesen mindketten jól ismerték, barátjuknak tartották fiatalabb társukat, a festőnek, grafikusnak egyaránt zseniális és költőnek is kiváló Kondor Bélát.

Nagy László egyik legismertebb, munkásságát, emberi tartását s helyzetét is jellemző verse a híres kötetének is címet adó *Himnusz minden időben*. S ez a mű a *Menyegző* címűnél is közvetlenebbül fejezi ki két ember szétszakíthatatlan kapcsolatát. Kő Pál szobra azt a vershóst jeleníti meg, akihez a költői szó így fordult:

*Te szívárvány-szemöldökű,
Napvilág lánya, lángoló,
Dárdának gyémánt-köszörű,*

*Gyönyörűm, te segíts engem!
Te fülemülék pásztora,
Sugarak déli lantosa,
Legelső márvány-palota,
Gyönyörűm, te segíts engem!*

Ez a himnikusan fohászkodó mű így fejeződik be:

*Jog, hogyha van: az én jogom,
Enyém itt minden hatalom,
Fölveszem kardom, sisakom!
Gyönyörűm, te segíts engem!
Felragyog az én udvarom,
Megdicsőül a vér s korom,
Galambok búgnak vállamon,
Gyönyörűm, ha segítsz engem.*

Gondolhattuk mindezt eddig is, Szécsi Margit királyasszonyt formázó szobrára tekintve, ám most már ott áll a közelében Nagy László, a költő mellett a költő, a feleség mellett a férje, a kiráynő mellett a király, aki nézi a társát, a gyönyörűt. S bár a költő-asszony tekintete a fák, az ég felé fordul, hallja a királyi szózatot, s mintha látná is a beszélőt, úgy válaszol. Szava halhatatlanul a *Szerelem* éneke:

*Hadd nézzem édes arcodat,
a szigorút, a régi-drágát,
az elviharzott ifjúság:
a nagystílű angyal tanyáját,
a cigány-élettől gyötört,
a marakodásoktól árvát,
hadd nézzem újból arcodat,
a szigorút, a régi drágát.*

*Eladsz-e, elfogyasztol-e?
Nem leszünk kevesebbek tőle.
Elefánt-csordára elég
szívünk volt, marad még belőle.
Szent kezedtől se rettegek,
de fölséges légy, mint az oltár,
mert megítélem arcodat,
mert ifjúságom társa voltál.*

Ez a két ember egy életre összekötötte a sorsát, s most már az idők végezetéig együtt nyugszanak a Farkasréti temetőben a kopjafa alatt. S reménykedjünk abban, hogy ezek a szobrok, Kő Pál nagyszerű alkotásai is évszázadokig állhatnak e fák és utódaik közelében, s abban a ma még beláthatatlan jövőben is olyan emberek fognak élni ezen a tájon, akik gyönyörűséges magyar anyanyelvükön olvashatják az ő verseiket. E szobor-kettősben megvalósult az, amit a *Menyegző* utolsó sorának látomása képzelt el: az emberpár itt feszül, öntve szoborrá. Igen:

*...két emberi csillag
összeesküdve örökre a jóra, igazra,
gyönyörűségre, a legszilajabb álmon is túl
a rendre, hogy általunk jönné világra (...)*

Szülőház – szülőföld – szülőhaza

Híres emberek, jelesül most Nagy László szülőháza előtt szemlélődve elgondolkozhatunk azon, hogy minden szülőházhhoz tartozik egy eleinte kicsi, majd egyre tágabb környezet, a szülőföld. Nagy László számára előbb az iszkázi ház udvara, istállója, kertje, majd a kis birtok, a Somló hegy, a falu, később Pápa világa. Ez az ő szűkebb szülőföldje. S helyesen teszi, aki azt gondolja, hogy a szülőház és a szülőföld meghatározó szerepet játszik a nevelődésben. Nagy László még egy olyan világban, azaz olyan családi, falusi, természeti és társadalmi környezetben nőtt fel, amelynek lényege sok szempontból mára történelemmé vált. Boldogan jövünk ebbe a negyven éve átadott emlékházba, s keressük egy parasztszalád életének emléknymait, faggatjuk a tárgyakat, de nem feledhetjük el, hogy ez a ragyogó múzeum nem lehet azonos azzal, ami a huszadik század első felében a Nagy család életét jelentette. Annak valódi és igaz volta Nagy László életművében és Ágh Istvánéban mutatkozik meg.

Nagy László verseit legutóbb a tél végén olvastam, a Magyar Művészeti Akadémia konferenciájára készülve. Arról szóltak az előadások, hogy miként van jelen az utóbbi ötven-hatvan év magyar irodalmában a változó falu. Én a költészetről beszéltem, s abból indultam ki, hogy az 1945 utáni két-három évtized alatt a hagyományos falu, gazdaságával, kultúrájával, erkölcsével, megszűnt létezni. S újraolvasva vagy harminc költőt ebből a mintegy harminc évből, arra a megállapításra jutottam, hogy a falu világának ezt a nagy metamorfózisát időben elsőként a költészet, s a legteljesebben és a legnagyobb esztétikai erővel Nagy László életműve mutatta fel, azt tanúsítva, hogy a drámai történések menete megbocsáthatatlan, a tragédiák szükségtelenek, a társadalom nem jó irányban keresi a sorskérdésekre a megoldást. Az ezer évig volt világ pusztulásának legdöbbenetesebb látomása az 1964-ben írt *A Zöld Angyal*. Ez az angyal a természet pusztító és teremő démona, ugyanakkor maga a természet csak teszi a dolgát: birtokba veszi az embertől elhagyott házat, s a hazlátogató ember a szemlélődés és az emlékezés kapcsán megállapíthatja, hogy „már mindent hazaadtam – ez volt az emlék halála”. Az emlékeknek természetesen mégsincs haláluk sem Nagy László költészetében, sem másoknál.

Mit jelentenek ezek az emlékek azok számára, akik életkorukból következően nem ezt a világot élték, vagy nem is élhették? Ők az emlékek emlékével: a versekkel, a prózával szembesülhetnek. Egy bizonyos: hiteles képet kaphatnak a társadalom hol emberarcú, hol embertelen hétköznapijairól. Nagy László látomásos-szimbolikus-mítoszi költészete sokak számára ma is nehezen megközelíthető. Túlságosan bonyolultnak érzik, s állítólag nagyon távoli tőlük a költő szerepfelfogása, amelyet így korszerűtlennek tartanak. A könnyűzene szövege és dallama valóban sokkal egyszerűbb, előadóikat azonban a közönségük a jelenkor mintáembereinek, hőroszainak tekinti, s ez ennek a fogalomnak a teljes értékvesztése. Nagy László soha nem divatot, ő mindig értéket képviselt. Alighanem az is akadály a megértésnek, hogy egyre hézagosabbak a művelődéstörténeti ismeretek. A globalizáció, a tévé, az internet, a leges-legokosabb telefonok világába belenőve már a nagyszülők életidejének valósága sem ismerős. Pedig a múlt tapasztalata nélkül életünk veszélybe kerül a jövő.

Nagy László életművének befogadása nyilvánvalóan olvasottságot és odafigyelést igényel, de akkor megnyílik számunkra, s felfedezhetjük, hogy a korabeli magyar élet egyik legsokoldalúbb megörökítője volt. Valóságirodalom ez – költészetté varázsolva. Művei azonban nem csupán egy korszakhoz kötődnek, hanem mint a remekművek: korokon átívelve szólnak az újabb és újabb nemzedékekhez. Miként ragadható meg költői világképének lényege? Számára egy olyan kor adatott, amelyben hivatalossá vált egyetlen ideológia. Eszerint a társadalom osztályharcban áll, vezetője a párt, az egyén pedig harcos. Ez utóbbi kötelezettséget a hatvanas évek végére, 1956 tapasztalataiból is okulva, fokozatosan felváltotta a semleges kisember kíváncsága. Nagy László mindezt elutasította. Úgy gondolta, hogy a társadalom soha nem hagyhatja figyelmen kívül a természet törvényeit, azoké az elsőség. Nem a pártot, hanem a megtartó kisközösségeket állította a középpontba, amelyekben formálódhatnak az öntörvényű személyiségek. Ezt az önarcképet formálta tragikussá a lényegesen eltérő szemléletmódok konfliktusa.

Ne legyintsen senki, hogy a múlt század közepének rendszere már régen elmúlt, Nagy László költészeténél újabb szavakra van szükség.

Semmi sem múlik el nyomtalanul. S gondoljunk arra is, hogy a 21. század hajnalának kulcsszava a globalizáció. Egyaránt sokat beszéltek már elkerülhetetlenségéről, de veszélyeiről is. A bolsevik rendszer is globalizálni akarta Magyarországot, s minél előbb az egész világot. Falanszter volt az is, s az lenne a globalizmus győzelme is. Nagy László költészete azt hirdeti, hogy szükségünk van édesanyára és édesapára, szülőházra, szülőföldre, szülőhazára. Szükségünk van anyanyelvünkre, szükségünk van magyarságunk emlékeire.

*

Még a kilencvenes években beszélgettem egy vendéglőssel. Megtudta, hogy irodalmár vagyok, s erre elmesélte, hogy ő évekig volt a New York (pontosabban az akkori Hungária) kávéházban fizetőpincér, s gyakran kiszolgáltta Nagy Lászlót. Majd úgy folytatta: „Uram, én nem állítom azt, hogy Nagy László minden versét ismerem, de azt igen, hogy ő embernek pontosan olyan volt, mint költőnek.” Én több mint fél évszázada, középiskolás koromtól olvasom a költő verseit, írtam róla három könyvet, de bevallom, hogy ilyen aforisztikus tömörséggel soha nem tudtam megragadni az élet és a mű egységét.

Fővárosi születésű vagyok, bár budai, azaz dunántúli. Szüleim is azok voltak. Időben hozzám legközelebbi földműves ősöm a reformkorban élt, s éppen ezen a tájon, a Ság hegy túloldalán, Tokorcsón. Onnan indult az 1844-es születésű Kontor Pál dédapám, hogy szücsmesterré váljék. Ismereteimet a paraszti életformáról így elsősorban az irodalomból szereztem be. Próbálom felidézni, hogy Nagy László költészete mivel hódította meg a tizenhét éves kamaszt azon túl, hogy esztétikai élményt adott. Persze akkor ezt még másként mondtam: egyszerűen jó verseket olvastam, ám a mércém már József Attila volt. De miért tartottam jónak a *Deres majálist*, az első gyűjteményes kötetet? Bizonyosan azért is, mert a versek szépen szóltak. Íme egyetlen példa, a *Csönd van* kezdő strófája:

*Csönd van, a láp se zizeg, szél ha járja,
fekszik a nádas: bóbajfított cicomás ezred.
Fölötte tépett ruca-pihe tétova repked
S piheg, ha ráakad egy bóbítára.*

Nemcsak a nyelvkezelése, hanem szabálytalanul időmértékes ritmikája is varázslatos ennek a szövegnek. A másik döntő elem a költészet drámaisága lehetett. Ha előbb nem, tizenévesen rádöbben a legtöbb ifjú, hogy a létezés csupa feszültség. S a gyerekként átélt Rákosi-kor, majd 1956 forradalmának tragédiája nyitottá tehetett nemcsak a klasszikus, hanem a kortárs magyar líra drámaiságára is. Idővel ez vált még mélyebbé, meghatározóbbá Nagy László költészetében. Bölcsészhallgatóként egy szemináriumon lehetőség adódott előadást tartani *A Zöld Angyaltól*. Ravaszul vártam a többiek témaválasztásait, szerencsére mindenki egy klasszikusról szeretett volna beszélni. Nagy László olvasójából ekkor kezdtem igazán az értelmezőjévé válni. A szülőházat ebben a versben a természet vesztí birtokába, emberi használatra alkalmatlanná kezd válni. Én magam, és nagyon sokan mások így és ilyenek ismerték meg az Iszkáz határában álló portát. Az ember által elhagyott helyként, az emberi létezés mulandóságának és ugyanakkor élni akarásának szimbólumaként.

Ez a vers és a többi a romlás virágait is felmutatta, ugyanakkor az életmű lényege az ember helytállása. A posztmodern hívei többnyire éppen ezért idegenkednek ettől a költészettől. Elfeledve, hogy végső soron erről szól az irodalom s minden művészet. Példaként hadd idézzek egy olyan szerzőt, akit Nagy László kapcsán talán még soha senki nem említett, Rainer Maria Rilket. 1908-ban keletkezett a *Requiem*, amely egy ifjan öngyilkossá lett költőjelöltet búcsúztat, s egyúttal ars poetica. Ennek híres záró sora Jékely Zoltán lehetőségig hű fordításában így hangzik: „Győzést ki említ? Minden csak kitartás.” (Németül: „Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles.”) Rilke azt hangsúlyozza, hogy az életet végig kell élni akkor is, ha az szenvedés. Az élet akkor is feladat, ki kell tartani, s a művész kötelessége a pontos alkotás. Valamit át kell vinni a túlsó partra. S bár Rilke az egyre személytelenebbé váló alkotást állítja példának, tehát nem káromkodásból óhajt katedrálíst állítani, ugyanez a kép jelent meg az ő versében is. Szerinte a költőknek az lenne a feladatuk, hogy „szavakká változnának át keményen, / miként templom-szobrász plántálja létét / konok higgadtan a kő közönyébe”.

Nagy László életműve előtt tisztelegve az első emlékmúzeumot 1981-ben a bulgáriai Szmoljan városában avatták fel. Talán ennek

is köszönhető, hogy harminc éve, 1984 áprilisában Iszkázon is megnyílhatott a felújított, múzeummá varázsolt emlékház. A bolgárok érdeke nélkül szerethették és tisztelhették kultúrájuk legfontosabb magyarországi népszerűsítőjét, aki szinte „bolgár” iskolát teremtett a költők, a zenészek között. Nálunk Nagy László költészetének sok ellenállással kellett számot vetnie, nem volt a hivatalos irodalompolitika kedvence. Feltételezem, hogy a kőművesek se mind szerették, hiszen olyan kontár munkát végeztek a felújításkor, hogy hamarosan be kellett zárni, s megismételni számos munkát, hogy biztosan álljon az épület. Nem egy mai Kőműves Kelemenné hamvai hiányoztak az alap megerősítéséből, hanem csak a cement. 1994-ben azután újra megnyílhatott a múzeum, s most már irodalmi emlékezetünk szakrális helyeként létezik. Álljon is, s miként Kazinczy Ferenc, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Madách Imre, Ady Endre, Babits Mihály, Weöres Sándor és mások otthona, hirdesse és szemléltesse a magyar irodalom nemzetet megőrző erejét!

Emléktábla-avatás

Szécsi Margitról

A Költészet Napján tisztelgünk Szécsi Margit életműve előtt szülőföldjén, szűkebb pátriájában, Pestszentlőrincen. Van egy régi szólás, amelyet minden korszak újra meg újra megerősít, s eszerint senki sem próféta a maga hazájában, a szülőföldjén. Nem volt kivétel e sors alól Szécsi Margit sem, és igaz volt ez az országra is, ahol élt, nemcsak szülővárosára. Ezért különösen öröndetes, hogy átlépve az új évezredbe, az ő életművének még közvetlen utókorába, változik a helyzet: kezdjük felismerni, hogy ő a mi költőnk. Miénk, magyar anyanyelvűeké és különösen a miénk, pestszentlőrincieké. Ahol a felnevelő környezet magáénak érzi, vallja a maga szellemi hagyományait, ott nem reménytelen a humán kultúra, az irodalom sorsa.

Az is ősi tapasztalat, hogy az ember nevelődésében meghatározóak az első éveitek. Nagyon sok művész emlékezett vissza úgy a kezdetre, hogy tízéves koráig minden megtörtént vele, akkor, addigra vált azzá, akivé lett. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a későbbi évek ne formálták volna a személyiséget, de azt igen, hogy addigra a lényegi tulajdonságok kialakultak. Aki öt-hat éves koráig nem tanulhat meg valami okból beszélni, abból már nem válhat teljes értékű ember. Amilyen a sorsunk tízéves korunkig, annak szellemében alakul további életünk is. Szécsi Margit ezen a környéken gyerekeskedett, ebben az iskolában végezte el az elemi négy osztályát. S bár ekkor még aligha gondolhatott arra, hogy jeles költővé válik majd, sok minden már itt, az 1930-as években eldőlt. Ne feledjük azt sem, hogy ez időben még lényegesen másként nézett ki ez a tájék. Nem a lakótelepek uralták, hanem a földszintes házikók s mellettük a tágas rétek, nádasok, a még alig háborított természet. Nem a gépkocsik áradata szennyezte a levegőt, nem volt még repülőtér sem. Békésebb volt ember és természet kapcsolata.

Vannak Szécsi Margitnak kis terjedelmű mottóversei, amelyek költői világképének mintegy summáját adják. Az *Úgy néztem* című négysoros így hangzik:

*Úgy néztem magamra mindig,
ahogy csodára nézni illik,
csodára, az ember fiára,
kezeire, nyírott hajára.*

Ez az érett fővel megfogalmazott vallomás ugyan csak közvetetten utal vissza a gyerekkorra, de a *mindig* időhatározó-szóban magától értetődően ez is benne van. Az emberi fenség elvét hirdetik ezek a sorok. Igen, az ember csoda. Minden ember az, s talán mindannyian úgy gondoljuk, hogy a teremtmő művész még nagyobb csoda. Így a csodálatost fedezhetjük fel Szécsi Margit költészetében. Poeta natus, azaz született költő volt. Ez nem azt jelenti, hogy nem kellett megtanulnia a szakmát, hogy nem változott, fejlődött, miközben befutotta a pályát, de azt igen, hogy a sors rendelése szerint a Parnasszus csillagai ragyogtak már bölcsője felett is. Nem válhatott mássá, mint poétává.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy olyan időben vált azzá, amikor a mi irodalmunkban még mindig újdonságnak, különösségnek számított a nő mint költő. Éppen ez az 1945 után induló nemzedék volt az, amelyik végérvényesen kivívta az irodalomban is a nemek egyenjogúságát. Kaffka Margit 20. század eleji úttörő szerepe, valamint az idősebb pályatárs Hajnal Anna után, aki egyébként hatékonyan segítette Szécsi Margitot a költői pályán való elindulásban, éppen Szécsi Margit és Nemes Nagy Ágnes voltak azok, akik ebben az egyenrangúvá válásban meghatározó szerepet játszottak, s akikről ma már fenntartás nélkül kijelenthető, hogy a magyar líra klasszikusai.

Szécsi Margitot az 1945 utáni évek, a fényes szellők időszaka tette felnőtté, s mint majd férjének, Nagy Lászlónak a lírájában, nála is ez a korszak határozta meg a költői világkép pozitív értékeinek körét, egyúttal a költői magatartást is. Ő következetesen, haláláig vállalta azt a költőszerepet, amely alighanem már az ősközösségi társadalmakban kialakult, s amelynek lényege az, hogy a költő a közösség szószólója egy eszményi értékrend alapján. A mindennapi életet irányító vezér mellett a szellemi vezető, aki nem azt hirdeti, ami praktikusán van, hanem azt, aminek ezzel szemben lennie kellene. S nem valami külön-csodás módon tet-

te ezt a költőnő, rendkívül rokonszenves, romantikus-idealista magatartás az övé. Nem volt hajlandó elfogadni azt, amit Ady Endre így fejezett ki: „minden Egész eltörött”, pontosabban ezt az állítást nem tekintette megváltoztathatatlan fátumnak. Neki is látomása volt az Egészről, a világról, az emberről.

1928. május 28-án, Pünkösdkor született, s ebben jelképet látott ő maga is. Valóban pünkösdi ember, pünkösdi lélek volt, aki az igazság pillanatát áhította, itt a földön járva. *Szent Búborék* című versében ezt így fejezi ki:

*Színvalló palástunk: a lét.
Rózsái rajtunk is kinyílnak,
stigmái is hordjuk – vagyunk
az életbe bolondult csillag.*

*Sugározván tükörtelen
az égítestek magukat jelentik.
Fénylünk mi idegen csodát,
s burkoljuk a magányt, a semmit.*

*Visszük az imádott Valót,
az élet orcáját meg öklét,
szent búborék, jó búborék,
kisdéd öröklét.*

*Csak az élt, aki szeretett.
Csak az létezett, akít láttak,
kit a Szerelem Csillaga
magáravállalt.*

Ez a szimbólum, a Szerelem Csillaga ugyanazt jelképezi, mint Nagy László leghíresebb versében, a *Ki viszi át a Szerelmet* címűben a Szerelem: az emberi értékek körét.

Az utóbbi évtizedek szellemi életében tért hódított egy bántóan egyoldalú esztétikai nézet. Eszerint a közösséggel, a társadalommal foglalkozó irodalmi művek idejüket múltak, korszerűtlenek. A társadalomfilozófia már nem lehet írói világképek alapja, csak

a létfilozófia. A Költészet Napiján különös nyomatékkal hivatkozhatnánk József Attilára, akinek munkássága halhatatlan példa arra, hogy ez a két terület szerves egységgé kovácsolható, s az igazán nagy költészet így születhet meg. Lehet erre azt mondani, hogy József Attila egy régmúlt korszakból való példa. De ma sem élünk a Kánaánban, s ha ott élnénk, ott is társadalom lenne, s nyilván nem konfliktusoktól mentes. Szécsi Margit munkássága a József Attila-utókor egyik emlékezetes példája arra, hogy a társadalmi lét és a személyiséglet gondjai ma is együtt tudnak igazán összetett költői világ alapjává válni.

Egyik utolsó, nem sokkal 1990. novemberi halála előtt keletkezett versét (*Hamis gyöngyöt...*) így kezdte Szécsi Margit:

*Hamis gyöngyöt sír aki sír
Zsákmány lesz végül
Minden nagy hír
Delelő szájba a Titok
De te még láttad a Napot
Ne fájjon a zúlló haver
Egy évszázad
Porban hever
S magát vagy a rongyos bakát:
Az ember álmodta magát*

Igen, erről szól végső soron ez a költészet: az ember álmodta magát, az ember álmodja magát, az ember álmodni fogja magát. S akkor valóban *úgy nézhet magára mindig, ahogy csodára nézni illik.*

Gazdag hagyaték

Szécsi Margit prózai írásai

Öt évvel ezelőtt, 2003-ban Pestszentlőrincen felavatták Szécsi Margit mellszobrát. 2007-ben a szobrot a fémgyűjtők elorozták. Egy év elteltével az önkormányzat újraöntette Kő Pál kiváló alkotását, bizonyítva ezzel is, hogy a szülőföld büszke a költőnőre, akinek élete nem volt könnyű, s bizony zajos siker sem kísérte. Nem vágyakozott ugyan ez után, de több elismerést érdemelt volna. Nemzedékének néhány tagja, többek közt férje, Nagy László is nagyszabású lírai forradalmak hőse volt, s ezek mellett az ő teljesen egyéni hangjára, szemléletmódjára kevesebb figyelem jutott. Halála óta lassan két évtized múlik el, sok hajdani érték megkopott, sokakat méltatlanul felednek, Szécsi Margit költészete azonban kiállta az idő próbáját, kiiktathatatlan helye van az évszázadok magyar költészetében.

Mindez eddig is tudható volt, az életmű azonban most újabb kötettel gyarapodott: a prózai írásokkal. E közel háromszáz oldalnyi anyagból Szécsi Margit életében csak elvétve jelent meg néhány lap. Egy évtizede a *Hitel* és a *Kortárs* közölt két terjedelmesebb művet kéziratból, s mostanáig kellett várni, hogy teljességében kibontakozhasson a gazdag prózaírói hagyaték. Köszönet illeti a Holnap Kiadót, s legelsősorban Nagy Andrást, aki példás lelkiismeretességgel gondozza szüleinek alkotói örökségét. Nélküle akár el is kallódhatott volna e kötet anyaga, amely nem csupán kiegészíti az életművet, hanem teljesebbé is teszi. Segít ebben a válogatott bibliográfia s Jánosi Zoltán elemző esszéje is. Fotóanyag biztosítja, hogy ami elvont, szemléletesebbé válhasson.

Első pillanatra furcsa a kötet címe: *Tenger véled!* A bulgáriai tengeri naplók csak részben adnak magyarázatot erre. Tudható azonban, hogy a költőnő szeretett játszani a nyelvvel, s kedvelte az anagrammákat. Ezek egy rövid szöveg vagy név betűinek átcsoportosításából keletkező új szövegek: a *végrendelet* szóból lett *Tenger véled!* S tegyük hozzá: ezek a prózai írások a hagyaték részei, ily módon végrendeletként is értelmezhetők. Életvallomások, a világszemlélet, a költői ars poetica megfogalmazásai, s bennük

a valóságkép és az önelemzés, egy végiggondolt élet tapasztalata jelenik meg. Csak találgatni lehet, hogy ezek zöme miért maradt kéziratban. Részben magyarázat lehet a szakmai szemérmesség: miként a prózaíró titkolni szokta verseit, a költő sem érezte magát biztonságban prózaíróként. Szempont lehetett az is, hogy Szécsi Margit társadalomkritikus szemléletének nem örvendett a konszolidálódott szocializmus korszaka, amely lírában jobban elviselte ezt a hangot, mint epikában. 1990-hez közeledve pedig talán a közéleti forrongás, majd a betegség gátolhatta e kéziratok kiadásának szorgalmazását, bár a kötet utolsó ciklusát maga a költőnő válogatta.

Humoros oldala felől közelítve: maguk az anagrammák is kifejezik a társadalomszemléletet. Íme, néhány példa: kommunizmus – *mumus mozink*, lenini elvek – *Kell-e Ninive?*, politika – *piti akol*. 1980 táján születtek ezek a szójátékok, akárcsak az a kijelentés, mely szerint „a munkás ma is munkás. Kizsákmányolás is van, természetesen.” Elgondolkodtató, hogy a prózai írások, vallomások egyik kulcsszava a nép. Az a fogalom, amelyet az ötvenes évek politikája oly gyalázatosan lejárattott, amelyen később a posztmodern szemlélet a nemzet fogalmával együtt csak röhincselni képes, s amely – Petőfi Sándor szellemében – mégis jogot kér és követel magának. Szécsi Margit többször leírja, értelmezi, hogy ő emberként és költőként is a nép része: „Én az a nép is vagyok, aki a nagy költőket adta, s aki maga is költő. Ha jó művet írok, akkor érzem: igazam van – tehát nekem fokmérő a vers. Nem a politikusokra, de a jó költőkre kell támaszkodni. És ezért egyetlen méltó glória a *hóbavetett költői száj*. A többi csak a nép elvakítására jó.” Ne gondoljunk az ilyenfajta mondatok alapján felfokozott költői öntudatra, kései váteszségre. Szécsi Margit számára az igazság kimondásának, a hitelességnek a fokmérője a nép- és nemzetfogalom. S eközben ő nem vátesznek, hanem a nemzet napszámosának tekintti magát, aki költőként vált azzá tíz meg néhány millió közrendű napszámos között, s így élesebben és tisztábban képes látni rémeket és reményeket is. „Nem tudni, mi lesz a jövőnk a világban, mikor jön el ránk a történelmi éj. Az ma már bizonyos, hogy az utolsó magyart is elkíséri Nagy László hangja” – írta 1985-ben.

A kötet első fejezete a *Mesék, életemből*. 1968-ban keletkezett ez a ragyogó önéletrajzi vallomás a gyermek- és az ifjúkorról. Olvas-

mánynak, vallomásnak is elragadó ez az emlékmozzaikokat sorjázató, mégis megbonthatatlan egésszé varázsolódó szöveg. Mindjárt az első oldalon ott van a negyvenéves ember hitvallása: „Akik megalkudtak az étellel, azok lehúznának. Én nem fogok megalkudni. Felülemelkedni sem akarok. Élni fogok, az emberiség törvénye szerint.” Azért nem keletkezett szabályos életrajz, mert Szécsi Margit nem az eseményrögzítést, hanem inkább a kifejezőképességet tartotta önmagára jellemzőnek, s igaza volt. S azért csak az első húsz évet írta meg, mert „Csak az ifjúságtól várható, hogy semmi jogról le ne mondjon. A felnőttek többsége, fájdalmasan, de lemondott.” A fényes szellők, a Rákosi-kor, 1956 tapasztalata is ott van ebben az állításban. Megtört emberek sokaságát látja az utcán a szemlélődő. Vajon mit látna negyven évvel később?

A második nagy szerkezeti egység a *Tengeri naplók* öt füzete. Ezek a hetvenes években keletkeztek a Fekete-tenger partján. A költői életrajz egyéni volt, de tárgyias, a naplókat költői munkanaplóknak is nevezhetnénk. A szerkesztői jegyzet sokszor utal versekkel való rokonságra. Az is könnyen észrevehető, hogy e naplójegyzetek nem csekély része szabályos prózaversnek tekinthető, csak ki kellene őket emelni. Tehát nemcsak a költői műhelyt ismerhetjük meg eléggé alaposan, hanem a lírai életmű is kiegészül. Teljes körűen beigazolódik az, amit az életrajz állított: kulcsszerepű az ámulat. „Az ámulat a világ fölfedezése. Az ámulat: egy pillanat, de fölér több év tapasztalatával és eseményanyagával. Az emberiséget az ámulat emelte ki az állatsorból.” A tenger és az égbolt, a Nap és a Hold magától értetődően válnak e költői gondolatkör fő motívumaivá. A sétálás és a szemlélődés, a Biblia és a népmesék olvasása kerek egésszé formálja az élménykört, racionális költői mítosz formálódik napról napra haladva. Csigák, kövek, kagylók szemlélése és gyűjtése adja meg az érintés és a birtoklás örömét. Nyelvébe zártan egyedül él a tengerparton a költő, s közben a világegyetemmel társalog.

A kötet harmadik szerkezeti egysége a *Pillanat – Nap-illat* tartalma: „Szécsi Margit gondolatai irkalapokon”, a szerkesztő válogatása. A negyedik, melynek címe *Mécs a Szírtig – IGA, MÉCS, SZIRT*, viszont a költőnő által egyberostált, részben megjelent írások sora. (Mindkét cím anagramma, a második a költőnő nevének kettős

változata.) Bevezetőül ezekre az írásokra már hivatkoztam: az emberi és a költői világkép bontakozik ki bennük. Aki már ismer-
te az életrajzot és a *Tengeri naplókat*, annak számára a kötetnek ez
a második fele lesz az igazi újdonság. A könyv egésze pedig nem-
csak posztumusz ünnepi ajándék a nyolcvan éve született alkotó
örökségéből, hanem annak is bizonyysága, hogy ő még annál is je-
lentősebb művész, mint ahogy eddig bennünk élt.

A költő és a szobor

Szécsi Margit szobrának újraavatása

Nincsen még öt éve sem, hogy Szécsi Margit szobrát 2003-ban e helyen fölavatta a költőtárs Buda Ferenc, s máris újra kellett önteni Kő Pál alkotását. Magyarország a fémből készült szobrok ellopásának földje lett, s ez ellen aligha lenne jó védekezés az emlékművek nagyméretűvé növesztése, hiszen ma már a tolvajok számára nincsen semmi akadály, akár egész erdőket is eltüntetnek. S nemcsak a tolvajok elérhetetlenek, az orgazdák után se nyomoznak. Felfordult világ ez, s ebbe nem lehet beletörődni.

Költészetében Szécsi Margit a keserű történelmi és léttapasztalatok birtokában rendre azzal nézett szembe, hogy a világban mindent, ami érték, ami emberszabású, fenyegetnek az elszabadult önérdék gonosz erői. S mintha előre megérezte volna e szobor sorát is. A jelenkorhoz képest szinte történelem előtti időben, 1974-es kötetében jelent meg az *Eladó* című verse, s ha ma végigolvassuk, arra gondolhatunk, hogy még ma is abban a történelem előtti időben élünk. Vagy talán éppen ez a történelem lényege? A pontosabb megértés érdekében, íme, itt a vers:

*Csikók tiúndér sörénye, játék,
a kedves meg a gyilkos szándék
s holnap talán a lobogó:
eladó, minden eladó
idegennek, kannak és kánnak,
kopasztnak és göndör meláknak
a szoknya meg a lobogó:
eladó, minden eladó,
énekelsz tilalmasat, bátran,
vándorolsz a lompos kabátban,
de kik eladódni akarnak:
holnap a flaszterba tipornak,
s nem takar be a lobogó,
csak hullik szívedre a hó.*

Szobrokat már az őskori ember is készített. Kultikus, majd szakrális szerepük volt, a maradandó anyagból készített szobor közösséget formáló szellemiséget fejezett ki, s ez a mai napig így van. Egy szobor évezredek át megmaradhat, a mulandó ember számára az örökkévalóságot is jelképezi. Az embereket ábrázoló szobrok nagy része a kiemelkedő személyiség felmutatása mellett a halhatatlanságot kívánja érzékeltetni, bemutatni a mindenkori társadalom számára a példaképeket, azt a mércét, amelyet követni kellene. Ha Arany János szobrát látjuk a fővárosi Nemzeti Múzeum kertjében, öntudatlanul is nyugtázzhatjuk, hogy ő a nemzeti kultúra kitörölhetetlen része. Ugyanez lehet az élményünk Petőfi Sándor legendás Duna-parti szobránál, amely kultikus helyé vált. Sorolhatnánk hosszan a példákat, ugyanaz a lényeg: a köztéri szobrok a közösségi emlékezetnek a jelenkorban is nélkülözhetetlen emlékművei. Aki ezeket bántja, ezeket semmisíti meg, ugyanúgy isteni büntetést érdemel, mint Don Giovanni Mozart operájában. Őt az a kőszobor taszítja a pokolba, amely az általa meggyilkolt kormányzó síremlékeként áll. Jeles emberek szobrának meggyalázása nem közönséges rosszasság, nem menthető a szegénységgel: ez sírgyalázás is.

Szécsi Margit életművének szellemisége azonban nagylelkűséget sugall, nem megtorlást azért, hogy szülővárosában, Pestszentlőrincen egy éjszaka sötétjében így bántak el szobrával. S örömet azért, hogy földijének, barátjának, a festőművész és költő Kondor Bélának az emlékműve sértetlen maradt. A jó szándék, a nemes igyekezet most semmissé teszi a sérelmet. A régi-új szobor ettől a virágzó tavasztól kezdve újra szemlélhetően hirdeti, hogy ez a nagyszerű költő-asszony innen származott, meghatározó élményeit szerezte itt, s innen el soha nem szakadt.

De ne feledjük azt se, hogy Szécsi Margit nem csupán Pestszentlőrincé, hanem az egész magyarságé. Azokhoz tartozik, akiket a fényes szellők nemzedékének szoktak régebben nevezni, s akiknek a fényességből bizony nagyon kevés részük volt, inkább a történi történelem komorságát tapasztalhatták meg. Nehezebb volt így a helytállás, az igaz eszmények mellett mindhalálig való kitartás, az emberiség- és magyarság-érdekű költői cselekvés, ő azonban testi törekénysege ellenére megállt minden próbát: diadalmaskodott a szellem.

A magyar irodalom alkotói a huszadik századig néhány kivétellel szinte mind férfiak. Az éppen száz éve indult folyóirat, a *Nyugat* hozta el a változást: szerzői közt egyenrangúan jelentek meg nők is. Mégis csak a huszadik század második felében vált természetessé, hogy nem csak kissé elkülönítően említett női költészet létezhet: a Parnasszuson teljessé válhatott az egyenjogúság. Úttörő szerepe volt ebben Szécsi Margitnak is. Az ő nemzedékében az ötvenes években két fő irányzat alakult ki: az egyiknek Juhász Ferenc és Nagy László, a másiknak Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes váltak vezéralakjaivá. Szécsi Margit az életben és a költészetben is társa Nagy Lászlónak, ám öntörvényűen és egyenrangúan. Súlyos igazságtalanság róla elsősorban azt tudni, hogy Nagy László felesége volt. Az irodalomtörténésznek azt kell kiemelnie, hogy jelentős költő. Egészen másféle módon, mint nemzedéktársai. Az irodalomszociológus ehhez még azt is hozzáteheti, s ez sem lényegtelen, hogy Szécsi Margit nem feministaként volt költőnő. Nagy László egyik legfontosabb műve a *Menyegző*, amelyben egybehangzóan szólal meg a két fiatal: „Arccal a tengernek itt állunk párban”. Így kezdik meg a vallomást „összeesküdve örökre a jóra, igazra, / gyönyörűségre, a legszilajabb álmon is túl / a rendre, hogy általunk jönne világra”. A nagyszerű szobrászművésznék, Henry Moore-nak egyik leghíresebb alkotása a *Király és királyné*. Az időtlen nyugalomban és méltósággal egyszerű trónuson ülő emberpár az egyenrangúság és a halhatatlanság szimbóluma, akárcsak a Nagy László-vers két fiatalja. Milyen szép lenne, ha ebben a parkban Szécsi Margit szobrának közelében ott állna Nagy Lászlóé is: a királyné mellett a király, aki ugyancsak sokszor tartózkodott itt, Margitka szüleinél. Addig is, képzeljük el e szoborkettőt, s törekedjünk arra, hogy méltók lehessünk hozzájuk, méltók nyolcszáz év magyar költészetéhez. Őrizzük emberi arcukat, hogy a mi arcunk is emberi maradhasson.

Életrajz és költészet

Juhász Ferenc: *A Pegasus istállóí*

Az idei, 2012-es könyvhétre, nem sokkal nyolcvannegyedik születésnapja előtt, s csupán két évvel előző kötete után jelent meg Juhász Ferenc legújabb könyve, *A Pegasus istállóí*. Számomra ez a leggyönyörűbb a művészetben, tudományban: az emberi kor legvégső határáig lehet alkotni. S csodálatos az is, hogy Juhász Ferenc újabb és újabb művekkel ajándékoz meg bennünket. 1949 óta sorjáznak a kötetei, életműve már réges-rég az irodalomtörténet kiiktathatatlan része. Én magam, életkorom miatt csak 1958–59-ben, harmadikos gimnazista koromban kezdtem el figyelmesen olvasni őt, de mindjárt első gyűjteményes kötetét, *A tenyészet országát*. Nem volt ez akkor természetes, de nekem kamasz-időm egyik vers-bibliája lett, József Attila mellett, a többiek előtt. Akkor még a magyar szakos tanárok se nagyon ismerték őt, pedig már harmincéves korára életműve volt, most pedig évtizedek óta elkerülík olvasását, legyen szó a régi vagy az újabb munkákról. Elsősorban talán azért, mert a költészet nem divatos már.

Vajon miért? Vagy harminc éve, amikor a posztmodern kezdte elfoglalni a hazai irodalmi életet, a költészetet félresöpörték, a prózát állítva a középpontba. Ebben valóban sokkal több poétikai-nyelvi újdonságot tudtak felmutatni, követve és meghonosítva a nyugati világirodalom és az elmélet törekvéseit. Része lehet ebben annak is, hogy a nagy nyugati nyelvek irodalmában a huszadik század második felében a költészet mindegyre veszített a jelentőségéből. A lírai művek az egyetemesség korában sem váltak egyenrangúan lefordíthatóvá, s talán olyan egyértelműen klasszikus értékek is kevésbé születtek, mint a huszadik század első felében Rilke, Apollinaire vagy T. S. Eliot életműve. A korán polgárosodó társadalmakban a világszínvonalú epika mellett a költészetnek nem is lehetett olyan, az egész nemzeti létet formáló szerepe, mint nálunk és a hozzánk hasonló sorsú népeknél. Érdemes átnézni, hogy hányszor kapott költő Nobel-díjat.

Nem vagyok bizonyos abban, hogy ez az elkerülhetetlenül bekövetkezett változás feltétlenül üdvözlendő. A líra lényegében egyidős az emberiséggel. A fejlett emberi gondolkodással. A nyelvi

kifejezés folytonos gazdagodásával. Nagyon sok mindent képes kifejezni, ami másként talán lehetetlen. Gyermekek- és kamasz korban mindenkiben ott rejtőzködik egy költő. Sajnos a legtöbben elfojtják ezt a képességüket, pedig legalább a fantáziát és az érzelmeket megmozgató versolvasást megőrizhetnék.

Még egy baj van a versekkel. Petőfi Sándort, szoktuk mondani, mindenki megérti. Persze ő sem mindig egyszerű, de igaz az, hogy a költészet befogadásához figyelem, szellemi erőfeszítés szükséges. Évtizedekig tanítottam az ELTE bölcsészkarán modern magyar irodalmat, s bizony 1970 táján azt mondták a diákok, hogy Juhász Ferenc vagy Nagy László, sőt Sánta Ferenc regényei nehezen megérthetőek. Ezek a szerzők azóta klasszikusok lettek, s az új évszázad kezdetén továbbra is gyakran hallhattam a hasonló észrevételeket. Adyról vagy Kassákról nem illett ilyesmit mondani, pedig ők sem egyszerűek. A helyzet az, hogy Juhász Ferencet azért olvassák kevesen, mert költő, mert „nehéz” költő, mert odaadó figyelmet követel. Aztán meg azért, mert a fiatalok számára ő régmúlt korok tanúja, s ami a múlt század közepén történt, az mintha az özönvíz előtt lett volna. Akikben pedig van némi történelmi érdeklődés, hézagos ismeret, azoknak a „szocializmus kora” jut eszükbe, s eleve elfordulnak a kor szereplőitől. Nemrég hallottam egy konferencián egy fiatal szakembertől, hogy ő Lukács Györgyről annyit tud, hogy 1919-ben megtizedeltette a katonáit, ezért elítéli, s megelégszik ennyivel, munkái nem érdeklik. Talán végletes ez a példa, de érzékeltet egy elfogadhatatlanul egyoldalú helyzetet.

Juhász Ferencnek érdeme, hogy támogatta az 1945 utáni demokratikus változásokat. Kossuth-díja 1952-ben nem megalkuvás eredménye volt, hanem az egyébként hol okos, hol ostobán bolsevik Révai József irodalmi értéktiszteletének megnyilvánulása. Aki ismeri valamennyire a költő munkásságát és annak fogadtatását, az tudhatja azt is, hogy mindez korántsem folytonos diadalút volt. S azt is hozzá lehet tenni, hogy a modern magyar költészet történetében olyan újító szerepe van, mint Ady Endrének vagy Kassák Lajosnak. S ha csak egy kicsit is szerencsésebb lett volna országunk helyzete, és nyelvünk nem annyira magányos, sok más költőnk mellett ő is megkaphatta volna a Nobel-díjat.

A posztmodern kapcsán még valamit érdemes megemlíteni. Juhász Ferenc természetesen nem posztmodern költő. Lényegében

azért nem, mert világszemlélete és költői szerepfelfogása nem felel meg a posztmodern nálunk elfogadott kanonizált felfogásának. Ha ez a kánon kissé nyitottabb, s figyelme kiterjedt volna a hazai költészetre is, akkor Juhász Ferencet nem zárta volna be az ötvenes-hatvanas évekbe, mint egy ígéretes kövületet, hanem a versszemlélet, a poétika, a nyelv olyan újtójaként elemezte volna, aki a korai neoavantgárdal, az amerikai beatköltészettel egy időben, de attól függetlenül radikálisan megújította líránkat, általában is utat nyitva mindenfajta költői teremtésnek. Az a legkevesebb, hogy Kassákhoz hasonló katalizátornak tekintsük őt, aki ugyan nem szervezett maga köré tanítványokat, de akinek szerepe van nemcsak a bartóki jellegű népi-nemzeti-egyetemes törekvések kibontakozásában, hanem a neoavantgárd, a posztmodern hazai előkészítésében is. Sarra gondoltak-e az elutasítók, hogy a hatvanas-hetvenes években régiókban s a tágabb nagyvilágban mely költőink keltettek némi nemzetközi figyelmet, kaptak díjakat? Illyés Gyula, Pilinszky János, Nagy László, Juhász Ferenc. Később pedig Kányádi Sándor, Csoóri Sándor. (Weöres Sándor költészete sajnos lefordíthatatlanul be van zárva a magyar nyelvbe.) Vagy talán ez is a szocialista kulturális politika csele volt? Nem inkább az érték diadala?

Minderről azért írtam, mert Juhász Ferenc legújabb könyve erőteljesen bizonyítja, hogy ő nem őskövület mai líránkban, hogy számon kell tartani, olvasni, elemezni. Arany János óta közhelyszerűen emlegetjük az időskori költészetre az „őszikék” korszakot. Mennyi idős is volt Arany János, amikor a tölgyek alatt írta verseit? Hatvanesztendő! Az elmúlással persze feleannyi idősen is szembe lehet nézni, de újabban nyolcvan- vagy kilencvenévesen is. Legyen őszike-idő ez is, amíg nem találunk rá újabb, pontosabb fogalmat. A magyar társadalom még mindig nem szokta meg eléggé, hogy a vénség nem ötven-hatvanévesen kezdődik, s azt még kevésbé, hogy a költők, írók egyre kevésbé halnak meg fiatalon. Csupán az 1960-as évek óta tapasztalhatjuk folyamatosan, hogy idősödő alkotók írnak az időskorról jelentős műveket. Ezek sorába lépett be egy ideje Juhász Ferenc is.

Valamilyen jelentésmezőben egy költő minden verse számvetés, s pályaaösszegző szakaszokban ez felerősödhet, az egyes versek egyre inkább utalnak egymásra. Az új könyv nyitóverse egyértel-

művé teszi a számvetést: „Én nem leszek most se más, / mint aki eddig voltam. / Én nem vagyok most se más, / hiszen az Űr-Ménen lovagoltam” (*Fehér vasszéke a kertben*). Lényeges kezdőpont az önazonosság öntudatos megvallása, mert világszemléletet, költői szerepfelfogást egyaránt meghatároz: „A tengert hörbölöm, a lángot ölelem, / hát csodálkozatok vágatás-győzelmemen. / Nem győz le bosszú, bánat, gyász, félelem, / agyamban poklot gyűjt a türelem, / szívemben mennyet gyűjt a szerelem.”

Eléggé egyértelmű a váteszi, a prófétai szerepfelfogás. A költő kiválasztott személy, mitikus erővel felruházva. Mégsem azonos ez azzal az értelmezéssel, amely a múlt század közepén volt általános. Juhász Ferencnél inkább, visszautalva most arra a korszakra, *A tétközlő ország* bujdosó vándor énekesének szerepe a jellemző, s meg is említi ebben a versben is Dózsa tüztrónját, egybevetve a versbeli helyzettel: „Ülök egy karcsú, fehér kerti vasszéken”, méghozzá „a láng-zöld késő-tavaszban”. Nem Dózsa trónjával, nem József Attila csillámló sziklafalával, inkább a rakodópart alsó kövével rokonítanám ezt a szemlélődési pontot, s a kötetegész ismeretében számomra belejátszik ebbe egy fénykép és egy vers is. Az előbbi az a híres Ady-fotó, amely Csucsán ábrázolja őt egy kerti padon, hűvös őszi időben, már súlyos betegen. A verset Juhász Ferenc írta vagy fél évszázada erről a fényképről, amelyen „Fáj az istent roncsokban látni, / a kozmosz-szívűt a művén merengni.”

Juhász Ferenc korántsem roncs, inkább kedves öregapó, ezt egész könyve és ennek a versnek a zárata is tanúsítja:

*akármi vár rám, most már szélmalmost hajtvá végig gyötöröm
életem, s úgy nézlek Tavasz, mint aki kilépett-önmagából
s úgy nézem önmagam, ahogy a lepke néz a tűz-virágból.
Szívemben rózsakert, szívemben búzaföld, zöld mező,
szívemben, ősz szívemben mindig tavasz, nem temető!*

A vátesz, a próféta, a látó szerepével az rokonítja Juhász felfogását, hogy ő is a világegészben gondolkodik, s az egészre keresi a magyarázatot. Dante életműve az eszményképe, Babitsot idézve a mindenséget kívánja versbe örökíteni. Nem változtatni akart, nem népvészér kívánt lenni, hanem látó, aki a fizikai és a metafizikai

szintet együttesen próbálja megragadni. A mindenségbe a kisvilág és az egyetemesség szintjei egyaránt beleférnek. Így volt ez régen, a költői forradalom időszakában, s így van ma is. A legfeltűnőbb változás az emlékezés egyre nyomatékosabb, elhagyhatatlan jelenléte. Szinte az is lehetne e könyv tematikusan magyarázó címe, hogy „életem lírai regénye”. Voltaképpen a választott cím is erre utal. Pegazus a költészet szárnyas lova, a költők segítője, s istálló a versben nem mások, mint a költő életének lakóhelyei, pontosan felsorolva a biai szülői háztól a budai Mandula utcáig. Ennek a versnek a teljes címe kezdetben meghökkentőnek vélhető: *A Pegazus istállója avagy Óda a szemetekhez*. A szemét fogalma mindenre, a lelki szennyre is vonatkozik, minden fajtája eltakarítandó: „Mert a teremtéshez végtelen tisztaság kell, olyan nyugodt / és boldog őscsönd, mint amikor az Isten-pupillája mély ősvigasztalanság-néma / egyensúlyos végtelen kiterjedésben az ősröbbanás előtti pont, vagy narancs, / vagy világmindenséggé erjedő irgalmatlan irgalom-golyó fölrobbanni készül. Hogy / világ legyen. Hitből valóság. Vagyból akarat. A Semmiből a Minden.”

Az életrajziság szép példája a *Gyermekkor. Ifjúság. Munka. Szegénység*. Itt, s persze máshol is, a külső tényekre épül a belső élet, s ezeket értelmezik az egyéni költői képek, látomásszerű képsorozatok. Az elhivatottság tudata hamar megmutatkozott: „De nekem / nem fáj a szegénység, irigy sose voltam a gazdagokra, hiszen már / gyermekszívemben elolthatatlan mennyországi fénymáglyaként / égett és világított az akkor még vastagláz ködként erjedő nehéz / küldetés-tudat.” A falu leírásában pedig ilyen képek bukkannak fel: „a mocsaras földcső-vödrű kiszáradt gémeskút / fekete T-betűje, akár a gond Arany János tündértudat szívében.” Egy másik példa lehet a Hantai Simonra emlékező vers. Hantai szintén biai származású, hat évvel volt idősebb Juhásznál, s festőnövendék korában, majd 1948-as emigrálásáig a kamasz legfontosabb szellemi nevelője, barátja. Idővel világhírűvé vált. 1965 óta a legtöbb Juhász-kötet borítólapján, most is, az ő festménye látható. A *Halottak. Halál. Hantai Simon. Falak*. emlékező vers, de elsősorban nem az együtt töltött éveket, hanem a későbbi kapcsolatot, a találkozásokat idézi meg. Ehhez a hosszú „verprózavershez” érdemes hozzáolvasni a költő előző kötetében (*A gyermekkor csontváza*, 2010.) található

A festő, akit Simonnak mondanak címűt, amely talán utolsó találkozásukat idézi fel, tömören, egyszerre festmény- és látomásszerűen, Krisztus-képzetet megidézve, feledhetetlen záró sorral: „Így lesz emberből az Isten, Istenből az ember”.

Magyarázni illik a „versprózavers” kifejezést. A prózavers régi fogalom, a versprózáét éppen Juhász Ferenc terjesztette el, egyéni beszédmódú esszéit jelölte meg vele. Úgy gondolom, hogy ha a költő szétválasztja műveit versekre, époszokra és versprózákra, akkor a versek között kell megkülönböztetnünk egy epikai elemeket tartalmazó lírai műfajt, amelynek a címadó vers meg a Hantai Simont elsírató is példája lehet, s ezeket nevezem most versprózaverseknek. Ritmusuk inkább a prózaversekhez áll közel, de tartalmilag-gondolatilag korántsem esszészzerűek. A szöveg a folyamatosság ellenére hosszú verssorokra van tördelve, s ezek olykor a széles könyvlelapon sem férnek el egyetlen nyomdai sorban. Általában terjedelmesebbek, s a szöveg nincsen versszakaszokra tördelve. Ha ez a szakaszolás bekövetkezik, akkor bármilyen hosszúak is a sorok, maga a vers sokkal tömörebb marad, megfoghatósággal az epikus elemek, felerősödik a líraság. Ilyen a *Nászutas-kerülő*, a *Bálnakoszorú az apró sziget körül* vagy az *Áldás az ittmáradóknak*.

Az életrajz emlékei a gyermekkorig tekintenek vissza az időben, természetes, hogy meghatározó elem, még inkább motívum a gyermek-, majd a kamaszlét. Ezek azonban nem önmagukba zárt életszakaszokként elevenednek meg, hanem az életégsz szerves részeként. Motívumhálót alkot ebben az egészben a gyermeklét, az anya, az apa, a barátok alakja, a szegénység, a munka, a költészet, a szerelem, az utazások, a természet, a halál, a halál utániság, a Föld. Ez a háló rendszerre épült már régen, kötetek sorában, s mindezt az új könyv magától értetődően, az eddigieknél talán könnyebben felismerhetően, mintegy összegzően mutatja fel. Kitakarítva, rendbe téve áll előttünk Pegazus istállója, s átélhetjük az utat, amelyet e szárnyas csodaménnyel bejárt a költő.

Utak. Világok – ez is versprózavers. Kezdőpontja és meghatározó élménye Indiához, Bhopálhoz kötődik. A mocskos piacon előbb egy szentet lát a beszélő, később egy mutatványost, aki egy kígyót vesz elő, majd egy mongúzt, amely nyomban megöli a kígyót. Végül egy fiatal leprás koldus házaspár kér tőle adományt.

A halálélmény válik így meghatározóvá, felidézve az előző reggeli szomorúságot: a szállodai szoba kicsiny gyíkját kettétörte a megmozdított ablakkeret. A leprások dantei poklot idéző látványától távolodva a gyík gyönyörű siratót kap, a halál döbbenetét a magasztosság változtatja fenségessé:

*Ó, az a kicsi gyík, ifjúzöld hosszúkás állat-levé!
Az előbb még itt futkosott piciny petrezselyemlevél-lábaival
íróasztalomon, ovális hasát bízva, mint egy finom sárga
szaru-reszelőt, pikkely-redősor vízszintes fésűt, a paksi
atomerőmű kékrájszú fehérporcelán ajándék-emléklapjára
ült pihenni, ott pislogott fekete-árva ribizligolyó szemeivel az
óriás vérszínű alabástrom-szíven, amit legkisebb lányom hozott
nekem Frankfurtból a világ-könyvvásár szünetéből, karcsú
vízszintes hullám-szaladással surrant most íródo versemen
az ezüstlámpával világító papíron vékony mimóza-ág lábaival.
És most tenyeremen fekszik a kettétört gyöngy-törhüvely fejjű
halott. A halott gyík-csecsemő! Gyilkos lettem! Gyilkos, gondoltam
tegnap. És könny jött ki szememből és a könnyesepp áttetsző,
hártyás moszat-szívetet szült a papíron a ceruzával írt verssorok
fekete hínár-borgolatában. Ó, zöld mimóza-ág lábacska! Ó, halott!*

A gyíkokskát siratva felidéződnek a legmegrázóbb halál-élmények: a kisbaba öcsike, az apa, az első feleség, az édesanya, amikor valamiért nem lehetett sírni, sírással búcsúzni, s ellenpéldaként a jeruzsálemi Siratófal jelenik meg, ahol nem egy kedves családtagot, hanem minden halálba hulló életet, magát az emberiséget kellett megsiratni:

*De Uramisten, Ismeretlen és Megismerhetetlen Teremtőnk, a Természet
Bonyolult Összességének Végtelen Gyötrelme, Szépsége, Szerelme, Tág Össz-
valóság, Világhíg Lángoló Terpedő Egy-Összesség, Hit és Hitetlenség: egész
testemben rázkódva hogy zokogtam ott, Jeruzsálemben, a Siratófalnál.*

A zokogás megtisztító erejével is zárulhatna ez a költemény, ezzel a szentenciával: „Ó, Élet és Halál Szent Keveréke: hit!” De következik még egy rohanásszerű folytatás, amelyben a Balaton-

tól világvárosok és világhírességek után jutunk el Ohridig. Ebben a macedón városkában évente megrendezik a költészet nemzetközi ünnepét, s egy költőt aranykoszorúval tüntetnek ki. 1992-ben Juhász Ferenc kapta ezt meg:

*Ó, Ohrid, Ohrid, Ohrid, utaim, világaim
legszebb állomása, álltam a láng-hídon, a zöld tóból zölden kizubogó
tóvíz fölötti kőhídon, az őszkezesi fátyol alkonyon, az aranyhídon
álltam, kezemben a fényzáraz dicsőség-aranykoszorúval, mellettem
feleségem, mellettem díj-adó barátaim, lent a folyópart jobb és baloldalán
a viharzó ünnep-tömeg, szívemben az erkölcsi törvény, a Hűség Hatalma,
fölöttem csillagtitkokkal zsúfolt világörök éjszaka és beragyogta a tavat
a Macedon hegyeket,
az Albán hegypartokat az aranyáldozat aranylepedő hatalma, ragyogott,
mint Pascal
Gilevszki hatalmas mosolyában a könny!*

Egy elképzelt mű középpontba állíthatta volna az indiai piac látványát, a gyík történetét, a család halottait, a világotazások sorozatát, a sztrugai estét, s így akár öt versprózavers is létrejöhetett volna. Juhász Ferenc számára azonban így együtt fejezik ki a létezést, az életutat, hisz az utazás az életutat is szimbolizálja. Együttesen jelenik meg az élet és a halál, a gyötrelmek és a gyönyörűség, a megismerés és a megismerhetetlenség. Hiszen a világ megismerhető, de kimeríthetetlen. A költő, a művész, a tudós, a tanár a megismert tudást adja tovább, de kötelessége elmondani, érzékelteni, hogy a teljesség nem személyiségünkben, hanem csak a képzeletünkben létezik, szavakkal szinte kifejezhetetlenül. S mivel a szavak legteljesebb művésze a költő, s mivel a költemény adja meg a legteljesebb szellemi szabadságot az ember számára, a költőt még ma, a huszonegyedik században is a személyiség-milliárdok, az emberiség-lét legelementárisabb és legpontosabb kifejezőjének kell tekintenünk. Felejtsük el a váteszt, a sámánt, a próféta, a pap, a látót, a népvezér szavakat és szerepeket, mert bár ezekről is, de még többről van szó: embervoltunkról, önismeretünkéről. S ha így van, akkor az erkölcsi törvényről, „a csillagtitkokkal zsúfolt világörök éjszakáról”. Ez az alig rejtett Kant-idézet nem „szövegromlás”, hanem éppen: megerősítés.

„Ne veszíts el minket!”

(István király imájából)

Ratkó József drámája István királyról

A magyarság művelődéstörténetében a történettudomány és a szépirodalom nemcsak a latin betűs írásbeliség kezdeteiben, hanem a mai napig szoros kapcsolatban áll egymással. A történelem iránti érdeklődés a mai napig erős a legtöbb emberben, ez az igény azonban természetszerűen csak ritkán vezet el tudományos művek tanulmányozásához. Maradnak iskolás korban a tankönyvek, később az ismeretterjesztő munkák, amelyeknek egy része sajnos nélkülözi a tudományos alapot. De még a legjobbak is szűkszerűen hézagosak. Még inkább jellemző ez azokra a regényes olvasmányokra és filmekre, amelyek valamely történelmi korban játszódnak. Van azonban még egy meghatározó forrása történelmi ismereteinknek: a szépirodalom. A műalkotásokban a történelemismeret és az esztétikai érvényű megjelenítés szerves egysége akkor is számunkra valóvá, átélhetővé és így még emlékezetesebbé tesz egy korszakot, egy konfliktust, egy személyiséget, ha a mű szemlélete és értékítélete esetleg nem egésze feleltethető meg a történettudomány elfogadott értékelésének. Példaként említhetem Gárdonyi Géza legismertebb művét. Milyen kép él szinte mindannyiunkban a török hódoltság koráról? Tízéves korunk óta elsősorban az, ami az *Egri csillagok*ban megjelenik. És a szabadságharcról? Azt nyilvánvalóan Jókai Mór regényei alapozták meg.

Azonban egy vitatott példa is tanulságos lehet. Illyés Gyula 1952-ben bemutatott *Fákelyaláng* című drámája 1849-ben, a világoosi fegyverletétel előtti napokban játszódik. A mű Kossuthnak ad igazat, s Görgeyt árulónak nevezi. Ez az állítás nem felel meg a tényeknek, még akkor sem, ha nagyon sokan így gondolták, még Vörösmarty Mihály is elhitte a Kossuth által megfogalmazott vádat. Illyés műve azonban nem monográfia, hanem a Kossuth apánk-legenda drámába örökítése. Nem öncélúan, hanem azért, hogy a színpadról ország-világ számára kinyilváníthassa, hogy a nemzeti szabadság kivívásának célját nem szabad feladni, hogy van remény, akár oroszról, osztrákról van szó, akár, 1952-ben!, a szovjetekről. S ez a szabadság hozhatja el az igazi polgári társadalmat is.

1848-ról könyvtárnyi a szakirodalom, szinte „mindent” tudunk róla, s ez jelentős mértékben megkötheti az írók kezét, de lám, lehetnek kivételes esetek. Arról, ami ezer évvel ezelőtt történt, sokkal kevesebbet tudunk. Amikor tehát Ratkó József elkezdett foglalkozni Szent Istvánnal és korával, elvileg sokkal kevésbé érezhette korlátozottnak a képzeletét. Az államalapítás időszakát egyébként a hatvanas-hetvenes évek hazai közgondolkodásában és így irodalmában is kitüntetett érdeklődés övezte, ugyanis az 1945 utáni évtizedek hatalmas változásai a társadalmi rendszerben, az ideológiában, a gazdasági életben csak ahhoz mérhetőnek mutatkoztak. Mindezt igen szemléletesen mutatta meg az a hatalmas változás, amely a második téesszervezési hullám, az egyéni gazdálkodás felszámolása után bekövetkezett. Miként egy Csoóri Sándor-vers kifejezte: „Ezer esztendő törik szét” (*Idegszállaival a szél*). Bizony, valami hasonló történt, akárcsak Géza fejedelem és Szent István korában.

Az ötvenes évek közepétől irodalmunkban még erőteljesebben mutatkozott meg az a tendencia, hogy a hatalommal és annak természetével foglalkozzék. A totális diktatúra, amely a jóra hivatkozva cselekedte a gonoszt, amely azzal vigasztalta a közvéleményt, hogy ugyan borzalmas volt a személyi kultusz kora, „de akkor is a szocializmus épült”, elszakíthatatlanul a hatalomhoz kapcsolta az erőszak fogalmát. Illyés Gyula után a legkiélezettebben és legegyértelműbben alighanem Sánta Ferenc, majd Sütő András alkotásai tanúsítják ezt. Tudjuk, hogy Illyés az egyik legfontosabb példakép volt Ratkó József számára. Neki ajánlotta *Mégiscsak ők* című versét, majd az *In memoriam I. GY.* vers-síremlékét alkotta meg. Sánta Ferencnek is ajánlott verset (*Az ének megmarad*). Ő idősebb barátja, közvetlenebb szellemi társa volt, s a kilencvenes években ő lett a Ratkó József Társaság elnöke. Hozzá hasonlatosan vélekedett Ratkó József is a hatalomról. Egy 1979-es interjúban nyilatkozott így:

„Izgat a hatalom és az ember viszonya, mert igen sok embert, aki, míg hatalomhoz nem jutott, tisztességes volt, láttam elkurvulni. Azt hiszem, a hatalom előbb-utóbb elemberteleníti az embert, s ez nem annyira az ember, mint inkább a hatalom természetéből fakad. Marxék nagyon jó receptet adtak ennek a dilemmának a megoldására. Szét kell osztani a hatalmat, mint annak idején a földet. Drámát tervezek Szent Istvánról, épp e tétel igazolására.

Szent Istvánnak épp az volt a dolga, ami a miénk: hazát teremteni, újat, mindenáron, mert meg kell maradnia a népnek. István szentté romlását akarom megfigyelni és elmondani ebben a drámában, s azt is, hogy az intézmény-rendszer, amelyet István teremtett és működtetett, hogyan önállósodik, hogyan működik gyakran István akarata, szándéka ellenére is.” (Szikszai Károly beszélgetése. *Életünk*, 1979. 7.)

A drámaelképzelésnek ez a csírája nyilván sokat módosult a megírásig és a bemutatóig eltelt öt esztendőben. A hatalomról való elméleti elképzeléseket is meg kellett tölteni a történelmiség konkrét tartalmaival, a „szentté romlás” furcsa, elítélő fogalma pedig használhatatlanná vált. A bemutató alkalmából készült vallo-más a már idézett szöveggel egyezően szól a hatalom elemberte-lenítő hatásáról, azonban így folytatja a gondolatmenetet:

„Megvizsgálandó a tétel helyességét – fordultam Szent István-hoz, az istváni korhoz, s elsősorban azért, mert az istváni munkát már visszaigazolta az idő... Ám hiába készültem fel, hiába olvas-tam el a tárgykörből az összes fellelhető könyvet, szereplőim mind-addig meg nem szólaltak, amíg meg nem fogalmaztam két elemi parancsot. 1. Az istváni művet leszólni tilos. 2. Úgy kell megírnom ezt a drámát, hogy a későbbi időkből senki magára ne vehesse az istváni rangot.” (*Film, Színház, Muzsika*, 1985. január 5.)

*

A *Törvénytelen halottaim*, Ratkó József negyedik verseskönyve 1975-ben jelent meg, s bizonyos, hogy ez a mű tette a kortárs irodalom országos híré alkotójává. Ha a drámára gondolunk, egyértelmű, hogy az a lírai költő életművének szerves folytatása gondolati anyagában, költőiségében, nyelvi megformáltságában egyaránt. S ide sorolódik az újabb dráma, a *Kreón* és Szophoklész *Antigonéjának* új szellemiségű fordítása. S logikus, hogy Bethlen Gáborról tervezett újabb magyar történelmi témájú drámát.

Mi volt ennek az életműnek a gondolati lényege? Mi köré szerveződtek motívumai? Folytonosan egységgé szerveződő hármas-ságot emelnék ki. Az egyik szál az, amelyet nemzeti sorskérdések-nek szokás nevezni, s amely a reformáció kora óta állandó vonása

a nemzeti irodalomnak. A második az emberré válás óta örök gond: az élet–halál–halhatatlanság gondjai, azaz a személyiség és az emberiség létének sorskérdései. A harmadik szál a költészet, tágabban a kulturális kincs létének és értelmének kérdésköre határozza meg. Egyik szál sem kötődik egyetlen időmetszethez, mind-egyik az ember örök, s így időtlen, éppen ezért egyúttal mindig időszerű gondja. Ez nyilvánul meg abban is, hogy Ratkó József időszemlélete hangsúlyosan az idő hármasságában él. Ő egy olyan korszakban vált felnőtté, amely folytonosan azt harsogta, hogy „a múltat végképp eltörölni / rabszolgahad, indulj velünk”. Gyermekek- és ifjúkorának tragikus elemekkel telített múltját ő is szívesen eltörölte volna, de nagyon hamar belátta azt, hogy a múlt egyrészt eltörölhetetlen, tágabb értelemben pedig eltörlése: bűn. Ugyanis meg kell különböztetni a múlt bűneit és értékeit. A bűnt be kell vallani és túl kell lépni rajta, az értéket pedig őrizni kell, és továbbadni az utódoknak. Ez a gondolatkör a legteljesebben az István király-drámában bontakozik ki.

Az időszembesítés soha nem nélkülözheti az értékszembesítés szempontját. Irodalmunk alkotásaiban rendre értékekkel telítettebb és értékhiányos vagy érték nélküli időszakok szembesülnek, akár történelmi korszakokról van szó, mint a *Himnusz* vagy a *Szózat* strófaiban, akár a személyiség életszakaszairól, mint Babits, Kosztolányi vagy József Attila költészetében. Ratkó József időszemléletében azonban az értékekkel és hiányukkal, az ebből következő konfliktussorozattal azonos súlyú az értékállandóság elve. Félreértés ne legyen: természetes, hogy az értékhiány felmutatása az említett alkotóknál s másnál is az értékállandóság elvének megcsúfolását, torzulását állította. Ratkónál nem csak erről van szó. Nem is csak kétféle értékrend tragikus ütközéséről, hanem arról is, hogy a múlt, úgy, ahogyan volt, megtörtént, tehát minden jó és rossz eseményével elkerülhetetlenül formálta sorsunkat. S ha nem ismerjük, ha megtagadjuk ezt a múltat, akkor nem csupán tudásban, hanem szellemiségünkben, erkölcsünkben is szegényebbek leszünk. A múlt tehát a maga teljességében érték. S ezt a múltat számunkra kitüntetetten őrzi a költészet, őrzik a népi hiedelmek, népszokások. Az államalapítás korára utalva: a „pogány” magyarság hitvilága, teljes hagyománykincse. A dráma végén a száz esztendő sámán, Vajk

egyik nevelője, az Öreg így ítéli meg István életművét, amikor azt önvád gyötri erőszakosságáért:

Öreg:

*Idő elébe dobbantak és elállták,
beásták minden gyalogútainkat.
Ha meg nem fojtod – nincs ország, nem áll,
magyar nem él, ha mégis: szolgasorban!
Jól tetted! Holló kiáltson utánuk!
Tisztának azért magadat ne véd!
Nagy bűnöd van: eltiltottál magunktól!
Ha ki énektudó volt, összeszedted,
s kivetted szájukból az éneket!*

István:

Pogányságuk miatt! Jövő miatt!

Öreg:

*Hamis hadat viseltél ellenük!
A jövődönék bölcsője a múlt,
rosszul rengetted, király, összetörted!*

A második felvonás végén a búcsúzó Főpap előtt István szenvedélyesen meggyónja bűneit. Azt is, hogy vér tapad kezéhez, hatalmaskodott, s azt is, hogy

Megloptam véreim:

*természetükből semmiztem ki őket,
elforgattam a múlt időt előlük,
megvontam szájuktól az éneket!*

Ratkó drámájának címe: *Segítsd a királyt!* Az Öreg elbeszélése szerint ezt halálos ágyán Géza nagyfejedelem mondja neki, s ő próbál is ennek megfelelni, még akkor is, amikor üldözötté válik. Kettejük mellett a dráma harmadik főszereplője a Főpap, aki az új hit térítője, a régi üldözője, s itt elsősorban Imre herceg nevelője. Az ő halálával úgy látja, hogy élete nagy célja a beteljesedés előtt értel-

mét veszttette: a leendő nagy király nincs többé. A dráma ugyanis Imre temetési szertartásával kezdődik, azaz 1031-ben játszódik, amikor az apja által 972-ben, azaz csaknem hatvan éve elkezdett nagy feladatot István király lényegében már elvégezte, ám az eredmény maradandóságának egy hasonlóan jó utód lenne a biztosítéka. Ugyanis még semmi sem végérvényes a változásokból. Sokan elégedetlenek az idegenekkel, a bajor és egyéb katonákkal és papokkal, szeretnék elűzni őket. Feltehetően sokan ragaszkodnak még a régi hithez. Az Árpád-házon belül esélyes lehetne Vászoly (azaz Vazul), illetve a félig magyar Orseolo Péter. A történelemből úgy tudjuk, hogy István Pétert választotta. Vászoly fellázadt ellene, életére tört, ezért a kor szokása szerint megvakíttatta, hogy alkalmatlanná tegye a királyságra. S tudjuk azt is, hogy Péter végül rossz király lett. Ám kósza feljegyzések szerint Vászoly sem volt királynak alkalmas. Szent István halála után trónviszályok, pogányládások törtek ki, az ország függetlensége is veszélybe került. Több évtizedes bizonytalanság után, I. András törekvései ellenére csak I. László (1077–1095) uralkodása alatt, az évszázad végén szilárdult meg Szent István középkori keresztény magyar állama.

Ratkó drámája eltér az elfogadott történelemképtől. Fiának halála után azonnal a fogságban lévő Vászoly után küld, ám Gizella királyné küldötte gyorsabb, s Vászolyt megvakítják. István még így is őt tenné meg utódjának, ám Vászoly vakságára hivatkozva elutasítja ezt, mivel „Egyforma vétek / rosszul mívelni jót vagy jól a rosszat – / felette nagy bűn – második halál!” Ugyanakkor az István politikájával elégedetlenkedő, háborút kívánó urakat józanságra intve kioktatja a harc veszélyeiről. Nem olyan erős még az ország, hogy egy nyugati támadás el ne söpörhetné. A drámában nem István, hanem Gizella és a Főpap szeretné Pétert utódnul. Azért válik a királyné a legellenszenvesebb szereplővé, mert titokban férjével, a királyi akarattal száll szembe, s ezzel megnehezíti az ország sorsát. Arra azonban a drámában sincsen semmi garancia, hogy a király elleni merénylet terve miatt kivégzett két, az idegeneket kiűzni kívánó főúrnak nincsenek eszmetársai, akik alig várják a király halálát. Mi indokolhatja a drámában Gizella tettét? Közvetlen magyarázat nincsen rá, legfeljebb az, hogy Péter csak félig magyar. Közvetve, az olvasó, a néző számára az urak idegengyűlöletét erősíti, ugyanúgy, mint Katona József drámájában.

A második felvonás, amelyben megjelenik Vászoly is, a temetés után harmadnapra játszódik, a harmadik hat évre rá, 1037-ben, tehát nem sokkal István halála előtt. Ebben az évtizedben István már idős és egyre betegesebb. A történészek számításai szerint legkésőbb 975-ben született, tehát legalább ötvenhat éves volt fiának halálakor. Abban az időben már valóban idősnek számított, s részben betegségei, részben fiának halála gyorsíthatta is az öregedés folyamatát. S ne feledjük, igen tevékeny, feladatokban és felelősségben dús évtizedek álltak mögötte. A tudományos állásponttal egyező tehát a drámának az az István- képe, amely egyre elesettebb, az ország békés állapotának örülő, a kormányzást egyre inkább feleségének átengedő, a vallásosságban vigaszt kereső és találó királynak mutatja őt. Az időskor meditatívabb, békésebb, szemlélődőbb mentalitása normális és egészséges válasz a személyiség részéről. S ez nem csupán a királyra jellemző. Mellette két idős főszereplőnél is ezt figyelhetjük meg: az Öregnél és a Főpapnál. Az egyik a királynak, a másik a fiának volt a nevelője. István és Imre egy vér, egy gondolat, mégis, a két nevelő tűz és víz. Pontosabban kétféle tűz: a pogány és a keresztény. A drámában nagy viták után mégis megbékélnek egymással. Az Öreg már régebben is tudta, hogy az ellenségesnek vélt két hit ugyanannak a gondolatnak kétféle megfogalmazása, s kijelenti, hogy „egy az Isten”. S végül a Főpap is hasonlóra gondolhat. Nem azonos persze a két ember felfogása. A Főpap szükségszerűen a római hitű kereszténység térítője, az Öreg hite pedig erősen panteisztikus. Ez mutatkozik meg a halálról, a halottakról vallott nézeteikben is. Az Öreg felfogása rokon azzal, amit Ratkó József költeményeiből már ismerhetünk: ha tudatos a létünk, akkor bennünk van a múlt is, személyes halottainkkal, s mind a többiekkel. Lényegében ugyanezt fejezte ki, az idő hármasságát is hangsúlyozva József Attila *A Dunánál* híres strófáiban.

Van egy fontos mellékszereplő: *Pető fia*, akinek igris, azaz énekmondó volta miatt nyelvét s egyik kezét is megcsonkították. Ő botokra véste a dalok szövegét. Jelbeszéddel tud kommunikálni, s így kiderül, hogy keresztény ember, latinul is megtanult, s egyházi éneket is lefordított. Így hangzik el az *Ómagyar Mária-síralom*. A fokozatosan megbékélő Főpap ennek hatására még bocsánatot is kér, a király pedig nyugalmat ígér az igriceknek. A dráma felfogá-

sa szerint tehát már nem az a fő kérdés az ország jövőjét illetően, hogy elforduljanak-e a kereszténységtől, hanem az, hogy eltávolodjanak-e a Nyugattól, megkíséreljék-e az országot az európai helyzettől függetlenül megtartani. Kőfalakkal nyilván nem lehetett volna körülbástyázni az országot, tehát akkor Bizáncot kellett volna választani.

A kereszténységgel egyébként már a honfoglalás előtt megismerkedett a törzsek egy része, akárcsak a Kárpát-medence már itt élő népcsoportjai. Igen valószínű az is, hogy a honfoglaló népeségnek sem volt egységes szellemi kultúrája, hit- és hiedelemvilága. Úgy gondolom, hogy a honfoglalás utáni száz-százötven esztendő, az országgá válás mellett, nyelvi és szellemi-kulturális értelemben a nemzetté válás meghatározó időszaka. S mindkét folyamatban meghatározó a római orientációjú kereszténnyé válás. Ratkó József drámájában okkal jelentheti ki a király, hogy „Áll az ország és jó hírrel virágzik.” Ám annak is van alapja, amit a Főpap említ a kalandozásokra utalva a magyarság rossz híreről, bűneiről. Mire az *Öreg* okkal feleli azt, hogy az utódokon ne kérje számon ősei bűneit.

A „hármaskor”, azaz a múlt–jelen–jövő együtt-látása mindhárom főszereplőnél meghatározó. Maga az író már e drámával foglalkozva veszítette el kicsi fiát: személyesen is át kellett élnie a szülő fájdalmát. Váratlan Imre herceg halála is, amely a szülők vesztesége mellett szinte megkérdőjelezi az ország által megtett utat, és bizonytalanná teszi a jövőt. A dráma konfliktusainak forrása ez a halál, amelynek kapcsán megfogalmazódik az éppen megszületett nemzet elképzelhető pusztulásának kétféle víziója is. Az egyik szerint az ország német gyarmattá válna, a másik szerint a nyugat ellen vívott hősi harcban akár el is pusztulhatna. Imre herceg halála az *Öreg* kivételével mindenkit megváltoztat. A király jövőtudata hézagossá, cselekvőképessége bizonytalanná válik. A királyné megrázó hitelességgel, szinte tébolyodottan, férjét gyűlölve gyászol, de közben országos ügyben intézkedik. A Főpap Isten rendelkezésére beletörődve megbékél és hazatér szülőföldjére. Csete, Décse és az ifjú Zerénd urak egyre inkább elégedetlenkednek az ország helyzete kapcsán. A harmadik felvonásban Csete és Décse szervezi meg a király elleni merényletet. A gyengekezűnek mondott király kivégezteti őket. A dráma végén meghal az *Öreg* is, de ez nem a régi értékek pusztu-

lását jelképezi, hanem ellenkezőleg: azok megőrzésének kötelezett-ségét. 1031-ben béke van, de még sincs az. Emlékeztet, hogy az 1970-es évek Magyarországot Illyés Gyula nevezte szélárnyék-hely-zetben lévőnek, arra utalván, hogy a háborúk, forradalmak után le-hetséges a békés országépítés. Az ilyen helyzettel azonban nemcsak élni lehet, hanem visszaélni is. Vagy ez történt nálunk a huszadik században, vagy talán nem is volt igazából szélárnyék-helyzet, mert folytonosan fújt a moszkvai szél. Ratkó József drámája is szélár-nyék-helyzetet mutat, ám bebizonyítja, hogy ez csupán a felszínre érvényes: a Nyugattal kötött béke dacára az országban számosan akadnak „békétlenkedők”. Az 1980-as évek vége felé már termé-szetesnek tartottuk, hogy a hetvenes évek reményei is légváraként foszlottak szét. S bizony az 1990 körüli reményeket is hamarosan megtépázták az indokolt kételyek. Úgy látszik, minden történelmi korszaknak be kell látnia, hogy csak nehezen hárítható el az, amit Ratkó „történelmi időzavarnak” nevezett. Ez az újabb ezredfordu-ló okulhat Szent István korának tapasztalataiból is. S ebben sokat segíthet Ratkó Józsefnek a bemutató után elismeréssel fogadott, de azóta csaknem feledésre ítélt drámája. Sajnos az is lehetséges, hogy van erre gyakorlatias magyarázat is. Ratkó József, saját költé-szetéből és évszázadok magyar irodalmának nyelvi gazdagságából kiindulva igen dús, drámai jambusokban megszólaló nyelvet alko-tott, így a színpadra állítás és a színészi munka egyaránt nagyfokú alázatot és fegyelmet követel meg. A hármas idő és a Ratkó-féle parancs átélése nélkül ez a dráma nem szólaltatható meg. Hiszen: „Az istváni művet leszólni tilos.”

Bella István testamentuma

A Magyar Kultúra Napját ünnepeltük a Magyar Írószövetségben, s ebből az alkalomból az örökös tagság elismerő okleveleit adtuk át Ágh Istvánnak, Buda Ferencnek, Szakonyi Károlynak és posztumusz Cseres Tibornak. A laudációk között szólt a zongoramuzsika, kísérve az énekszót, s közben eszembe jutott, hogy az lenne a szép, ha Bella István ülhetne ott a zongoránál, mint annyiszor korábban, s köszönhetné íróársait s legközelebbi barátait. Még csupán hét éve lesz tavasszal, hogy 2006-ban eltemettük, s bizony már őt is kezdi befedni a felejtés jótékonynak látszó, de mélységesen igazságtalan homálya. Már őt is ébreszteni kell. Nem a magunk számára, mert mi, idősebbek, nemzedéktársai nem fogjuk kiiktatni emlékezetünkől és olvasmányaink közül, de növekedtek, növekednek újabb nemzedékek, s bizony egyre kevésbé jellemző rájuk az irodalomolvasás, a versek szeretete.

Egy művész munkásságát mindig a legjelentősebb alkotásai alapján kell megítélni. Senki sem képes állandóan remekműveket létrehozni, még Mozart vagy József Attila sem. S nincs értelme egy szerző kiemelkedőnek bizonyult munkáit sem sokaságuk szerint értékelni. Egyetlen művel is halhatatlanná lehet válni, s egy költő például boldog lehet, ha öt-hat versét beilleszti a szigorú utókor a magyar költészet jelenleg nyolc évszázadot felölelő antológiájába. A középiskolai oktatásban, s így az általános műveltségben pedig ennyit, vagy ennél is többet pedig már csak egészen kivételesen érdemelt ki a Petőfi–Arany–Ady–József Attila négyes.

Bella István bizonyosan megírta azt az öt-hat verset. Nyilván vitát vagy inkább baráti szakmai eszmecserét érdemelne annak eldöntése, hogy manapság melyek lennének pontosan azok, de egyetlen embernek is nehéz megmondania, hogy kedves Bella-versei közül melyeket hagyjon ki, melyeket vigyen magával a képzeletbeli szigetre. Én bizony föltornáznám a számot legalább tizenkettőre. Most csak egyetlenegy ajánlok újraolvasásra, megismerésre, s ez a *Testamentom*. Talán azért is, mert a szó jelentése az, hogy végrendelet, s ilyenként ars poetica is. A vers ugyan a hetvenes évek közepén keletkezett, szerzője még fiatal és egészséges ember volt, ám ebben a művében a végső összegzés szándékával kívánt szólni.

Testamentom

*Az Elégetett versek milyenek voltak?
– Az Előszó után, a fölégett föld után.
A mécslángba fújtattak, a borba-fúltak?
– A virradat után, Világos után.
Átbuggyant-e az írás kormán a vér,
mint a szegfű a vértanúk nyakán?
Hogy betűzték a mécs bugyrából derengő
szót a bor s bú-békós barátok: jövődő?*

*Abol elég a szó, elég a lélek is,
Abol pernye a vers, ott már korom az ország,
Elapad a velő, a nők méhe is
karddal kirakott kút, a jövőt dögkútba dobják.
Téved-e a pusztába még egy kereskedő,
hogy Józsefet, a zsenge holnapot kibűzzák,
s megvevén vérét csecsebecsén meg kelmén,
javasnak s behytartónak fölneveljék.*

*Félik üköm, s fiam, a föltársult agyagban,
hol tél van és csönd és hó és halál,
zokog a malom, zúbol, ágyban, ágyúban, agyban,
Vén-cigány Mihály, vers-urna, úr-kirá!l,
s hol a közösség fonákja a kíválság,
agg föld és ifjú fő nem parókára vár.
Nem ott ássák a sírt, ahol megássák,
ha összekeverül igazság és álság.*

*Ne legyen hamu a szó, ne legyen por a lélek,
se lángpernye a vers, az ember, ha magyar,
ne legyen világ korma, se lucska a létnek,
mit az idő a világ méhéből kikapar,
soha ne zengjen más-ajkon szerzetesének,
a föld fölött, mely ápol s eltakar:
Látjátok feleim szümtükkkel mik vogymuk,
isa pur és homu vogymuk.*

A mai magyar nyelvben még él a *testamentum* szó, de az értelmező szótárak már régiesnek minősítik. Ehhez képest még régebbi századokba vezet vissza a *testamentom* szóalak. Ezt a régiességet azonnal értelmezi is a vers ajánlása: *Vén-cigány Mihálynak*. Ma talán még nem kell magyarázni a fiataloknak sem, hogy kiről is van szó. Ám a jövő évtől érvényes középiskolai kerettanterv azt írja elő Vörösmarty Mihály kapcsán, hogy kötelező a *Csongor és Tünde* mellett a *Szózat* és az *Előszó*, továbbá még egy-két lírai alkotás. A példaként felsoroltak között szerepel ugyan *A vén cigány*, de ez még a tankönyvíró számára sem jelent kötelezettséget. S ha csupán a szöveggyűjteményben szerepel egy mű, akkor az még a futó olvasásból is kimaradhat. Ha tehát most Bella István versére hívom fel a figyelmet, akkor egyúttal Vörösmartyéra is. Kétszeresen is, hiszen ez a vers következetesen rájátszások sorozata, ahogy manapság mondani szokás: az intertextualitás hatja át, s a régi vers, sőt több „rég” vers nélkül csak részlegesen érthető ez az alkotás. Bella István műve ugyanis magyarságvers, amelyhez a magyar történelmet s a költészetet egyaránt ismerni szükséges. Sőt, bizonyos mértékig Vörösmarty Mihály életét is, főként az első versszak kapcsán.

Már az első sornál joggal felmerül a kérdés: mik is azok az *Elégetett Versek*? Így, nagybetűs szókezdetekkel mintha egy ciklus címe lenne. Van-e ilyen Vörösmarty-ciklus? Bizony nincsen. Annyi talán közismert, hogy a világosi fegyverletétel után a költő már alig írt. A kritikai kiadás mindössze tizenkilenc művet tart számon, abból is tizenhárom epigramma. De e művek között szerepel az *Előszó* és *A vén cigány* is. Igaz, ezt az utóbbit, ezt az 1854 nyarán megjelent verset Gyulai Pál s mások sokáig félreértették, s így gyengébbnek tartották. Valójában csak a *Nyugat* szerzői fedezték fel jelentőségét, mondjuk ki: korelőző voltát. Ma legfeljebb arról van vita, hogy melyik verset illeti meg nagyobb koszorú. És mi a helyzet az *elégetett versekkel*? Van egy baráti visszaemlékezés 1882-ből. Boross Mihály prózaíró (1815–1899) 1853 előtt Baracsán gazdálkodott. Ő szerzett ott lakást és két hold földet a költőnek. Estéikről, a baráti társaságról ezt írta: „...minden nap más háznál gyűlvén össze, néha-néha Patikárius Ferkó zenéje mellett oly vígan teltek a téli órák, mintha a haza egén nem is borongtak volna téli fellegek. Vörösmarty honfiúi elkeseredésében néha-néha írt egy verset, szí-

vetrázót, könnycsavarót, meggyújtotta a gyertyát, felolvasta előttünk, s azután a lángok martalékául adta, hogy a zsandár kezébe ne kerüljön.” Hitelesnek mutatkozik a történet, s az is tény, hogy a költő szerette a bort, de aligha nevezhetnénk őt alkoholistának. Bella Istán szövegében a meg-nem-írtak a *borba-fűlt* versek.

A Vörösmarty-vers elemzéseiben, kimondatlanul is, kétféle értelmezési hangsúly alapján kétféle vershármaz záró tagjaként jelenik meg *A vén cigány*. Az egyikben a *Szózat* és az *Előszó*, a másikban *A Guttenberg-albumba* és a *Gondolatok a könyvtárban* kapott helyet. Az első magyarság-verseket sorol, a második emberiség-költeményeket, s így tartják inkább magyarság- vagy inkább emberiségversnek *A vén cigányt*. Én ugyan nem érzek lényegi ellentétet. Véleményem szerint a költő mindvégig magyarságban és emberiségben gondolkodott, szétválaszthatatlanul, s erre ez az utolsó nagy verse az egyik legszebb példa akkor is, ha egy nem magyar olvasónak talán eszébe sem juthatna, hogy ez magyarságvers is.

Bella István verse viszont sűrűn felmutat magyarság-motívumokat, utalásokat. Ismerni kell hozzá a megidézett költőt, sűrűn idézett versét, és más műveket, másoktól is. *A vén cigány* minősítés ugyanis nem egy átlagos muzsikust jelöl, a romantikus látomásban a költői alakmás prófétikus látnokká változik. Bella versében „zokog a malom, zuhol”, felidézve Vörösmarty halhatatlan sorát: „Mi zokog mint malom a pokolban”. Itt érdemes megemlíteni, hogy a fennmaradt két kéziratban a *zuhog*, a *zuban*, a *zudúl*, a vers más helyein a *zuhanás*, a *zubanat* szóalakok is megtalálhatók, s alighanem ezért is használ két ígét Bella István. *A zokog* alak csak a nyomtatott változatban található. Ha nyomdahiba lenne, akkor ez a világ egyik legzseniálisabb elírása. Mindenesetre Vörösmarty nem kifogásolta a változtatást, amely az ő műve is lehet. Tudni kell a Bella-vershez, hogy a *virradat* a reformkort is jelenti, *Világos* nem a reggelt, hanem a bukást, hogy a vers záró sorpárja a legelső magyar nyelvemlékből, a *Halotti beszédből* való. A *Testamentum* valóban a rájátszások verse is. Az *Előszó* sajnos kurziválás nélkül, de máris megidézi a két történelmi korszakot, a virradatot és Világost, a vértanúkat. Jelöletlen idézet e versből, hogy „tél van és csönd és hó és halál”, egyértelmű ráutalás, hogy „agg föld és ifjú fő nem parókára vár”. Az *elhamvadt* városokra felel a *korom az ország*. A sír-képzet

a nemzethalál látomására utal, s a Bella-vers felszólítása egyértelműen a *Szózat* parafrázisa: „soha ne zengjen más-ajkon szerzetesének, / a föld fölött, mely ápol s eltakar”. Érdemes azt is megemlíteni, hogy a kortársak szerint Vörösmarty 1849 után határozottan arra tanította gyermekeit, hogy a magyarság nem pusztul el, ő nem így gondolta, s az erre utaló versszakokat elhagyatta velük a szövegből.

A *Testamentom* jelentéskörében azonban nem csupán Vörösmarty versei jelennek meg, hanem felsejlik a reformkori és a Világos utáni magyar költészet magyarságverseinek egész vonulata. Nyomatékosan Kölcsey Ferenc nemzethalál-látomásai (*Zrínyi dala*, *Zrínyi második éneke*), az 1849 utáni évekből pedig Arany János, Tompa Mihály, Vajda János. Különösen szemléletes „a nők méhe is / karddal kirakott kút” komplex képe, amely mögött ott van *A walesi bárdok*: „Ne szülj rabot, te szűz! Anya / Ne szoptass csecsemőt!...”, és ott van Tompa Mihály verse is, *A gólyához*: „A menyasszony meddőségért eped, / Szüle nem zokog holt magzat felett”. *A vén cigány* és e két vers Magyarország-képét idézi fel Bella István, ám úgy, hogy a múltból a jelenbe ível át látomása.

De közben még a messzi múltat is beépíti, a bibliai József történetének ide illeszthető lényegével. József tudta, vagy legalábbis megsejtette a társadalom sorsát, s felismerte, hogy mi a helyes, a követendő útja a megmaradásnak, a fáraó pedig megfogadta a tanácsát: a hét bőséges esztendőben félre kell tenni, hogy a hét szűk esztendőben is megmaradhassunk. Ez sikertörténet, Vörösmarty versében viszont már „a fölégett föld után” vagyunk, s a vers jelen idejében közli a szöveg, hogy „ahol pernye a vers, ott már korom az ország”. Nem volt hét bőséges esztendő, s ha volt is valamennyi, nincs félretéve semmi, s nincsen bölcs fáraó és bölcs helytartó sem. József történetében nem az a lényeges, hogy álmokat lát, hanem az, hogy meg akarja és meg tudja menteni a népét.

A *Testamentom* azonban nem csupán a klasszikus magyar költészet meghatározó alkotásaival tart szerves kapcsolatot, hanem Bella István költészetének alakulástörténetébe is mélyen beágyazódott. 1977-ben jelent meg negyedik kötete, az *Igék és igák*. Ennek záró ciklusa a *Világom világossága*, s kivételesen mottója is van, nem véletlenül ebből a versből: „Átbuggyan-e az írás kormán a vér, / mint a szegfű a vértanúk nyakán?” A tíz versből álló ciklus

záró hármasa a következő: *Halotti beszéd, Testamentom, Igék és igák*. Igen szoros a kapcsolat nemcsak e három, hanem mind a tíz vers között, mintha egyetlen lendülettel készültek volna. S nem előzmények nélkül. Az előző kötet, *A betedik kavics* (1975) olyan műveire gondolok, mint a *Jégember* (azaz Vajda János), az *Augusztus 7.*, az *Indulók idején*, a *Sárkeresztúri ének*. A krisztusi életkor táján egyértelműen érett költővé vált Bella István. Világszemlélete összetettebb, mélyebb, polifonabb, poétikája gazdagabb lett. A létérzékelés ifjúságát a hirtelen éretté vált férfikor követte, s *az emberélet útjának felén* arra törekedett, hogy a sötétséget és a világosságot egyaránt megértse és kifejezze. Az említett ciklus elsősorban a sötétséggel viaskodás, s ez a sötétség a jövőkép radikális elbizonytalanodásának következménye. Ennek egyik alapvető oka, hogy az ifjúság halhatatlanság-képzetét fölváltja a férfi erősödő halandóság-tudata. Nyilván a személyes lét kudarcai is szerepet játszhattak ebben, ám nyomatékosabb lehet – a versek tanúsága alapján – az elkomoruló társadalomkép. A hetvenes évek Magyarországa már benne élve is kettős arculatot mutatott. Hivatalosan a gazdasági fejlődés, a folyamatos demokratizálódás évtizede volt, ám később is feloldhatatlannak bizonyuló ellentmondások váltak egyre feszítőbbé. Az 1945 óta tartó radikális, sokszor erőszakos társadalmi változások számos káros bomlási folyamatot felerősítettek, amelyek ártottak a személyiségnek, a családnak, a különböző közösségeknek, a nemzetnek. A magyarság megvallása, a határon túli magyarok melletti kiállítás nacionalizmusnak számított, akárcsak az egyre jobban csökkenő születésszám miatti aggodalom. Az írók nagy része érzékelte, s a korlátozott lehetőségekkel élve tudatosította ezeket a gondokat.

Bella István ciklusának címe, a *Világom világossága* nem eredményt, hanem hiányérzetet, elérendő célt fejez ki, már az első versben is:

*Jövőt kéne inni, nem inni magamban,
dalomat kiinni, és inni magamban,
magamat meginni és inni magamban,
mint az áldott porban, mint az anyaföldben,
a dögöt kiinni és inni magamban,
István valék, INRI, setét koszorúmban.*

(Gázel, István nevére)

A továbbiakban megjelenik a *zúgó malom*, a *bölcsőszemfedő*, a *setét ének*, megszólalnak a *fölszülető temető*k, s elhangzik a vallomás: *mondom magyarul magunkat*. A *föld*, az *anyaföld*, a *hadiárvaföld*, a *temető*, a *sír*, az elődök, a halottak sora, a *karddal kirakott méh* félelmetes képze, a halott Ady Endre, Latinovits Zoltán, a világháborús áldozat édes-apa, az elnéptelenedett falu képe halotti beszéddé teszi a ciklust. Ezt a szerelmes vers, a *Himnusz* ellensúlyozza, s az *Igék és igák* ars poeticája: „mindent magammá mondani / minden magamat mondani”. Az *iga* ellenében születik meg az *ige*, amelynek célja az, hogy ne égjén el se a vers, se a lélek.

Vörösmarty Mihály versének szerkezetet meghatározó időszemléletében a történelmi idő és a jelenkor lényegében azonosnak mutatkozik, hiszen „Mindig így volt e világi élet, / Egyszer fázott, másszor lánggal égett”. Az első három versszak felszólítja a muzsikust, hogy mit és miért tegyen, a negyedik és az ötödik a szélsőségek közt viharzó zenét és az annak nyomán keletkező képzeteket jeleníti meg. A hatodik és a hetedik szakasz kétféle jövőképet rajzol meg. A történelmi vihar hatására tisztulhat meg a föld, illetve akkor lesz *ünne*p, ha majd „elfárad a vész haragja”. Az előbbi lehetőséghez a viharzó zenét, a másodikhoz a csöndet társítja a költő. Értelmezhetjük akár úgy is, hogy megindokolja elhallgatását, amelyben benne van persze a közönség által nem ismert tény, a versek elégetése.

Bella István költeményének más az időszerkezete. Mivel a *Testamentum* hommage-vers is, magától értetődő, hogy az első szakasz megidézése az 1849 utáni éveknek és Vörösmartynak. A második szakasz ezt általánosítja történelmivé: évezredekre, Mózes könyvére, azaz voltaképpen a kezdetre visszautalva József alakjával. Vörösmarty versében Noé bárkája töltött be hasonló szerepet: a megromlott, a gonosz világnak a kibontakozás, a megújulás példáját mutatva fel az igaz emberrel.

A harmadik szakasz az idősíkok összegzése. Az önkényuralom korától hátráltunk a világtörténelmi nézőpontig, majd onnan eljutunk a szemlélődés és értelmezés jelen idejéig. A költemény természetesen nem azt közli, hogy a hetvenes évek Magyarországa ugyanolyan helyzetben van, mint 1854-ben volt, hanem azt, hogy ami ahhoz a korhoz hasonlítható, az mind szörnyű, a társadalomra nézve életveszélyes, ugyanis, közli majd áttételesen a verszárlat:

a nemzet pusztulásához vezethet. A harmadik szakasz első két sora a nemzedékek láncolatának említésével és egy különleges szóleleménnyel vezeti be az összegzést: „Félig üköm, s fiam, a föltársult agyagban, / hol tél van és csönd és hó és halál”. Bella Istvánnak valóban ükapja is lehetett volna Vörösmarty, ráadásul mindketten Fejér megye szülöttei, s székesfehérvári gimnazisták voltak. A *fiam* egyrészt utalás a nemzedék-láncolat jövőjére, másrészt kifejezheti azt is, hogy a költő mesterei, a klasszikusok jelképesen a fiai is, hiszen gondolja, őrzi őket, biztosítani próbálja életművük jövőjét. Nem egyértelmű azonban a *föltársult agyag* jelentésköre, s az első és a második sor kapcsolata sem. A bibliai „porból lettünk, s azzá leszünk majd ismét” értelmében a *föltársult agyag* voltaképpen az emberiség egésze a kezdetektől, s ebben az értelemben minden ember társa a többinek, ráadásul „ugyanaz” a por vagy agyag támadhat újra meg újra életre, *félig* egyetlen nemzetségben is. S nem csupán biológiai, hanem szellemi értelemben is: Vörösmarty *vers-urna*, s ez utal az *elégetett versek* porára, másrészt viszont a ma egyre gyakoribb urna-temetések kapcsán arra is, hogy a költői életmű mégiscsak megmaradt, úr-királ minőséggel, első helyen a nemzet *Szózatával*. A két sor kapcsolata azért nyitott, mert ha a kezdet: Félig üköm s fiam megszólítás, akkor utána szünet következik, s így elsősorban az agyag az a hely, amelyre a második sor vonatkozik. De úgy is érthetjük az első sort, hogy kijelentés az egész: a *föltársult agyagban* vagyunk *félig* rokonok. Így viszont a második sor valóságképe nem minden idők minden társadalmára vonatkozik, hanem egy domináns típusra. Ezt erősíti szerintem a folytatás, amely eléggé egyértelműen az ideálissal szemben egy torz társadalomképet ragad meg, amelyben a lényeg fonákja érvényesül, amelyben összekeverül *érték és értéktelenség*. A két értelmezési lehetőség alighanem egyidejűen érvényes.

Végül a negyedik szakasz itt is a jövőbe vezet. Nem a Kánaánba, nem a *szent béke korába*, az ünnephez, nem is az igazság birodalmába. Nem látomást elevenít meg, hanem reálisan emberszabású óhajt. Az önkorlátozást jelzi az is, hogy a pozitív értékek a negatív változatok elhárításának követelményeként fogalmazódnak meg. A háromszor megismételt *ne legyen* határozottsága az élethez való jogot kéri-követeli a magyarság, a magyar nyelv és kultúra számára a *Szózat*, majd a nyolcszázéves *Halotti ima* megidézésével. Ez az ima

nem a nemzethalálé, hanem az egyes emberekért, a nemzedékekért szól és magyarul, ha úgy tetszik: ómagyarul. Így összefügg a történelem- és a létfilozófia: az ember porrá lesz elkerülhetetlenül, de az emberiség értékei nem pusztulhatnak el – s ilyen érték az is, amit a magyarság teremtett.

Pályakezdés és pályáiv

a Kilencekről

Az 1960-as évek végén, hosszabb szünet után az akkori, központilag vezérelt irodalmi élet szerkesztősegei, kiadói végre felfigyeltek a nagy számban jelentkezni próbáló tehetséges irodalmárookra, s kezdtek az ő írásaikból antológiákat, majd önálló könyveket is kiadni. Még el sem kezdődött ez a folyamat, sőt ennek éppen egyik előkészítőjeként kell azt számon tartanunk, hogy 1965 táján a budapesti bölcsészkaron az írogató diákokból összeállt egy csapat, melynek tagjai szerették volna, ha a saját maguk által szerkesztett antológiában bemutatkozhatnak. Az irodalompolitika hatalmasságai megdöbbentek ezen az 1948 óta példátlanul számító ötleten, s mindenképpen gátolták, hogy a könyv megszülethesen. Végül aztán 1969 decemberére jelenhetett meg az *Elérhetetlen föld*, kilenc költő antológiája, de nem valamelyik kiadónál, hanem – Darvas József elnöknek köszönhetően – az Írószövetség gondozásában. A kötet nagy feltűnést keltett az egyetemisták és az írók körében, a kulturális politika azonban a későbbiekben is inkább gátolta, mintsem segítette a szerzők útját. Mégis mindannyian szerkesztővé váltak a kortárs irodalomnak, antológiájuk pedig már az irodalomtörténet kiiktathatatlan része.

A negyven évvel ezelőtti indulásra emlékezve kilenc miniszter kísérel meg bemutatni – ezúttal kizárólag költői pályáivüket. Máskor szót illene ejteni többük prózaírói (Győri László, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János), drámaszerzői (Mezey Katalin, Oláh János), gyermekirodalmi (Győri László, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Rózsa Endre, Utassy József), történészi (Kovács István), műfordítói (Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Rózsa Endre), kritikusai, publicisztikai, szerkesztői munkásságáról, közéleti szerepvállalásáról.

Győri László (1942)

Győri László már a Kilencek antológiájának megjelenése előtti évben önálló kötettel tudott jelentkezni. *Ez a vers eladó* – hirdette ön-

magát a harsány kötet cím, s megértőnek és elfogadónak bizonyult a korabeli fogadtatás is. Legfeljebb a kötet kócoságát, túlzásait, egyenetlenségét kifogásolták a szigorúbbak, ám ez természetes a pályakezdőknél.

A korai versekben a költői világ lényegi összetevői a fiatalság, a proletárság és a forradalmárság tudata voltak. Néhány év múltával ezek helyét fokozatosan átvette a felnőtttség, az értelmiségi sors és a létértelmezés eszme- és motívumköre. Felnőttté vált a költő, s a világot már nem annyira az eszmék ideakörében szemlélte, hanem az ideák és a tapasztalati anyag kettős fénytöréséből. Ez a szemléletmódosulás szükségszerűen vezetett a létértelmező magatartáshoz, amely további köteteiben egyre teljesebbé vált.

A valóság általa belátható képét a költő mindig kritikával szemlélte, de míg kezdetben megsemmisítő szándékú volt, mert abból indult ki, hogy ami rossz, az felszámolható, később fokozatosan ironikussá vált ez a kritikus látásmód annak a felismerésnek a hatására, hogy a kitűzött cél megközelítése inkább csak a tudatban lehetséges, nem pedig a történő valóságban.

A létértelmező költészetet még a hetvenes években is hivatalos gyanakvás övezte, mert a közösségi embereszménnyel szembeállónak gondolták. Az egyéni és a közösségi kapcsolatában azonban sokféle árnyalat, fokozat lehetséges bárkiben, s így a költészetben is. Győri László akkor is közösségi lény lenne, ha a világ végén lakna. S ez a személyiségvonás sugárzik verseiből is. Ezt tanúsítja a válogatott versek könyve. Ennek különös címe van: *Bizonyos értelemben*. Arra is utalhat ez, hogy a sok költő között azért én is itt vagyok, még ha sokszor el is feledkeznek rólam. Tágabban pedig arra utal, hogy a költői szerep már régóta nem olyan kiemelt jelentőségű, mint volt akár fél évszázada, ám bizonyos értelemben mégis létezik, s vagyunk mi, költők. Vonakoztatható e cím a személyiségre, amely soha nem lehet azonos a versekben megszólaló lírai énnel. A versek nemcsak személyiséget mutatnak meg, nemcsak világszemléletet, hanem valamennyire magát a világot is elének tárják. Ez nem maga a világ, hanem a világ – bizonyos értelemben, bizonyos nézőpontból. S a létezés maga olyannyira összetett, hogy bármit is gondolunk, mondunk róla, az soha nem lehet a teljes igazság. S ezt a világszemléletet, ezt a helyzettudatot fejezi ki Győri László költészete az ezredfordulón.

Ő soha nem az idill költője, bár a létezés számára is szépnek gondolható – bizonyos értelemben. Leggyakrabban azonban groteszk vagy tragikus helyzetek túlélését, magát a megmaradást látjuk szépnek. A létértelmezés fő képzetkörei a természet, az idő és maga az élet. Hol az egyik, hol a másik vonatkozás a hangsúlyosabb, de mindig ott sejlik körülötte az egész. Elősegíti ezt a versek földközeli tárgyiassága és mégis jelképi ereje. Mindez olyan filozofikus szemlélettel párosul, amely valós összefüggéseiben látja a személyiséget, amiként az a történelemben és önmagába zártan is létezik. Így mutatkozhat maga az élet – dacára az egyén pusztulásának – örök értéknek.

Kiss Benedek (1943)

Kiss Benedek költői indulása a szerencsésebbek közül való. A Kilenceké mellett egy másik antológiában is bemutatkozott, majd megjelent *Gazdátlan évszak* című kötete (1970), s ez már akkor is figyelmet keltett. Utólag, már történelminek mondható távlatból pedig egyértelmű, hogy a nemzedék pályát nyitó kötetei közül az egyik legerősebb az övé. Mint legközvetlenebb társai, ő is azzal a tudattal, azzal a hitvallással kezdett írni, hogy a költőnek ma is küldetése van, ha nem is úgy, mint régebben, de a saját fájdalma mellett a közösségét, az emberiségét továbbra is el kell dalolnia, még hozzá oly módon, hogy az megérthető, befogadható legyen. Poétikai szempontból ez a hagyományhoz közelebb megformálást, nyelvhasználatot jelent. Mégsem csupán megőrzésről van szó, hanem emlékéllátásról s megújulásról is. Az ő nemzedéke az utolsó, amelynek még tapasztalata lehetett arról a hagyományos paraszti-kézműves világról, amely szinte nyomtalanul eltűnt az ezredvégre, szokásaival, erkölcsével, kultúrájával együtt múzeumokba és lexikonokba szorulva. Az irodalomban mégis eleven maradhatott, s örökre emlékeztethet arra a létszemléletre, amelyet minél előbb jó lenne feleleveníteni. Nemcsak környezet-, hanem személyiségvédőnek is mondanám ezt a magatartást, amelyik takarékosan bánnik a Föld adományaival, amelyik örülni tud egy kenyérdarabkának, a napfénynek, embertársainak is. Ez a szemlélet a múlt század második felében egyre inkább maradinak látszott, az ezredfor-

duló azonban bizonyítja, hogy nélkülözhetetlenül szükség van rá. S bizony nem csupán a természetszemléletben, hanem a történelemfelfogásban is. A marxizmus szerint a múltat végképp el kellett volna törölni. Ma már tudjuk, Kiss Benedek ifjan is tudta, hogy a múlt értékekkel, különösen erkölcsiekkel telített, s ezek nélkülözhetetlenek.

Az ifjúkor lobogása, a férfikor higgadt cselekvésvágya, az őszikék-korszak bölcs derűje alapján ugyan akár három nagyobb szakaszra is bonthatjuk Kiss Benedek életművét, mégis a lényegi azonosság a meghatározó. A legutóbbi évtized gazdag termés teszi igazán beláthatóvá ezt. A természet és ezzel kapcsolatban az évszakok kezdettől fogva jelentős szerepet játszottak ebben a költészetben. Az évtizedek során ez a szerep annyiban módosult, hogy az életörömmel is telített természetszeretet harsogó jellege egyre inkább meditálóvá, szemlélődővé formálódott. Az ifjúság halhatatlanság-képzetét egyre inkább a személyes lét bevégeztségének tudata váltotta fel, s ezt színezi a fel-felbukkanó tavasz- és nyárképzetek. A rezignálttá vált életszeretet az indián nyár verseit hívja elő. A rezignációnak az elégikusság felel meg, s ebben nála nem a fájdalommasság a meghatározó, hanem a rezignációt fel is oldó életámulat. Kiss Benedeknek kezdettől egyik kedves műfaja a dal, s a dalszerűség általánosabban is jellemzi őt. Gyakorta dalolnak az indián nyár versei is. Legjelentősebb verseiben a látvány és a látomás, a tárgyiasság és a szimbolikusság, a mítoszi jelleg lehetetfinom egységét valósítja meg. S mindezt úgy, hogy a természetről, a szeretettről, a szerelemről, a családról, a hitről, az életről és az elmúlásról szól oly módon, hogy mindannyiunkat képes megszólítani.

Koncsek József (1942)

E költő-rajban a legkülönösebb sorsban neki lett része. Az első, sőt a második antológia sem volt elegendő ahhoz, hogy valamelyik állami kiadó szóba álljon vele, így első kötetei csak 1986-ban és a következő évben, tehát nagy késéssel jelenhettek meg, pedig semmi sem indokolta ezt. Így aztán kötetei, az újabbak is, valamiféle módon válogatott gyűjtemények. Az a különös, hogy ez egyáltalán nem zavaró, a negyven éve és a közelmúltban írott versek testvériesen megférnek

egymással, a szemléletben, a versformálásban, a nyelvhasználatban lényegi elmozdulások nincsenek. Nyilvánvalóan azért, mert az önálló élményvilág és annak szemlélete kezdettől adott.

A falusias-kisvárosi gyermek- és ifjúkor a felnevelődést és a természetélményt, valamint azt a hozzájuk tapadó életérzést őrizte meg, amelyet boldogságigénynek nevezhetnénk. A természet képét a béke, a tisztaság, a harmónia hatja át. Nem ellensége, s nem is barátja az embernek, mert az ember maga egy vele, nélküle elképzelhetetlen a léte. Ebben a költői szemléletben a természetnek és az embernek csak együtt, egymáshoz viszonyítva van értelme, egyik sem létező a másik nélkül. Szinte nincs is a költőnek olyan motívuma, élményköre, amelyhez ne kapcsolódna a természetszemlélet. A gyermekkor elementárisan-ösztönösen a természetben létezett, s mivel ezt a világot a családtagok segítségével ismerhette meg, maga a család is ebben a világban jelent meg. Élet és halál a természet részévé tesz bennünket, s így természetes, hogy a történelem-szemlélet is kapcsolódik ehhez a világfelfogáshoz.

Koncsek Józsefnek szinte minden verse természetvers is. Ezek sorát nemcsak a boldogságigény táji képekbe és azok történéseibe rejtett áramlása hatja át, hanem egy közvetlenebb boldogságvarázs is, ahol a természet varázsolja az embert, s az ember is a természetet. A kifejezhetetlen megsejtése, a visszaadhatatlan megfogalmazásának igénye hatja át a költői világképet.

A többfelé meglelt felnevelő szülőföld, a felnőttkor többfelé volt otthona tágasság és a megkötöttség élményét adja, egyszerre azt is, hogy magyar, s azt is hogy ember vagyok. A költő felfogása szerint a mi dolgunk a földön a munka, az élet küzdelem, ám ennek értelme a boldogság, s ebbe az életnek akármely tartós értéke beletartozik. S ha ezekből valami megvalósul, az már ünnep, a szép emberi létezés birodalma. Munka a versírás, s ennek eredménye ugyanúgy boldogsággal tölthet el, mint a természetélmény, a gyermekkor, a felnevelő család felidézése, a szerelem vagy akár a játék. Koncsek József költőként is játszani tudó s szerető ember. Játszik a szóval, a ritmussal, a gondolattal, s a játék része az is, hogy sokfajta verstípust, szerkezetet használ. Ezek a nyelvi, ritmikai játékok többnyire derűsek maradnak, ám számos esetben hirtelen átfordulnak halálosan komoly dologgá, ezáltal is a létezés összetettségét szemléltetve.

Mint nem egy nemzedéktársának, neki sem lehetett emléke az édesapjáról, aki meghalt a második világháborúban, mielőtt fia megszülethetett volna. Édesanyja csak iskolás korában tudta magához venni, s e szülőhiánnyal is magyarázható a félelem élményköre a verseiben. Korán kibontakozó történelemélményét 1956 forradalma, majd az 1848–49-es szabadságharc iránti érdeklődés erősítette, ez vezette el a történelem mellett a lengyel nyelv és kultúra tanulmányozásához, majd a műfordítói és tudósi bemutatkozáshoz.

A tudósnak tárgyilagosnak kell lennie, de a költő Kovács István sem szereti az érzelmességet. Alig jellemzi őt az életrajziasság, a közvetlen vallomásosság. Legszemélyesebb élményeit is tárgyiasítja. Fő témaköre a történelemben élő ember, akit a vereségek, pusztulások sora vesz körül. Erre mind a magyar, mind a lengyel sorsban számos példát találhatott. Régebbi irodalmunkban a történelem-szemléletet minden balsors ellenére a *csakazértis* reménye hatotta át. A huszadik század történései azonban azt fejezik ki, hogy nincs történelmi igazság, de létezik totális pusztulás. A Rossz hatalma már nem egy-egy személyre, népcsoportra terjed ki, hanem egyetemessé válik a szabadság, az igazság hiánya. Így már nem az eszmények korlátozottsága a meghatározó, hanem az etikus lét, sőt a pusztaság lét is veszélyeztetetté válik. E felismeréshez eljutva a költő megpróbálja az egész emberiség-történelmet mintegy kívülről, nem-emberi nézőpontból is szemlélni. Így válik etikailag megítélhetővé az a történelem, amely nem a lét érdekeit figyelembe véve zajlik.

Ez az összetett nézőpont szükségképpen módosítja azt a hős-képzetet, amely a legelső versekben megjelent. Az ember így nem hős, hanem áldozat, nemzedékről nemzedékre. A Krisztus-motívum, a kereszténység jelképei nem csupán a kulturális örökség részei ebben a költői világban. Az ember sorsa az áldozattá válás, mégis mindez abban az ég és föld közötti téridőben történik, amelyet nem csupán a történelem tragikuma és a történelmen túli világ-egyetem rideg, kozmikus közönye hat át, hanem a határolt létnek a végtelenséget ostromló fensége is, az isteni elem a földi halandóban, Ez az ember sokat tud vagy vél tudni, mindenekelőtt saját korlátozottságáról, ezért oly erős benne a félelem, ugyanakkor még

sok mindent szeretne tudni, s ezért annyi benne a kérdés. A földön járva és a földbe jutva is az ég felé törekszik jobbik énje.

E gazdagodó és komoruló költői világban módosult a költői szerep felfogása is. A költő nem vátesz, nem próféta, de nem is személytelen szemlélő, inkább olyan látó, aki a lényegre tekintve csak abban különbözik az átlagembertől, hogy könyörtelenül végiggondolja a neki szegeződő kérdéseket, s eszmélkedésének eredményeit művekbe foglalja. Így lesz a költészet is cselekvés, emberi tett a rossz erők ellen.

A korai versek szabályosságát és zeneiségét a szabadvershez közelítő, kötetlenebb versbeszéd és szerkezet váltotta fel. Fokozatosan eltűnt a versek artisztikus jellege, s átadta a helyét a töredezettségnek, az enigmatikusságnak, a prózaversnek. Ha megbomlottak és helyreállíthatatlannak mutatkoznak a normális kapcsolatok az ember és a világ, az ég és a föld között, ha nincs többé Egész, akkor a vers sem fejezheti ki a teljességet: meg ugyan nem szüntetheti, de a felmutatással és a kimondással segíthet feloldani a létezés drámáját.

Mezey Katalin (1943)

A tisztaság, a fiatalság és a teljességvágy sugárzik Mezey Katalin első kötetének verseiből, s mindez harcos elszántsággal átszőve. Mint antológiaiabeli társai, ő sem azért vállalta a társadalmi küldetést is kereső költőszerepet, hogy megfeleljen a kor kívánalmainak. A halálos harcnál jobban illett hozzá a szabadság olajága, s egyik első nagy életproblémája abból fakadt, hogy a társadalmi cselekvés lehetőségét folyamatosan és több szinten is korlátozottnak kellett látnia. Az ifjúságnak sem az elmúlásától, hanem eszmeiségének elvesztésétől féltette önmagát és nemzedékét is.

Már kezdetben kereső és kísérletező alkotó volt nyelvi-poétikai értelemben is. Többféle verstípust kidolgozott, kereste a létezés összetettségének számára leginkább megfelelő kifejezési módját. Kezdetől azok közé tartozik ő is, akik a személyiséget a közöiségektől, a történetfilozófiát a létfilozófiától elválaszthatatlannak tartják. Szemlélete fokozatosan átalakult. A hagyományosabb forradalmárszerep elmosódott, s helyébe a reformer, a megőrző ember került. Széchenyi István vált példaképpé. A költő a társadalom

és az egyének sok konfliktusát látva is megmaradt cselekvésre buzdítónak, de közben mindent kijózanodva szemlél. Nem esetleg túlzó, egykori álmait kéri számon, sőt magatartása nem számonkérő, nem tragikus hangoltságú, mint több kortársáé. A normális, alkotó hétköznapiakat szeretné közénk hozni végérvényesen, a rettenetes nélküli, tevékeny életet. Ez az eszmény, ez a morál, ez a megvalósítást kereső magatartás teszi gondolatilag is gazdaggá ezt a lírát.

Ha az emberi létezés nagy színtereit nézzük, amelyeket leginkább magánéletnek és közéletnek szoktak nevezni, e lírában idővel a magánélet vált fő szolámmá. De legyünk körültekintők! Magánélet-e csupán egy háromgyerekes család és ezen belül egy családanya, később sokunokás nagymama mindennapi élete a maga sok, aprónak, jelentéktelennek tűnő mozzanatával az ezredvég és az új évszázad Magyarországon? Bizony, soha nem csak az. S a családi élet középpontba állítása is feladatvállalás, programadás, mint annak idején Petőfi Sándornál. Hiszen társadalmunk egyik legbizonytalanabb és legkényesebb színterévé vált ebben az időben a család, amelynek felbomlasztása a társadalom önpusztításának radikális formája, s ez ellen cselekedni a művészet eszközeivel is célszerű.

Mezey Katalin érett költészetét olyan szemlélet mozgatja, amely a hétköznapiak kisvilágát, az apró tényeket és az emberiségtörténelmet rétegezi egymásra oly módon, hogy mindegyikben ott vibrál egyrészt a létezés és az elmúlás, másrészt a biológiai lét, az életvegetáció és a tudatos, filozófiai igényű lét feszültsége. A legelemibb és mégis legkevésbé megválaszolható kérdéseket vetik fel a művek, a tapasztalat és az ész erőfeszítéseit egyaránt felhasználva. A kétség, a lehetséges filozófiai válaszok bizonytalansága azonban nem semmisíti meg az emberi élet fontosságát, s ez minden egyes létező minden egyes napját jelentéstelivé képes formálni. A filozófiát költészetté lehet varázsolni, s az élet lényegét is.

Mezey Katalin költészete a jelen időben is őrzi sajátosságait: tárgyiasan intellektuális jellegét, valamint a közösségeiben otthonra lelő ép személyiség ideáját. A korábbi évek keresése, készülődése után meghatározóvá vált az istenhit. Nem ájtatosan, hanem szemérmesen, nem feledkezve el a bennünket körülvevő valóságos világról, az isten meghalt téziséről és annak hatásáról. Nem ódai vagy himnikus, hanem elégikus e versek hangvétele. Az egyre több

élettapasztalat egyre megértőbbé tett, s a világ és lakói elleni ifjúkori lázadást egyre határozottabban a szeretet, a megértés etikai parancsa váltotta fel.

Oláh János (1942–2016)

Az *Elérhetetlen föld* Oláh János verse, ez lett az antológia címadója. E költemény emlékezés és azonosulás, összeköti a gyermekkor elszülődő, de még eleven élményvilágát a férfikor lehetséges sorásával. Nem megtagad, hanem rezignáltan reménykedik: az örökké áramló történelmi-természeti időfolyamban a folytathatóságot hirdeti. E szemléleti kezdőpont igen hamar s végérvényesnek mutatkozóan elkomorult. Erről nagykompozíciói és vers-miniatűrjei tudósítottak a leghűségesebben. E versek azt sugallják, hogy mindent ki kell bírni, s bár a költő nem poklokat szeretne járni, hanem élni a maga normális életét, eközben mindegyre a pokol bugyraiban találja magát. Például az idegenség, a felismerhetetlenség karneváli kavargású Szarka-városában, ahol abszolúttá nő a szemléletek és a nemzedékek közötti kapcsolatok hiánya. A filozófiai szkepticizmus a kilátástalanság szorításában nemegyszer pesszimizmusba csap át, szinte fizikailag is érezve és érzékeltetve a létezés kínjait. A költő az adott társadalomban kiszolgáltatottnak, „szellemi száműzetésbe kényszerült magánszemélynek” érezte magát, s ezt a tapasztalati anyagot formálta költészetté.

A hosszúverseknek csak formálisan ellentéte a töredék, a versmorzsa, a miniatűr. Ezekben csak a fő gondolat jelenik meg, s a közlés a költői alakítás minimumával jár együtt. Egy újabb verstípusa az imitáció. Ez stílust, magatartást s akár egyetlen alkotót is megidézhet. Az Oláh János által amúgy kritikusan szemlélt hagyományhoz való fordulás ezekben az esetekben értéket felmutató, hiszen az értékbizonytalanság léthelyzetében azt idézi fel a múltból, ami vitathatatlanul bizonyult, nemzedékek sorának adott életerőt.

Az életszemléletet átható szkepszis, rezignáció, pesszimizmus olyan közlésmódot alakított ki, amely hangoltságában szenvedélytelen, poétikailag pedig díszítéstelen, szinte eszköztelen. A szenvedélytelenségen ne kiegészítést értsünk, hanem azt a Nagy László-i értelemben „földrengés arcot”, amelynek mosolya alig van,

s amelyik már a földrengés tényének is inkább csak úgy tulajdonít jelentőséget, hogy lekicsinyíti: ez a világ rendje, ez jut sorsul az embernek. Ez a szkepszis nem megbénít, hanem gondolkodásra serkent, hiszen maga is folyamatosan gondolkodik. Két nyomatékos verstípust alakítva ki: a kérdező-kifejtő meditálót és a tanító-kijelentőt. Az előbbi mintái a drámai monológok és a filozófiai szabadversek. Az utóbbiak a felvilágosodás korának tanító-oktató, ismereteket közlő verseire utalnak vissza, illetve a példázatos történetekre, mesékre. Mindezeket természetesen az ezredforduló világához alkalmazva, s így többszörösen is újszerű hatást keltve abban a korban, amelyben az uralkodó közfelfogás szerint az irodalomnak nem feladata az emberiség „felvilágosítása”.

A klasszicizmus korát a romantika követte, ám Oláh Jánostól idegen mindkét tendencia bármiféle mai változata. De magára a korszakra sem jellemző a mértéktartó szabályosság vagy a romantikus szertelenség, s az az etikus magatartás sem, amely ezeket áthatja. E szűrkeségben, ebben a szétszórtságban kell a költőnek kifejeznie a kifejezhetlent.

Péntek Imre (1942)

Már a költőcsoport bemutatkozó antológiájában feltűnt, hogy Péntek Imre másféle vershagyományokhoz és látásmódokhoz kötődik, mint társai. Őt kezdettől az ironikus látásmód jellemezte, a groteszkhez, a nyelvi humor szokatlanabb változataihoz vonzódott. A hatvanas években ez még újszerűnek bizonyult, a radikálisabb groteszket különösen a lírában fogadta idegenkedés, pedig a groteszk ugyanannak a léthelyzetnek volt a következménye, amelyik a többieknél rezignált elégikusságban mutatkozott meg. Az új nemzedéknek is be kellett volna illeszkednie a világ rendjébe, de ez nem volt lehetséges. A hivatalos rend ugyanis nem volt más, mint álcázott rendtelenség, s ezt fejezhette ki a groteszk. Maga a beilleszkedés pedig jobbra csak egy várakozási listára felkerülést jelentett, nem a cselekvés lehetőségét, hanem a helyeslő bólogatást. A Kilencek közül a legradikálisabb költői eszközökkel ezt Péntek Imre fejezte ki. Felismerte azt is, hogy az emberek döntő többsége másként gondolkodik, mint ő. Nem lázad, hanem ebbe a rendnek álcázott

összevisszaságba szeretne beépülni, miként az általában s minden időben jellemzi az emberiséget. Ő ennek a magatartásnak a veszélyeire próbált figyelmeztetni, ezért nevezte el költészetét „édesség anti-reklámnak”. Ez a második kötet címe volt, de akár ma is válsztható lenne, hiszen a kort s a költői szándékot egyaránt kifejezi.

A groteszk szemléletű versnek már a pálya kezdetén kialakult egy olyan típusa, amelyikben a nyelvi-képi leleményesség a meghatározó, nemegyszer a vers szerkezetét is elrejtő módon. Később az a típus erősödött meg, amelyikben nem a részletek kavargó és egyaránt groteszk egymásmellettségéből következik a világ ilyenemű volta, hanem magának a világegésznek a grotesksége a kiindulópont, s ez szerveződik tárgyiasan visszafogott közlésformává. Van verseinek egy olyan csoportja is, amelyben elemi nyelvi-nyelvtani szinten is meghatározó a groteszk. Logikus ez is, hiszen ha a világ rendje álcázott rendetlenségnek bizonyult, akkor talán ezzel párhuzamos a nyelv rendje is.

A neoavantgárdnak, posztmodernnek is nevezhető tendenciák mellett, s részben azok közé épülve, a nagyfokú formai fegyelem is jellemzi Péntek Imrét. Kötetnyi szonettet írt már, korántsem lazítva fel a klasszikus verstípust, amelynek fegyelmezettsége rendre összefoglaló érvényű alkotásokra ösztönzi. Ezekben olykor áthidalhatónak látszik a bejárhatatlannak mutakozó távolság az eszme és a valóság, az idill és a groteszk, az édeniség és az abszurdítás között.

A költői pálya következetes egységét akár a kötetcímek is szemléltethetik: *Éjféli pályaudvar*, *Édesség anti-reklám*, *Lemondóka*, *Holt verseny*, *Kényszerképzetek*, *Vi(g)aszkereskede*s, *Félrebeszéd*. Mivel a negyedik kötettől mindegyik az utóbbi két évtizedből való, már e címek, méginkább a versek alapján megállapítható, hogy Péntek Imre költői világa lényegében nem változott, 1990 táján sem vált naivan ábrándozóvá, s azóta is egyszerre látja létünk színét és fonákját, a lemondást, a kényszert, a képzeteket, a viasz-vigaszt, a félrebeszédet. Itt valóban *holt verseny* van: se győzni, se veszíteni nem lehet igazán. A radikálisnak gondolt történelmi változások reklámfogássá váltak, s az elképzelt jövő helyett a múlt folytatódik.

Rózsa Endre (1941–1995)

A költő első maradandó vers-sikereit *Az elsüllyedt csatatér*, a *történelemszünet* szemléletes vízióival aratta, személyes és nemzedéki ko-

rélményt is kifejezve. Része volt ebben a forradalmias indulat és a merevvé konszolidálódott kor feszültségének, méginkább annak, amit ez hatásosan érzékeltetett: az eszményrendszer és a valóság ütközésének. Mind több tapasztalat birtokában ez az ütközés már nem volt csupán életkori és korszakbeli sajátosságokkal magyarázható, s a meg nem felelések állandósága lét- és történelemértelmezést meghatározó tényné vált.

Ebben a léthelyzetben különösen fontos a tudat ellenállóereje. Rózsa Endre költői eljárása ennek megszilárdításában magának a tudatosságnak a középpontba állítása, a pontos analízis képességének elmélyítése és alkalmazása. Az érzelmi és gondolati menekülés sokféle lehetősége e módszert alkalmazva kirekesztődik, s a szembenézés válik meghatározóvá. Így be kell látni a lét és létezt értelmező tudat korlátozottságát, ugyanakkor továbbra is számolni lehet a lét és a tudat által vezérelt képzelet határtalanságával. Gondolati költészet keletkezik így: a gondolat költői megformáltsága és a költőiség gondolatisága szüntelenül egymásra utal. A gondolat a versben képpé varázsolódik, a kép gondolatra mutat, olykor példázatszerűen. A képes beszéd, a parabola, a paradoxon válik jellegzetes kifejezésmóddá.

A tudatosság egyik jellegzetes megnyilvánulási módja az idődimenzióknak és különböző rétegeinek érvényesítése, egy második az intellektuális képesség következetes alkalmazása, s egy harmadik az értékeknek és hiányuknak párhuzamos és ellentétes felmutatása-elemzése. A legfőbb értékek e költészetben is a tartalmas élethez kötődnek, s olyan meghatározó motívumkörökben mutatkoznak meg, mint a gyermekkor, a természet, a szerelem, a barátság, a kisközösségek köre, a nemzet, az emberiség, a költészet maga. Mindezeknek jelenbeli vonatkozásaik mellett vannak múltbeli kötődéseik a pozitív személyes és a hagyományozódó emlékek révén, és jövőbeliek a lehetőségek birodalmára utalóan. A legfőbb értékhiány nem magának a létnek az elemi fenyegetettsége, végessége, hanem a születés és a halál közé zárt szakasznak a korlátozottsága, kifosztódása-kifosztottsága. Pályanyitó élmény is volt már, ám a lázadás helyét mindinkább a rezignáció foglalta el. S 1983 után ezt komorította tovább a súlyos betegség, a korán felsejlő halál.

Az értékek hiányát, az elmúlás folyamatszerűségét az ironia, az önironia, a groteszk, a gúny, a satirikusság fejezi ki, hol részelemként, hol egész művet meghatározóan. Ám bármi is válik nyomatókossá egy-egy versben, e líra egészét a költői személyiség kiegyensúlyozottsága jellemzi. Idillt ritkán kínálhat ez a középút, hiszen az egyre elérhetetlenebbnek bizonyul, de az értékek körének tudása, birtoklása a személyiséget védő bástya.

A kiegyensúlyozottság megmutatkozik a megformálás klasszicizáló jellegében is. Rózsa Endre életműve a poéta doctusé. Elementárisan vonzódott a kötöttebb formákhoz és ritmusokhoz, a látszatra bonyolultabb, áttetsző tisztasághoz. A klasszicizálás nála a világkép-et is szervező elvvé vált, költészete pedig klasszikus értékke.

Utassy József (1941–2010)

A Kilencek költőcsoportjából s talán egész nemzedékéből a legismertebb igen hamar Utassy József lett. Verseit szavalták, megzenésítették, s a *Zúg március*, mivel Petőfi szellemét, követeléseit gyűjtő hatásával is megidézte, nemcsak a nemzedék jelszavává, hanem tiltottá is vált. Pedig csak azt kérte számon a hatvanas éveken ez a mű, amit az hirdetett. A „szabadság, szerelem” eszme- és motívumköre szervezi Utassy József költői világképét is. Az adott valóságot nem tekintette soha a szabadság birodalmának, de a történelmi távlatú lehetőségről sem mondott le.

Már első kötete öntörvényű világot mutatott fel, amelyben poétikailag a látomásos és a tárgyias költészetet békítette össze. Milyen módon? Az ő lírája alapvetően racionális. Ezzel függ össze kikiáltó, megnevező jellege. Nem megismerhetetlennek, rejtélyesnek tartja a világot, hanem beláthatónak és megérthetőnek, ahol a jelenség és a lényeg, a kép és a jelentés közötti út bejárható. Viszont ez a világ a drámaisággal telített huszadik század világa, s benne nemcsak a magyarság, hanem a költő családi és egyéni életútja is sűrítetten mutatja fel a kiélezetten drámai helyzeteket. Ezt a léthelyzetet kell néven nevezni és közhírré tenni, kikiáltani.

Első kötetének fiatalos ragyogása hamar elkomorult, ám kedélyének természetes hullámmozgása végigkíséri a pályán. Pozitív és negatív pólus, értékes és értéktelen, igen és nem kezdettől együtt

szólt meg ebben a költészetben. A szülőfalu, Bükkszenterzsébet világháborús árvájából lett a *csillagok árvája*, aki a csillagokról zuhan a pokolba, s a *pokolból jövet* látja, hogy az elérhetetlen föld nem elérhetetlen, hanem éppen: *ragadozó*. Mindazonáltal hatvanévesen is a *Tűzek tüze* dobogtatta és lobogtatta költészetét, miként azt az összegyűjtött versek kötetének címe sugallja.

Legáltalánosabb műfaja a dal, hol derűsebb, hol drámai feszültséggel telített változatban. Az utóbbiak bizonyítják, hogy a dal, az ének számára nem menekülés, hanem helytállás. Költő-sorsát az írás keresztjére fölfeszülve gondolja el. Megváltó és megváltott egyszerre, s így olyan versek sora születik, amelyek a létezés legalapvetőbb kérdéseire adnak drámát kibontó és feloldó választ. Egyesek túlságosan hagyományos szemléletű és poétikájú költőnek tartják őt, pedig szemlélete és eszköztára összetett. Meglátja dolgok és jelenségek színét és fonákját, a születőben az elmúlt, az elmúlóban a maradandót. Igazi polifónia ez, amelyet legszebben emberképe mutathat meg. Felfogása szerint az emberlét hármas rétegzettségű: a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hálórendszerében működik.

Az ember létének erre az összetettségére, a maga kicsinységében is hatalmas voltára két ősi szimbólummal szembesülve döbbenhet rá. Ezek a csillag és a tenger. Az ember a *csillagok árvája*, de *tengerlátó*, parányi, s mégis hatalmas. Végtelen, mégis határolt. A percnyi lét, ez a határolt végtelenség tehát nemcsak tragikus, de fenséges is. Minden érték ezt növeli: a szerelem, a család, a barátság, az elődök erőt adó példája. Nincs külön kisvilág és nagyvilág, nincsenek külön köznapi dolgok és rendkívüliek, minden eggyé olvad az élet megismételhetetlen varázslatában, amely minden tragikum dacára nemcsak március ragyogásában jelenik meg, hanem az őszyidőben, sőt a téli didergésben is.

Hús év múltán

Rózsa Endréről

Két évtizede távozott el közülünk Rózsa Endre. Mindössze ötvenhárom esztendő volt, s ez úgy látszik, veszélyes életkor a költők számára, mert ennyit élt Kormos István, Ratkó József, Nagy László pedig meg sem érthette ezt a születésnapját. Ötvenhárom életév kevés, de hús esztendő az utókorból bizony már soknak számít, különösen akkor, ha ezek – Nagy Gáspár szellemes megnevezése szerint – „ezredváltó, sűrű évek”. A felnőtté válás értelmében két új nemzedék is pályára lép ennyi idő alatt, s ezeknek már az említett költők mindegyike „múlt századi”, tehát régi. Klasszikus abban az értelemben, hogy valamennyire középiskolai tananyag lehet, mint Nagy László, vagy éppen az óvodások mesekönyveinek, a Vackor-történeteknek a szerzője, Kormos István. Igaz, az óvodások inkább emlékeznek Vackor nevére, mint Kormoséra. Persze tekinthetjük ezt népköltészetté változásnak, folklorizálódó klasszicizálódásnak, s ez sem kevés, még akkor sem, ha Kormos nagyszerű költészetét kevesen ismerik. Ratkó Józsefet sajnos még kevesebben olvassák, bár igaz, hogy Kelet-Magyarországon, ahol részben nevelkedett, majd felnőttként élt, szép kultusza van. A Pécsről elszármazott Rózsa Endre számára se élteben, se holtában nem adatott ez meg mostanáig. Emlékszem elégikus panaszára, sóhajtasára, hogy szülővárosa, amelyben tizenkilenc éves koráig élt, amely már a gimnazistának közölte néhány versét a *Jelenkorban*, nem vesz róla tudomást, egyszer sem hívja meg, nem számít rá. Igaz, addigra a város és folyóirata már fokozatosan a posztmodern irodalom egyik fellelvárára lett, s Rózsa Endrétől távol álltak ezek a törekvések. Ám Pécs kulturális hagyománya olyan gazdag volt, hogy a sokarcúságot az ezredvégen is megőrizhette volna, ha másban nem, legalább könyvbemutatókban, író-olvasó találkozókban.

Rózsa Endre életművét nem csupán azért kell felidézni, mert hús éve halt meg, nem is azért, mert jövő ősszel lenne hetvenöt éves, hanem azért, mert jelentős költő volt. Ha valamilyen csoda folytán ma antológia készülne nyolc évszázad magyar költészetéből, abban neki is kiiktathatatlan helye lenne. S költészetének ismerője, de akármelyik új olvasója akkor máris belekezdhet a komoly játék-

ba: melyik lenne az az öt vers, amelyet betenne az antológiába – vagy magával vinne a lakatlan szigetre, vagy akár a Holdra? Bevalom, nem könnyű a feladat. Persze az idős ember már tudja, hogy ha egy életművel régi a kapcsolata, s ráadásul a szerzővel egyidős lévén szinte a jelentkezésétől kezdve folyamatosan figyelhetette a pályát, sőt többször írhatott is róla, akkor különböző időpontokban nem feltétlenül ugyanazokat a verseket választotta volna ki. Még akkor sem, ha csupán a pálya lezárulta utáni válogatásokat vennénk figyelembe. Most ez lenne a listám: *Szépasszonyvölgye*, *Se hía, se hója*, *A tűz rapszódája*, *Lélekharangzó*, *Ami megőríz*. Szerékelte, hogy számomra mennyire nehéz a választás, ez lenne a tartalék ötös: (*B. D.*), *Árnyékszobrok*, *Oleander*, *Öregszik a szél*, *Azt ötvenharmadik őszi*. Ha csak egyetlen verset választhatnék, a *Se hía, se hója* lenne az, ha hármát, akkor melléje kerülne *Az ötvenharmadik őszi* és az *Ami megőríz*. Az egyetlen versről néhány éve már készítettem egy elemzést (*Magyar Napló*, 2011. 11.). A *Se hía, se hója* „35. évemet taposván” keletkezett, s a költő ezt egy alcímbe közölni is szükségesnek tartotta. Az *Ami megőríz* 1991 októberében jelent meg a *Kortársban*, amikor Rózsa Endre éppen ötvenéves lett, s ő jelentősnek élte meg ezt az életfordulót.

Ami megőríz

Hagyna magamra a tűz
parittyás szikra-fiával.
Mághaként búnyjon a tűz,
hisz e láng csak megharap, átmar –
hagyna magamra a tűz.

Hagyjon el engem a víz:
tavi hullák illata, bomlás.
Cseppenként szökjön a víz.
A tenger – az ősi hasonmás,
hagyjon el engem a víz.

Hagyna magamra az ég
üresség létrafokán bár.

*A talpamig érjen az ég!
A lepke az égbe kitérve
a bálvány,
hagyna magamra az ég.*

*Hagyjon el engem a föld.
Tüntess, milliárd
csupa zöld uniformis!
Rögönként fogyjon a föld:
kirúgom magamat, megyek úgyszólván –
hagyjon el engem a föld.*

*Megőriz a máglya, a csepp,
meg a tenger, a lég, meg a hant is.
Tűz, víz, ég, föld – elesett.
Evezünk, a hajónk abogyan víz.
Nem kérdés, mekkora volt,
s hogy süllyedt el Atlantisz.*

*De bárbová ússz – már nem feledelek,
Miurunk mire vár,
míg alakja a szélbe lebeg...*

*...Ő, Ő örök, és
ha belehalsz is –
a fényözön-úr, a galaxis.*

A vers címéből csupán annyi hiányzik a teljesebb egyértelműséghez, hogy „engem”. Ám már a legelső sor tisztázza a személyeséget: első személyű vallomásról lesz szó. Mégsem ilyen egyszerű az értelmezés. Az egyes szám első személyben megszólaló beszélő ugyanis az ötödik versszakban megváltoztatja az igék funkcióját. A vers időszemlélete ugyan mindvégig egy majdan bekövetkező jövőre utal, arra, amelyik a beszélőre vár, aki felszólító, óhajtó módon sürgeti, szinte követeli ennek a jövőnek a bekövetkezését. A „megőriz” formula viszont elsőként ennek a jövőnek a jelen idejű létét állítja. Bármiféle jelzés nélkül is nyilvánvaló, hogy ez az ör-

zés az eddigi beszélővel kapcsolatos, de a következő, egyértelműen cselekvésre utaló ige többes szám első személyű. Az „evezünk” mindannyiunkra, minden emberre vonatkozik, s ez visszautalva a megőrzést is általánosítja. A verset lezáró utolsó hat sorban az ’én’ és a ’mi’ után az önmegszólító jellegű ’te’ és a nagybetűs írásmóddal is kiemelt ’Ő’, azaz Miurunk jelenik meg. Ez a ’te’ az igehasználata dacára sem azonos már azzal az ’én’-nel, aki azt kívánta, hogy a tűz, a víz, az ég, a föld hagyja el, hagyja magára. A „megőriz” kifejezés ugyanis azt sejteti-közli, hogy a négy kívánság teljesült, a versben megszólaló személy már nem él, vagy legalábbis elképzeleti létezése utáni sorsot. Mintha egy másfajta létezést képzelne el, hiszen evezésről, úszásról van szó. A vízmotívumnak a verszárlatban ez a kiemelt visszatérése azonban felidézheti az alvilágot is. Áttételesen erre is utalhat az elsüllyedt Atlantisz. Kháron lakikjára is gondolhatunk, annál is inkább, mert a sor: „Evezünk, a hajónk ahogyan visz”, azt fejezi ki, hogy ezt a hajót nem mi irányítjuk. S elbizonytalanító a célképzet szempontjából a „de bárhová ússz” közlése is. Legvégül azonban, az önhalottság tudata után, s nem kétségbeesésként, hanem létfelismerésként fejezi ki ez a költemény, hogy bár minden élet halállal zárul, nem értelem nélküli.

De honnan s hogyan jutunk el idáig? A figyelmes olvasó számára magától értetődő, hogy ez a mű életszámvetés. Az ötvenedik életévéhez még csupán közeledő, de – más verseiből tudhatóan – már súlyosan beteg ember az élni akarás és az elmúlástudat kettőseben az utóbbit tartja meghatározónak. Igazából tehát elsősorban nem is a hagyományos értelemben felfogott életszámvetésről van szó, sokkal inkább létezés-számvetés ez. A közelítő halál képzetével élve minden emberben felfokozódhat egyetlen személy voltának tudata, ugyanakkor szükségképpen az is, hogy ő az emberiség része, sorsa pedig elkerülhetetlen embersors. Különösnek tetszik az is, hogy a vers beszélője a létrehozott életmű maradandóságáról, annak lehetséges halhatatlanságáról egyetlen szót sem ejt, s arról sem, hogy az egyetlen személynek milyen érdemei, tulajdonságai, kapcsolatai voltak. A költők gyakorta írtak életművük halhatatlanságáról, esetleg kételkedve az utókorban. Születtek olyan versek is, amelyek az átlagembert tették maradandóvá, mint Kosztolányi Dezső a *Halotti beszéd*-ben. Rózsa Endre versében csupán annyi vá-

lik lényegessé, hogy az emberre elkerülhetetlenül vár a halál. De ezt a törvényt kiegészíti azzal, hogy az emberiség által teremtett kultúrák is pusztulnak, miként Atlantisz. S ha ez bekövetkezhetett, akkor bármi megsemmisülhet, akár az emberiség is. Érdeemes e gondolat kapcsán felidézni egy részletet a fiatal Bartók Béla egy leveléből, melyet reménytelenül szerelmesen írt Geyer Stefinek: „Egészen bizonyos, hogy egy évezred múlva, 10 ezer év múlva egész munkáságomnak nyoma se lesz, tán az egész magyar nép és magyar nyelv örökre a feledésbe szüllyedt. Vagy ha még nem akkor, hát később. S mindnyájunk munkájának ugyanez az osztályrésze. Nem volna kellemes munkánkat csupán ezzel a lesújtó tudattal végezni. Ehhez életkedv és érdeklődés kell azért a szentháromságért, a melyről a levelében olyan szépen ír. Ha én keresztet vetnék, azt mondanám: »a Természetnek, a Művészetnek, a Tudománynak a nevében...«” Bartók itt nem említi az emberiséget, a földgolyó elpusztulásának a keresztény vallásban és a modern természettudományban is elfogadott tézisének, legfeljebb sejtelmesen utal rá a tízezer évnél is későbbi időtávlattal. Ám az „örökre a feledésbe szüllyedés” képzetének pontosan megfeleltethető Rózsa Endre versének ez a két sora: „Nem kérdés, mekkora volt, / s hogy szüllyedt el Atlantisz.” S e vers kapcsán Bartók Béla „szentháromságából” a legelső szükseges párhuzamként említeni: a természetet, pontosabban a természetelvű világértelmezést. Ugyanis ez határozza meg Rózsa Endre költői világképét, a kései pályaszakaszban a legközvetlenebbül és legkövetkezetesebben éppen az *Ami megőriz* strófáiban.

Az általunk ismert ősi kultúrák többségének világértelmezése szerint kezdetben volt a Káosz, abból alakult ki a Kozmosz, s ennek négy alapeleme a Tűz, a Víz, az Ég és a Föld. Közülük a víz, a világóceán több változat szerint annak a káosznak az állapota is, amelyből kozmosz, azaz rend születik, s amelybe a kozmoszból visszahullhat az, ami-aki elpusztul, illetve újjá is születhet. A természeti népek rendre felismerték, hogy létezésük terepét, életüket ezen a földön élve a víz, az ég (a levegő) és a tűz (meleg, fény, a Nap) határozzák meg. E fogalmakat kategóriákká emelve különböző szimbolikus világképeket alkottak, s ebben sok a rokonság a görög-római és a zsidó-keresztény kultúrák között. Az Ószövettségben Mózes első könyve magától értetődően a világ teremtésével

kezdődik, leírva, hogy a káoszról miként lesz ég és föld, világosság és sötétség, Nap és csillagok, hogyan népesül be a Föld, s teremti meg Isten a maga képére az embert. Vergilius dalnoka a *Hatodik eklogában* így foglalja össze a teremtést: „Mert a dal arról szólt, hogy a végtelen űrben a földnek, / tengernek, légnak csírái a tiszta tűzekkel / mint keveredtek rég; hogy minden az őselemekből / kelt hajdan, maga zsenge világunk is, meg a mennybolt; / majd hogy kérge szilárdult már s a habokba huzódott / lassan Néereus is, mint formálódtak a testek; / s mint bámulta a föld, hogy kezd lángolni a napfény” (Lakatos István fordítása).

A tűz teremő erő, aktív, pusztításra is képes, férfi-jelkép. A víz őanyag, női jellegű, megtisztulást, újjászületést is jelent. A tűz és a víz együtt az élet forrásai. Az ég ugyancsak férfi-jelkép, termékenységre utal, spirituális tartalmak kifejezője. A föld női jellegű, teremtés-, anyaság-jelkép, anyagi természetű, s az alvilágot és az újjászületést is magába foglalja. Az ég és a föld is egységet alkot az emberi létezésben.

Rózsa Endre versében a négy elem abban a sorrendben követi egymást, amelyet az alkímia is alkalmaz, s amely az előbb felsorolt ellentét- és egymásrautaltság-párokat is figyelembe veszi. De tudományosan is logikus, hogy előbb volt a világegyetemben a naprendszer s csak később a víz, és előbb volt az ég, a világűrt jelentve is, mint a földgolyó. Persze nem szükséges mitológiai és tudományos változatokat számon kérni ezen a versen, amelyben mintha egy jelenkori, racionalista módon létező sámán végezne önvarázslást, alászállva a föld alatti és felemelkedve az égi világba.

E versben a már említett őselempárokat keresztezi-kiegészíti egy másikkal csoportosítás. Ebben a tűz és az ég, illetve a víz és a föld tartozik szorosabban össze, s ezt a „hagyna magamra” és a „hagyjon el engem” megkülönböztetés emeli ki. Figyeljük meg: az utóbbi a nőinek nevezett, az előbbi a férfias tulajdonságú őselemekkel kapcsolatos. A víz és a föld főként az ember anyagi jellegű létének alapelemei, a tűz és az ég sokkal inkább a szelleminek. S persze mind a négy jelképe nemcsak az életnek, hanem a halálnak és a halál utáni állapotoknak is. A vízről mint őstengerről és alvilági folyóról már volt szó, de akár belefulladni is lehet („tavi hullák illata, bomlás”). A föld felszíne „milliárd csupa zöld uniformis”, de

ha gödröt ásnak, „rögönként fogy” és sírhellyé válik, s amúgy is az alvilág, a pokol terepe. A tűz ugyan az élet feltétele, de a halotti máglya („Máglyaként hűnyjon a tűz”) végül magát a tüzet is kioltja. Ám lehet a pokol tisztítótüze is. S végül az életadó Nap is megsemmisülhet. A versben az ég értelmezése a legbizonytalanabb, hiszen már az ősi világertelmezésekben szükségszerűen összekapcsoltan jelentette az anyagi természetű földi légkört, a levegőt és az égi hatalmakat, az isteni képzeteket. A versszak nyomatékos, s az egymásra rímeléssel is erősített kifejezései: „üresség létrafokán bár”, „bálvány” feltételelesen utalhatnak egy Isten nélküli égre, de akár a nem az égben lelhető Istenre is, s ezt majd a befejezés értelmezi át.

A Biblia így kezdődik: „1. Kezdetben teremté Isten az eget és a földet. 2. A föld pedig kietlen és pusztá vala, és setétség vala a mélység színén, és az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett.” Isten tehát nem része sem a káosznak, sem a kozmosznak. Pontosán ezt fejezi ki a vers is. Adott az őstenger, amelynek káoszába visszahull minden létező, s adott Miurunk, akinek „alakja a szélbe lebeg” és „Ő örök”, s vele együtt a világegyetem. A mítoszok nem tudhattak a galaxisok létéről, csak geo- és teocentrikus világképet gondolhattak el. A mai ember annyival, de csakis annyival bölcsőbb, hogy racionálisan kezelhető elképzelései vannak a Föld keletkezéséről és várható élettartamáról, de a világegyetem idődimenziói aligha tárhatók fel számára. Így logikus és modern Rózsa Endre felfogása, amely a földgolyó életidejéhez képest méri parányinál is parányibbnak az egyének létét. Már az ókori világ is mindent időben létezőnek látott: minden keletkezik, létezik, majd megszűnik, nemcsak az ember, hanem a Föld is. Persze a Tejútrendszer galaxisa sem örök, de azt is, még inkább magát a világegyetemet az emberi tudat önmagához mérten hitelesen öröknek nevezheti, akárcsak azt az elvet, képzetet, amelyet a vers Miurunknak, a Biblia Istennek nevez.

Látszólag ellentmondásos a vers megőrzést közlő része: „Megőriz a máglya, a csepp, / meg a tenger, a lég, meg a hant is. / Tűz, víz, ég, föld – elesett.” Belátható azonban, hogy itt a szimbolikus őselemekről és azoknak az anyagszerűen létező változatairól van szó. A költő hangsúlyosan ezektől az ő életében is nyilván fontos szerepet játszó szimbolikus tartalmaktól akart elszakadni, s racionálisan vetni számot az elmúlással, annak fizikailag is meg-

ragadható elemeivel, amelyek, lám, mind kétarcúak: életelvűek és a halált is kifejezőek. Ugyanez vonatkozik a hajó-motívumra is: az élet tengerén ugyanúgy haladhat, mint a Léthe vizén. S ezzel máris visszatér a mű a spirituális szintre, ahol a hiteknek és a kételyeknek megfelelően többféleképpen is feloldható a „már nem feleded, / Miurunk mire vár” sejtelve. Hasonló következetéssel zárul Rózsa Endre egyik legutolsó alkotása, *Az Isten vár*:

Ősrobbanások, s száll a por cikázva.

Univerzum lesz minden porcikája.

Az Isten vár. Valamit tartogat.

Rózsa Endre klasszicizáló hajlamú költő volt, ami elsősorban annyit jelent, hogy a költemény szerkezetét, gondolati ívét, ritmikai, nyelvi megformáltságát mindig a hagyománykincset folytatva és gazdagítva formálta meg. Kedvelte az időmértékes ritmusokat is, különösen az emelkedő jellegű, igen dallamos anapesztikus sorokat. Ebben a műben is ez a meghatározó, de egy lényeges különbséggel. Az első négy versszakban a nyitó sor mindig ismétlődik záró sorként, tehát igen nyomatékos. Nos, ezek a sorok ereszkedő, daktilikus ritmusúak, s ez alighanem erősíti a távozás erélyes gondolatát. Az ereszkedő-emelkedő jelleg ritmushullámmá vezet, s ezt fokozza a sok rövid szótag, mert ezek lényegesen dallamosabbá teszik a művet. Ebben a hangoltságban szinte fel sem tűnik, hogy az őselemek mindig háromszor kerülnek rímhelyzetbe, s ezek az egy szótagos önrímek magukban is szinte refrénként ismétlődnek, kiemelve meghatározó szerepüket.

Rózsa Endre Pécsett, igazi városban s egyúttal a Mecsek természeti világában élve nőtt fel. Legelső verseskönyve, a *Kavicsszűret* (1970) igen gyakran és változatosan élt a víz, a föld és az ég motívumkörével. E versek szemléletében a természetélmény a meghatározó, az anyagi jellegű valóság, gazdagon használva az adódó szimbolikus lehetőségeket, de még nem élt bennük az őselem gondolata. Később ritkább, de egyre gazdagabb lesz ez a fajta természetélmény, s egyre jobban áthatja a gyakori ars poeticákban is a létfilozófia. Például így: „Kriptaköveken is / átfúrja, / átveri magát, / kicsírázik / a tűz levele! // S szilajodnak / a lángok: / nem /

légből kapják, / fényből – / égből / harapják, / a szélből kiszag-
gatják, / rabságuk mélyeiről / magukkal cibálják elő // a szabad-
ságot!” (*A tűz rapszódíája*) Az *Ami megőríz* szomszédságában már
rendre felbukkan a meghalás kérdése, s ennek kapcsán az, hogy mi
van a halálon túl (*Túl*). Az *Öregszik a szél* és az *Ami megőríz* szinte
társversei egymásnak:

*Ti üresség tárt koronái!
Tövedekben a tűz se figyel.
Hát itt van a föld is – elásni.
Gabonát belevethet akárki,
learatni se tudja mivel.*

*Továtűnő mozdulatokra
a levegő hullámai
emlékeznek: fura bokra
a tájnak, a térnek, ami
magától nem tud szertefoszlani,*

s a mindenségben széjjeloszlani.

Az *Ami megőríz* beszélője nemcsak az első pillantásra őselemnek
alig mutatkozó tűz–víz–ég–föld egyszerre anyagi és szellemi je-
lentéskörű fogalmaitól kívánja magát elhatárolni, hanem sorra
megjegyzí azí, hogy ennek mik a következményei. A tűz nem
pusztító máglyaként mutatkozik meg, „hisz e láng csak megharap,
átmar”, vagyis nem árt. Persze voltaképpen a Nap is máglya, s ta-
lán nem felesleges említeni, hogy a költő napimádó, a forró nya-
rat is kedvelő ember volt. A víz kapcsán látszólag nem személyes
vonatkozásúak a közlések a következményről, ám „A tenger – az
ősi hasonmás” mégis személyhez köt, hiszen itt a tenger nemcsak
a víz egyik változata, hanem a világóceán is, így minden változás-
nak, kezdet és vég körforgásának, a személy változó sorsának is
jelképe. Itt is érdemes utalni arra, hogy a tenger motívuma Rózsa
Endre költői szemléletében meghatározóan van jelen. „A talpamig
érjen az ég!” a földön járó gondolkodásmód számára inkább azt
a tényt rögzíti, hogy az ég valóban a föld felszínéig hatol, vagy ott

kezdődik. De a lepke-motívum következtében inkább az a lényeges benne, hogy az ember a földtől elszakadva lebeghet az égi űrben, amelyet ürességnek is nevezhetünk. A lepke elsősorban lélek-motívum, a „halott” bábból kiröppenve az átváltozást jelképezi, de a létezés titokzatosságát s a feltámadást is. E versben megnehezíti az értelmezést a bálvány szimbolikus fogalma, amely a pogányság szemléletében isten, szellem jelentéskörű. „A lepke a légbe kitárva / a bálvány” kijelentés tehát három spirituális fogalmat köt össze. Ugyanakkor, mint közismert, ég szavunknak főnévként két alapjelentése van: a levegőt és a Mennyországot is jelenti, s ezt az anyagi és szellemi kettősséget a vers egymásba játszatja, amit természetesé tesz az, hogy az életnek a levegő is feltétele, az emberének a szellemi élet; a versnek viszont az az alapkérdése, hogy mi lehet a halál után. A föld kapcsán határozott személyes cselekvésről van szó: „kirúgom magamat, megyek úgyis”, vagyis ha a föld nem hagyja el őt, akkor ő fog távozni. Hová? Lélek-lepkeként a légbe? Vagy vissza- és előreutalva a szövegre, az őstengerbe: „Evezünk, a hajónk ahogyan visz”? S ebben a halottság-állapotban, amely időtlennek mutatkozik, hiszen „már nem feleded, / Miurunk mire vár”, mégis újra belép az időtényező, hiszen a világegyetem és az Úr örök léte mellett mintha az ember számára bekövetkezne a valóságos földi után a spirituális halál is. Vagy gyakorlatiasabban értve a verset: az elképzelt után a megtörténő halál.

Koncsek József verstípusai

Az irodalomtörténészek, de a kritikusok is úgy dolgoznak, hogy szeretik a szerzőt térben és időben elhelyezni, valamely rendszer részének tudni. Ha pályakezdő, akkor elsősorban az irodalmi hagyományhoz és a kortársakhoz viszonyítva, s amiként halad előre a pályán, egyre inkább saját addigi útjához is hozzámérve. Természetesen ugyanígy vannak ezzel valamennyire az alkotók is, először helyet kérnek, majd elhelyezik önmagukat az irodalmi térben, s tudatosan vagy inkább ösztönösen, de építgetik a saját pályáivüket.

Amikor tehát egy alkotóról valami pályakép-féle készül, például egy jelesebb születésnap, mondjuk a hetvenedik életév betöltése alkalmából, akkor rendszerint a választott mesterektől, a hatásoktól indulunk el, majd próbálunk logikusnak mutakozó alkotói korszakokat kimutatni és elemezni. Koncsek József esetében csak feltételelesen követhető ez a kitaposott módszertani út. A mesterek kapcsán azért, mert egyértelmű, személyhez köthető hatást a hatvanas évek verseiből se nagyon lehet kinyomozni, s bizony maga a költő sem sietett a segítségünkre. Nyilvánvaló, hogy szinte minden, a hatvanas években létező költői iránnyal szembesült, tanulgatta őket, ám egyiket sem utánozta. Egyetlen egy áramlat hatott rá egyértelműen, ez pedig a népköltészet. Szinte hihetetlen, ám egy vallomásából tudható, hogy legelső irodalmi élménye négyéves korából a *Kőműves Kelemenné* ballada, amelyet unokanővérének kellett megtanulnia, s míg hangosan gyakorolgatta, a kisfiú megértette és megrázó módon átélte a történetet. A maga szintjén belelátott a létezés tragédiájába. Útra bocsátó mestere tehát a népköltészet volt.

Koncsek József fél évszázada van jelen az irodalomban, ennyi időt már igazán korszakolhatna egy kétbalkezes irodalmár is. Azonban mintha a fátum üldözne mindannyiunkat; egy Széchenyi-díjas akadémikus is elháríthatatlan akadályokba ütközne. A pályája ívét ugyebár az egymás után sorjázó kötetek jelölik ki. S miként következtek ezek az 1969-ben megjelent, a Kilenceket bemutató antológia, az első *Elérhetetlen föld* után? Az első kötet csak 1984-ben (*Galambok, galambok a történelemben*), a második 1987-ben (*Egy szó*) jelent meg, s egyik sem a kor tekintélyes, állami kiadóinál, azok ugyanis elutasították a költő kötetterveit. Majd ismét irdatlan hosz-

szü szünet után következtek az újabb verseskötetek: 2006-ban (*A tájjal maradtam, Ölelhető térség*), 2008-ban (*Formáért sóvárgó*) és 2011-ben (*Vogul szigorlat*). Ezekhez társult 2001-ben a *Damó* című kisregény, majd egy gyerekvers-kötet (*Napozik a dongó*), a fanyar mesék kötete (*Az okos számár*, 2008) és az elsősorban Ahmatova verseit tartalmazó műfordításkötet (*Ahmatova ifjú arca*, 2007). Ha jól számolom, ez már tíz kötet, közülük hét Konczek József líráját tartalmazza, s ez akkor is tekintélyes anyag, ha sejthető és tudható is, hogy ez még mindig nem az eddigi teljes termés. Mi is hát akkor a gond? Csupán annyi, hogy mindegyik kötet valamiképpen válogatás az akkor éppen meglévő húsz, harminc, negyven, majd ötven esztendőnyi anyagból. A verseket olykor ugyan évszámok is jelölik, ám következetesen csupán az 1987-es *Egy szó* igazít el bennünket. S a kötetekben a versek soha nem keletkezési idejük szerint kerülnek egy ciklusba. A költő még azt a tréfát is megengedi magának, hogy olykor új címet ad régi verseinek, olykor egy kicsit a szöveget is megigazítja. A versek időrendjében így még nehezebb a tájékozódás.

Ám olyan nagy baj-e mindez? Véleményem szerint nem, mert bár kétségtelenül van valamennyire kinyomozható időrendje Konczek József költészetének, az egyes kötetek alapján kialakuló összkép kaleidoszkópszerű, azt alapvetően az ismétlődés, az örök visszatérés jellemzi, s úgy vélem, ez eléggé pontosan jellemzi ezt a munkásságot.

Az ismétlődés azonban nem egyhangúság, nem egyneműség. Véleményem szerint ezt elég szemléletesen be lehet mutatni a költő verstípusaival. Ezekre már kezdetben sem az egyneműség, a legfeljebb kétféle változat volt a jellemző, az időben előrehaladva pedig szembeötlő a típusok gyarapodása, egy-két típus visszaszorulása.

A Csontos János által készített, s 1990-ben kötetben is megjelent interjúban a költő így beszél a pályakezdés verstípusairól: Kabdebó Lóránt „Szabó Lőrinc verseinek, stílusának érzékelését látta írásaiban, s én a legkönnyebben ma is ebben a »felállásban« írok verset. Egyetemista koromban a később *Elérhetetlen föld* néven szerveződött költőbarátaim azonban a sokkal keményebb perdülésű, nagyanyám zárt sorsát balladásan elmondó verseimet részesítették előnyben: akkor írtam az *Udvar*, a *Karé Magdolna* címűeket is, de

az én igazi szociális-érzelmi hátterem az a proletár-élet volt, ami Tapolcához kapcsolódik.” Bevallom, Szabó Lőrinc soha eszembe nem jutott Konczek József kapcsán, de abban igaza van a vallo-másnak, hogy megkülönböztet kétféle verstípust. Azzal már kevés-bé érthetek egyet, hogy a verstípusokat a paraszti és a proletár élet különbözőségével különböztette meg. S itt elfeledkezett a kétféle verstípus legfontosabb összekapcsoló élményéről, motívumáról: a természetképről. Leegyszerűsítve azt is mondhatnám, hogy a két típus az elementáris természetélmény, az abból is táplálkozó léte-zélmény kétféle megnyilvánulási formája. Az egyik kötött ritmusú, fegyelmezett, tömörségre törekvő, népköltészeti hátterű, erőtelje-sebb a dalszerűség, a másikat a huszadik századi líra változatai ins-pirálták, s lírai fél-szabadversnek nevezném, amelyre hol a szöveg-áradás, hol a tömörség a jellemző. A szövegáradás mindig, de fiatal költőknél különösen ártalmas lehet, mert a szerző kevésbé veszi észre a szöveg sérülékenységet, félig megformáltságát. Alighanem ezért vonzódtak a barátok a feszebb, mert kötöttebb formájú szövegekhez.

Az első típus alapesete valóban a négyütemű kétsoros strófák-ból szerveződő vers, amelyre jellemző példa akár az említett *Karé Magdolna*. Ez az asszony a költő dédanyja, egyik felnevelője, vele a természetet járó, annak titkaira tanító asszony volt. A költő ter-mészetélményének megalapozásában bizonyosan meghatározó a szerepe, s Szokolya mellett később Tapolca is elementáris ter-mészetélményt adott. A természet megtapasztalásából kiindulva kétféle szemléletmód épül fel, ölelkezik s vitatkozik majd egymás-sal. Az egyiket szenzualizmusnak nevezném, amely hajlik valóság és képzelet egymásra mintázására, a képszerűségre, szimbólumok majd szinte mítoszok kiteljesítésére. A másik egy sokkal szikárab-ban tárgyias szemléletmód, a látható tényekkel és a megjeleníthető történesekkel a középpontban. Az első esetben a lírai alany szinte egygyé olvadni kíván a létező világgal, a másikkban inkább helytállni, vitába szállni, az egyéniség sajátosságait felmutatni. Először *Udvar* (1961) című verséből idézek:

*Örökké ficáncol a rét,
s a nyársra tűzött jegenyék.*

*Szigonnyal áll a nádas is,
úgy hajladoz a házakig.*

*Kerített udvar, almafák,
oroszlánszájú tátikák.*

*Sövényes udvar oldalán
a szél is oldalogva jár.*

*Istállóajtó tereli
a köd bízott tebeneit.*

A másik típus egyik jellemző példája a *Táj* (1965):

*Röppenő fűrjek sóhajtságnyi rétek parázsvirágok hazája
Dombjaid elé morzsolt eső pereg
Gyerekkori völgy fölött küllős margaréta körhintái szállnak
langyos eső csap arcomba Ázott meleg
mezőkön csikóké legelnek sörényükbe szúr a fény*

Itt a sorok hossza, ütemszáma, az ütemek szótagszáma szabadon váltakozik, olykor át is hajlanak egymásba. Nincsenek írásjelek. A mondatot azért nagybetű indítja.

E két versben a természetkép a meghatározó, de e típusokban szerepet kap a falu, a kisváros, a család, a szerelem, a társadalom. A kötött ritmusú versekben a kétsorosok mellett természetesen megjelennek a négysoros strófák, s más típusok is. Olykor a népköltészeti hagyomány egészen közvetlenül mutatkozik meg. Ilyen például a volt szerelmeit sorra vevő *Hagyomány*, a *Nádas-ciklus* vagy a *Kikiáltó-versek*.

A strófaszerkezet jelentőségének, jelentést módosító szerepének érdekes példája az *E megsuvadt, e vízmosásos...* kezdetű és című vers. Ez *A tájjal maradtam* című kötetben *A szarvasok könyve* ciklus nyitódarabjaként tíz kétsoros szakaszból áll. Két évvel később a *Formáért sóvárgó* című kötetben mottóvers lett, címtelenül, strófatagolás nélkül, s így egyetlen áradássá varázsolódott át a szöveg:

*E megsuvadt, e vízmosásos
 parton, merre a rét kifut,
 anyám, jókedvű régi május
 nyit újra-újra kiskaput.
 Gyíkok napoznak fényhomokban,
 s a koranyári hő elől
 a boglya – szinte beleroppan –
 enyhülni zöld árnyékba dől.
 Tyúkok röpülnek, szűk tarójuk
 sercen s kilobban, mint a láng,
 szárnyuk alá árnyéknyi éj fut,
 odahagyva a vadcsalánt.
 Itt egy hajnali rókanyomban
 csengettyűt bont a gyöngyvirág,
 s a patak, amin áthajoltam
 egy kutyaugatás iránt,
 habosan surranó vizekkel
 őrző körül a lépteim,
 tudja régtől: „Nem bánt, hisz ember,
 és nem tud mást, csak félteni.”*

Ezt a verset és a *Táj* címűt egymás mellé rakva nyilvánvaló, hogy közös gyökerű, testvér törekvésekről van szó. A természetes hazai előzmények, az új népiesség és a népi szürrealizmus mellett érdemes francia példákat is említeni. Az 1956 utáni években ismét népszerűvé vált nálunk az új francia líra. Apollinaire és Francis Jammes válogatott verseinek kétnyelvű kiadása egyaránt 1958-ban jelent meg. Nem tudom, de sejtem, hogy Konczek József is találkozott velük.

A lírai jellegű fél-szabadvers emlékezetes példája az *Alsó-tó utca* (1975), a *Gyászbeszéd egy fűzfa fölött* (1965), vagy a *Szeptemberi vihar* (1983). S megszülettek ennek a típusnak a ciklikus változatai is. A legelső alighanem az *Ott, a kőverte tisztásokon* (1962–1975), amelynek alcíme: *Virághinta a gyermekkorból*. Talán már itt is, a későbbiekben még inkább egyedi versek kíváncsoznak idővel egy ciklusba, kiegészítve újabb darabokkal, s más típusú versekkel is. A ciklussá szervezés, az abban gondolkodás Konczek József jellegzetes sajátossága.

A gyermekkor, a természet élmény- és gondolatköre fokozatosan tágul. Talán még pontosabb úgy fogalmazni, hogy ezeket volt képes a költő legelőször maradandóan megragadni, majd egyre inkább ezekhez társultak a történelem, a társadalom, a személyiség témakörei és motívumai. Már az első antológiában is helyet kapott a *Dürer: Hans Imhof arcképe* című, 1966-ban írt vers:

*Dürernek ez a festménye
egy barminc év körüli
határozott tekintetű
férfit ábrázol
Kereskedőt
tanácsnokot
humanista középosztálybelit
vagy valami effélét
Szemöldökét összevonja
szája körül ránc van
kezében irattekercset tart
ékes gyűrűi nincsenek
Olyan mint aki megszokta
hogy kimondja véleményét
akkor is ha magáért
akkor is ha másokért beszél
Én fiatal vagyok
öccse lehetnék
ha elgondolom
hogy egy korban élünk
Bár mosolygok ruháján
kicsit erőszakolt komolyság
lengi be homlokát
: az arc tetszik nekem
Akkor figyeltem föl rá
amikor egyszer apám fényképét kerestem
ezen az oldalon találtam a könyvben
szembenéztek egymással
A könyv azóta
mindig itt nyílik ki*

*Apám is
Hans Imhof is
rámnéz
Mit akartok?*

Több mint negyven éve ismerem ezt a művet, az antológiából ez volt a kedvenc Konczek-versem. Nyilván azért is közel került hozzám, mert nagyon szerettem Dürert, a Szépművészeti Múzeumban található *Ifjú képmása* már diákkoromban kedvencem volt. Ám a vers címében említett kép után nem kutattam. Most érzem úgy, hogy meg kell keresnem. S bár ez a kérdés nem a verstípusokkal függ össze, nem is a vers értékeivel, hadd tegyek egy kis filológiai kitérőt. A Dürer összes művét ismertető tudós katalógusban *Patricius képmása* címmel szerepel a festmény, akárcsak a madridi Prado albumában. A Dürer ikonográfiából megtudható, hogy a képen sokáig Hans Imhofot vélték felfedezni, de más személyekre is gondoltak. Idővel kiderült, hogy a kép nem 1521-ben, hanem három évvel később készült, s Hans Imhof akkor már nem élt. Megállapították, hogy „az ábrázolt személy nyilvánvalóan felsőbb réteghez tartozott (...) a lenyűgöző és felsőbbrendű képmás, amelyhez oly sok név kapcsolódott, így továbbra is egy ismeretlen képmása marad”. Konczek József versén ez persze semmit sem változtat, csupán annyit jegyeznék meg, hogy feltehetően fekete-fehér illusztrációt látott, mert az ábrázolt személy jóval idősebb harminc évnél, azt pedig nem tudhatjuk, hogy a csak kevésbé látható jobb keze is gyűrűtlen-e.

Még egy kiegészítés, ugyanis a filosz nem nyugszik. Kíváncsi lettem, hogy mindettől függetlenül, ha már egy magyar vers is megörökíti a nevét, ki lehetett az a Hans Imhof? Dürerről tudnivaló, hogy már a nagyapja is ötvös volt, Ajtósról származott, majd Gyulán dolgozott, amiként a fia is, aki vándorútra kelvén Nürnbergben állapodott meg, s dolgozott tisztos mesterként. Európai hírvé vált fia 1471-ben született, és 1528-ban halt meg. Az ő barátja volt Hans Imhof (1461–1522), a kereskedő, bankár és tanácsnok. Gyermekének Dürer volt a keresztpapja. Imhof felesége, Katharina Muffel von Eschenau rokonságban állt Dürer feleségével, Agnes Freyjel: közös ükszüleik voltak. Katharina apja Nürnberg polgármestere is volt. Ez az asszonyi kora szépségei közé tartozott, idő-

vel hét gyermeket szült. Készült róla festmény. Imhof 1505-ben három bankár társával együtt három hajóval csatlakozott ahhoz a portugál expedícióhoz, amely Kelet-Indiába indult, s gazdag fűszer-rakománnyal tért vissza. Mindenképpen illik tehát rá is az a személyiségkép, amelyet Dürer ábrázolt.

A Dürer-vers tárgyiassága az eddig említett versek alapvetően dalszerű, olykor lírai bukolikus jellege mellett másfajta utakat is kijelöl. Egyrészt az epikus jelleg lehetőségét, pontosabban epika és líra vegyítését, másrészt pedig a tömörséget megtartva a dalszerűség mellett egy szikárabb, mindenképpen intellektuálisabb változatot. Mindkét út termékenynek bizonyult. Az epikus jelleg megteremtődött ciklusokban és a hosszúversben is. Legelőször az *Episztola* (1984) született meg. Ez a cím barokkosan kiegészült az első közléskor: „Tisztelve Arany Jánost, Szalontai Mihályhoz, magamhoz és hívőkhöz zárójelekkel és utóirattal”. A mű egyik részlete később ezzel a címmel jelent meg: „Episztola barátomhoz, hívőkhöz és magamhoz”, egy másik részlet pedig pusztán „Episztola” megnevezéssel. Szalontai Mihály irodalmi szerkesztő, újságíró volt, Arany János neve pedig részben a költői episztola műfaja, részben a szülőhely Nagyszalonta kapcsán került a versbe, hiszen egy Szalontai nevű ember könnyen lehet szalontai származék. A több mint négyszáz sorból álló, négy részre tagolt mű sikeresen megújítja az episztola szinte elfeledett és leporolhatatlannak gondolt műfaját. Nem a felvilágosodás korának hagyományához nyúl vissza, hanem Arany és Petőfi pajtáskodó, kedélyes diskurzusához, s azt társítja visszafogottan a Juhász Ferenc és Nagy László által meghatározóvá tett hosszúvers műfajával. Elsősorban az 1956 előtti hosszúversek hatottak rá. A bicska-ajándékozással induló műben történetelemek, életrajzi vonatkozások sorakoznak egymás után. Az emlékek egyik, meglátásom szerint döntő rétege a személyes, a családi legendáriumot idézi, a másik a magyarság kulturális kincsét: Arany Jánost, a templomban éneklő öregek dalait. A költői világ alapelemei: a barátság, a szerelem, a család, a magyarsághoz, az emberiséghez tartozás. Bármelyikhez is kapcsolódik az episztola, bárhonnan indít, az egész mozdul vele, s így az összefüggések, az asszociációk gazdagon kibontakozhatnak. A tények, az emlékmorzsák az életet mutatják fel, az életet dicsérik, de e mögött mindig ott van – hol kimondva, hol kimondatlanul – egy elvontabb sík is: a létezése.

A két síkot a kést használó, a kést ajándékozó ember alakja köti össze. Mivel az ajándékozás kölcsönös, szinte vérszövetség jön létre. Az episztoła az élet és a költői teremtés ellentmondásosságának belátásával fejeződik be:

*Itt áll előtte a történet, épülő tegnapi falaival,
szerelmeit, önmagát belé falazza, de minden újabb lélegzetével kibál
valami, ami jó lett volna még, mint megmenteni való ritka vad,
amink van, azt őrizni ezerszer izgalmasabb,
s bár leírható, modellálható, és utánozható és előhívható,
van bennünk valami, amit nem istennek mondok, de mindenható.
A történeten belül lenni és a jó történeten lenni belül
miért csak külön-külön lehet, az öntudatlanul teljes lendületű
ifjúság után milyen szabály ez, binni, elbitetni magamat,
fűből, bogárból, törött mosolyból építeni a szavak
bűséges seregletével egy újra és újra ellenőrzendő történetet,
amelyik mindennapi létezést ad, amelyik másként nem lehet,
csak ha tudom, hogy nincsen vége akkor sem, ha nekem elvégeztetett.*

A hosszúversnek egészen más típusú változata a legújabb kötetben olvasható *MagyA(r)merika*. Ez a mű egy ismeretterjesztő könyv alapján beszéli el Whitman és Kassák szabadverseit is megidézve az Amerikába kiszakadó magyarok életsorsát, a hazatérőkre és az ottmaradókra, a híresekre és a névtelenekre is gondolva.

A hosszúvers és a versciklus megkülönböztetése nem mindig egyértelmű, hiszen főként a *ciklus* igen tág fogalom. Konczek József a pálya második felében láthatóan kedveli azt a ciklikus formát, amely közel áll a hosszúvershez, részben az epikolirikus jelleg, részben a látomásos-szimbolikus szemlélet miatt. Ennek legjellemzőbb példája a *Hegyi értekezés*, amely műfaját tekintve persze nem tudós tanulmány, hanem annak költői formája, arról elmélkedve, azt kutatva, hogy lakott-e vajon valaha a hegy belsejében sárkány.

Egy másik, egészen különleges példát a következőes epikus keret sorol ide. A *Rénszarvas fia versei*, alcíme szerint a *Korjag-versek* meséje az, hogy volt egy korjag nyelvész-tudós, aki Párizsba került. Felesége a hagyatékában hat verset talált, amelyek nem korjagul, hanem egy megfejtethetetlen nyelven íródtak. Ott voltak a szövegek hibás franciaságú fordításai is. A magyar költő ezeket ültette át,

s közben elbeszélte a történetet, a rejtélyt is. A korjag (vagy korják) nép Észak-Kamcsatkában él. Három, egymástól erősen eltérő nyelvjárást beszélnek, a lélekszámuk néhány ezer. Kihaló nyelv tehát, ennek megjósolásához nincsen szükség egy újabb Herderre. Máris megtaláltuk a magyar vonatkozást. Ez a mű ugyanakkor nyelvi játéki, hommage minden nyelv iránt.

Még egy ciklust említék, de ez már kivezet a hosszúversek világából. *A latin szeretők* ajánlása: *Hommage: álmok Mario V. Llosának*. A nyolc versből öt a szonettformát idézgeti, meglehetősen szabadsággal, s mindegyik szabados hangú szerelmes-szeretkező vers. A szexualitás ilyen fokú nyíltsággal korábban nem jelent meg Konczek verseiben.

A szonett imitáció megint egy újabb verstípus, de nincs időmértekes ritmusa. Megjelennek azonban határozottan időmértékes, szabályos vagy félig szabályos ritmusú versek is. A legtökéletesebben *A kenyérről* két része, az *Áldás* és az *Átok* tanúsíthatja ezt:

*Istenek! ott, kik a kék felbőkekel ölelt magas, égi Olümposz
csúcsán élvezkedtek, és ambrózia tölti meg gyomrotokat,
nektek a legdrágább fogadásokra jární se nagy kunaszt,
ám oda minket nem hívnak. Fő táplálékunk a kenyér.
Az élet nem sokat ér, ha ez el van... ehhh!*

Említhetném a néhány prózaverset, képverset, az egysoros verset, a miniatűr versformákat. Mindez azt igazolja, hogy Konczek József költészetét gazdag ritmikai változatosság, sokféle versforma, versbeszéd alkalmazása jellemzi. A versek hangoltsága sem egysíkú: a bukolika, az elégikusság, a játék, az öröm és a komorság, a szkepticizmus, a sztoikusság, a józanság és a felajzottság egyaránt megjelenik. S bár korszakokat nehéz lenne felvázolni, az utóbbi időszak java verseiben egyértelműen az önklasszicizálódást lehet felismerni. A legfrissebb kötetben szerepel *A XXI. század költői* című vers, amelyben Konczek József „gyermek évszázad apjának” nevezi önmagát és nemzedékét. Bizony, szülei és nagyszülei vagyunk e még gyermek évszázadnak, még csak gondolatnyi évezrednek. Talán elhiszik majd utódaink, hogy nem a költők, nem a versolvasók, nem mi tehetünk arról, hogy ez az évszázad milyen-né válik majd, s hogy mire lehet 2100-ban visszatekinteni.

Kard és költészet

Kiss Benedek Balassi-kardja

Mi volt előbb az emberiség történetében: a kard vagy a költészet? Legyünk optimisták, s szavazzunk az utóbbira. Bár az nyilvánvaló, hogy legősből őünk előbb tudott gyilkolni, mint költői szöveget megformálni, maga a kard kései lelemény. A történészek szerint körülbelül ötezer évvel ezelőtt vált el egymástól annak az eszköznek az útja, amelyből tör, illetve kard lett. S bár igazi formái csak a középkorban alakultak ki, a kard maga legalább öt-ezer éve jelkép is a különböző kultúrákban. És nemcsak az erő és a hatalom, hanem a béke és az igazságosság kifejezője is. Ritkábban szokás arra gondolni, mert mára elhalványult ez a jelentéskör, hogy kard a nyelv is: a beszéd, az ékesszólás. S a legfontosabb jelentésköröket egyesíti az a kard-fogalom, amely Isten ígését, a világ legegyetemesebb léttörvényeit szimbolizálja. S vajon nem ezeknek az egyetemes léttörvényeknek a kifejezője kíván-e lenni kezdetektől fogva a költészet? Lám, kard és költészet így módon ma sincs messze egymástól.

De nem idegen a szellemi szférától a kard a maga fizikai valóságában sem. Bizony a költők évszázadokon át csatáztak is a harmezőkön ezekkel a kardokkal. Tette ezt jelesen Balassi Bálint, akinek emléke előtt ma tisztelgünk. Tette Zrínyi Miklós, aki a legelső Balassi-emlékkardot érdemlette volna. De küzdött karddal például Fazekas Mihály, Kisfaludy Sándor s természetesen Petőfi Sándor is. Aztán a kard a csatákból a múzeumokba került, de szimbolikus fontossága semmit sem csökkent. S ilyen értelemben kardos vitéze volt a magyarságnak Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Sinka István, Nagy László, s ezúttal olyan neveket soroltam, akiknek életműve különös erővel hatott Kiss Benedekre, aki a mai napon fizikailag is birtokosává válik egy Balassi-kardnak. Azért mondom azt, hogy fizikailag is, mert hiszen nyilvánvaló, hogy csak azé lehet egy ilyen kard, aki egész életútjával, munkásságával rászorgált arra, aki tehát a Balassi-szellemiség hiteles folytatója, s így nem megtagadója, hanem tisztelgő s ilyenként újító továbbvivője évszázadok nemes hagyománykincsének.

Miként is kiáltott fel Bálint úr a 16. században? „Ó én édes házam, te jó Magyarország!” Ez a haza gondjaival, megtöretettségével, gyötrelmeivel együtt édes és jó számára. S bármelyik kötetét lapozzuk fel Kiss Benedeknek, rendre azt tapasztalhatjuk, hogy a korántsem édeni huszadik század második felében ő is ily módon érez és gondolkodik. Sajnos nem lehetett kevésbé félteni a magyarságot ebben a legmodernebb évszázadban sem. Mint Kiss Benedek már egy korai versében megírta: „Ha falak dőlnek, Déva-falak – / nem fogy sírás a Kárpátok alatt!” S egy jelenkori példát is idézve: „Isten szeme bevérzik, látván: / mivé is lettünk!”

Balassi másik nagy témája a szerelem volt. Vitézkedett, vesztett, a boldogtalanság gyönyörű vallomásokat csiholt belőle. Kiss Benedek ez ügyben a szerencse kegyeltje. Válogatott verseinek kötetében a *Pünkösdi* címet adta a szerelmes versek ciklusának, s ez azt is jelenti, hogy a boldogság belső köreiből járhatunk. Az idill azonban csak pillanatnyi lehet, hiszen a világ zord törvényei meg-megszakasztják. A tudat azonban bízhat az állandóságban, abban a szeretetben, amely megőriz. Asszonyát leírva így általánosít a költő: „Ilyen minden asszony. Bogártól is félnek, / pedig bátorságuk hősokeket leír. / Könnyükben is hatalom s ígézet, / míg fiuk ölükbe visszasír, / tartják az eget fölénk s a Földet / megtartják termőnek – s szemfedőnek.”

Bálint-napon szerencsésebb esztendőben már tavaszi szelet érezhetünk, de máskor is okkal sejthetjük közeledtét. Balassit természetleírásai is halhatatlanná tették. S ha az a kérdés, mi az a tárgykör, motívum, ami legállandóbb Kiss Benedek költészetében, akkor a természetet kell megneveznünk. Ő nem természet-szerető, természetközeli ember, hanem olyan, aki eggyé válik az őt körülvevő tájjal, legyen az a születés helye: az Alföld, vagy a Balaton melléke, a szőlőhegy. Egész felnőtt életét a fővároshoz köti, mégsem budapesti ember, költészete egy sokkal emberszabásúbb környezetben bontakozik ki, s a közvetlen jelentés szimbolikussá, olykor mítoszivá alakul. A civil ember egyszerűen hazamegy városi otthonába. Ő pedig? „Hazafelé ha tartok, / ha tartok hazafelé, / hazafelé ha tartok: / mint tengerész a partok / édesvize felé.”

A tudósok egy része hajlik arra, hogy Balassi Bálint istenes verseit tartsa a legmodernebbeknek. A huszadik századi ember nyilvánva-

lóan más istenképpel szembesülhet, mint a reneszánsz kori. Igenek és nemek kettőssége szorosan tükröződik egymásban, s az olyan természetelvű költő, mint Kiss Benedek, nemcsak a gyermekkort felidézve, a naivitást ma is szépnek tudva mutat meg egy panteisztikus hitet, hanem úgy vallja ma is, hogy az ember feladata az, „hogy perli vissza, perli örökét, / ami övé volt: a való mesét, / hol föltámadni lehet, sőt muszáj, / s a munka – játék, s a csoda – szabály.”

Kiss Benedek egész életében bajvívó tollal hadakozott jó és nemes ügyekért. Ez idáig negyvenéves költői pályája négyszáz évnyi távolságra van Balassi Bálinttól. Ám ezt az irdatlan időt átlépi a költészet, hídként köti össze a kard.

A Bálint – Valentinus név latin szótöve azt jelenti, hogy erős, egészséges és hatalmas. Kiss Benedek néhány hét múlva hatvanéves lesz. A Balassi-kard is adjon neki erőt, egészséget, hogy hatalmas munkáját még sokáig folytathassa, s mint Benedek, azaz jóra való s költői képességekkel jelesen megáldott személy, szép szóval, az anyanyelv erejével segíthesse édes hazánkat.

Az Arany János-díj

Kiss Benedekről

Van hallgatód? Nincsen?

Te mondd, ahogy isten

Adta mondanod

(Arany János)

Ebben a kiismerhetetlen évszázadban harmadszor mondhatok laudációt a költő Kiss Benedekről. Mondanék szívesen újra meg újra, akár ismét háromszor, hiszen ha ez teljesedhetne, akkor mindketten munkaképesen létezők lennénk talán tíz esztendő múlva is. Budai emberként nem lehettem az ő kollégiumi társa sem Kalocsán, sem a fővárosban, így a költői zsenéjekkel nem találkozhattam, csak a már kész költőt ismerhettem meg a legendásnak mondott, de azért éppen eléggé ínséges, a zord diktatúrából a szelídebbe még éppen csak átbillenő hatvanas évek második felében. Ha már kamaszként találkozunk, egy évvel alattam járta volna a gimnáziumi éveket, inkább Budán, mint Kalocsán, s így édes öcsémnek érezhettem volna az igazi mellett őt is, akivel napon-ta megoszthatjuk élményeinket József Attila vagy Juhász Ferenc költészetéről. Vitatkozhattunk volna azon, hogy vajon Ady Endre a nekünk kedvesebb, vagy inkább József Attila. S talán még az is előfordulhatott volna, hogy már akkor és éppen én tudom kezébe adni Nagy László első gyűjteményes kötetét, ezzel is segítve költői inaséveinek eredményességét.

Ám nem akarok ábrándozni, bár az egészséges ábrándozás nem megrontója, hanem megszépítője az életnek. A bizonyosság annyi, hogy amint kezdtek megjelenni, olvastam Kiss Benedek verseit, ahogy mindenki másét következetesen, ha fölkeltették a figyelmemet. Gyönyörű dolog volt, s még ma is az: fölfedezni egy költőt. Az igazi áttörés 1969 decemberében következett be. Megjelent két antológia, *Az Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt*. Kiss Benedek mindkettőnek főszereplője volt. A következő évben már önálló kötetét adták ki. A *Gazdátlan évszak* nemcsak pályakezdés, hanem már beérkezés is. A nemzedék bemutatkozó kötetei közül az egyik leg-erősebb az övé. Ma már szinte történelminek mondható a távlat,

amelyik igazolja ezt, s persze azt is tudhatjuk, hogy erre az alapra klasszikus értékű életmű épül folyamatosan.

Mint legközvetlenebb mesterei és nemzedéktársai, az egyik legigazibb *poeta natus*, Kiss Benedek is azzal a hitvallással kezdett írni, hogy a költőnek a jelenkorban is küldetése van. Ha nem is úgy, mint régebben, de továbbra is el kell dalolnia a saját fájdalma mellett a közösségét, a magyarságét, az emberiségét, s oly módon, hogy az megérthető, befogadható legyen. Poétikai szempontból ez a hagyományhoz közelebb megformálást, nyelvhasználatot jelent. Mégsem csupán megőrzésről van szó, hanem emlékkállításról s megújulásról is. Az ő nemzedéke az utolsó, amelynek még tapasztalata lehetett arról a hagyományos paraszti-kézműves világról, amely szinte nyomtalanul eltűnt az ezredvégre, szokásaival, erkölcsével, kultúrájával együtt múzeumokba és lexikonokba szorulva. Mindez az irodalomban mégis eleven maradhatott, s örökre emlékeztethet arra a létszemléletre, amelyet jó lenne minél előbb feleleveníteni. Nemcsak környezet-, hanem személyiségvédőnek is mondanám ezt a magatartást, amely takarékosan bánik a Föld adományaival, amely örülni tud egyetlen kenyérdarabkának, a napfénynek, embertársainak is. Ez a szemlélet a múlt század második felében egyre inkább maradinak látszott, az ezredforduló azonban bizonyítja, hogy nélkülözhetetlenül szükség van rá. S bizony nem csupán a természetszemléletben, hanem a történelemfelfogásban is. Vannak olyan világképek, amelyek elutasítják a hagyományt, radikálisan újítani kívánnak. Pedig belátható, s Kiss Benedek ifjan is tudta, hogy a múlt értékekkel, különösen erkölcsiekkel telített, s azok nélkülözhetetlenek. A múlt szellemi birtokbavétele nélkül csonka a jelen, sivár a jövő.

Az ifjúkor lobogása, a férfikor higgadt cselekvésvágya, az őszi-kék-korszak bölcs derűje alapján ugyan akár három nagyobb szakaszra is bonthatjuk Kiss Benedek életművét, mégis a lényegi azonosság a meghatározó. A legutóbbi évtized gazdag termése teszi igazán beláthatóvá ezt. Két éve megjelent gyűjteményes kötete, az *Utak keresztyje* éppen negyvennyolc év alkotásait sorolja együvé. Valóban utak metszéspontján áll a költő, tág körben látva és elképzelve a messzit és a közelit, évszázadok sarát és porát, a katasztrófát és a boldogságot. A kereszteződés kilátópont, a tudás többlete ugyan-

akkor súlyos teher is, a kereszt a költő vállára feszül. Felelőssége van, mert ember, mert gondolkodó lény, s fölötté ott a csillagos ég, benne pedig az erkölcsi törvények.

A csillagos ég egy pontja a földi természet világa, az ember létezésének tere, amely kezdettől jelentős szerepet játszott ebben a költészetben. Az évtizedek során ez annyiban módosult, hogy az életörömmel is telített természetszeretet harsogó jellege egyre inkább meditatív, szemlélődővé formálódott. Az ifjúság halhatatlanság-képzetét egyre inkább felváltotta a személyes lét bevégeztségének tudata, s ezt színezi a fel-felbukkanó tavasz- és nyárképzetek. A rezignálttá vált életszeretnek leginkább az elégikusság felel meg, s ebben Kiss Benedek világában nem a fájdalomosság a meghatározó, hanem a rezignációt feloldó életámulat. Kezdetből egyik kedves műfaja a dal, s a dalszerűség általában jellemzi őt. Gyakorta dalolók a nyáriás ősz elégikus, olykor szinte himnikus versei, ám a dal a tragikumot is képes kifejezni.

A költő legjelentősebb alkotásaiban a látvány és a látomás, a tárgyiasság és a szimbolikusság, a mítoszi jelleg leheletfinom egységét valósítja meg. S mindezt úgy, hogy a természetről, a szeretetről, a szerelemről, a családról, a hitről, az életről és az elmúlásról írva mindannyiunkat képes megszólítani.

*

Arany János, ha most feltámadna, s eljönne közénk, először alighanem azt mondaná, hogy nem róla kellett volna ezt a díjat elnevezni, sokkal inkább Petőfi Sándorról vagy Csokonai Vitéz Mihályról. Az ő szellemüket megidézte azt is közölné velünk, hogy valóban boldog az, aki poétává lesz Magyarországon, ám aki poétának születik, az nem térhet ki a sorsa elől, legalábbis a Földnek ezen a táján. S ha mégis megtenné, jobb, ha elmenekül innen. Harmadszorra pedig elmosolyodna, s meggyfa botját megszorítva, majd ide, az asztalra letéve így szólna: Kedves Bence, Alföld szülte, nagyváros bujdosója, Toldi írójának ifjú társa, mintha lennél ükunokám a nemzedékek rendjében, testvérem vagy a magyar költészetben. Gyere hát, hadd szorítsam meg a kezéd, hadd öleljelek meg, amiért hűségesen őrizted és gyarapítottad legnagyobb közös kincsünket, a költészetben halhatatlanná vált anyanyelvünket!

„Számvetés-féle”

Kiss Benedek: *Lombjukat a fák elejtik*

Kiss Benedek valamikor a nyolcvanas évek első felében, körülbelül negyvenéves korában írta meg *Számvetés-féle félúton* című költeményét. Persze egy jó költőnek minden fontosabb verse számvetésnek is tekinthető a fogalom közvetlenebb és jelképesebb értelmében, ám a költői pálya bizonyos pontjain bizonyos művek – a cím esetleges ráutalásától függetlenül – kifejezetten és erőteljesen számvetés-verseknek bizonyulnak. S ezek akár rejtett vagy nyílt ciklussá, sőt egész kötetté állhatnak össze. Újabb harminc év elteltével, bár még nem az út végén, ám az elkerülhetetlen befejezés mindinkább megélt tudatával ilyen számvetés-féle kötetté vált a költő legújabb könyve, a *Lombjukat a fák elejtik*. Szeptemberi tájat idéz a vers, majd a közeledő telet, sőt az új esztendőt, vele az új hitet, de érzékelhető, hogy a természet körforgásában az ember lassan megéri az elmúlásra.

A költőnek – két korábbi válogatás után – 2010-ben jelentek meg összegyűjtött versei *Utak keresztyje* címmel. Majd jött a *Napi gyász – napi vigasz*, így ez az újabb már a második könyve azóta. A gyűjteményes kötet szerencsére nem zárókönek bizonyult, lehetővé tette a szerves folytatást, amelyben most már folytonosan ott bujkál az összegzés igénye. Hol nehezíti, hol erősíti azt, amit az előző könyv címe igen szemléletesen fejezett ki a gyász és a vigasz elhagyhatatlanul összetartozó ellentétpárjával: „Amit megálmodsz – / az az igaz. Amit végigélsz – / az a való. / S hogy mindez / mire való? // Bennük rejlik a / napi gyász, napi vigasz, / s ezzel éltet a / Mindenható!” Egy korábbi, 2007-ben megjelent kötet ezt így emelte címmé: *Szomorún és boldogan*. Mondhatnánk persze, hogy ez az élet rendje: az ember hol boldog, hol szomorú, hol gyászol, hol vigasztalódik, hol elképzei az ideális, vagy legalább ideálisabb létet, hol pedig szembesül a rideg realitásokkal. Mindezeknek egyénekhez rendelt összjátéka tölti be az életet, s aki ezt így látja, az elégi-kus szemléletű lesz, költőként is.

Mindebben szükségszerűek az emberléptékű hangsúlymódosulások. Kiss Benedek korai költészetében a harsogó derű, az élető-

röm igazán meghatározó; még reméli, hogy ami rossz a világban, az megváltoztatható. Az érett férfi szükségszerűen komorabbá válik, költészete ekkor már sokhúruan elégikus, amelyben a létezés feloldhatatlan drámaisága mind erőteljesebben jelenik meg. S az őszikék-korszakhoz közelítve, azt elérve ebben az új évezredben, most már a meghatározó szomorúságon, napi gyászon csillámlik át a vigasz, a boldogság.

Az új kötet három, címével is beszédes ciklusra tagolódik. *Hiába mondd?! – Pályámat megfutottam – Megéledésem után.* Az első a költői hivatás értelmére kérdez rá, keresgélve a választ is. A második egy búcsúzó ember meditációja, aki a harmadikban egy sikeres műtét után felbuzdulva szembesül azzal, hogy sem a világban, sem az ő sorsában semmi lényeges változás nem történt. Szkepszis hatja át mindhárom ciklust, a kötet egésze azonban nem feloldhatatlan reményvesztettséget sugalmaz, mert a személyiség nem feledi a vitathatatlan életértékeket, fel-felvillantja azokat, most már az időskor bölcsességével.

Az előző kötet erősen hullámmzó hangoltságú záró ciklusában – *Alkony egy világvárosban* – az egyik meghatározó gondolatkör a mai magyar társadalom, a mai Európa válságot jelző kérdéseivel nézett szembe. Ez folytatódik most a nyitó ciklusban, igen határozott véleménynyilvánítással:

*Mintha az Isten azt akarná,
gebedjünk meg világában!
Zümmögnek a számítógépek.
Ennyi senkit még sohasem láttam.
S a jövődő, az új hajtások?
Csak bele a szennybe, lányok, fiúk!
Repedezik a kő, az aszfalt,
hajrá, vár a végtelen sebova-út!
A káosz elönti a világot,
minden az idegbajt harsogja.*

A nagy Behemót – ezzel a verssel indul a kötet, s benne egy bibliai próféta és Ady Endre gondolkodásmódja épül egymásra. S ez a *Mintha*-élmény verscímme is válik:

*Mintha lenne választásod,
mintha lenne alternatíva.
Mintha nem őszült volna meg a Föld,
mintha lenne még más, mint e mintha.*

Versről versre sorjáznak a felismerést kifejező mondatok: „Koldussá hányféleképpen lehet egy ország?” „De fix, hogy aki a legnagyobb blöfföt mondja, / az istenül.” „meghasonlik az élet – szennyes levében / milliók hánytornognak, lehet-e értelme még a palackba zárt / kétségbeesett soroknak?” „Tébolyog, tábolyog az ember a Földön.” Mit lehet ilyenkor tenni? Találhat-e megoldást egyéni és közösségi gondjaira? Hiszen Kiss Benedek szemlélete szerint ezek nem választhatók el egymástól. Annyiban valóban a prófétáknak, de Vörösmartynak s Adynak is utóda, hogy amit felismert, azt nem képes magába fojtani, a rettenetes igazságot ki kell mondania, szép szavakkal, de felháborodottan. S mi ad ehhez erőt, mi jelentheti a reményt? Először is nyilvánvalóan maga az írás, annak lehetséges hatása. A világszemléleti konfliktusok régiek ebben az életműben, ám az őszikék-korszakhoz elérve biztos fogódzó lett a kiküzdött istenhit. Így szól egy prózai vallomás: „Kapaszkodtam az árban, s valahogy partot értem. S úgy-valahogy éreztem, hogy Isten lábujjában kapaszkodtam meg. Valakit kerestem, akinek hinni tudok, hinni lehet. S ő volt az Isten. Azóta is ő éltet, ha sokszor kételyek közt is, de megtartóan.” (*Tiszatáj*, 2010.) Fontos lesz Jézus, a karácsony költői képe is (*Prédikáció 2011 karácsonyán, Éjjeli mise, Karácsonyi beszéd*). *Úgy szeretnék megbékélni* – fejezi ki hitét és vágyát egy újabb verse:

*Istenem, most ne hagyj magamra
szentséges-nagy vágyaimmal!
Úgy szeretnék megbékélni,
vihar-pörgette levél,
lelkemben az iszonyattal.*

Az írás és az istenhit mellett a szerelem és a szeretet egymásba játszó fogalmai jelentenek állandó életerőt. Kiss Benedek költészetében kezdettől meghatározó a szerelem motívuma. A párkapcsolatokról szóló szakkönyvek nagyszámú irodalmi példát idézhetnének

ebből a költészetből, az ifjúkori lobogástól kezdve sokféle változatban évtizedeken át halálíg tartó megbonthatatlan kapcsolatról. Ez a motívum jelen van mindhárom ciklusban, kezdve így:

*Valami boldogság-féle
öröm és boldogság-féle
ül meg a szívemen.
Lebullni kellene már,
elbullni kellene már,
de robajlik bennem a szerelem.*

(Picula nélkül)

S folytatódik, leggazdagabban a záró ciklusban a sorozat, amely nem hallgatja el a konfliktusokat, súrlódásokat, a férfi esendőségét sem: *Öregkori csalóगतó, Mint a kenguru, Az utolsó repülés, Ajándék nélkül, Önkéntes zászlós, A halál ellen, Acsargó lettem, Egyszer talán, Az ébrenlét szerelmese.*

Harmadik tényezőként, motívumként a természet képét lehet kiemelni. Azonban a természetkép különös változása figyelhető meg ebben a kötetben. Megfogyatkozik, jelzésszerűbbé válik, veszít élményszerűségéből, érzékletességéből. E változásban bizonyosan szerepe van a lakáshoz kötő betegségnek, s ezért is válnak e kötetben még jelentékenyebbé a mégis felbukkanó természetvárázs kifejeződései:

*Virág, te rebbenő mosolygás,
miről álmodsz a réveteg réten?
Tudod, hogy az élet örök varázs,
ahogy hajlongunk langyos napfényben?*
(Kötöz a hűség)

Hasonlóan öröms vers már ráutaló címével is a *Pünkösdi havában*, amely a betegség javulásának reményével sugározza a boldogságot. Kivételnek számít a *Csodálatos fa* is, amelyik örökké virágzik és terem, de sajnos „Mesében vannak csak ilyen csodafák.” Megjelenik viszont a *Kopár téli este*, a *Károgó téli ének*, a *Felkiáltójeles sorok* pedig egy természetellenesnek, embertelennek mutatott világnak kiáltják oda szakaszról szakaszra, hogy „Te, bazsarózsa, illatozzál!”

A közvetlen természetélmény kezd emlékké válni, s előbukkan-
nak másfajta élet-emlékek is. Jellegzetes motívum tehát az emléke-
zés is. Talán a legfontosabb az *Anyám, én és a szárnyak*, amelyben
a gyermekkoránál is fontosabb a költővé nevelődés anyai segítése.
Ide sorolandó a *Haikuk és egy tanka a gyerekkorból*. De emlék- és ter-
mészetkép Tatay Sándor megidézése is (*A szelíd betyár*). Szerepvers
ugyan, de magától értetődően válik személyes vallomássá az *Öreg
pásztor*: „Emlékeim, ne széledjete szét! / Ti vagytok a nyájam, /
titeket terelgetlek az öregség / hamvadó mezőin.” S a hajdani gaz-
da szőlőhegyi versei, bordalai helyett most a *Száradt szőlőtőke* indító
kérdése kiált hozzánk: „Ezt nevezitek ti életnek?”

E verseskönyv szemléletében az elégikusság kétfajta életérzése és
gondolatmenete épül egymásra. Az egyikről már volt szó: ez az ide-
álisnak tekintett világ és életsors különbözőzése, ami az emberi létezés
örök konfliktusának tekinthető. A másik típus nem általában az em-
beri sorsra vonatkozik, hanem a megélt személyesre. Elvileg ennek
is kétféle változata lehetséges. Az egyik a megjárt életútnak olyan-
fajta számvetése, amelyik az elért eredményeket tekinti át kritikusan,
vagyis értékhiányosnak tartja azt. Ilyen volt a maga szelídségében
is az idős Arany János önszemlélete, a maga tragikusságában pedig
a még mindig fiatal József Attila létösszegzése. A számvetés másik
típusában, s főként ez figyelhető meg Kiss Benedek költészetében,
az eredményesnek mondható, az értékekkel telített korábbi életsza-
kaszok szembesülnek a jelenkorral, annak értékhiányos voltával:
„Volt úgy, hogy tudtam: erős vagyok, / kezem szerint bomlottak
szét a bokrok; most csak holdbeli tájakra látok, / szikkadt szemekre,
miket / a szél pernyével telehordott.” (*Száradt szőlőtőke*)

Ezt az értékhiányos létet tovább komorítja-keseríti a búcsúzás-
nak az a gesztusa, amelynek egyetlen távlata már a haláltudat, sőt
a halottság, a halál utáni világ képzete. Az *Üres kerti székeke* ellenpont-
ja a régebbi szőlőhegyi verseknek: a beszélő magányosan szemlélő-
dik, és lidércfények, senyvedő diófa, romvárak keretezik a látványt:

*Én vagyok hátra, meg még néhány
kősző társ, kikkel együtt
szövetkeztünk a jobbra.
Pihenjen már minden álmunk,
minden ricsajos tervünk
bebalzsamozva.*

„Mivé lett az öröms munkadal” – kiáltja az egyik vers. „Rá-
lépek a cigarettaparázusra – / elfüstölgött az életem.” – folytatja
a másik. „Mind, amit fogtam, elengedem. / S mind amit fogtam, /
engedjete el ti is engem. / Mindenemről lemondok” (*Kidőlt farönk*)
– kezdődik egy harmadik. A gondolatmenet végső pontja a versek
sorában az Ady Endrére ugyancsak ráutaló ön-halottság kibontott
képe és képze: *Ínyemről a bor zamata, Amikor csend lesz, Árnyék és
fény, Végleges próba-halott.*

Mindez mégsem lezárás, hiszen a középső ciklusban sűrűsödik
ez a motívumkör, s a könyv legvégén egy vershármass tesz hitet
a minden körülmények között értelmesnek tudott létezés mellett:
Az ébrenlét szerelmese – Mindenek megköszönése – Fontos levélre várva. Az
ébrenlét a halál ellenpontja, a köszönet az eddig megélteteket illeti,
a várakozás pedig a jövőre utal, s a fontos levelet Istentől várja
a vallomástevő:

*Örülöm azért még lehet,
és csodálkozni
millió új csodán.
De ezt már cél nélkül teszem.
mint ahogy méléző nyúl ül
békés vadcsapán.*

*Írást lelkembe már
csak tőled várok, mint fontos
levelet, ami késik.
És betöltöm majd, mi az írásban áll,
a végső elalvásig,
végső ébredésig.*

Az ebben a kötetben megmutakozó, hol megválaszolhatatlan,
hol megválaszolható, de az alkotó személyiséget egyaránt gyötető
kérdések költői válaszai tehát végül is nem kárhozzátják az embe-
riség s benne az egyetlen ember létezését, hanem a remény elvét
fejezik ki, köszönetmondásra serkentenek.

Nagy Gáspár és a Szaltószabadság

Feledhetetlen költői szóösszetételei vannak Nagy Gáspárnak, az egyik leggazdagabb jelentéskörű éppen a szaltószabadság. Mint ismeretes, eredetileg verscím volt, de nem maradhatott az. 1975 decemberében született újjá, vált almanachból kéthavonta megjelenő folyóirattá a *Mozgó Világ* mint a KISZ KB által kiadott orgánium. Az első számra természetesen különös figyelem irányult, s a felügyeleti szerv illetékesei nem engedélyezték ezt a politikailag kényes címet. A két költő, a főszerkesztő Veress Miklós és Nagy Gáspár végül egy semleges verssort választottak ki: *Csak nézem Olga Korbutot...* Ez a szovjet, közelebbről fehér orosz tornászlány egyik napról a másikra vált világhírűvé, s megújította a női tornasportot, amely attól kezdve vált az addig elképzelhetetlen hajlékonyságra képes kamaszlányok sportjává. Amikor 1978 augusztusában megjelent a költő második verseskönyve, a *Halántékdob*, nem állította vissza az eredeti címet, viszont a kötet negyedik, záró ciklusa ezt kapta meg. A hetvenes évek közepén talán mindenki ismerte az irodalmi életben ezt a történetet, amelyről évtizedek múltával feltehetően már csak kevesen tudnak. Magam nem tartom egészen szerencsésnek az eredeti cím visszaállításának elmaradását, mert a tornászlány neve ma már csak sporttörténeti emlék, s így a költemény esetleges, magyarázatot igénylő eleme, a szaltószabadság fogalma viszont gazdag jelentéshálózatot tárhat fel. A véglegessé vált cím alapján okkal gondolhatnánk szerelmes versre, s a tornászlánnyal foglalkozó szövegrész nem is nélkülözi az erotikus mozzanatot. Érdekes párhuzamot kínálhat Németh László egyik regénye. 1956 nyarán az volt a politikai óhaj, hogy az Örültek ne ezzel a címmel jelenjen meg. A főszereplő neve, Égető Eszter lett az új cím, viszont a mű igen hamar szinte tömegolvasmánnyá, az asszony alakja szimbólummá vált, így indokolt volt megtartása.

Egyébként nagyon kevésbé változott később e vers szövege. A szaltószabadság kifejezés a kötetben kurziválttá, később végig nagybetűssé változott. Az első közlésnél nem volt kurziválás, a végző változatban így, kiemelve olvashatóak a következők: „valaki fél / e történelemben”, „baltavári”, „álom halántéka / hold” és „minden gyötrelmet kiold”. A „mindörökre a Donban állunk” mon-

dat eredetileg kissé sután hangzott: „mert előtte volt a parDON”. A különösen fontos „költő” és „halánték” szavak közé pedig kötőjel került. Valamennyit változtatott a költő a versszakok tagolásán is. Érdekességként említést érdemel az is, hogy a folyóirat a vers mellett Várnagy Ildikó rajzait, azaz versértelmezéseit közölte. Még különösebb, hogy egy színművészeti főiskolás lány a Fialat Művészek Klubjában tornázva adta elő a verset. (Nagy Gáspár: *Közelebb az életemhez*, 335.)

Nagy Gáspár már első kötetével, az 1975-ös *Koronaűz*zel megérdemelt feltűnést keltett, s ezt erősítették meg, véglegesítették szakmai szempontból a folyóiratokban ugyanebben az időben megjelenő legújabb versei, mint a *Térlép kiterítve*, a *Csak nézem Olga Korbutot...*, a *„Szálla alá poklokra”*, a *Forduló év*. Ez utóbbi három a *Szaltószabadság* ciklus zárásaként kapott helyet a kötetben. A költői beérkezés versei egyúttal egy pályaszakasz zárókövei is. A harmadik kötet, a *Földi pörök* (1982) szemléleti és poétikai változásokról tanúskodik, amelyek azonban az életmű lényegi egységességét nem törik meg.

Nagy Gáspár életének első harminc évéből vázaltszerűen most annyit szükséges felidézni, hogy 1949-ben a Vas megyei Bérbal-taváron született erősen vallásos paraszti családban. Középis-koláit Pannonhalmán, a főiskolát Szombathelyen végezte, majd a fővárosban lett könyvtáros, 1976-tól pedig a Móra Kiadó szerkesztője. 1974-ben nősült, gyermekei 1975-ben, 1978-ban, majd 1982-ben születtek. Kisgyermekként hallgathatta az 1956-ban nyugatra menekülők elbeszéléseit. Történelmi tudatát a pannonthalmi évek alapozták meg, jelenkor-élményét pedig az 1968-as csehszlovákiai események. Ezeknek hatása erősítette fel 1956 jelentőségét. Verseket kamaszkori próbálkozások után főiskolás korában kezdett rendszeresen írni.

Közismert Nagy Gáspár következetes ellenzéki magatartása, de ezt inkább csak 1984-től, a Kádár-rendszer 1956-os dogmaival való nyílt szembefordulástól kezdődően tartja számon a szakirodalom legnagyobb része. Pedig már a szombathelyi főiskolásra felfigyelt a titkosszolgálat, s erről korábban maga a költő s Görömbei András is írt. Szőnyi Tamás dokumentummonográfiája újabb adatokkal egészíti ki ismereteinket (*Titkos írás 1956–1990. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet*, 2012). 1971 februárjában így jelentett róla egyik tanára:

„Nagy Gáspár III. éves tanuló intézeti magatartása sok esetben kifogásolható. Erősen érződik nála a bencés gimnázium nevelése, és ennél fogva sok esetben idealista nézetei vannak. Ugyanakkor erősen nacionalista gondolkodású, sokat foglalkozik a romániai magyarság helyzetével, és azt hangoztatja, hogy annak a nagy erdélyi magyar területnek Magyarországhoz való tartozása lenne a helyes. Mindenben ellenzéki magatartást tanúsít, semmit sem talál jónak, amit más csinál, azt elavultnak tartja. (...) A közelmúltban kilépett a KISZ-ből azzal az indokkal, hogy nem ért egyet a tevékenységükkel...” (212.)

Amikor Nagy Gáspár Budapestre került, több ügynököt is ráállítottak, némelyikük igyekezett bizalmas kapcsolatba kerülni vele, könyvtári olvasóként vagy elcsábítható lányként. A jelentések alapján a tartótiszt megállapította, hogy az ifjú költő magatartása ellenséges, nacionalista, magyarkodó. S leírta a következőket is: „Igen figyelemreméltó körülmény Kormos István szerepe Nagy Gáspár útjának egyengetésével kapcsolatban. Nevezett nem őszintén, kétarcúan végzi fontos lektori munkáját.” Egy miskolci ügynök a költőnek a *Magyar Ifjúságban* megjelent versei kapcsán a „tisztán kihallható vallásos hangvétel” miatt érthetetlennek nevezte a szerkesztői koncepciót, könnyelműnek a szerkesztőt. A fő bűnös alighanem az *Anyámmal hófehérülök* című vers volt, a szerkesztő pedig én magam, aki máig büszke vagyok arra, hogy Nagy Lászlóval és Kormos Istvánnal egy időben fedezhettem fel Nagy Gáspárt. A jelentő egyébként ugyancsak fiatal költő volt, Varga Rudolf, őt is közöltem, gyanútlanul. Később egy plágium kapcsán bukott le. Egyébként 1973-ban Nagy Gáspár olvasótábori munkáját is minősítette:

„A fentiek alapján arról győződtem meg, hogy N. G. olvasótábori szereplése kockázatos, veszélyesnek mondható politikailag, mert ilyen feladatra csak letisztultabb álláspontú, stabilabb nézetekkel rendelkező ember vállalkozhat. N. G. mindenképpen befolyásoltnak látszott.” (239.)

1975 tavaszán, amikor Nagy Gáspár már az Írószövetség könyvtárának volt a munkatársa, őt is megpróbálták beszervezni. Ezt munkatársainak, s az előbb idézett ügynöknek is elmesélte, így a tartótiszt belátta, hogy a beszerzés lehetetlen. A kísérlet köz-

hírré tétele volt egyébként a legbiztosabb mód a menekülésre, de korábban, az 1956 utáni években még ez sem volt lehetséges a sokkal drasztikusabb eljárások miatt.

Feltételezem, hogy ennek a különleges titkosszolgálati figyelemnek volt a következménye az is, hogy az a beszélgetés, amelyet 1977-ben készítettem a költővel a *Magyar Ifjúság* „A hónap portréja” rovatába, nem jelent meg, amiként az a cikk sem, amelyben Illyés Gyuláról beszélgettem több költővel. (Akkor már három éve nem voltam irodalmi szerkesztő a lapnál.)

A *Halántékdob* című kötet fogadtatása furcsán indult. A *Népszabadság* könyvszemle rovatában Bata Imre elstetettnek tartotta a könyv kiadását, amelyre szerint csak azért került sor, hogy ne nevezhessék áldozatnak a költőt. Majd otromba pamfletszöveggel folytatta:

„Fiatalabb költőink sokat emlegetik a tengert. Nagy Gáspár versében is a tenger partjára érünk, s közelről láthatjuk a férfit, aki »a tenger zsámolyára« térdepel. Kellett neki térdre esnie, mert »gyökérzetében« »elhasznált kilométerek«, a szíven »pusztult sebességmutatók« sejtetik, hogy messziről jött, mint megtudhatjuk: »semmiből a végtelenbe«. Láttá útközben Olga Korbutot, és »szaltószabadságot« érez. E szabadság jegyében szól önmagához: »hiszen bemutatathnád te is / a költészet minden trükkjét«. Ő azonban inkább felrobbantani kész »zseniális« eszközeivel »a költészet felhalmozott készleteit«. Még a grammatikát sem kíméli: »az ég falán a fűzfaárnyék / már a holdon álldogálnék«. Ebből úgy veszem ki, hogy az »álldogálnék« egyes első személyű igealak, ám a szövegösszefüggés egyes harmadik személynek minősíti. Vagyis úgy ragoz itt a költő, mintha az »állni, álldogálni« ige ikes volna.

Nem lehet azt mondani a *Halántékdobra*, hogy – lám – a fiatal költő ezoterikus, akárhogy is elveti a trükköt, »az egynapos csodát / a konkrétvers és / szövegek sorát«, az élet híjával csak az írógépkattogást hallani. A kötet néhány szép daláért érdemes lett volna várakozni ezzel a második kötettel.” (1978. szeptember 13.)

Bata a verset sem érti, a grammatikát sem, csak gúnyolódni képes. Elutasító volt az irodalmi hetilap kritikusa, Kőhádi Zsolt is. Cikkének címe: „Helybenfutás”. Szerinte „a gondolkodói bátorság igényét a költő Nagy Gáspártól számon kell kérnünk”. Ehhez

hozzáteszi azt, hogy „adys merészsége mögül egyelőre hiányzik a társadalmi-politikai éleslátás fedezete” (*Élet és Irodalom*, 1978. október 7. 40. sz.)

*

Az irodalmi folyóiratokban a kötet visszhangja lényegében jónak mondható, s valamilyen formában többnyire említik az Olga Korbutot címbe emelő verset is. Egyedül Molnár Miklós erősen kritikus hangvételű, aki az első kötetre ironikus nézőpontból tekint vissza. Az új könyvet fejlődésnek látja, az utolsó ciklust a legjobbnak, de a félig visszamentett című verset elítéli „a szokványosabb verselési konvencióhoz való igazodás”, az „önreklámozás”, a szerinte „árnyékellenféllel” szembeni hadakozás miatt (*Életünk*, 1978. 5.). Elégge egyértelmű, hogy a neoavantgárd szemlélet nevében fogalmazott így. – Papp István tömör bírálata a vers záró soraival fejeződik be, másként is kiemelte a művet, s a költői magatartásról írta, hogy „Ha menedékre nincs is szüksége, de a felelősségvállalás »terhére« annál inkább. Vállalni a »szaltószabadság« korántsem kényelmes lírai magatartását, s ha csak egy »hajszálon is«, de »telefonálni az éjben...»” (*Jelenkor*, 1978. 11.). – Görömbei András szerint „Sokszínű, sokféle értékre, értéklehetőségre érzékeny és nyitott költő Nagy Gáspár. Ez a költői egyéniség még nagyobb súlyt ad a kötet legértékesebb ciklusának, az egyéni, nemzeti, európai gondokra együtt koncentráló, s ezek megoldásában saját nemzedékének feladatát, lehetőségeit kereső, nagy felelősséget és igényt föl válláló *Szaltószabadságnak*.” Összefoglalóan elemezte a kötetet záró vershármast (*Alföld*, 1979/1.) – A költőtárs Pintér Lajos szerint az első kötetbeli *Anyámmal hófehérülök* után az új szintézis a *Csak nézem Olga Korbutot...*: „A korai vers a gyerekkorból kifordulás tapasztalatait gyűjti egybe. A mostani a történelmével-társadalmával élő költő, a korona tüzet tudó költő számvetése.” S idézte ő is a négy utolsó sort, majd más részleteket is. A kötet központi szavának a halántékot tartotta (*Forrás*, 1979. 1.) – P. Szabó Ernő elismerően írt a kötetről, a költői fejlődésről, s kijelentette, hogy „A kiteljesítő, az élményeket legtágabb összefüggésekbe helyező ciklus a *Szaltószabadság*. (...) Nem valamiféle egzisztencialista tételről,

hanem egy felelős költő gondolkodásáról van szó.” (*Palócföld*, 1979. 1.) – Téglásy Imre a halánték motívumának elemzésével kezdte kritikáját. Idézte azt a gondolatot, hogy „valaki fél e történelemben”. A kötetet előrelépésnek tartotta, de még nem beérkezésnek (*Tiszatáj*, 1979/8.). – Én magam a nemzedék egyik legjelentősebb teljesítményének neveztem a kötetet. Foglalkoztam az időélménnyel, a haláltudattal, a halánték motívumával, amely a költői vallomás szerint az ember legérzékenyebb pontjára utal. „A halántékdob az ars poeticát summázó összetett kép: az emberi fenséget és sebezhetőséget, a küzdelmet: a győzelmet és az elbukást egyaránt magában rejt, s közben a létezőt és a tárgyiast, a személyiséget és a külvilágot rétegezi egymásra.” A már említett összegző verseire utalva írtam a következőket: „Többben éppen ezeket a verseket bírálták, megoldatlanoknak tekintve őket, s nem figyelve eléggé a szándékra sem. Pedig ha a szándékra, a mondanivalóra figyelünk, kinyílik a vers, elrendeződik a képek sora, s ami a szerkezetben szabadosnak és következtelennek látszott, elnyeri helyét és értelmét. Így lesz a *Csak nézem Olga korbutot...* személyes, nemzedéki költői vallomás és állásfoglalás is egyben, számvetés a múltó időben: a könnyebb megoldásnak, »a költészet minden trükkjei«-nek az elutasítása” (*Napjaink*, 1979. 12.). – Még a kötet megjelenése előtt vált olvashatóvá az első kisportré a költőről. Szakolczay Lajos a kötetben majd egymás mellé kerülő vershármast kiemelkedőnek nevezte, amelyben a költő „személyes sorsát és vívódását egyetemes érdekű *közös* sorssá avatja” (*Jelenkor*, 1977. 7-8., *Fiatall magyar költők 1969–1978*, 1980).

Nagy Gáspár első válogatott verseskötönyve, a *Múlik a jövőnk* 1989 legvégén jelent meg. Kritikai fogadtatásában érthetően kissé hátrébb került az első két kötet, s leginkább az 1956-os témakör foglalkoztatta az elemzőket, s így a *szaltószabadság* verse háttérbe szorult. A későbbi bírálatok, tanulmányok, is inkább csak hivatkoztak a versben megfogalmazott kétféle költői felfogásra és azok megítélésére. Görömbei András kismonográfiája természetesen részletesebben foglalkozott ezzel a költeménnyel is.

*

A *Csak nézem Olga Korbutot*... majdnem hosszúvers, de mégsem az. E fogalom már-már klasszikus értelmében csak áttételesen lehet rokona a Nagy László- vagy a Kassák-féle hosszúversnek, vagy a beatköltészet versáradásának. S legalább ugyanennyire előzménynek tekinthető az a verstípus, amelynek József Attila *Téli éjszakája* a mintaadó példája. Nem illendő megfedkezni azokról a hazai törekvésekről sem, amelyek Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalma után különböző módon és mértékben visszatárgyasították a látomásos-szimbolikus-mítoszi tendenciát, s a tragikumot elégikusságba oltva tették elviselhetőbbé. Elsősorban Csoóri Sándor, majd a Hetek és a Kilencek költői adhattak példát a náluk fiatalabb Nagy Gáspárnak. Ez az elégikusabb drámaiság a kései Nagy László-versekben is hangsúlyosabbá vált, ám egyúttal a groteszk drámaiság is megjelent nála, miként a *Halántékdob* versei után Nagy Gáspárnál is.

Az ötvenes évek verstani-poétikai változásainak tapasztalatait Nagy Gáspár is alkalmazta. Verseinek java, így ez is, első ránézésre szabadversnek látszik. A 133 soros mű igen különböző hosszúságú strófákra tagolódik, összesen 13-ra, s ezek sorszáma 4–24 sor között váltakozik. Az egyes sorok néha egy, többnyire két, s többször három, olykor négy ütemből állnak, változó szótagszámmal, s 3–15 szótagos sorterjedelemmel. Igen laza, alig észrevehető a rímelés, mindössze 37 sor rímel, s nemegyszer meglehetősen távolságban vannak a rímpárok. A ritmusra bizonyos mérvű kevertség jellemző. Alapvető a tagoló jellegű ütemhangsúlyosság, de ebbe az időmértékesség is belejátszik. Főként jambikus, olykor anapesztusokkal vegyített sorokat találhatunk: „az ég falán a fűzfárnyék”, „ölembé hullt jövőm leszel”, „csak nézem Olga Korbutot”, „gyönyörű ez a lány mondom”, „és súgja nekem szelíden”. De vannak trocheikus sorok is, olykor éppen a jambikusokkal váltakozva: „az ég falán a sok levél / nem tud szállni énelem/ hogy röpjüljek és kivel / ha föld alatt a végtelen”. Már az eddig említett jellegzetességek is polifóniára utalnak: a harmónia és a diszharmónia szólamai ütköznek egymással. Hol szinte dalol a versszöveg, hol meg csikorog. S amikor dalol, akkor a szöveg jelentésköre idézi fel a disszonanciát, a zaklatottságot. Káromkodni kellene, de semmiképpen nem lehet katedrálist állítani. Nagy Lászlóra utalva így fejezhető ki e vers lényege.

Életút-számvetés ez a költemény. Egy mindössze huszonhat éves fiatal ember belső utazása a tér és az idő igen tág síkjait és szeleteit tekintve át arról a jelképes kilátópontról, ameddig feljutott, s azt is kutatva: hogyan tovább? A fejlődéstörténetben megjelenik három nemzedék: a szülők, a felnőtté vált fiú s az ő utóda is. Térben a kis falu, Baltavár, a Kárpát-medence a Dunával, a Don, s jelképesen a tenger. Időszembesítő költemény ez, értékszembesítő s egyúttal ars poetica. A vallomástevő váltogatja saját pozícióját: hol az én, hol az önmegszólító te, hol az ő, a valaki, hol a mi nézőpontjából szólal meg. Az idősíkok is kavarognak: a most, a majd, a lett váltakozik, akárcsak a kijelentés, a feltételeesség, az óhajlás.

A számvetés és az utazás motívuma gyakran kapcsolódik össze. Itt már a vers kezdősora utazásra utal: „úgy indultam el”. S ez ismétlődik meg duplázóan a 79–80. sorokban: „úgy indul el / úgy indultam el hogy most”. Két nagy szerkezeti egységre tagolnak ezek a mondatok, s az elsőnek a központi szava a *szaltózsabadság*, a másodiknak a *tenger* és a *zsámoly*. Út a szabadságig, vagy legalább annak érzetéig, és az út a tengerig, amely ugyancsak felfogható a szabadság jelképeként. Ez út a költői feladat megvalósításához vezethet, s ez logikusan úgy is megfogalmazható lenne, hogy ki kell mondani az igazat.

A költemény kezdetén mintha egy teljesen kiegészett lelkű ember szólalna meg. A semmiből a végtelenbe indul, de ez a végtelen az ő tapasztalatai szerint talán a holdon, még inkább a föld alatt van. A halálra szántság sejlik fel, eredménytelenséget érzekelve már az életút kezdetén. Nem kamaszos spleen ez, bár a beszélő még csak „egy háromnegyedre felnőtt gyermek”, de már lassan apa lesz belőle. A magánszemély várható örömét azonban elhomályosítja a szinte személyesen átéltté tett történelmi tapasztalat, amely visszavezet a doni katasztrófaig, hazánk hadszíntérre válásáig, s közben a történelmi előidőig is. Mert miként kerül ide az Ős-Duna? A mamutcsont, a kardfogú tigris? Úgy, hogy Baltavár község határában az 1850-es évektől kezdve ősemelősmaradványokat fedeztek fel, s a szakemberek szerint egykor a Duna arrafelé folyt. (A mamut körülbelül tízezer éve halt ki.) A versszöveg kijelenti, hogy „valaki fél / e történelemben”. Képek sora tanúsítja, hogy a föld és az emberiség történelme, sorsa egymásra mintázódik: „folyókanyaru-

latú kezünk-lábunk / hiánya de nincs bocsánat: / bokáig – mindörökre a Donban állunk”, „a száj lett / kitermelt homokbánya”, „mamutcsont-átültetés”, „kardfogútigris-sírás”. A vers beszélője „háromnegyedre felnőtt gyermek”, s ez elsőként azt jelenti, hogy még nem egészen felnőtt, még él benne a gyermeki lény. Költőknél ez egyébként természetes. Mivel a vers közli azt is, hogy 1975-ben járunk, a szám a 20. század háromnegyedét is jelenti, a tavasz, a por jelzőjeként is utal a pontos évszámra és a teljesség hiányára.

1945 kora tavaszán, mikor még nem is élt a költő, jelent meg „a part fölött: álom halántéka / hold című röpcédula”. Ez a vers legrejtélyesebb képe, talán pontosabb, ha motívum-sűrítménynek nevezem. A „leomolt part” az ásatásokra és a háborús pusztításokra egyaránt utalhat. Röpcédulák a háború alatt és után gyakorta hullottak alá az égből, bár azt sejtem, inkább a városokban, de bizonyonnyal nem ilyen poétikus szöveggel. Már említettem, hogy a halánték ezekben az években, ebben a kötetben lényeges, az emberi értéket, a gondolatot s a védtelenséget is kifejező költői jelkép. Magára a költészetre is utal, miként ezt *A halántékon lőtt versek emlékműve mögött* már címében jelzi. Az álom szimbolikus jelentésköre ősi. Nagy Gáspár életforma-szerűen éjszaka alkotott, az éj s a hold is gyakori szava. A görög mitológia szerint az álom istene Hüpnosz, ikertestvére, Thanatosz pedig a halálé. Ők az Éj gyermekei. Az álmokat isteni üzeneteknek tartották. Hüpnosz szelíd és jószágos. Eleinte szárnyas, fáklyát tartó fiatalembert ábrázolták, később már csak a halántékánál vannak apró szárnyai, s kezében bőségszarut tart. A hellenisztikus korban már ő is szakállas öregemberré változott. Éppen Vas megyében találtak egy olyan Hüpnosz-bronzszobrot, amelyen akantuszlevelek között áll. Az akantusz tüskéi az élet megpróbáltatásainak jelképei. Hüpnosz kultusza nem volt kiemelt a görögöknél, de a művészek számára máig meghatározó az álom, amely mintha valamiféle előképe, ihletője lenne az alkotásnak, hiszen a hétköznapiasággal szemben a váratlanság, a különösség, a gondolatszabadság a jellemzője. Ide kapcsolható a nagyon szeretőgazó jelentésű hold, amely többek között az éjszaka, az álom, a halál jelképe is.

A számvetés helyzetében, létezéssel és elmúlással, alkotással és önfeladással szembenéző ember a semmiből a végtelenbe tartva

mintha egyaránt fogná Hüpnosz és Thanatosz kezét, de nem áll a holdon, nem képes Hüpnossal együtt repülni, egy sorsbukfencel vissza kell térnie a jelenkor valódi világába. Ez a „sorsbukfenc kisgyermekem” egyaránt utalhat – az előző versszak anya-képet folytatva – a költő megszületésére és a költő gyermekének születésére, általánosan pedig a mindenkori gyermekre, aki szülőinek jövője lesz, s akit fel kell világosítani: „öledbe hullt törvényt eszel / nagy áron és minden áron / szabad vagy és ha mégsem / gyorsan elő a nyelvtankönyvet / kételkedsz vagy kételkedel”.

Erre a kavargó földtani-történelmi-családi látomásra következik a vers felezőpontján a tornászlány indukálta élmény: a szabadság érzete, ha nem is a társadalomban, de legalább a fizikai és esztétikai élményt nyújtó teljesítményben. Szabadság és gyönyörűség elvileg a szerelem képze is, de mindez szinte azonnal visszavonódik: a tapskisiklás, az ágyúcsönd, az örült kert jelzi, hogy a „valaki kivonja magát”, azaz nem képes elfeledni, hogy ez csupán a szaltónak a szabadsága, „percnyi szabadság” (Illyés Gyula) vagy annyi sem.

Kezdődik a költemény második része: ez a valaki ismét én lesz, önmagát szólítja. Csak ábránd volt az, hogy a *loretói litánia* vagy egy csodás mutatvány képes lehet arra, hogy „minden gyötrelmet kiold”-jon. Hiszen: „bemocskolva a patyolathajók”. Mégis, Adyt idézve: nem a Mindegy átka, hanem a mégis morálja üzen, a patyolat, vagyis a tisztaság, az értékek teljessége. Ezt jelképezi az egyik legősibb archetípus: a *tenger*, amely a *Halántékdob* verseiben feltűnő gyakorisággal van jelen. Jónás mai alakmása nem menekül el a feladat elől, a vers-meditáció eredménye a vállalás. Prófétálnia kell neki is. Nem tekintheti játéknak sem az életet, sem a hivatást, amelyhez tehetsége van. Szinte ölébe hullhatna a siker, ám ő a költők több ezer éves, számára feladhatatlan küldetését választja: az igazat kell mondania, bárha kinevetik, bárha életét veszélyeztetik, bárha *Mikes Kelemen* magányának sorsa lesz az övé is. Miként vallja: „de engem a tenger / érdekel ahogy mormol / s viszi a hajót”. Rájátszik ez Lévay József réges-régen még híres Mikes-versére: „Egyedül hallgatom tenger mormolását, / Tenger habja felett futó szél zúgását, / Egyedül, egyedül / A bujdosók közül.” S rájátszik József Attilára is: „Más költők – mi gondom ezekkel?” – írta ő, s tovább: „Én túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább! / Szabad ésszel nem adom ocsmány / módon a szolga ostobát.”

A tenger motívumának számos példája közül az a Rimbaud említendő feltétlenül, akiről a költő verset is írt, s ez, a *Rimbaud súgja* egyik előképe a most tárgyalt műnek. A magyar költemények közül különösen Nagy László *Menyegző című versének emberpárja*, valamint Utassy József verse, a *Tengerlátó* említendő. Igaz, mindkettő nemcsak helytállónak, hanem hatalmasnak, fenségesnek is mutatja az embert. Prométheuszinak. Nagy Gáspár vershőse a zsámolyra térdel. Athleta Christi, azaz Jézus katonája. Nem megalázkodik, hanem magára veszi a feladat keresztjét. Bűne annyi, hogy próbált menekülni a feladat elől, hogy kételkedett a maga elhivatottságában. A tenger a létezés teljességének szimbóluma, azé tehát, amit ez a költemény is próbál érzékeltetni. A teljes szabadság és a teljes megkötöttség színtere, akárcsak az igazi költészet, akárcsak a megélt és megértett hit. A vers hőse a tengerhez érve, ebben a verspillanatban itt a földön eljutott a végtelenség érzetéhez. És így szabaddá vált, akár Bulgakov regényében a Mester.

III.

Bálint György, Halász Gábor, Szerb Antal József Attiláról

Az első világháború után, a húszas években induló írónemzedék legkiválóbbjai a harmincas években már jelentős műveket hoztak létre. Ők három jelenséggel írták be leginkább magukat már a kor-szak irodalmába is. A népi írók mozgalmával és elsősorban Németh László, Illyés Gyula műveivel; aztán az esszéírókkal; végül pedig József Attilával. Ha az egész szellemi életre gondolunk, akkor elméleti szinten a szellemtörténet, a freudizmus és a marxizmus; a társadalomszemlélet kapcsán pedig a magyarság léte, a demokrácia fogyatékosága és a szociális kérdések hármassága emelendő ki. A jövőképet illetően a világháború és Trianon katasztrófája után a helyzetmegőrző konzervativizmus, az igazi, bár lassú, további polgárosodás és a szocializmus esélye egyaránt eltűnik az újabb katasztrófában.

A Baumgarten Alapítvány szokásos évi díjkiosztó ünnepségén 1935 januárjában Füst Milán, Halász Gábor, Karinthy Frigyes, Nagy Lajos és Szerb Antal kapott évdíjat, míg kisdíjat József Attila, Telekes Béla, Barta János, Ferenczy Valér és Weöres Sándor. A most tárgyalandó négy író közül tehát hárman ott voltak, ezt fénykép is megörökíti. Bálint György akkor semmiképpen sem kaphatott elismerést, hiszen nem tudósként vagy íróként, hanem publicistaként, újságíróként tartották számon, s ifjúkori versfüzete után csak attól az évtől kezdve jelentek meg könyvei. Okkal feltételezhető az is, hogy ha később mégis szóba jött volna a neve, a díj odaítélését a hatalom megvétőzta volna. Babits Mihály és a kuratórium, minden rosszindulatú legenda ellenére, igyekezett a magyar irodalom egészében és az esztétikai értéket keresve dönten, ám a tévedést ők sem kerültek el mindig. Az 1935. évi évdíjasok névsora akkor is kiváló, ha József Attila is méltó lett volna rá válogatott kötetének megjelenése után.

József Attila kapcsán szinte közhely az is, hogy életében még legközelebbi hívei sem ismerték fel jelentőségét, igazi nagyságát. Van ebben igazság, de az tévedés, hogy elismerésben ne lett volna része, hogy műveivel ne foglalkoztak volna. A *Kortársak József Attiláról* című hatalmas dokumentumgyűjteményben (1987) közel

négyszáz olyan írás található, amelyek mind a költő halála előtt keletkeztek. Ez a hatalmas anyag 1945-ig közel ezerré bővült. A szakirodalom elég alaposan foglalkozott az életmű fogadtatás-történetével. Érdekes és érdekes lehet mégis megvizsgálni ennek a fogadtatásnak egy-egy kisebb szeletét. Bálint György, Halász Gábor és Szerb Antal egyaránt elismerően és értékelően írt többször is József Attila költészetéről, ám eléggé különböző szemlélettel. Bálint György újságíróként és kritikusként nemigen szólalhatott volna meg, bár igen tájékozott és elméletileg is művelt ember volt. Vonzódott a szocializmus eszméihez, s ez fogékonnyá tette őt a költő hasonló gondolatokat kifejező verseire. Halász Gábor és Szerb Antal irodalomszemléletét elsősorban az akkor nagy hatású szellemi történet formálta, a marxizmustól ők idegenkedtek. Halász Gábor számára a felvilágosodás és a racionalizmus a meghatározó szellemi értékek, s a maga életidejének költészetéről meglehetősen rossz véleménye volt. Ő inkább tudós alkat. Hozzá képest Szerb Antal a közönséghez fordulva írt, miként ezt máig népszerű irodalomtörténetei tanúsítják. Az ő racionalizmusába beleférnek a „csodák” is, ám a harmincas években a hétköznapiak, a háború közeledése rezignálttá teszik. Érdekes megemlíteni, hogy mindhárman a *Nyugat*, majd a *Magyar Csillag* szerzői voltak, s ebben az utóbbi fórumban a zsidótörvények ellenére Bálint György a frontra indulásáig, Halász és Szerb az 1944. márciusi német megszállásig, azaz a lap megszűnéséig folyamatosan megjelent.

Véleményem szerint József Attila fogadtatásának kezdettől fogva két szála létezik. Az egyik a kritikákban, szakmai véleményekben kezdett megmutatkozni, a másik pedig életrajzi tényekben, politikai jellegű véleményekben követhető nyomon a Horger Antal-ügytől a Flóra-szerelemig és tovább. Az említett szerzők írásai az első csoportba tartoznak, tehát a lényegről kívánnak szólni, bár nem mellőzhetik például a betegség, az öngyilkosság kérdéskörét. Most arra van mód, hogy felvázoljam a három József Attila-kép néhány jellegzetességét.

Az egyperces kritika

Bálint György a *Pesti Napló*-ban írt – rögtön megjelenése után – a *Külvárosi éj* című kötetről (1932. október 30.) Nem a kritikát készítette el egyetlen perc alatt, hanem annak az elolvasása tart rövid

ideig. Tömörsége példaértékű, tanítani kellene, hogy miként lehet minden egyes mondatot tartalmassá tenni, és sokat mondani körülbelül ezernyolcszáz karakterrel. Mindössze tizenhét mondat, az egyikben tízsornyi versidézet, éppen a költő egyik legkedvesebb művéből, a *Holt vidékből*. A kötetben egyébként mindössze éppen tizenhét vers található, ám ez a költő első érett könyve, a szakmai beérkezése. Bálint György állításai közül a legfontosabbak: tartalmi gazdagság, tömörség, hibátlan kompozíció, kidolgozott, változatos formanyelv, plasztikus szimbólumok, „egy kiforrott művész nyugalma”, „komoly rezignáltság”, „kopár téli tájak szomorúsága”. „Ezek azok a versek, amelyeket sokszor olvas el az ember, és végül azon veszi észre magát, hogy kívülről tudja az egyes strófákat.”

A kötetről még tízen írtak, ki lelkesen, ki elutasítóan, ki fanyalogva, ki reménykedve. Az egyik a szocializmus igazi költőjeként dicsérte, a másik azt bizonygatta, hogy a proletariátus jelenleg nem vállalhatja a magáénak ezeket a verseket. Fenntartásait hangoztatta Illyés Gyula, Németh Andor, Németh László is. A hódmezővásárhelyi Pákozdy Ferenc viszont ezt írta a helyi újságban: „Milyen dicsőség, hogy a *Külvárosi éj*-t magyarul írta József Attila.” Néhány évvel később pedig Márai Sándor nyilatkozott így: „Van egy verse – a *Külvárosi éj* – mely múlhatatlanul hozzátartozik ehhez a magyar lírához, mint a *Szeptember végén*, a *Vén cigány* vagy az *Őszikék*.” A kortársak közül tehát Bálint György írta a legpontosabb ismeretet erről a könyvről.

Medvetánc

Ez a kötet méltó válogatása József Attila addigi munkásságának. Az adott terjedelmet nyilván mindenki kicsit másként használta volna fel, de ez a költő önarcképe 1934-ben, s bizony az is elgondolkasztató lehet, hogy ő miért volt olyan bőkezű a fiatalkori versek kapcsán. A hetvenkilenc verset tartalmazó kötetről, amely végül Kosztolányi Dezsőnek köszönhetően meghozta legalább a Baumgarten-kisdíjat, Bálint György és Halász Gábor is írt.

Bálint György (*Pesti Napló*) egy fejlődésrajzot követ végig, s a „mokány, Villon-os kiállítás”-tól eljut a „baudelairei szenvedő démoniság”, az elszigetelődés, az önmagába-merülés megállapításáig. A *Téli éjszaka*, az *Óda* vagy az *Eszmélet* említetlenül marad, annyira

lefoglalja őt az a képzet, hogy a költő „eljutott önelemzése során addig az ősi határvonalig, amelyen túl már nincsen semmi.” Szerinte a költőnek meg kell újulnia, s „útja csak egyfelé vezethet: vissza a világba”. Úgy látszik, hogy a kritikus ekkor túlságosan eltávolította egymástól a lírai társadalomrajzot és a lélekrajzot, máskülönben aligha lehetne aggodalmának egyik példája a *Mama*. Persze az is lehetséges, hogy a kritikus nem annyira a költő, mint inkább az ember sorsa miatt aggódott, bár ez 1935 elején még nem valószínű. Azért is furcsa ez az aggodalom, mert a kritika kezdetben vitatkozik azokkal, akik József Attilát „hideg” költőnek tartják, s kijelenti, hogy „minden anyagot költészetté tud feldolgozni. Ebben a szélesskálájú költészetben a tudatos és tudattalan elemek egyaránt előférnek: ez egyik legnagyobb értéke.” (Egyébként a *Nyugaton* Füst Milán írta, hogy a költő versei hideg benyomást keltenek.)

Alig két esztendő múlva, a *Nagyon fáj* kötet megjelenése után Bálint György már megértőbb volt, pedig ez a kötet még komorabbá vált (*Gondolat*). Azt írta, hogy: „Tekintsük egyszerűen költőnek, még hozzá igen nagyjelentőségű költőnek, aki szocialista elveit fenntartva a gyakorlatban befelé fordult.” Elismerte a „freudi munka” jogosultságát, de úgy vélte, hogy a „személyes ügy” előbbutóbb „magánügygé” fog válni. „De most majd – írta – ismét fel kell fedeznie a világot, az emberi kapcsolatokat, a termelési erőket odakint.” És költészetével ismét *segítenie* kell azokat, akik e termelési erőket az egész emberiség érdekeinek szolgálatába akarják állítani, egy kis csoport szolgálata helyett.”

A *Medvetánc* kapcsán feltehetően József Attila számára is fontosabb volt a *Nyugaton* közölt bíráló, amelyet Halász Gábor írt. Az *Új verseskönyvekről* összehasonlította a háború előtti és utáni művésztipust. Szerinte az előző nemzedék a társadalomból kivonuló, szecessziós alkat volt, az új pedig társadalomjavító, egyszerűségre törekvő. Gellért Oszkár, Füst Milán, Török Sophie, Marconnay Tibor, Fenyő László után József Attilával mintegy három könyvoldal terjedelemben foglalkozik, végül néhány mondatot szól Vas István, Weöres Sándor és Bóka László köteteiről is.

Halász Gábor főbb megállapításai szerint József Attila „a legeredetibb módon használta fel az újat”. „A proletár ért benne költővé.” „Témában már induláskor a szegénység kérdése izgatja, de

formában a legtisztább polgári hagyományokhoz kapcsolódik.” Verseiben „a gúny és játék mögött tragikus érzés lappang”. Dicséri játékos képzeletét, dalformáját, egészséges erotikáját, groteszk és misztikus hangulatkeverését, eredeti népi jellegét, erős szófantáziáját. Magasra értékeli újabb verseit, említi a *Téli éjszaka*, az *Elégia*, az *Óda* címeket, hosszabban idézi a *Külvárosi éjt*. Végül legfőbb kifogását fogalmazza meg: „a legnagyobb ellensége a pártprogram. Ha úgy érzi, hogy szolgálatot kell teljesítenie, az ábrázolás a régi naturalista regény színezésére emlékeztető, meghatni akaró, túlríktó, túlolcsó, a végén az elmaradhatatlan biztató szölamokkal.” Ugyanezt már korábban is mások is kifogásolták. Elgondolkodtató Halász Gábor utolsó mondata is: „Nem sokszínű alkotó, egy hang teljessége és eredetisége emelte őt messze az átlag fölé; szomorú lenne, ha kívülről rákényszerített egyhangúság fojtaná el a végső kibontakozást.”

A *Medvetánc* a két világháború közötti korszak egyik legfontosabb verseskönyve. Bármennyire értékelő is Bálint György és Halász Gábor bírálata, ezt egyikük sem érezte meg, vette észre. De hasonló állapítható meg Fejtő Ferenc, Füst Milán vagy Ignó Pál írásairól is. Bármilyen meglepő, Kosztolányi Dezső érezte meg elsőként József Attila igazi jelentőségét.

Három arckép 1938-ban

Bálint György szerkesztette első alkalommal az összes verseket. Ő esszét írt ennek kapcsán, s megszólalt Halász Gábor és a kortársakkal kevésbé foglalkozó Szerb Antal.

A fővárosban megjelenő német nyelvű *Pester Lloyd* közölte Szerb Antal kifejezetten elemző és méltató esszejét, amelyben Vörösmartyt, Petőfit, Babitsot, Shakespeare-t is említi, s ezzel a legnagyobbak körébe sorolja József Attilát. A költő tájszemléletével indítja esszejét. Nála szenved a táj. „Iszonyatos az ő tája. Az emberi szegénység változott itt tájjá. József Attila azonban nem a szegénység költője, hanem az egyetemes kárhozáté, amely rendszerint a szegénység alakjában lép fel. (...) Ember és táj összeolvad itt a szegénység dermedt bánatában.” Szerinte ez a táj „töltakozik és felháborodik”, s a költemény „indulás a vigasszal teljes irrealitás felé”, hiszen „a kegyetlen, zajtalan égből talán még van vigasz”.

A folytatás Babitsra hivatkozik, aki megkülönböztette egymástól a naiv és a nagy költőket. Az utóbbiak „sohasem mondanak olyat, ami csak a saját korukra érvényes”. Szerb Antal szerint: „József Attilának nincs egyetlen naiv sora. Hangja meggondolt és tárgyilagos, akkor is, ha látomásai füves óceánok felé ragadják, akkor is, ha shakespeare-i szenvedélyességgel átkozódik, mint gyakran az utolsó kötetében. Örömtelen költő, aki minden boldogtalanságot megismert már.” Ugyanakkor az esszéíró vallomása szerint ő volt az általa ismert „legártatlanabb ember”. Szenvadását rejtélyesnek tartja, amely csak azzal magyarázható, hogy „valami titokzatos módon mindenkiért szenved”, s mivel költő, „a közösségért szenved”.

Szerb Antal értelmezésében kulcsszó az irreális, ami „nem önmagáért van jelen. Ahol a szó mindennapi értelmében vett realitás véget ér a költészetben, ott valami más, valami fontosabb kezdődik. József Attila eltolja a világ kulisszáit, és a réseken beáramlik a titok. Bizarr képei a megsejthetetlen sejtetik, valami kimondhatatlant mondanak ki. Ez a költészet.” S az esszéíró elbűvöli „a legkonkrétabb formában testet öltött irreália.” Ennek a költőnek órákig lehet olvasni a verseit, s „a halál hitelesítette minden leírt sorát.”

Halász Gábor ismét a *Nyugaton* szólalt meg. Írásának középső részében idéz a költőnek egy hozzá írott leveléből. A teljes levél megsemmisült, ez a részlet azonban nagyon ismertté vált, ugyanis a költő itt fejt ki tájszemléletének és a proletárságnak az összefüggését, kijelentve, hogy az elhagyott külvárosi táj az ő számára sivársági érzésének kifejezési formája. Szerb Antal a táj kapcsán a szegénységet, az egyetemes kárhozatot említette, s ez sokkal közelebb áll a költő önértelméhez, mint az osztályharcos felfogás. Halász Gábor ekkor elfogadta a költő magyarázatát. Úgy látta, hogy a költőnek „nem az élete volt elviselhetetlen”, hanem az, amit gondolt róla. Kemény mondat következik: „Az ő igazságtalan és egyensúlytalan, elnyomatással, küzdelemmel és kétségekkel teli történelmi valósága a lelke volt, minden külső történés csak a belső sivárságnak felerősített, durvává nagyított képe: a külváros ő maga volt, és jöhetett-e olyan forradalmi megoldás, amely ezen a sorson, alkaton, elrendeltségen segíteni tudott volna?” Különös észrevétele szerint „Soha a kizsákmányolás a proletárfiút olyan indulatkitörésre nem ragadta, mint az elmaradt ölelés a férfit.”

Halász Gábor 1942 végén is írt egy esszét *Az érzékeny költő* címmel (*Magyar Csillag*, 1942. december 1.). A freudizmus hatását itt erősebben mutató gondolatmenete szerint József Attila érzékeny magában az érzékelésben, az anya és az asszony utáni lelki vágyakozásban, a szemléletében, a formáiban, a lelkiismeretében, és még szocialista voltában is, „hiszen még a sivárságból is költészetet tudott facsarni”, „metafizikát adott a programnak”. Ám Halász is úgy véli, hogy a költő utolsó versei ismét magánügyet ragadtak meg.

Belátható, hogy mind Szerb Antal, mind Halász Gábor elsősorban a még nagyon közeli halál és az azt előkészíteni látszó versek felől értelmezte szinte az egész életművet. Nagyszerű megfigyeléseik dacára kissé egyoldalúak a válaszaik, mégis sokkal árnyaltabb képet adnak, mint a kizárólag az osztályharcos költőt meglátó marxizáló értelmezések, amelyek 1945 után hosszú évek-re vitathatatlaná váltak.

Bálint György írásai nem ezt a torzképet készítették elő. *A fájdalom zsenije* – ezt a címet adta 1938-as esszéjének (*Pesti Napló*), a következő évben pedig *Az értelem vértanújáról* értekezett (*Újság*). Mintha rezignáltabbá vált volna az esszéíró szemlélete is, hiszen alapgondolata a következő: „aki úgy érzi, hogy nincs menekvés, aki beletörődik, hogy az életben csak kisebb-nagyobb kegyetlenségek között válogathatunk, az merüljön bele összegyűjtött verseinek hatalmas, bár kissé hiányos kötetébe. Polgári értelemben vett vigaszt itt nem talál, de magasabbrendű vigaszt nyújthat az olvasónak az a tény, hogy akad néha nagy költő, aki a valóság borzalmainak beszámolója közben eljut a szépség legtisztább csúcsaira.” Az egy évvel későbbi esszé megállapította, hogy József Attila volt „a háború utáni nemzedék legnagyobb magyar költője”, aki „a világot zajló ellentétek összességének tekintette, szakadatlan diszharmóniának, mely mégis harmóniára törekszik.”

József Attila betegsége

Végül említeni kell a költő betegségével kapcsolatos nézeteket. Mindhárman elfogadták a korabeli orvosi szakvéleményeket, s élete utolsó szakaszában elmebetegnek tekintették a költőt. A végső bomlásról írt Halász Gábor, s feltételezése szerint „ájult automatizmussal, független játékkal” születhet még vers, s idézi a *(Szól*

a szája szólitatlan) sorait. Bálint György is úgy vélte, hogy élete végén a költő „már gyakran írt zavaros öntudattal, a valóság kritikus szemléletébe már sűrűn törtek be a téboly vakmerő és titokzatos képzettársításai”. Szerb Antal *A világirodalom történetében* írta, hogy „vannak modern költők, akiknek varázsa az, hogy szavaik és képeik túlmennek az értelmen, váratlanságukkal megráznak és fogékonyra tesznek a Nagy Titok megsejtésére.” Ilyen József Attila. Georg Trakl kapcsán pedig azt olvashatjuk, József Attilát is említve, hogy „a schizofréniás költőnek olyan előnyei vannak a normális költővel szemben, hogy szinte tisztességtelen versenyről lehetne beszélni.” Szerb rögtön helyesbíti ezt a szélsőséges álláspontot: ezek a költők „áldozatok voltak, megrongált, ellenállásra képtelen idegrendszerüket vak eszköznek használta fel, hogy kimondja önmagát a titokzatos és örök emberi tartalom”.

Orvosi szempontból ma már sokkal árnyaltabb ismereteink vannak a költőről, aki nem volt őrült, akit sajnos félrekezelték. Az idézett vélemények kapcsán inkább a költői életmű végső szakaszának félreértett megítélésén csodálkozhatunk. Különféle téves, egyoldalú ítéletek mai napig születnek, mert a teljes életműből hol az egyik, hol a másik vonulatot felejtik ki a jámbor vagy kevésbé jámbor értelmezők.

*

József Attila 1937. december 3-án este Balatonszárszón öngyilkos lett. Bálint Györgyöt 1942 novemberében munkaszolgálatosként Ukrajnába vitték, s ott 1943. január 21-én egy kórházban meghalt. Halász Gábor és Szerb Antal a fővárosban voltak munkaszolgálatosok. 1944 novemberében Fertőrákosra, majd Balfra vitték őket. Szerb Antal, társainak visszaemlékezése szerint szilveszterkor Shakespeare-ről és József Attiláról beszélt nekik. Leromlott egészségi állapota következtében ő január 27-én, a velük lévő Sárközi György március 8-án, Halász Gábor április legelső napjaiban halt meg. Sárköziről Illyés Gyula jegyezte fel azt a hírt, hogy „Az utolsó percig biztatta és vigasztalta a mellette haldokló Halász Gábort és Szerb Antalt.” A mártírok emlékműve a balfi

temetőben áll. És emlékműhöz illő Sárközi György költészetének
záróköve, az *Esőcseppek* is, amelyben mindannyiuk nevében meg-
szólít bennünket:

*Gomolygó századok fojtó ködöt
lehellnek szét a holt sorok fölött:
tartsátok lapjaim a fény felé
és lássátok meg rejtett vízjelét!*

Az Ottlik-recepció kezdete

*„Én azt tartom – magyaráztam neki –,
hogy a valóság se nem szép, se nem csúf,
se nem rossz, se nem jó, sőt értelme sincs semmi,
amíg mi művészek értelmet nem adunk neki,
s ihlettel, látomással, lelkünk teremő erejével
szépséget, igazságot és jóságot nem lebelünk belé.”*

(Hajnali háztető)

Egy regény világa mindig kötődik a valamiképpen ábrázolt történelmi korszakhoz és a megírás idejéhez, fogadtatását azonban a megírástól távolodva egyre több időmetszet egyre több szempontja, olvasási módja teszi változatossá. Mindazonáltal soha nem tanulság nélküli a befogadás kezdőpontjának vizsgálata, főleg akkor, ha egyrészt az 1957 utáni két-három esztendőről van szó, másrészt pedig egy igen kései írói pályakezdésről, amely egyúttal beérkezés is lehetett, pontosabban lehetett volna. A körülmények lényeges eltérése miatt ezúttal eltekintek az emigrációs irodalom fórumaitól, valamint a hazai nem nyilvános olvasói véleményektől. Annyi biztosan tudható, hogy az *Iskola a határon* informálisan, azaz beszélgetésekben igen komoly és elismerő visszhangot váltott ki, s nem csupán baráti írói körökben. Az *Élet és Irodalomban* zajló vitát lezáró cikk utal is erre, s feltételezhető, hogy azért is közölték a vitaindító cikket, hogy a regényt bírálva kijózanítsák az ideológiai szempontból naiv olvasókat.

Ottlik Géza negyvenöt éves volt, amikor első önálló könyve, a *Hajnali háztető* 1957 végén megjelent. Elbeszéléseket és a hol ugyanannak, hol kisregénynek nevezett címadó munkát tartalmazta. Ennek a megkésettységnek számos okát feltételezhetjük. Annyi bizonyos, hogy az alkotáslélektaniak mellett meghatározó volt az úgynevezett polgári írókat kirekesztő bolsevik irodalompolitika. Ez 1956 nemzetközi eseményeinek, majd a magyar forradalomnak a hatására észrevehetően módosult, s kezdtek megjelenni Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Weöres Sándor, s az 1948 táján még fiatal újholdasok kötetei. Így kerülhetett sor Ottlik Géza művének kiadására is.

Maga a kötet nem keltett különösebb visszhangot, de figyelembe kell venni azt is, hogy akkor még igen csekély volt az irodalmi fórumok száma. A legérvényesebben a hosszú évekre ugyancsak félreállított, „nem-marxista” nemzedéktárs, a kritikusként is nagy-szerű Rónay György mutatta be a kötetet a *Vigiliában* (1958. 2. sz.), mindjárt az irodalom folyamataiban is elhelyezve Ottlikot:

„...alkatilag nemzedékének (a *Nyugat* úgynevezett harmadik nemzedékének) alighanem legeurópaibb jelensége, aki egészen természetesen, anyanyelvként (s mégis milyen magyarul!) beszéli azt a modern, legmodernebb irodalmi stílusnyelvet, amely, esztétikai modorában bizonyos előkelő konzervativizmussal, az avantgardizmusoknál is előbbre járt, s a szürrealizmuson túllépve (vagy átlépve), de a szürrealizmus minden használható eredményét hasznosítva kanyarodott vissza (illetve haladt előre) a realizmushoz – egy modern realizmushoz”.

Figyelmes olvasó a *Kortárs* fiatal kritikus, Fábíán Kata is. (1958. 5.) Hat rá az élmény, de távolságtartását is kifejezi:

„A *Hajnali háztetők* című novellában sűrítve ott van Ottlik minden írói erénye és gyöngesége: a szemlélet emelkedettsége, az eszközök választékossága, de az is, hogy a témák viszont csak másodlagosak. Kevesen hoztak ilyen pontos hírt a művészek világáról – Ottlik írásai néha vallomásként hatnak: lélekről, emberekről, idegállapotról. Az élet azonban kint zajlik a társadalom és a történelem keretei között és Ottlik Géza művészetének csak érintkezési pontjai vannak vele, a közösség vérkeringése nem hatja át. De a szívdobogását meghallja és becsületes, tiszta emberként reagál rá.”

Nem érdemes azon sopánkodnunk, hogy miért gondolta azt a kritikus, hogy a művészek világa nem része a társadalomnak, hiszen ez az írás egyértelmű elismerésnek számít az *Élet és Irodalom* kritikájához képest (1958. március 7.) Halasi Andor (1883–1969) harcos bolsevik szemlélettel olvasta a könyvet: „Kiknek a számára adták ki ezeket az ügyesen tálalt, de életkedvcsillapító ínyencségeket?” – kérdezte. Ugyanakkor azért megállapította, hogy az 1945 előtti elbeszélésekhez képest „1945-től kezdve gyógyul Ottlik Géza írói látása”, tehát fejlődik, sőt írásai között van már művészi munka is.

Ehhez képest a *Népszabadságban* Kemény György megértőbbnek mutatkozik. (1958. június 6.) Fásult, közönyös életszemléletet,

részvétlenséget, „anarchisztikus, végletesen individualista filozófiát” tapasztal, majd megállapítja, hogy Ottlik „érdekes egyéni tehetsége ellenére novellái többnyire csak különlegességek. Reméljük, írói ereje túllendíti ezeken a gátakon, eljuttatja a társadalommal való közösségvállaláshoz, egy igazabb, cselekvőbb egyéniséghez.”

*

Ottlik fogadtatástörténetéhez groteszk módon hozzátartozik az Írószövetség 1959. szeptemberi újjáalakulása is. A Politikai Bizottság 1958. novemberi döntése előírta a művészeti s benne az irodalmi élet rendezését. Az utóbbi kapcsán a pártközpont mellett egy háromtagú bizottság végezte az előkészítést, beleértve az alapszabályt, az alapító tagok és a vezetők névsorát is (Böloni György, Darvas József, Köpeczi Béla). Egy belső feljegyzés csoportosította az alapító táságra szóba jöhetőek közül a vitás eseteket. Az egyikbe tartoztak „A különféle nyugati modernista irányok hívei: Csathó Kálmán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Ottlik Géza, Rónay György, Vidor Miklós”. Ottlik a későbbiekben sem bizonyult alkalmas személynek, olyanok társaságában, mint például Kodolányi János vagy Sinka István. De még Illyésen, Németh Lászlón is vitatkoztak. Az újjáalakuló közgyűlésen Darvas József mondott beszédet *Irodalmunk helyzetéről*. Ez viszonylag kiegyensúlyozott volt, főként a véresszájúan szereplő Kállai Gyula ideológiai főnökhöz és államminiszterhez képest. Kállai gyilkosan kiosztotta az okosan távol lévő Illyést, Darvas csak súlyosan megbírálta. Darvas a polgári írókkal nevek említése nélkül foglalkozott, s károsnak tartotta a formalizmus, az epigonizmus, a kozmopolitizmus jelenlétét, ki-jelentve, hogy „itt nem csupán irodalmi kérdésről van szó, hanem a burzsoá világnézet »legmodernebb« módszereinek a behatolásáról kulturális életünkbe.”

*

Egyetlen évvel az elbeszéléskötet után, 1959 novembere táján került az üzletkebe az *Iskola a határon*, amely 6380 példányban jelent meg. Egy regény nálunk mindig nagyobb érdeklődést kelt, mint egy elbeszéléskötet, s ezt fokozhatta az is, hogy a Sík Csaba által szerkesztett első kiadás borítólapján szerepelt az a műfajilag hely-

telen kifejezés, hogy „diákregey”. S ott volt olvasható az a kiadói ajánlás is, amely ugyancsak orientálhatta a kritikusokat is:

„A kadétiskola komor, baljós épülete a húszas évek ellenforradalmi Magyarországnak szimbóluma – és a regény ennek a szimbólumnak társadalmi és erkölcsi tartalmát, valóságát mutatja be, ítéletet mondva fölötte.” (Közli Szegedy-Maszák Mihály monográfiája, 1994. 153.)

Az irodalmi hetilap reflektált a leggyorsabban. (*Élet és Irodalom*, 1959. december 4.) Kéry László (1920–1992) az irodalmi élet ismert szereplője, az angol irodalom tudós tanára volt, Ottlik pedig angol klasszikusokat fordított, szakmai kapcsolat is volt közöttük. Kéry elemezte, kifejezte elismerését, ugyanakkor bírálta is a regényt. Ma talán az a leginkább feltűnő nála, s később mások írásaiban is, hogy középpontba állítják a Horthy-kor rendszerét és a fasizmus-problémát. Kéry így:

„Érdekes egyéni változata az övé annak a jellegzetes értelmi-ségi magatartásnak, amely századunk polgári viszonyai közt a világ minden részén kialakult, s amelynek keserűsége és ellenzéki-sége talán sehol sem volt hitelesebb, mint a félféudális, félfasiszta Horthy-Magyarországon.”

„Az az idő pedig, amelyben az események játszódnak: a húszas évek közepe – közel az összeomlott monarchiához s a fehérterror véres hónapjaihoz, s években kissé még távol, de lényegében igen közel a »tökéletes« hitleri mintájú fasizmusához.”

Ezt a szemléletet erősíti a „burzsoá iskola” fogalma, s az az állítás, hogy a polgári társadalom iskoláinak világa embertelen. Mintha ő nem ezekbe az iskolákba járt volna, nem Eötvös-kollégista lett volna. A regény tehát szerinte a magyarországi prefasiszmus, fasizmus kritikája. Erénye, hogy szereplői közül a lázadókat emeli ki, hibája, hogy sorsukat nem hosszabbítja meg a jelenkorig. Medve Gáborban benne rejlik a regényhős lehetősége, mégsem tud azzá válni. Végül a legteljesebb elismeréssel szól az író nyelvteremtő erejéről:

„Ilyen tömören, és mégis könnyed természetességgel, ennyire az élő nyelvhez igazodva, és mégis összefogottan, ennyire jóízűen és – ne féljünk kimondani – elegánsan kevesen írnak ma nálunk.

Ennek az írónak nem képességein, csak elhatározásán múlik, hogy igazán jelentős regényt alkosson.”

*

Lényegében ez a bíráló az ürügye annak a vitának, amely fél évvel később zajlott az *Élet és Irodalom* hasábjain. Hermann István (1925–1986) volt a kezdeményező, aki később filozófusként futott be karriert, ekkor éppen középiskolai tanár volt, mert az akkori Lukács-vita kapcsán kegyvesztetté vált. Nem hinném, hogy kifejezetten a rehabilitációs igény vezette tollát, (miként ezt Kelecsényi László írta), amikor elvi jellegű írásában Ottliké mellett Szabó Magda regénye, a még frissebben megjelent *Az őz* volt a példa arra, hogy milyen *A hátranézés irodalma*. (1960. június 17.) Szerinte „a holtak feltámasztása” zajlik ezekben a művekben, pedig „1956 gyökeresen más helyzetet, perspektívát és lélekrajzot teremtett az olyan figurák számára.” Úgy gondolja, hogy a dekadens nyugati irodalomban népszerű gyökértelen, egzisztencia nélküli figurák népesítik be ezeket a regényeket, amelyek provinciálisak. „Amikor az író maga is érzi problémájának szűkösségét, akkor igyekszik azt a szűkösséget a modern nihilisztikus és anarchisztikus tendenciákból kinövő szerkezeti körmönfontossággal eltüntetni.” Értekezése szerint ennek a letűnt világnak csak a szatirikus ábrázolása lehet érvényes, itt viszont belülről való, nosztalgikus az író nézőpontja.

Elsőként Mihályi Gábor irodalomtörténész (1923) vitatkozott Hermannal. (1960. augusztus 5.) Szerinte az írók élő kérdésekkel foglalkoztak regényeikben, s bár azok nem klasszikus alkotások, „de fátyolfellebbentő, problémákat megfejtő írások, még ha nem is a nagy összefüggések, csupán részgazságok megfejtésével szolgálnak.”

A fasiszmus kulcsfontosságúnak tartott szellemiségét ő is kiemelte: „a fasiszta nevelés lélekmérgező hatását tárgyalja, s ez a téma Horthy és Hitler letűnésével sem veszített fontosságából és aktualitásából. A téma semmiképpen sem provinciális. Szemére vethetjük az íróknak, hogy regénye a kelletténél jobban bezárkózik a katonaiskolába, hogy elnagyolta a társadalmi háttér megrajzolását, de nem lehet figyelmen kívül hagyni – mint ezt a kritika annak idején meg is írta – hogy magának a pedagógiai-pszichológiai folyamatnak az ábrázolása ragyogó, s kétségtelenül figyelemre méltó eredmény.”

Ugyanabban a lapszámban a Rákosi-korban igen vonalas Nagy Péter irodalomtörténész (1920–2010) sem értett egyet Hermannal. Vitatta a szatirikus ábrázolás egyedül helyes voltát, hiszen az

igazi kérdés az, hogy az új művekben mi a visszahúzó erő, s mi az üdvözlendő. Megállapítja, hogy Ottlik és Szabó Magda sokkal jobb regényeket írt, mint a Hermann által példaként említett Erdős László és Szobotka Tibor. Ottlik katonaiskolája szerint is „a fasizmus előiskolája”. Megemlítem, hogy Nagy Péternek van egy másik kritikája is, amelyik magyarul csak 1965-ben vált olvashatóvá. (N. P.: *Rosta*, 280–284.) Ez egy gördülékenyen esszéisztikus, egyértelműen elismerő bemutatás. A címet értelmezve említi, hogy ez az iskola „az emberi és a fasiszta módra embertelen határán” található, a cikket pedig így fejezi be:

„Ottlik sajátos módszerének egyik legnagyobb érdeme, hogy kimondatlanul is rá tud mutatni: az így nevelt katonatiszteknek fasisztává kellett lenniök – vagy, mint a regény hőségének, korán szembe kellett kerülniük az egész iskola értékrendjével, s akkor ki is kellett válniuk ebből a közösségből.”

A kibontakozó vitához gyorsan hozzászólt Kéry László (1960. augusztus 12.), s visszavonta korábbi értelmezését, pedig azzal addig mindenki egyetértett, hogy a regény a magyarországi fasizmus kritikai ábrázolása: „Ennek a megítélésnek a helytelenségére legelőször maga a szerző, Ottlik Géza hívta föl figyelmemet. Megjegyzésének lényege az volt, hogy könyvét félreértettem, mondanivalójának egyetemességét egyoldalúan értelmeztem, leszűkítettem.”

Kéry László tehát újraolvasta a regényt, s megállapította, hogy szemléleti relativizmus és világnézeti szkepticizmus határozza meg a művet: „...nézzétek, ilyen az élet, ilyen kegyetlen, ilyen aljas, ilyen elnyomó – és ilyen röhögnivaló. Csak úgy lehet elviselni, ha az ember magánosan, egy-két társával szövetkezve ellenállást szervez az élet, a társadalom intézményei ellen, igyekszik hozzászokni komizságához, s egy idő múlva a szkeptikus fölényesség, a keserű humor magaslatáról tekint le rájuk”.

A könyv ezt a koncepciót viszi végig, s absztrakt, aszociális, antirealista, Kafka egzisztencializmusával rokon. Itt „az ember a társadalom egészével, az elnyomó étellel áll szemben magános harcában.” Megszületik tehát az új értelmezés: Ottlik regénye egzisztencialista. Ez közelebb áll a regény jelentésköréhez, ám a korabeli, mereven pártállami irányítású irodalmi életben az antifasizmushoz képest sokkal elítélőbb minősítés.

Hermann István ismételten megszólalt. (1960. szeptember 23.) Részben védte korábbi álláspontját. Továbbra sem szakadt el a „Horthy-fasizmus” korszakjelöléstől, s úgy gondolta, hogy Ottlik állásfoglalása nihilisztikus, a sajnálat és a cinizmus kettőssége. Az igazi írói, kritikai magatartás a felháborodás lenne. A magyar írók Kafkánál is elítélendőbbnek tartotta: „Kafkánál a szarkazmus még egy fetisizált világ szörnyűségének leleplezésére szolgált, erősítette a kritikát. Ottliknál a szarkazmus is inkább feloldó szerepet játszik, nála inkább az emberek gyatrák, mint a világ. Kafkánál a főhősök még szenvednek a világtól, Ottliknál már csak az iskolára koncentrálódik a szenvedés, egyébként Szeredy és barátai egészen jól megleglik útjaikat.”

A vitát Koczás Sándor zárta le. (1960. november 4.) Úgy látta, hogy a polgárok számára a szocializmus társadalmában két út lehetséges: vagy szembenéznek az élettel, vagy hátat fordítanak a valóságnak. A szembenézésnek pedig tagadással, bírálattal kell kezdődnie. Kifogásolta a korabeli kritika hibáit, az apológiát, amely Kosztolányitól Ottlikig annyi szerzőt körülvesz. A hosszas elvi igényű okfejtésben Ottlik kapcsán a lényeg a következő: „Ottlik regényének témája szinte kínálja az aktív, bíráló írói magatartás lehetőségeit. Nem egy részletében megtalálható a fasiszta katonaiskolák lélekmérgező hatásának szinte borzongató művészi felidézése, de a mű egésze mégsem realista alkotás, mert mondandójának nem a konkrét társadalombírálat a lényege. A múlttal való leszámolást nála nem a régi világhoz vonzódó nosztalgia akadályozza – mint indító cikkében Hermann István állította –, hanem sokkal inkább az író jellegzetesen egzisztencialista életfilozófiája.”

A vitában az alapkérdés tehát az volt, hogy a mindenképpen korlátozott világszemléletű polgári író érdekéként említhető-e a fasizmus kritikája, vagy pedig polgári, azaz burzsoá szemléletének korlátozottsága mellett még az egzisztencializmusát is el kell ítélni. Koczás Sándor mindkét szempontot érvényesnek tartotta, de meghatározónak az utóbbit. Okkal medíthathatunk ma azon, hogy vajon miért volt olyan hangsúlyos a fasizmus következetes emlegetése. Tanulságos, hogy még az újholdas Lengyel Balázs is használja ezt a fogalmat, abban a tömör, a regényt üdvözlő cikkében, amely 1958-ban keletkezett, de tudtommal csak 2001-ben jelent meg:

„A konkrét és rengeteg plasztikus adattal alátámasztott társadalombírálat mellett, regényében megint egy mély etikus mondani valón van a hangsúly: hogy lehet emberséges emberré fejlődni az abszolút kiszolgáltatottságban, jutasi altisztek, hatalmi mániások, szadisták, a hatalom pártfogását kereső fasisztoid csirkefogók s egy összezúzó nevelési rendszer kegyetlenkedései között. Hogy lehet ellenállni s el nem torzulni sem az ellenállásban, sem a mindig kísértő alkalmazkodásban.” (*Egy regény születése*. L. B.: *Ki találkozik önmagával?* 44–45.)

A faszizmus témáját az 1944 óta különösen indokolt számvetés mellett 1956 után egyrészt a Rákosi-kor, másrészt a leverett forradalom és következményei tették időszerűvé. Ismeretes, hogy a bolsevikok alapvetően fasiszta mételyezettségűnek, Hitler utolsó csatlósának tartották Magyarországot, a Horthy-kor állandó jelzőjévé tették a faszizmust, másrészt pedig jelentősen felnagyították a kommunisták antifasiszta ellenálló tevékenységét, partizánmozgalmakat álmodtak. Kádárék állásfoglalásában 1956 végén, az úgynevezett ellenforradalom kitörésének fő okai között nyomatékosan szerepelt „a Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom”, valamint „a nemzetközi imperializmus”. Október napjaiban, állították, fasiszta csőcselék lepte el az utcákat. Ily módon, ha valaki kritikusan tárgyalta művében a valóságos vagy a vélt faszizmust, az polgári szemléletűként is valamiféle mentséget jelentett számára. Másrészt viszont az ötvenes évek totális diktatúrája – 1956 előtt és utána is – nagyon sokban hasonlított a fasiszta diktatúrára. A faszizmus embertelenségéről szólva a példázatos történetek jelentése átsugárzott a bolsevik korra. A faszizmus-téma tehát olykor menlevelet adott, például Pilinszky János verseskönyve ezért jelenhetett meg 1959-ben, igaz, a *Senkiföldjén* címet *Harmadnaponra* szelídítve. Ugyanez szerepet játszhatott Sánta Ferenc *Farkasok a küszöbön* című elbeszélésköteténél (1961), majd *Az ötödik pecsét* című regényénél is (1963). Jellemző párhuzam, hogy ez a regény is megkapta, akárcsak Ottlik, az elítélő hangsúlyú egzisztencialista minősítést. A két totális diktatúra tehát sok szempontból utalt egymásra, ez ellen azonban az 1956 utáni politika szenvedélyesen tiltakozott, s mint tudható, ma is vannak, akik kétségbe vonják a közeli rokonságot. Hasonlóképpen ma sem tekinthető lezártnak a Horthy-

korszak minősítése sem, vannak, akik nem fogadják el a parlamenti, korlátozott polgári demokrácia fogalmát. Pedig eléggé egyértelmű, hogy az 1944 előtti Horthy-kornál sokkal „fasisztább” volt Rákosi diktatúrája. Ha nem így lett volna, nem következik be 1956 forradalma. S aligha válhatott volna az ötvenes évek derekától irodalmunk egyik központi kérdésévé a hatalom és az erkölcs összefüggéseinek kérdése. A bolsevik politika és történettudomány azt hangoztatta, hogy a régi uralkodó osztály és Horthy nyomorba döntötték a dolgozó népet, majd szinte Hitlert is megelőzve kitálták a fasizmust.

Így válhatott szinte minden bíráló által elfogadottá, hogy az egész iskolarendszer fasisztoid volt. A regényben az 1920-as évek elején járunk, s egyes kritikusok szemében mintha már a monarchia is fasiszta lett volna. A katonai nevelés azonban soha nem volt demokratikus, még a szocialistának nevezett néphadseregben sem. S ne feledjük: vannak, akik katonák szeretnének lenni, akár hivatásszerűen, vannak, akik próbálják elkerülni ezt a testületet, a kényszert, s vannak, akik beletörődnek, reménykedve, hogy majd csak szabaddá válnak. S létezik az egzisztenciális kényszer, a családi hagyomány, az anyagi helyzet is. Hivatkoznék Határ Győzőnek a Szabad Európa Rádióban elhangzott egyetlen mondatára: „Ilyen tisztí előképzők valószínűleg éppúgy akadnak mindmáig a hétszerszent Szovjetunióban, mint Amerikában, Angliában csakúgy, mint Spanyolországban.” (H. Gy.: *Irodalomtörténet*. Békéscsaba, 1991.) Én a hatvanas évek első felében voltam sorkatona, még az előfelvételi rendszer előtt, s egy értelmes, rádiótávírást tanító fiatal őrmester mondta egyszer nekünk, hogy ne csodálkozzunk semmin: a hadseregben tisztán a feudalizmus uralkodik. S tapasztaltam, hogy akár képzetek, akár érettségi nélküliek a tisztek, ugyanolyanok, mint az elítélt régiek: dzsentroid módon élnek: isznak, nőznek, kártyáznak, unatkoznak. S bizony a kőszegi meg a többi katonaiskola diákjai sem csak szenvedtek. Ottlik persze nem hagyományos leányregényt, nem is diákreényt írt, de ne ringassuk magunkat abba tévhitbe, hogy mindenki úgy élte át az ottani éveket, mint ahogyan ő évtizedekkel később ábrázolta azt. Az író halála után készült egy tévébeszélgetés néhány egykori diáktársával. Az öregurak egyike úgy emlékezett vissza, hogy Ottlik sokat túlzott, Schultze őrmester például korántsem volt vadállat, sokat foglalkozott a gondjaira

bízottakkal, még a tanulásban is segített nekik, például kikérdezte a német szavakat. Ne feledjük azonban, hogy Ottlik nem szociológiai tanulmányt írt, nem is naplót, hanem regényt.

A Horthy-korszak csakis negatív minősítéséhez képest jóval átmenetibb időtartamú volt az egzisztencializmus egyértelmű elítélése. 1956 után Camus és Sartre szépirodalmi műveit kezdték kiadni, aztán egyre élesebb kritikát követeltek. A Gondolat Kiadó *izmusok*-sorozatában 1965-ben jelent meg Köpeczi Béla tanulmányával és válogatásával *Az egzisztencializmus* kötet, a marxista kritika igényével. A német–francia gyökérzetű irányzat nyugaton kezdett történetivé válni, nálunk viszont a hetvenes évekre is megmaradt ideológiai ellenségnek. Mészöly Miklós ellen is az volt a fő kritikai érv, hogy hatott rá az egzisztencializmus. Még az 1970-es évek elején sem lehetett őt bekönyörögni a bölcsészkar kortárs irodalmi tananyagba, mert „nem támogatja a rendszert”.

*

Hónapokkal az irodalmi hetilap vitája előtt jelent meg Tóth Dezső irodalomtörténész és politikus (1925–1985) kritikája a *Kortársban*. (1960. 3.) Szakemberhez illő munka, kritikája viszont elsősorban ideologikus jellegű. Ő még csak nem is említi a fasiszmust, Horthyt, mert „az egész regény történelmileg nem eléggé konkrét, az évszámon kívül közvetlenül semmi sem jelzi, hogy milyen uralkodó osztály nevelte itt a maga janicsárjait.” A kiábrándulás, a beletörődés, a deformálódás, a szenvtelenül tárgyilagos ábrázolás, a rezignált írói szemlélet regényének nevezi a művet, amelyből hiányzik a jelenkor távlata. Az erkölcsi rossz bírálata részleges, az elbeszélő első személlyel az író teljesen azonosul, a kritika hiányzik: „Kitűnő mesterségbeli tudás, az írói megoldásokkal, különleges eszközökkel szellemesen, megejtően élő, az időrenddel merészen és hatásosan játszó művészet ez, amely a maga álláspontjának relatív progresszivitása alapján értékeset alkotott – amelynek hangja azonban kissé idegenül is cseng: mintha hozzájuk, azokhoz, Szeredyékhez beszélne: A civilekre nem sokat ad, csak elmondja úgy, ahogy volt, nem sértve meg az összetartozás íratlan törvényeit.”

A *Népszabadság* kritikusa ezúttal sokkal megértőbb volt. Bokor László (1927–1979) üdvözölte a Horthy-hadsereg utánpótlás-nevelésének lélektani hitelességét: „Ennek a veszélyes és kifinomult

lelki rabulejtésnek – kimondatlanul is a fasizmus lélektanának – ábrázolásával Ottlik Géza szinte úttörő munkát végzett.” Ugyanakkor kifogásolja, hogy szűk az ábrázolás, hiányolja a tisztek világának, valamint a „horthysta drill társadalmi, világnézeti eredőinek” a bemutatását.

A könyvtárosok részére készülő szakmai folyóiratban (*Könyvtáros*, 1960. 2.) Lékay Ottó tömör ismertetésében nincsen szó a fasizmusról, s egyértelmű az elismerés: „Az elegáns, inkább pontossággra, mint színességre törekvő stílus, a matematikai tisztaságú mondatok azonban egyre kevésbé leplezik a mögöttük dolgozó szenvedélyt. Valami hidegen izzó elszántság, az utolsó álarcot is letépní akaró, öngyötrő tisztázni akarás – ez ennek a rendkívül figyelemreméltó regénynek a »lírája«, ez az, ami szívenüti az olvasót és megadja a technikailag bravúrosan megoldott regény művészi-emberi értékét.”

Végezetül azt a bírálatot említem, amellyel kezdeni kellett volna, s amelyik a leginkább időtálló. Természetesen Rónay György írta. (*Vigília*, 1960. 1.) Ma talán az a meglepő benne, hogy ő is hangsúlyozta az „embertelen pedagógia” következményét: a növendékek egy része el fog jutni „a fasizmus különféle színű és mitológiájú, de lényegükben azonos változataiba”. Szerinte az olvasó könnyen elképzelheti Merényiékét 1944 utolsó napjaiban, s azt is, hogy Medve nem válhat fasisztává. Ő „a lemetezett karú humanitás jelképe is a fasizmus örült Európájában”. Rónay György úgy látja, hogy „már ott, az iskolában voltak fasiszták és humanisták, hatalomörültek és emberek”. Emellett érzékenyen foglalkozott, s érdemben elsőként az elbeszélés nehézségeivel, az időszemlélettel, az elbeszélő és az emlékirat kettőssével, az epikum áradásával, az író világszemléletével: a szeretet gondolatával.

*

A marxista kritika alighanem úgy gondolta, hogy helyére tette Ottlik regényét. Ennek alapján 1968-ig nem jelent meg újabb kiadás, holott a művet egyre több nyelvre lefordították. (Frankfurt, 1963, Párizs, 1964, New York, 1966.) Ami pedig a kortárs irodalomról készült hazai előadásokat, tanulmányokat, cikkeket illeti, azok vagy hallgattak Ottlikről, elfeledtetni kívánva regényét, vagy szitokszó

gyanánt az egzisztencializmust emlegették. Csak a hatvanas évek legvégén kezdett változni ez a helyzet. József Attila-díjat 1981-ben, Kossuth-díjat 1985-ben kapott az író.

*

Elkészült, s talán szerencsés véletlenek sorozatának köszönhetően, 1959 karácsonyi ajándéka gyanánt megjelent az *Iskola a batáron*. A visszaemlékezések szerint igen jó volt az informális fogadtatása. A mű értékeit a kritikák is próbálták sorra venni, de azt senki sem ismerte fel, hogy Ottlik Géza alkotásának a huszadik század nyolc-tíz legfontosabb magyar regénye között van – lesz – a helye. A fasizmus mindenáron való, s nem csupán aktuálpolitikai célzatú emlegetése kapcsán pedig be kell látnunk, hogy ami egy adott időmetszetben nyomatékosan szerepel a közbeszédben, az ott is megjelenik, ahol semmi szükség rá.

Van Ottliknak egy rövid írása 1946 tavaszáról, *Boldogság?* a címe. (Újraközölte az *In memoriam* sorozat Ottlik-kötete.) Alighanem a regény első koncepció-vázlata ez, egy néhány évvel korábbi újságcikket felidézve: „Arról olvastam valahol, hogy milyen boldogan élnek a gyerekek a Szovjetunióban, táboraikban, iskoláikban. (...) Ami pedig a boldog gyerekeket illeti, az a tapasztalatom, hogy azok – mint Cocteau *Enfants terribles*-jének hősei, akikhez hasonlót többet is személyesen ismerek – gyakran nem akarnak felnőni, még harmincéves korukban sem. De igazában nem ezt akartam megírni. Magát a boldogságot akartam én gyanúba fogni, mert eszembe jutott saját gyerekkorom a kőszegi katonaiskolában. Szép nagy kertben állt az intézetünk. A hálótermeket télen rendszeren fűtötték, enni is kaptunk, majdnem eleget, egyenruhánkat megfoldozták, ha rongyos lett: szó sem volt nyomorúságról. Csak éppen soha nem tehettünk mást, mint amit vezényeltek. Nappal és éjjel kísérgettek őreink, váltott szolgálatban, afféle vérbeli porosz altisztek. Gond nélkül éltünk, házi könyvtárral és zuhanyfürdővel, mint egy gazdag állam fegyencei. Mégis szomorú voltam, hosszú éveket át. Néha játszottunk, néha neveltünk. Ott volt ez a szomorúság mindennek az alján. Tíz-tizenegy éves korunkban már nem tudtunk sírni, elvesztettük ezt a képességet. Eszembe jutott a szalmazsák. Eszembe jutott a sapkám mafla formája. A földszinti folyosó szaga.

A szombathelyi országút, a két gyakorlótér, a téli vasárnap délelőttök. Ott tanultam meg a lázadást, a zsarnokság gyűlöletét, az élet ocsmányságát és csodálatosságát, az emberek meg a magam természetének vad gonoszságát és szelíd jóságát. Az elnyomás ellenállásra nevelt, a parancsszó különvéleményre, magányra. Észre kellett vennünk, hogy a képzelet szabad, hogy csak a gondolataink és az érzéseink függetlenek; így érlelődött bennünk az egyéniség, végső menedékünk.”

Juhász Ferenc: *József Attila sírja*

A mű fogadtatástörténete

Régi igazság, hogy a könyveknek megvan a maguk sorsa, de ez egyetlen versre is érvényes lehet. S ez a sors nemegyszer különleges. Juhász Ferencnek nem egy művéről mondható el ez minden belemagyarázás nélkül: közéjük tartozik a *József Attila sírja* is. Ez a vers 1963 májusában jelent meg először az *Új Írásban*.

1962 decemberében volt József Attila halálának huszonötödik évfordulója. Természetesnek mutatkozott a méltó megemlékezés, a helyzet azonban nem volt szokványos. 1945 és főként 1948 után a bolsevik párt kisajátította magának József Attila személyét és életművét. Megcsonkították, félremagyarázták munkásságát, az amúgy is helytelen napi politikai célok szolgálatába próbálták állítani, s ezzel nemcsak hamis képet alakítottak ki és oktattak róla, hanem korlátozták valódi jelentőségének felismerhetőségét is. Igaz, 1955-ben, a költő születésének félszázadik évfordulóján már kínálkozott némi alkalom a kiigazításra, de ez még csak jelzésértékű lehetett. Az 1956-os forradalom utáni fizikai és szellemi megtorlás pedig továbbra is hátráltatta a teljesebb kép kialakulását. Révai József, aki 1956 után is tagja maradt korai haláláig – bár szürke eminenciásként – a hazai szellemi és politikai életnek, 1958. október 23-án nagy tudományos előadást tartott József Attiláról, s ebben többek között továbbra is radikálisan elítélte az avantgardizmust, például így: „A szabad vers azonban művészeti téren éppúgy visszaesést tükröz, mint a politikai harc területén”, s könyörtelenül elutasította a freudizmust: „József Attilának a freudizmus befolyása alá kerülése valóságos szellemi tragédia volt, ami tovább mérgezte viszonyát a forradalmi munkásmozgalommal és kétségkívül egyik okává lett annak a zsákutcának, amelybe élete és gondolkodása a 30-as évek második felében jutott.” (Révai József: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, 1960. 383. és 388.) S természetesen tagadta, hogy a kommunista párt kizárta volna a költőt. Ezek a nézetek nem csupán az ő egyszemélyi balosságából következtek, hanem lényegüket tekintve hivatalos „marxista” nézetek voltak még évek múltával is, bár egyes tudósok – például Szabolcsi Miklós ugyanazon az ülésza-

kon – próbálkoztak az avantgárd, a modernizmus korszerűbb értelmezésével. Ám a tudományos kutatás számára a teljesebb József Attila-kép kialakítása csak a hatvanas évek második felében vált lehetővé.

József Attila ötvenes évekbeli utóélete mellett szólni kell Juhász Ferenc helyzetéről is ugyanezekben az években. Az ő pályakezdő kötete 1949-ben jelent meg (*Szárnyas csikó*), s ezt hamarosan újabak követték. 1951-ben, huszonnégy évesen Kossuth-díjat kapott. Az ugyanennek az esztendőnek a vége felé megjelent *Új versek* viszont nagyon szigorú politikai bírálatokat kapott. Juhász Ferencet – és persze másokat is – megpróbálták az új népiesség szocialista realistának gondolt szemlélete és stílusa mellett megtartani – Juhász esetében sikertelenül. Konfliktusai egyre mélyebbé váltak: új és érvényes költészetet szeretett volna létrehozni, de ezért a totális diktatúra viszonyai között fenyegetően támadták.

A *József Attila sírja* alapszövege 1962–1963-ban keletkezett. E versben egy nagyon konkrét életrajzi utalás van: „jaj nekem, gondoltam tizenkét év előtt, / pontosan tizenkét év előtt, jaj nekem, aki küldtettem utánad, Menekülő, / te Legtöbb-szeretetre vágyó, te Gyöngéd, isten-után-kiáltozó Árva, / jaj, jaj, jaj, kiáltoztam kiáltozásod, zuzmarás kicsi őszi sírod előtt, / mely olyan volt, mint meztelen öreg halottak ágyékszőre és mellkas-szőre, / ott álltam Erzsikével, aki gyermeket várt, hasa eleven ősmadár-tojás, / ott állt velem a mindenség édesanyja”. Miután e gyermek 1951 decemberében született, a felidézett temetői látogatás 1951 őszén történt. A díjadás évében, de még a kritikák előtt. Ám korántsem békés az életrajzi helyzet, hiszen Juhász feleségének édesapja mint „kulák” a szegedi börtönben raboskodik hosszú éveken át. A jajongás nemcsak a személyes sors veszélyeztettségének felismerése, hanem egy nép ismétlődően tragikus sorsára döbbenés is egyúttal, hiszen Juhász olyan költőszerepet vállalt fel Petőfi és József Attila szellemében, amelyben kiiktathatatlan a közösségért vállalt felelősség. A közösség némaságra van kényszerítve, a költő egyre inkább kitaszítottnak, magányosnak érzi, tudja magát. Egy sokkal későbbi éposz, a *Krisztus levétele a keresztről* (1993) vallomásértékűen írja le az üldöztetés és a költői szemléletváltás kapcsolatát: „S kislányomról a pólyát adóba elvitték egy éjjel, s anyja meztláb / hálóingben sikol-

tozva futott az elhurcolás-házba, a kínzás-házba / és megállíthatatlanul sikított, mint a sziréna. Akkor lett bolond. / S engem meg beidéztek, vallattak, faggattak, maceráltak, úgy / rágalmaztak, hogy szóval cibáltak, mosolyogva fenyegettek és magyaráztak. / S azt mondták: »Ezért lett dekadens. Elfűjjuk, mint a gyufalángot.« // Pedig el kéne menned innen költő! Hát önmagamból hová menjek én? Hiszen / én önmagam vagyok önmagam hazája! Ez a nyelv az én hazám! A te hazád / ez a nyelv, költő. És nincs Isten, aki nyelvedből kiűzhet! / Hát bújj nyelvedbe, mint a csigaházba, héjkürt-tornyába magadat alázva!» (50.)

Az 1951-es, 1952-es évek felismerését követte az a látomás-szimbolikus-mítoszi szemléleti és poétikai-nyelvi forradalom a költészetben, amelyben Juhász társa lett Nagy László, s amelynek első radikális eredménye *A tékozló ország* (1954). A magyarság sorsának újabb tragikus történései 1956-ban és utána mély világszemléleti-alkotói válságba sodorták Juhász Ferencet is. Ennek szemléletes dokumentuma az a néhány soros jegyzet, amelyet első gyűjteményes kötetének végéhez illesztett 1956. december 16-iki dátummal. Ebben közölte, hogy a *Harc a fehér báránnyal* kötet több verse félbemaradt, de legalább a címüket leírja. (Közülük két hosszúvers évekkel később el is készült, s a kötet önállóan, más művekkel kiegészítve 1965-ben megjelent.)

A gyűjteményes kötet, *A tenyészet országa* (1957) után nagyobb, egy újabb kötet szempontjából elkeserítően hosszadalmas szünet következett: a *Harc a fehér báránnyal* csak 1965-ben jelent meg, mert addig nem engedélyezték a kiadását. A kötet elején olyan versek szerepelnek, amelyek már a gyűjteményes könyv záró ciklusában is helyet kaphattak, mert megszülettek 1956 őszéig. A húsz újabb vers közül kettő a *Kortárs*-ban jelent meg 1958-ban, egy az *Élet és Irodalomban* 1960-ban, egy csak e kötetben, további tizenhat viszont mind az *Új Írás*-ban 1962 áprilisától kezdődően, főként ebben és a következő évben. A költő újra megszólalásának legfőbb fóruma tehát az *Új Írás*. Ez a folyóirat 1961 márciusában indult Illés Lajos főszerkesztésében, mint az 1957 szeptembere óta megjelenő *Kortárs* mellett a második központi, fővárosi irodalmi lap. Hozzá is köthető a szellemi-irodalmi élet nyers és lassú – 1956 utáni – első konszolidációs szakaszának lezárulása és a valódi konszolidáció

megkezdése. A lap ugyan hivatalosan inkább az *Új Hang* feladatkörének folytatójaként, tehát a fiatalabb írónemzedék fórumaként jelentkezett, de legalább ugyanilyen súlyú feladata volt azoknak az íróknak az újra megszólaltatása, akik 1956 óta – elsősorban a hatalom tilalma miatt – nem vehettek részt az irodalmi életben, illetve annak is csak a perifériáján foglalhattak helyet. Juhász Ferenc egy jóval későbbi, 1986-os rádióbeli vallomásában egyértelművé tette, hogy számára a lap felszabadító hatásának bizonyult: „Én akkor már évekig nem tudtam fogalmazni, érvényesen írni, úgy, ahogy szerettem volna, üszök és vér volt minden pillanatom a megelőző történelemtől, önmagamtól, írói megrendülésemtől meg mindentől. Bennem volt egy rettenetes vágy, iszonyatos vágy: én is lehessek, én is írhassek, én is legyek újra. (...) Lényegében a lap szeretetének a segítsége adta meg nekem azt a belső, sőt bátran mondhatom, a külső lehetőséget, hogy vegyem azt a depresszióból kilábalni akaró bátorságot, hogy újra fogalmazhassek...” (Idézi Illés Lajos: *Az Új Írás hőskora*, 2002. 80.) A költő 1962 elejétől szerkesztőségi munkatársa is lett a folyóiratnak, majd jóval később, 1974-től a lap 1991-es megszűnéséig főszerkesztője.

1962 decemberében József Attila halálának huszonötödik évfordulójáról emlékezett meg az irodalmi élet. Az *Új Írás* decemberi számának összeállításából kiemelkedik Vas István *Rapszódia József Attiláról* és Nagy László *József Attila!* (ekkor még felkiáltójel nélküli) verse. Illés Lajos visszaemlékezése szerint Juhász Ferenc műve ekkor még nem volt készen, bár szövege úgy is értelmezhető, hogy egyelőre visszaadták neki a kéziratot. Ugyanakkor ebben a decemberi számban Juhász szerepelt hat másik verssel, s köztük volt az *Ady Endre utolsó fényképe* is. A főszerkesztő visszaemlékezése így szól: „Eredetileg a folyóirat 1962. decemberi számába szánta a költő az emlékező írások közé, melyek kérésünkre készültek (...) Juhász Ferenc még tovább dolgozott e költeményén, amit 1963 tavaszán fejezett be.” (Uo. 80.)

Megjelenése után az önkéntes és hivatalos cenzorok számára elfogadhatatlannak bizonyult a szokatlanul terjedelmes, különös formanyelvű és néhány „nyomdafestéket nem tűrő” kifejezést is használó költői szöveg. A folyóirat a hónap elején szokott megjelenni. A *Népszabadság* május 12-iki, vasárnapi számában a következő glossza volt olvasható *Közzölni vagy visszaadni?* cím alatt: „Ju-

hász Ferencnek az *Új Írás* májusi számában 376 soros verse jelent meg József Attila sírja címmel. A vers sok olvasóban ellenérzést és ellenszenvet keltett. A televényszerűen túlburjánzó költői apparátus és a vaskos képek, trágár hasonlatok zsúfolása elfedi, vagy legalábbis nehezen kitapinthatóvá teszi a költemény célját és értelmét. Érzésünk szerint a vers vázlat csupán. Roppant méretű jegyzethalmaz egy készülő műhöz. Az *Új Írás* szerkesztőségének a folyóirat, az olvasók, a magyar költészet és nem utolsósorban Juhász Ferenc érdekében vissza kellett volna adnia ezt a félkész terméket. Hiszen egy irodalmi folyóiratnak feladata az irodalom, a költők és a közönség formálása. És ennek eszköze nemcsak a közlés, hanem a visszaadás is.” Az L. R. szignójú írás szerzője – s az újság minden közleménye – legalábbis félhivatalos álláspontot fejezett ki.

Gyorsan csatlakozott ehhez a véleményhez a *Pest Megyei Hírlap* S. Á. monogramú szerzője, aki régebben szerette a költő verseit, amelyekkel még gyönyörködtetni akart. „Nem így a legutóbbi Juhász Ferenc versben. Idézzek belőle? Nem. Hiszen a vers jelzőtömegén, zavarosságán túl még számtalan helyen gusztustalan, ízléstelen, bántó. Akadhat valaki, akinek tessenek ez az írás? Akadhat, aki méltónak találja József Attilához? Vagy új, szép gondolatokat ébresztene bárkiben? Zűrzavaros, enyhén szólva dekadenciájával, érthetetlen összevisszaságával szolgál valamit?” (1963. május 17.) S szidta a szerkesztőket.

Az 1961-ben induló *Új Írás* 5200-as példányszáma folyamatosan emelkedett, s 1964-re már 14 ezer közelében járt, hatása tehát valóban jelentősnek mondható, azaz megérdemelte a fokozott politikai figyelmet is. Illés Lajos visszaemlékezésében felidézte, hogy hamarosan Aczél György hívatta, aki akkor a művelődésügyi miniszter első helyettese, s aki a szidalmak után így búcsúzott: „Nem ajánlom, hogy még egyszer ilyen támadások ériék Juhász Ferencet! Magát teszem a legszigorúbban felelőssé érte. A *József Attila sírjáról* pedig még védelmező kritikát se közöljön! Mellőzze egyelőre a verseit is!” (Uo. 82.) A párt tehát „védte” Juhász Ferencet azzal, hogy se verseit, se kötetét nem tartotta kívánatosnak. Ilyen „védelemnek” tekinthető az is, hogy az *Új Írás* 1962. szeptemberi számában közölt oratorikus Juhász-mű, *Az éjszaka képei* az előző évben megjárta a *Kortárs* szerkesztőségét is, de Király István vissza-

adta a kéziratot a szerzőnek. Nyilván vitát kavart ez a mű, ugyanis a novemberi folyóiratszámában a modernista tendenciák iránt nyitottabban marxista Szabolcsi Miklós vette védelmébe. Erre is visszautalhatott Aczél György a maga tilalmaival. Aczél nem hatotta meg az sem, hogy a főszerkesztő ismertette vele József Eta elismerő levelét a költőhöz: „Nagy meghatódottsággal olvastam József Attila sírja című szép versét az *Új Írás*ban. Köszönöm ezt a verset a magam és a körülöttem lévők nevében. (...) Hiszem, hogy mindazok, akik féltve szerették Attilát, örülnek a versnek, melyből kiáradó tiszta érzés többet mond, mint száz elhervadt koszorú Attila emlékművén” (uo. 81.).

A *József Attila sírja* közlése után megindult az elítélő levelek és telefonok áradata a szerkesztőségbe és a költő lakására is. Az *Élet és Irodalom* írókat meginterjúvoló sorozatában 1964. február 22-én jelent meg Gyurkó László beszélgetése Juhász Ferencsel. Már a kérdező indító mondatai is a fogadtatás kiélezettségére hivatkoztak, nagy viharokat kavarázó költészetről beszélve, majd konkrétan a József Attilát idéző versre került sor. Juhász szerint: „Ha nem gondolok azokra az éjszakai, hajnali és nappali névtelen telefonálókra, akik különböző dolgokkal fenyegettek és azokra a lakásomra-küldött (sajnos sokszor nagyon-is-jól-megépített) névtelen versekre és levelekre, amelyek szerzői szintén megfenyegettek, s amelyekben hol »zsídóbérencnek«, hol »antiszemitanak«, hol »rohadt kommunistanak«, hol »a magyar faj elárulójának« neveztek (többet nem is akarok fölsorolni), az hiszem, a versem körüli sajnálatos indulatoknak a félreértés, a mesterséges szenzációkeltés és elsősorban a nem-eléggé-figyelmes olvasás volt az oka.”

A *Népszabadság* glosszája kijelölte a fő kifogásolnivalókat: a vers érthetetlen és trágár. A „trágárságot” mindössze a következő szövegrészek képviselték egy olyan leírásban, amelyben a „pici proletár-sír” ellentétéként jelennek meg a régi világ túlcicomázott, előkelő síremlékei: „itt fekszel márványba- / álmodott kurvák, könnyű habkő-tunikás segg-tehetségtelen arisztokrata lánykák (...) között, (...) végleg- / halott kapitalizmusban, kőszűzek félig-kitakart cicije s puncikája / undorában, az epileptikus ördög, a dosztojevskij Sátán / okádta ezt a temetőt a világra”.

A hazai sajtóban nem lehetett érdemben foglalkozni e verssel. Egyetlen szerző írt, s ő jóakaratóan a megjelenés időszakában róla:

Oltyán Béla az ekkor még nem túlságosan ismert miskolci *Napjainkban*. Ő zsúfoltnak, de nem érthetetlennek tartotta a verset. Szerinte e mű József Attilának közvetlenül a halála előtti lelkiállapotát tükrözhetné, de e helyett „ürügyül szolgál arra, hogy a végsőig fokozott intenzitással Juhász saját lelki iszonyát fejezhesse ki”. Úgy látta, hogy Juhász műveiben keveredik a társadalmi osztály, réteg tipikusságának és a pusztán egyéni élményeknek a kifejezése, s hogy még mindig az 1951-es, valóban igaztalan sérelmek élnek benne *A jégvirág kakasa* miatt. (A támadások 1952-ben érték a költőt, de ettől függetlenül is gyermeketeg leegyszerűsítés ez a feltételezés – vagy a figyelem jóindulatú elterelése 1956 hatásáról. (1963. 8.)

A párizsi *Irodalmi Újság* emigráns szerzői felfigyeltek a műre és hazai elítélésére is. Ignotus Pálnak a *Miért szép? (és miért mégsem egészen?)*, címével okfejtésének értékítéletére is utaló esszéje nevetségessnek tartja a trágárság vádját, kijelentve, hogy „A nyomdafesték mindent eltűr.” Végre érvényesülhet a gondolat- és képalkotás szabadsága. „Juhász nemi rajzásban látja a természetet.” Ugyanakkor a szöveg kifogásolt szavait nem tartja célszerűnek, mert nem jól funkcionálnak. Bevallja, hogy leteperte őt a költemény gazdagsága, ugyanakkor fárasztotta úttalansága. (1963. július 15. 6–7.) E gyors és Juhász tehetségét József Attilához is mérő, egyúttal a közlő folyóirat bátorságát is dicsérő esszét sokára követte Gömöri György vitacikke. Már a cím kijelöl két utat: *Apokaliptikus újbarokk vagy letisztult modernség?* E két utat Juhász Ferenc és Pilinszky János példázza, s a fiatal költő az utóbbi mellett teszi le voksát. Elismerve Juhász 1956 előtti teljesítményét, elutasítja újabb munkáit, amelyekkel vakvágányra tért, eltékozolva tehetségét. A *József Attila sírjának* témája is viszolyogtató, magának József Attilának kevés köze van hozzá. Szétesik a nyelvi kohézió, a képzelet a vers ellenére önállósul, a képek elvontak, semmitmondóak, önkényesek. Látomásainak kevés közük van a valósághoz, inkább magán-apokalipszis ez. S minden tapasztalat nélkül kijelenti azt is, hogy Juhász „költészetének társadalmi hatása nem a régi.” (1964. április 15.) Már ugyanebben a lapszámban vitába szállt vele Nyéki Lajos (*A költészet ezer és egy útja*), aki nagyra becsülte Juhásznak ezeket a verseit is, s helytelenítette, hogy 56-os emigránsok ítéljenek a hazai költők társadalmi hatásáról. Még Hellenbart Gyula nyilvánított

véleményt, ugyancsak elutasítva Gömöri szemléletét. Azt javasolta, hogy „önmagunkat próbáljuk meg a vers hullámhosszára beállítani”. A vers képsorát „a József Attila emléken burjánzó s azt volta-képp meghamisító talmi ünneplés képi s egyszersmind nyelvi szimbólumaként értelmezem. (...) Kapott-e József Attila a zsdanovista dicséretet, vagy éppenséggel az ezek elleni tiltakozások »semmi-liomkupa«-án kívül akár egyetlen tudományos igényű és méretű, elfogulatlanul értékelő monográfiát? Hát nem pusztítja, rágja-e a költő-titán emlékét a sok »szagos-fogsorú«, hol kommunista, hol antikommunista »dühödt, vak« ünneplés?” S felhívta a figyelmet a mondatszerkezetek szerepére is. (1964. május 15. 11.)

Még egy hely volt, ahol Aczél György ellenőrző tekintetét elkerülve lehetett Juhászáról írni: a jugoszláviai magyarság körében. Bányai János pályakezdő irodalomtörténészként közölt nagy tanulmányt *Látás és látomás* címmel (*Híd*, 1963. 12.), s ez a következő évben első tanulmánykötetében is megjelent (*Bonyolult örömök*, Újvidék, 1964). Ebben a látás és a látomás kérdéskörének esztétikai elemzése után két költeményt vizsgált részletesebben: *A virágok hatalmát* és a *József Attila sírját*. Számára nem kétséges, hogy jelentős művekről van szó. Felfogása szerint „Az érzékiség teremti meg gondolt világát; Juhász meditatív költő, akiben mindenkor a lírai elem hatalmasodik el. Ha ebben az érzékiségben véljük fellelni – s azt hiszem, csak itt kereshetjük – költői világának állomásait, akkor a legfontosabb bizonyítékok már elhangzottak: a látomás nem erudíció eredménye, hanem a nemzésé, a teremtése.” E vers kapcsán az a kiindulópontja, hogy „Juhász Ferenc számára nem maga József Attila, nem a költőtárs, még csak nem is a mester, a testvér, az ő, az apa a lényeges, hanem elsősorban a tragédia és József Attila tragédiája. Ennek a tragédiának a Mindenség-ország és a Magányosság-ország a sarkpontja”. A tragédia a szellemé, s József Attila ennek a jelképe, „a sors mutatója”. Bányai értelmezésében Juhász „a nyelv továbbfejlesztésében találta meg a szubjektum kifejezésének távlatait”. A vers víziójának középpontjában a halál áll, de nem mint természeti törvény, „a vízió elemei nem-földi dolgok”, hiszen a költő már indításul „elhatárolja magát mindennemű olyan lehetőségtől, hogy versét egyetlen pillanatra is úgy fogjuk fel, mint valami reális kép reális utánzását. Az utánzást önmagában gyako-

rolja a költő: képzeletét, gondolatát és a semmit utánozza.” Végül a szavak új szerepével foglalkozott az elemzés. Ezek „nemcsak a képet fejezik ki, nemcsak az élménynek nyújtanak formát, nemcsak a látomás értelmi, intellektuális világosságát adják, hanem önálló életükkel, szabad mozgásukkal, teljes lényükkel maguk is a látomás tárgyává válnak. (...) bizonyos értelemben elvesztik szó-tárbeli értelmezésüket, és új jelentésüket a vers globális tartalmi minőségében találják meg újra és mindig. Ezzel az érzelem kifejezésének újszerűségét éri el Juhász Ferenc.”

Néhány évvel később az ugyancsak vajdasági Bori Imre írt kis-monográfia-jellegű ikerkönyvet Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról (*Két költő*, Novi Sad, 1967). A megértő-befogadó méltatás jellemzi munkáját. E vers kapcsán kijelentette, hogy Juhász a József Attila-i hagyomány eredményes továbbvivője, s a költői sors példázatát is e mestertől kapta. Hosszan idézett Juhász *Sóhaj* című verssprózájából (első megjelenése 1956-ban egy József Attila-versválogatás élén, a második az *Élet és Irodalomban* 1962. december 1-jén, tehát a *József Attila sírja* keletkezésének időszakában). Érdemes újra idézni: „Egyszer kimentem a temetőbe, elhagyott, gazos sírját fölkerestem. Szerettem volna megmondani neki... de hát akkor még nem tudtam a kiszáradt csontokkal kötekedni. Félttem a haláltól, mint ahogy félttem magamtól is. Bolond, mohó darazsak döngtek, lepke szikrázott a temető nagy döbbent nyarában. Ő mégis kivalatott némaságával, mint az orvos: akkor tudatosult bennem, hogy hozzá járok pszichoanalízisre... Hozzá: az elnémúlthoz, a Fájdalmas-szeműhöz, a Tudatosítóhoz. Tudatosította bennem az embert és tudatosította bennem a halált is. Hogy az életbe bele kell halni, mert ez a törvény, de csak így szép, így igaz. A kötelességre tanított meg engem a Szótlan: azt mondta, szemed van, láss; szíved van, fájjon; tudatod van, keresd meg hát a Törvényt, az Összefüggést.” A versben „Juhász képteremtő kedve (...) képzetkapcsolásokkal, eget-földet bejáró gyűjtőszenvédélyével lobban újabb és újabb lángra, serken munkára a »neked más se jutott« és »itt fekszel az út másik felén« meg-megismétlődő hívószavainak szításában. Közben a jellegzetes József Attila-i költői képeket, vers-hangokat, motívumokat is bevonja a versbe, tovább variálja”. Juhász „A költőt és a költői sorsot (...) a szüntelen létezés és a nemlét magánya ellen-

téteiben látja. József Attila egy Walpurgis-éj hőse lesz, s ezzé válik a versben Juhász költői alakja is”. Ez a vers Juhász Ferenc költészetét összefoglaló jelleggel mutatja meg.

1963-hoz képest 1965-re jelentőset változtak a szellemi élet lehetőségei: többek közt Juhász és Nagy László új verseskötönyvei, majd válogatott kötetei is megjelenhettek. (Bár az elgondolkoztató, hogy a *Virágzó világfa* 1965-ös válogatásában nem szerepelt a *József Attila sírja*.) Ez év júniusában az *Új Írás* – amelyet addigra már más szerkesztett, mert Illés Lajost 1964 áprilisában leváltották, mivel túlságosan irodalombarátnak tartották – Maróti Lajos tanulmányát közönlhette e versről. Már a címe is rehabilitációs igényű: *A világámulat virágai „József Attila sírja”-ra*. Maróti felszínesnek tartotta a két évvel korábbi indulatos elítélést. A vers tartalmi és újszerű közlése szerint annak kimondása, hogy „nem kaptál társakat”. Ez a központi motívum. A magányra ítéltség valóban központi motívum, ezt korábban Bányai János elemzése is kiemelte, de ehhez hozzá kell tenni, hogy a hatvanas években József Attila sorsa a szellemi életet rendszeresen foglalkoztatta, s többféle szempontból is. Ezeknek egyike az, amit Maróti említ: a későn támadt barátok serege. Juhász verse szempontjából azonban sokkal égetőbb és izgalmasabb az a hozzászólás az időben diákként is eljutó vélekedés, hogy ha József Attila ma – azaz az ötvenes, hatvanas években – élne, akkor ugyanolyan sanyarú sorsa lenne, alighanem börtönbe is került volna mint véleményét kimondó ember, mint renegát. S nem kis részben ebből következik a művész-, az értelmiségi sors általános tragikumának tételezése, a mindennapok gyakorlatában gyökerező felismerése. S ez Juhász versének is indító élménye, központi gondolata.

Maróti – nem véletlenül – a szürrealizmusban találta meg Juhász képalkotási módszerének az ővét. Ugyanakkor itt „föl sem merül, hogy valamiféle álmkép-folyam egy tetszés és önkény szerint kiszakított szakasza lenne”, vagyis „Juhász Ferenc úgy szürrealista, hogy nem az”. (Ne feledjük, hogy ez időben az avantgárd irányzatokat még elutasította a hivatalos álláspont, a kissé túlzó elhatárolás tehát Juhász érdekében is történhetett.) Az elemzés másként is védi a verset, hiszen „amit nem értünk, az nem föltétlenül irracionális”, és „A műalkotás, így a vers is, lényege szerint hordoz logikánk szá-

mára megközelíthetetlen elemeket.” (Az irracionizmus is szitokszó volt.) Juhász képsorai ugyan olykor valóban szétesőek, viszont a hiedelmekkel ellentétben „e kép-futamoknak is megvan a maguk szerkezete: a sorban utóbbi képek – bár esetleg egész más valóságkörből kerülnek a versbe, a megelőző kép egyik eleméhez kapcsolódnak, annak kibontásaként keletkeznek. (...) Az utóbb generálódó kép ugyanis az előzőnek nem – vagy legalábbis gyakran nem – a legdőntőbb motívumára épül, s nem a lényegi, hanem esetleg egy akcidentális kapcsolatot bont ki”. Innen van az, hogy e képsorok szökdelőnek tűnnek: „ha az asszociáció nem a lényegi kapcsolat szálán fut tovább”. A képsoroknak tehát logikájuk van, kimutatható a szigorú logikai kontroll. „Juhász Ferenc képei nem irracionálisukkal tüntetnek, de épp ellenkezőleg, racionalításra-kényszerítő voltukkal.” A vers a költő pontos önjellemzése: „Közvetlenül kimondani a világot, a dolgok póré, az ősi költészet-bölcső mágiát idéző néven-nevezésével, és ugyanakkor lehetőleg a »teljességet«, a mindent és lehetőleg egyszerre.”

A *Harc a fehér báránnyal* kötet kritikái alig említik a *József Attila sírját*. Túl közeli még a vihar emléke, s a megszólalók közül többen feltehetően idegenkedtek is Juhász ilyen típusú verseitől. Voltak, akik az 1955–56-os verstermést is csak részlegesen voltak képesek elfogadni. Pedig Juhász törekvései teljes mértékben egybevágtak a kor világlírájának újdonságaival. A hatvanas évek közepén Danilo Kiš foglalkozott Juhász és Nagy László költészetével. Lefordította a *József Attila sírját* is. Dudás Kálmán visszaemlékezése szerint egyrészt beszédtema volt a zágrábi folyóiratban megjelent fordítás az ottani költők körében, másrészt maga a fordítás egyenértékű az eredetivel. (*Gyümölcsöző találkozás. Forrás*, 1976. 11.) Az olasz változatról ismert *A fordító vallomása Juhász Ferenc József Attila-síratójáról*. (*Kortárs*, 1980. 8.) Jole Tognelli értő esszéjének végkövetkeztetése: „A síratóének tehát a hangsúlyok és a sugalmazások folytonos változtatása miatt szertelenségében és mozgalmasságában is átgon-dolt mű. A költőt és a költészetet dicsőíti. De mindenekelőtt a költőt.” Ismert a vers egy részletének angol fordítása is. Visszhangját azonban egy teljességében lefordított Juhász-műnek érdemes idézni. A kor egyik legjelentősebb angol költője, Auden nyilatkozott így: „Noha egy szót sem tudok magyarul, s egy költeményről a for-

dítás sohasem adhat igazi képet, meg vagyok róla győződve, hogy *A szarvassá változott fiú* egyike a legnagyobb verseknek, amelyet az én időmben írtak.”

Később Juhász Ferenc e versét két alkalommal is kiegészítette, s erre idáig csak Illés Lajos figyelt fel. A *Harc a fehér báránnyal* kötetben a 376 sor újabb 71 sorral egészült ki. A 337. sor közepétől beépült még 27 sor, majd újabb 15, végül még 29 sor. Az 1971-es gyűjteményes kötetben (*A szarvassá változott fiú*) további tizenkét sorral bővült a szöveg, ezek a vers első és utolsó negyedében elszórtan találhatók. A terjedelmesebb korábbi betoldások az „*ülők az Ének kopár szigetén*” közlést értelmezik egy képsorral, majd az aranyak mint színnek és mint értéknek a hangsúlyozásával előbb azt sorolják a képek, mi minden nem jutott József Attilának, majd azt, hogy mennyiféleképpen tekinthető ő legfőbb értéknek: színaranyak, gyémántnak, csillagnak. Úgy bearanyozódik a Mester képe és képzete, mint a szenteké, s ez még szakrálisabbá teszi a mű változatlan befejezését: „szívemben / feküsznek fölemészthetetlen tengeri-csillagkorona-verseid és lenyúlok érted, mert van hozzá hatalmam, a rögök, / gyökér-halászhálók göngyölegéből kiemellek és ölbeveszlek, / mint férfi-Szűzanya és kemény hajammal letörlöm csontjaidat, / és könnyeimmel megmosom penészes csontjaidat és ringatom / véremmel mosott, izmuktól nem-pántolt koponyádat / és sírok és sírok és sírok és sírok és csókolgatom / megemészthetetlen csontjaidat.”

Az 1960-as évek végétől lényegesen megváltozott Juhász Ferenc helyzete. Vitathatatlanra vált, hogy az 1945 utáni évtizedek meghatározó, kikerülhetetlen alkotója. 1973-ban másodszor is Kossuth-díjat kapott. A következő évben az *Új Írás* főszerkesztője lett, majd fölterjesztették Nobel-díjra. Ugyan voltak újabb viták műveinek olvashatatlanságáról: 1969-ben a *Gyermekdalok* kapcsán például, de többé nem akadályozták műveinek megjelenését, sőt támogatták azt. Sorra jelentek meg róla a kritikák, tanulmányok, 1993-ban Bodnár György tollából az első kismonográfia is. Egyetemi tananyaggá, klasszikussá vált. A *József Attila sírjára* azonban később nem sok figyelem vetült. S szinte semmi egy nem is olyan sokkal később írt, a terjedelmes siratót nem visszavonó, hanem értelmező, megszelídítő, mert hagyományosabb hangszerelésű

versre. A *Karácsonyi ének József Attila sírjánál* ugyanakkor dacos helytállás, az ön-hűség kinyilvánítása, s reflektálás is a hosszúvers fogadtatására. Maga a cím kettős jelentésű, hiszen a valóságos sírra is utal, amely egyébként konkrétan nincs benne a vers szövegében, de utal az előző hosszúversre is, melynek címét beleszövi az újabb versébe. (A vers első megjelenése: *Új Írás*, 1964. 3.) Az énekben olvashatjuk: „Én könnyeidre gondolok / és szeretnék zokogni. / A próféta-emberiség / már nem tud, csak makogni? // Mint pán-cél-vértet fölveszem / elszakadt halott-inged. / Halál ellen haláloddal / védem meg a hitünket.”

Habár a szakirodalom nem foglalkozott érdemlegesen Juhász Ferencnek ezzel a versével, ő maga továbbra is az életmű meghatározó alkotásának tartotta. A kilencvenes évek végén két – az életmű terjedelméhez képest – feltűnően karcsú könyve is megjelent saját válogatásában (*Kozmosz-magány, Juhász Ferenc válogatott versei*), s mindegyikben szerepel a *József Attila sírja*. A második kötet ráadásul *A magyar költészet kincsestára* sorozatba illeszkedik, s ezzel ez a 459 soros mű klasszikus értéknek minősült, s okkal.

Juhász Ferenc költészete *harc a fehér báránnyal*. A fehér bárány ugyanis a halál jelképe. Találhatunk életrajzi és társadalomtörténeti magyarázatot nem is egyet arra, hogy miért foglalkoztatja őt kora ifjúságától elkerülhetetlenül a halál. Gondolhatunk a kamaszfővel átélt második világháborúra, a Rákosi-kor szörnyűségeire, 1956 forradalmára és megtorlására. Majd később az emberiség egyetemes elpusztításának lehetőségességére, az atomháborúra. S gondolhatunk a tízhónaposan meghalt testvékére, a gyógyíthatatlan beteg, korán meghalt édesapára, az egyre súlyosabb betegséggel viaskodó első feleségre, a mindezekből is sarjadó depresszióra, s természetesen átöröklődött személyiségjegyekre is. S ha figyelembe vesszük, hogy a költő legállandóbb eszményképe szinte kamaszkorától Dante, akkor nemcsak az ő teljességigénye a meghatározó, hanem az a képzelet szülte látomás is, ahogyan ő bemutatja a nem-láthatót, a halál utáni nem-élet életet.

Az *Apám* (1950) kötetnyi epiko-lírikus kompozícióját még a közvetlen élmény és az emlékezés határozta meg, *A tékozló ország* (1954) már mitikussá növő látomás arról, hogy egy országnyi élet-remény miként válik egyetemes halállá. Haláltudattal, de perle-

kedik a halállal a költő: próbálja visszakövetelni-könyörögni a pusztulástól az országot, majd a feleségét is (*Vers négy hangra, jajgatásra és könyörgésre, átoktanul*, 1956). S folyamatos az élet-halál vonulat. Most csupán kötetcímeket idézve: *A halottak királya* (1971), *Remény a halálig* (1983), *Halott feketeregő* (1985), *A hazatérő halott* (1988), *Föld alatti lilium* (1991), *Krisztus levétele a keresztről* (1993), s ezzel csak a halálra közvetlenül utalókat említettem.

Bár Dante az abszolút mérce, vele egyenrangú József Attila, aki a versprózákban is többször említődik. A két fontos József Attila-hommage-t majd három évtizeddel később követte a *József Attila, 1991*. Emberöltőnyi idő múlt el, s egy újabb társadalmi korszak kezdetén mintha felejtődne az élet és a mű példázatos üzenete. Felidéződik e versben a *József Attila sírja* verszáró látomása: „Ki az, aki testét préselve a földbe / csontvázad venné, mint Jézust anya-ölbe, / ahogy anyja vette a keresztről levett / halállá tébolyúlt vériszap-gyermekeket?” E versben tizenegy nyolcsoros szakaszon át sorakoznak a kérdések: ki az, aki követi, van-e, aki követi a Mestert? Végül az utolsó szakasz a kérdező egyéni, de teljes vállalása: „Hol vagy Legelső Szó, Utolsó Ítélet? / Hogyha testre volnál, én meg-etetnék, / hogyha testre volnál, én meg-itatnád, / mint beteg apámat, háton hurcolnád! / Mint szennye a mustnak: gyászaim elfornak. / Sírod se sírod, mint Petőfi Sándornak. / Tűzgömb-hitemben állsz, mint hold-árnyék napban: / kölcsön-nagykabátban, nagy árnyék-kalapban.”

Újabb megnyilatkozásra adott alkalmat a centenáriumi esztendő. A *Kozmosz-gyűjtemény sejtelenvilág* (*Tiszatáj*, 2005. április 5–17.) ismét szembenéz az életművel és az életúttal, s a személyes megéltség sorstörténetével is. Felidéződik a régi vers alapélménye és fogadtatása is: „De sose láttalak! // Csak sírod volt, / csak kicsi, elkoszlott sírod volt / vezeklésem, bűnöm és szerelmem / elhagyott temető-oltára mindig, / csak pici proletár sírod a Kerepesi Temetőben. // Átkoztak is érte / és büntettek is érte, / amiért kímomban / kimondtam / hogy hol vagy”. A *József Attila sírja* eszmei és fogadtatástörténeti szempontból is meghatározó szerepű Juhász Ferenc költői világában.

Ratkó József pályakezdő korszakának fogadtatása

Egy életmű fogadtatásának történetét legkevesebb négy nagyobb, más és más jellegű korszakra célszerű bontani. Az elsőnek azt tekintem, amely a készülődő alkotóról szól attól a pillanattól kezdve, hogy először ad át olvasásra, véleményezésre verset vagy más művet valakinek, s amely addig tart, amíg az első komolyabb antológia-szereplés be nem következik, illetve a legelső önálló kötet meg nem jelenik. A második korszak innen kezdve a beérkezésig, a harmadik pedig az életmű lezárultáig tart. A negyedik pedig az utóélet. Természetesen mindegyik tovább bontható, hiszen a fogadtatásnak mindig van hullámmozgása, az utóélet pedig sok évtized elteltével nem is lehet homogén.

Ratkó József esetében az első fogadtatástörténeti korszak eléggé hosszú. Első versei már középiskolás korában, 1953 decemberétől megjelentek, s némi feltűnést is keltettek. 1954 nyarán az *Irodalmi Újságban*, decemberében egy debreceni irodalmi antológiában, ott a legfiatalabbként mutatkozhatott be. Szegedi egyetemistaként is felfigyeltek rá, de az 1956 ősze és 1959 februárja közötti időszak nem volt alkalmas arra, hogy az ő igazmondó egyénisége érvényesülhessen. Visszavonta verseit a megjelenés előtt álló antológiából, s politikai indíttatású meghurcolása után otthagyta az egyetemet és a várost. Családalapítás következett, az egzisztencia-teremtés évei, amelyek alatt az irodalmi élet is fokozatosan konszolidálódott, s végül, többszöri kísérletezés után 1966-ban jelenhetett meg Ratkó József első verseskönyve. Erről az alig nyilvános pályakezdő tizenkét esztendőről nem kívánok részletesebben szólni, felesleges is, hiszen Babosi László kitűnő tanulmánya az életút 1966-ig tartó állomásait alaposan feltárta (*Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2005. 1.).

E dolgozatban csupán a fogadtatástörténet második korszakával, a beérkezésig megjelenő két kötet visszhangjával foglalkozom. A *Félelem nélkül* 1966-ban, a *Fegyvertelenül* 1968-ban került kiadásra. Az *Egy kenyéren*, az 1970 könyvhetén megjelenő harmadik kötet elhagyása vagy idesorolása vitatható. A költő 1969-ben József Attila-díjas lett, ami egyértelmű hivatalos elismerést jelentett. A Hetek

közül Raffai Sarolta 1968-ban, Ágh István és Ratkó József 1969-ben, Bella István 1970-ben, Buda Ferenc 1973-ban, Kalász László 1975-ben, Serfőző Simon csak 1991-ben kapta meg ezt a díjat. E nemzedékből Ratkónál korábban csupán ketten-hárman kaptak ilyen elismerést. Maga a díj azonban nem jelentett igazi fordulatot a pályáivben. A harmadik kötet valóban a beérkezés könyve lett, bár Ratkó József lírájának megkerülhetetlen egyediségét teljesen egyértelművé a negyedik könyv, a *Törvénytelen halottaim* tette 1975-ben.

A hatvanas évek közepén évente még viszonylag kevés pályakezdő verseskönyv jelent meg, a nagy változás 1969 után következett be. A Magvető Könyvkiadó *Új Termés* sorozatának volt a feladata a pályakezdők indítása, itt mutatkozhatott be Ratkó is. A fogadtatástörténet szempontjából az sem lényegtelen, hogy bár sokkal kevesebb irodalmi fórum volt, mint jelenleg, ezek szinte mind köteleességüknek tartották, hogy az újonnan megjelenő irodalmi kiadványokkal, beleértve az elsőkönyveseket is, foglalkozzanak kritikai rovatukban. S ezt nem csupán az irodalmi fórumok tették meg, hanem a napi- és részben a hetilapok is.

Ratkó első kötetéről tizennégy írás jelent meg, közülük nyolc folyóiratokban. A frissebbek és gyorsabbak természetesen a napilapok voltak. A *Keletmagyarországban* (1966. április 24.), Konkai János „jelentős, majdnem kiforrott” kötetnek nevezi a *Félelem nélkül*, a verselést „már-már tökéletesnek”. Ratkó „erőteljes hanggal, józsefatilai hevülettel, kispolgári kötöttségek, gátlások nélkül, néha kegyetlenül is őszinte. Egyenes jelleme, nagy akarateréje árán küzdötte idáig magát Ratkó, hogy szinte csak a mély és nagy indulatokat, konfliktusokat ábrázolja. Ez az oka annak is, hogy bizonyos komor színei vannak költészetének. Ez azonban nem reménytelenség és kiüttalanság, nem pesszimizmus. Ratkó keresi a néphez, a társadalomhoz vezető utat és meg is találja.” Később kijelenti, hogy „A költő hitvallást tesz új rendünk, annak humanizmusa, embert csiszoló-formáló lényege mellett”. „Versei a tanúi is: a népből, a proletariátusból fakadt, sarjadt.”

Hamarosan a *Hajdú-Bihari Napló* is foglalkozott e könyvvvel. Magyar Vilmos a legértékesebbnek, maradandónak a prózái *Önéletrajzot* nevezi, hozzátéveszem: okkal. Rokonszenvesnek tartja a személyiséget az életben és a versekben is. Kifogásolja, hogy

József Attila hatása túl erős, ezen „csak itt-ott tud áttörni Ratkó egyéni poézise”. Másik kifogása: „helyel-közzel bizonyos témák és megoldások séma szerinti átvétele is kísért, ami szintén azt bizonyítja, hogy nem meri a mérőónt következetes kegyetlenséggel a lélek mélységeibe lebocsátani. Az öncélú hetykeség, az indokolatlan, sokszor anakronisztikusnak tűnő dac, néhol fennhéjázás öröklött, eltanult, kevésbé őszinte gesztusai költészetének. Ez a magatartás az olvasónak egy olyan rádióadótoronyt juttat az eszébe, ami feleslegesen sugároz értékes, magasfeszültségű energiát.”

A *Magyar Nemzet* (1966. május 15.) nyúl farknyi kritikájában Rusznyák Márta elutasítja, korainak tartja ezt a kötetet: „Hogy a József Attila-i örökség milyen káros is tud lenni, arra a legjobb példa az elsőkötetes Ratkó József.” Majd közli azt is, hogy „Az igénytelen válogatás nem tesz jót egy induló költőnek.” Másként látja a *Népszava* kritikusa, G. Sz. L. (1966. június 18.). Szerinte a verseivel már ismert költő „nagyrészt beváltja a hozzáfűzött reményeket”. Kiemeli az őszinteséget, a szegénység melletti kiállást, hibáztatja a nyers indulatokat, a túlzott szubjektivitást. Ugyancsak elismerő és folytatásra biztató a *Népszabadság* könyvszemléjében Falus Róbert néhány soros írása. (1966. április 15.)

Az Élet és Irodalomban Mezei András foglalkozott a könyvvel. (1966. július 23.) A pályakezdők élvonalában jelölte ki Ratkó helyét. Értékelte az önvalomásosságot, a megszenvedettséget és az igazmondást, az élet igazságainak szégyentelen kimondását. Kifogásolta, hogy József Attila, Ady, Radnóti, Weöres hatása olykor túl erős, közvetlen.

A folyóiratok közül a *Szabolcs-Szatmári Szemle* kívánczik az élre (1966. 1.), s nemcsak a helyi érdekeltség miatt, hanem azért is, mert Kiss Ferenc tanulmányértékű kritikát közölt benne. A József Attila-hatás kérdésével kezdi cikkét, vitatkozva a *Magyar Nemzet* elítélő véleményével, hiszen „Ratkót_sorsából eredő rokonság fűzi mesteréhez, és még valami, ami az iméntinél is fontosabb: alkati hasonlóság.” Elemzi a *Játék – komolyan* című verset, hogy igazát bizonyítsa is. Ugyanis „Ratkó legjobb verseiben a József Attila-i örökség nem eredeti alakjában van jelen, hanem az érzékek és érzések kultúrájában. Készség, amely új törvények, új mondandók igényei szerint ölt alakot.” Kiemeli a versvilágban megnyilvánuló

emberségigényt, felelősséget, a lélek egyensúlyát, a múlttal szemben a mai pozíció fölényét, a kedélyt, s a versírás örömét. Az *Isten mellett* című verssel szemlélteti, hogy „Ratkó nemcsak az Istent, de önmagát is felszabadult derűvel tudja nézni, s hogy a verset is úgy építi, hogy a legforróbb ihlet áramában, sötét látomásai közben is érvényhez tudja juttatni a lélek világos, megfontolt mozdulatait, a magvas gondolatot és a könnyed, arányos forma egybeforrásának meglepetéseit.” Fontosnak tartja, hogy „Az egymástól távoleső témákban tehát egyazon mondandó működik, közös *motívum* képződik. Érett költők képessége ez. A szerkesztés biztonsága, a gondolati lelemények szerves kifejlése a képből, a legalkalmasabb ponton való felbukkanásuk a mesterség olyan fokát jelenti, amely háromkötetes költőnek is becsületére válna.” Kiss Ferenc sem tartja hibátlanoknak a kötetet: elég sok az utánérzés, „a szürke és suta megoldás”. Az egyenetlenséget menti viszont, hogy nyolc év termését kellett bemutatni, az érett versek előzményeit is a pályakezdő kötetben.

A *Tisztaújban* (1966. 7.) Ilia Mihály mutatta be a hajdani szegedi diákot. A prózai *Önéletrajz* kiinduló pontja: „Olyan sorsot élt ember tapasztalatai sajtolják ki a verseket, mely alatt más ember talán összeroppant volna. Nemcsak az önéletrajz, a versek is kegyetlen írások.” József Attila, Villon, a fiatal Radnóti, később Ady hatását említi. A versek „a helyét nem találó ember érzésének” kifejezői. Válhatna ez anarchizmusá, de rá a fegyelem a jellemző. Ennek tükrére az is, hogy „nagyon ragaszkodik a kötött formákhoz”.

A *Kritikában* (1966. július) Sáray Erzsébet méltatta Ratkó pályakezdő kötetét. Értékeli a játékra való képességet, a fogékonyságot. A költő „közel tud kerülni a dolgokhoz, kíváncsian szétszedi a jelenségeket, észreveszi a föntről nem látható apróságokat, különös jelzéseket is fog. A belülről megismert tárgyak könnyen szelődülnek hangulatának és gondolatának közvetítőivé.” József Attila példáján tanulta, hogy „a könnyű, komoly játék és a súlyos valóság felmérésének igénye nem egymást kizáró fogalmak, inkább feltételezik egymást.” Ezt igazolja például az *Isten mellett*. Ám az is igaz, hogy József Attilának időnként zavaró a hatása. Lényeges az is, hogy „többet és fontosabbat tudhat a világról, akinek primer élményei vannak a munkáról, emberi értékekről, jóságról és embertelen-

ségről. Valóságos tapasztalatok érvényesítik Ratkó kemény ítéleteit, s azokhoz méri a gondolatot is, mielőtt eszméjévé avatná. Szavának ezért súlya, fedezete van.” De nem vált harsány néptribunná.

Az *Alföldben* (1966. 8.) Takács Péter mutatta be a kötetet. Takács Péter is az önéletrajz élményvilágával indít, s ő is elutasítja a *Magyar Nemzet* szerzőjét, aki „kamaszos duzzogásnak” nevezte ezt a látásmódot. E líra vezérgondolatai a hit a munkában, a küzdelemben, a közösségben, az igazmondás kötelessége, a humanizmus, „a világ újrateremtésének a vágya”. Ratkó „megtanulta ezt a világot, érti is. Tanúság erre reális képalkotó képessége, verseinek, prózájának tömörsége, merész, olykor nyers, de találó és mindig igazságos szókimondása.” József Attila a példaképe, vannak gyenge versei is, mindazonáltal elismerést érdemel.

Az Új Írás a pályakezdő Ratkó egyik otthona volt, számos verse jelent meg ott, s a lap a Hetek költőcsoportjának megszervezésében a miskolci *Nappainkkal* együtt jeleskedett. Farkas László írt e folyóiratba kritikát. (1966. 9.) A korábban megjelent bírálatok miatt szinte kötelező már a József Attila-hatással foglalkozni. Farkas László sem érzi bajnak ezt a hatást, amely talán nem számít annyira modernkedőnek, mint Ginsbergé, Brechté vagy másoké. „Ratkónak a József Attila-örökség szilárdabb része a fontos: elsősorban a finom, érzékeny képfomálást, a zaklatott, kemény mondat-szerkesztést és ritmust, s leginkább a szigorú költő-etikát, az alku nélküli, nyílt, fegyelmezett költő-magatartást tanulta el, meg a gyengéd és esendő kamasztermészetet.” Kiemeli ő is a gyermekkori világot, az *Önéletrajzot*. „A kötet közérzetének legjellemzőbb vonását ennek a mellőzöttségnek és félelemnek a változatai adják.” Farkas valószínűleg tudta, hogy a kötet eredeti címe *Félelem* volt: „Nem szabad hinni a könyv címének – a címlap rajzolata, a lángbetűs, rácsot és börtönfalat sugalló kép mindjárt cáfolja is – a *Félelem nélkül* csak mint vágykép él a kötetben, a versek csupa szorongás, kétség és fenyegetettség, mélyen a sorsába, gyermekkorába gyökerezve. De ezt nem fogadja ernyedte megadással, hanem folyton gyürkőző, konok ellenszegüléssel, fényt áhító szomjúsággal próbálja elűzni.” Szó esik még az ötletek kedveléséről, olykor sutaságáról, a válogatás szigorúságáról, a hagyományos metrumok kedveléséről, végül a jó kötet örömteli fogadásáról.

A *Jelenkorban* (1966. 12.) Pomogáts Béla mutatott be négy fiatal költőt: Ratkó mellett Bella Istvánt, Raffai Saroltát és Parancs Jánost. Természetesen kihagyhatatlan az indító sorsélmények tárgyalása. A mesterek közt József Attila mellett végre említést kap Juhász Ferenc és Nagy László is. Ratkót a fájdalom, a tisztaságigény, az energikusság, a hivatástudat, a közösség szolgálata jellemzi. A József Attila-szerepen túl kell emelkednie. „...legszebb versei a fegyelem és a szenvedély egységét – összhangját hirdetik. E ketős erő emeli ki őt a forrongó és lázas ifjúság gyötrelmei, sérülései és átkai közül.” Pomogáts Béla tömören a *Könyvtáros* című folyóiratban (1966. 7.) is bemutatta Ratkót.

A Hetek költőcsoportjának szervezésében komoly szerepet játszott az elnevezést is megalkotó nemzedéktárs kritikus-szerkesztő, Kabdebó Lóránt. Többször és több helyen foglalkozott a csoporttal és az egyes alkotókkal is. Az Új Írásban (1967. 4.) a Hetek közül hatot elemez a pályakezdő kötetek kapcsán. (Kalász László marad ki.) Ratkó „a félelemtől a biztonságig vezető utat járja. Számára természetes a hit (...) bár újra és újra meg kell küzdenie érte”. Meghatározók az önéletrajzi élmények, de „költőként szétválasztja az extrém történetet, az életrajzot és a belőle táplálkozó lírai általánosítást. Amit átélt, az tette képessé költői érzékenységre, de amikre verseiben felfigyel, azok nagy része már független az egyedi élménytől, nemcsak abból következik. Így a Ratkó nyugalmát, mára kiegyensúlyozott szerelmi és családi életét fenyegető veszélyek végül is mindnyájunkra vonatkoznak.” „A fiatal József Attila ereje, segítsége áll Ratkó keménysége mögött.” Ugyanez érvényes „a pontos, tömör, axiómaszerűen fogalmazott programra.”

*

A második kötetten tizenöt írás foglalkozott. A folyóiratbeli kritikák sorát a *Napjaink* nyitotta meg. (1968. december) A szerkesztő Zimonyi Zoltán a költő hívei közé tartozott, de elismerő szavait azzal zárta, hogy a kötet a lírai szintézis keresését nem bizonyítja, csak sejteti egyelőre. Kiemeli az emberséget, a felelősségérzetet, az igazságtudatot, de azt is, hogy türelmetlen: „azt szeretné, hogyha az eszme, amelyre társadalmunk épül, minden posztón a maga tisztaságában vigyázná szocializmusunkat. Ha fejlődést gáncsoló

kisszerűséget észlel, érdeessé válik a hangja. Ahol butaságot lát, izgat ellene. Sokan félreértik a magatartását, kívülálló ellenzékiiséget látnak benne. Pedig Ratkó együtt él, együtt lélegzik velünk, származása, családja, kommunista hagyományai, hite, meggyőződése a szocializmus mellé állította. Ezért a rendért, ezért a társadalomért él, *érte haragszik, nem ellene. Aki ezt nem érti, nem jól ítéli.*"

A *Forrásban* (1969. 1.) Seres József a halál-motívummal indít: „Az élmény, hogy ebben az országban mindig részvétlenül pusztultak el a legjobbak, vagy ahogyan ő megfogalmazza, a „fényes elődök”, úgy szólván az egész kötetét áthatja. Ezt fejezi ki már a cím is: *Fegyvertelenül*. Védtelennek érzi magát az élet, a világ minden bántásával szemben. Menekülne, de úgy érzi, nincs hova. Nincs is miben bizakodni”, de kijelenthető, hogy ő „nem a belenyugvás, nem a kétségbeesés, lemondás hirdetője.” A kritika – költői képeket is vizsgálva – az elmélyülés előtti állapotban, de sok lehetőséget rejtő úton járónak látja ezt a költszetet.

A *Tiszatáj* rövid kritikáját (1969. 1.) Lovrity Endre írta. Részletesebben és elismerően szól az első kötetről, a másodikat kevésbé sikerültnek látja, részben az alkotói magatartás ellentmondásossága, részben a gyengébb versek miatt.

Az *Alföldben* (1969. 2.) ezúttal is Takács Péter írt a kötetről. Kevesellte az első kötetről megjelent kritikákat, s hogy csak Kiss Ferencé felismerő jellegű. (A kritikák száma pedig eléggé magas volt.) Ő is mély gyökerűnek látja a József Attilával rokonságot, s emellett kiemeli a népköltészet felerősödő hatását, amely tendencia „a világirodalomban is egyre erőteljesebben jelentkező felszabadító erő”. Hangsúlyozza Ady hatását, főként a halál-motívum kapcsán, amely Ady óta eddig csak Juhász Ferencnél mutatkozott meg. Fontosnak tartja a szegények világának és a szerelemnek a motívumát. Az *Éjszaka* című verset szintézisnek nevezi: egy új költő mutatkozik meg benne, s várható, hogy megszületnek majd a „nagy filozófiai-gondolati költemények”.

A *Jelenkor* ugyancsak tömör kritikáját (1969. 2.) a nemzedéktárs költő, Kiss Dénes írta. Egyértelműen elismerő hangvételű. A József Attila-i meredeken járó, mindenért felelősséget érző, szigorú, igazságszerető, keményebb hangvételű, elszánt alkotónak mutatja be pályatársát.

A *Kritikában* (1969. április) Varga Lajos a halál erőteljes motívumával és annak ellentétével, az életével kezdi vizsgálódását. Észleli a komorságot, a keserűséget, a számvetés igényét. A személyiség „túl van a virtuskodás áldott idején, a senki földjére szorult, a *félelem szakadéka* fölé, a zuhanás és égberugaszkodás esélye elé. A helyzet veszedelme már nem az elmúlás kockázatában van (...), hanem abban, hogy a kritikus állapot okán vesztetglésre kényszerült ember, mire élni tudna a teljesebb élet jogával, könnyen eliszaposodik, felbomlik.” Ratkó „úgy igyekszik, olyan nekibúsultan néven nevezni, ismereteinek rendszerébe fogni a dolgokat, mintha az így felfedezett terepen egy életre akarna berendezkedni. Elszánt, de óvatos mozdulatait törvénytudó higgadság fékezi – s közben mámorosan azonosulna.” Végezetül megállapítja, hogy „sikert – a kötet egészének szintjén – rendezni az erőviszonyokat: a haláltudat csak olyan súlyú, mint az életalakító szándék, a játékra való képesség, a szerelem vagy a teremtvágy.”

A *Kortársban* (1969. 8.) a csoportszervező Kabdebó Lóránt részletesebben foglalkozott a költő addigi útjával és az új kötettel. Ratkó „nem életrajzot ír, hanem egy *viszonyt* fejez ki: az *általános helyzet és egyedi félelmek, törések kapcsolatát*.” Verseinek két alkotóeleme a játékoság és „az élet szinte mániákus féltése. A kötet mottóverse (*A halálig*) kapcsán állapítja meg: „Ez a Ratkó-vers értelme: a félelem szakadéka fölött a hiten egyensúlyozó Én kifejezési formája. De nemcsak reflexív, beszámoló formája: etikai tartalma van az éneknek: *Magamat bátorítom*.” E versek igazából moralitások, amelyek közösségi tetté is válnak. „Az elbeszélés, hasonlat mind inkább elmarad az első kötet után. A legpuritánabban felépített, gnómaszerű tömörséggel, és a magátólértetődés természetességével formált *képeket* rakja egymás mellé. Nem az elbeszélés, hanem – a hol bízó, hol félő – lélekállapot logikája szerint.” E moralitás-versek már nem a fiatal József Attilára, hanem az ő töredékeire emlékeztetnek. „Ratkó mindig egy kész, adott világot bont fel összetevőire, vizsgálja épületét, keresi vissza veszélyeit. Ezért hat verse mindig végül lezártnak, sőt egy-egy kötete végén maga az egész költői világ kimerítettnek. E mostani kötet is lezárt, de Ratkó az a költő, aki ciklusokban lép, együtt a változó valósággal, mely szinte évente más komponensekre bontható vissza.”

A *Társadalmi Szemlében* (1969. 1.) még egyetemistaként magam is írtam röviden e kötetről. A mottóversből kiindulva szó van arról, hogy a „félelem nélkül élni” még mindig nem valóság a versekben. „Visszatérő szavai a sírás, a félelem, a halál. Sötétnek látja a világot Ratkó, de mégsem reménytelennek, Költészetében a félelem és a fegyvertelenség feltételezi ellentétét is: a felelősségteljes cselekvést, a harc vállalását, az éneklést – mert számára ez a legfőbb módja az életért való küzdelemnek.” A József Attila-hatás szervesé vált, s társult mellé a népköltészet ösztönző ereje. Fő formája a dal, amelyet „feszültséggel teli, fegyelmezett és puritánul szigorú gondolataihoz idomított”.

Az *Élet és Irodalomban* (1968. október 5.) Bodosi György és Papp Lajos kötete mellett Faragó Vilmos írt Ratkó második könyvéről. Kiemeli a dinamizmust, az antropomorfizálást. A versek „képanyaga már a Ratkó Józsefé, szelleme még mindig a József Attiláé. Megbirkózik-e majd a testvéri démonnal? Nem vagyunk jószok. Csak azt mondhatjuk, amit most látunk: *ereje* volna hozzá.”

A napilapok közül legkorábban a *Kelet-Magyarország* közölte Páll Géza ismertetését. (1968. április 13.) Ő is a mottóverssel indít: „a költő a halál ürügyén az életről beszél, az emberi élet csodálatos milliónyi árnyalatáról”, ugyanakkor a halál és a háborús pusztítás képei is megjelennek. Jellemző az életigenlés és az aggodalom, a legerőteljesebb az *Éjszaka* című vers.

A *Népszabadságban* (1968. november 19.) Borbély Sándor a szégyenek világával azonosulást, a felelősségtudatot, a tömörséget emeli ki, a tiszta realizmust, amely a Móricz-hagyomány lírai megfelelője. Elméletben még sokszor az ösztönösség a meghatározó, de remélhető, hogy „jobban elszaporodnak a mélyebb-tudatosabb filozófiai szintézisre törekvés jelei.”

A *Magyar Hírlapban* (1969. január 3.) Bogáti Péter rövid ismertetése a halállal viaskodást emeli ki, a tömörséget, amely „érzékletesen tud bánni a gondolattal és a nyelvvel”. Szerinte „az olvasó biztatni szeretné a költőt: szabaduljon végre az árnyaktól és szabaduljon fel a gátlások alól is”.

A *Hajdú-Bihar Megyei Naplóban* (1969. február 2.) Simon Zoltán elismerő kritikájában kiemeli, hogy Ratkó „elkötelezett költő – bár nem tartja magát annak. De a költő nyilatkozatainál mindig fon-

tosabb, perdöntőbb az alkotása.” A vallomásjelleg hófoka emeli ki e kötetet: „Ratkó mondandóját nemcsak megértjük, de maradéktalanul át is éljük, s nemcsak ismeretekben, gondolatokban, hanem érzelmekben is gazdagodunk. Az igazi költészet pedig itt kezdődik”.

Csak a harmadik kötet megjelenése után, azzal együtt közölt Ratkóról újabb kritikát az Új Írás. (1971. 5.) Kardos József az első kötet felidézése után ugyancsak a halál motívumát emeli ki, majd a költő-szerep József Attila-i szellemiségű felépítését, amelyben a probléma „nem az ember helye a mindenségben, hanem *egy* ember, a költő szerepe.” Mindezt az *Éjszaka* elemzésével szemlélteti. A kötet második ciklusát egy mai költő lírai naplójának nevezi. Végül a tájszemléletről megállapítja, hogy „az ő sajátos látásmódjában a táj védekezik, a fák, a bokrok emberként mozdulnak. A fiatalja a zúgó tavaszi szélben földig alázkodik, az öreg akácok, tölgyek szuronyt szegezve állják a rohamot, a bokrok lapulnak – a költő is védekezik, az igazi harcra készül, a szegénység védelmére.” A harmadik kötet bemutatása is egyértelműen elismerő.

*

A pályakezdő kötet „jó” időben jelent meg. Túl voltunk a szellemi élet 1956 utáni lassú konszolidációjának a legnyersebb, 1961-ig tartó és az azt követő nyers, 1965-ig tartó szakaszán is. Végül is ennek köszönhető, hogy „félelem nélkül” megjelenhettek például Juhász Ferenc vagy Nagy László új kötetei, s Ratkó József és nemzedéktársai is elindulhattak a pályán. Az 1961 márciusában részben a fiatalok bemutatásának céljából indult folyóirat, az Új Írás 1961-ben két, a következő évben három, majd kétévi szünet után 1965 és 1969 között Ratkó huszonhat versét közölte. Ugyanebben az öt évben az *Alföldben* húsz verse jelent meg.

Maga a konszolidáltság azonban még nem jelentett normális nyitottságot. A létező marxizmus továbbra is homogén helyzetet követelt magának a létező szocializmusban s az egyetlen párt vezető ideológusai mondták meg, hogy mi a helyes eszme és magatartás. Egy-egy alkotó megítélése nem lehetett ideológiamentes sem a versek, majd a kötetek közlésekor, sem a kritikákban. Mégis a lehetséges módon és mértékben megkezdődött újra az irodalom – a szellemi élet – 1956 végén levert szabadságharca. Ennek jele Rat-

kó József akkori verstermése ugyanúgy, mint a közlést vállaló szerkesztők, lektorok és a pozitív fogadtatást biztosító kritikusok sora.

Az akkori kritikák óhatatlanul nemcsak a szerzőhöz és az olvasókhoz szóltak, hanem a politikusokhoz, a kulturális élet főbb vezetőihez is, akiket meg kellett győzni arról, hogy nem csupán a buzgón osztályharcos, örökké optimizmust sugárzó irodalmi szövegek közölhetők és a magyar lakosság számára valók. Illyés Gyula 1955-ben vitacikket közölt az *Irodalmi Újság*ban, a pesszimisista versek létjogáért emelve szót. Ugyanezért még a hatvanas évek derekán, s később is érvelni kellett. S minden társadalomkritika, sőt minden, akár magánéletinek nevezhető rossz közérzet mentegetésére szorult. „Épül-szépül országunk a szocializmus győzelmes útján, de azért néhol akadnak még hibák, vannak gondok. Ám látszik az is, hogy ezek periférikusak, s meg fognak oldódni a párt politikájának köszönhetően.” Körülbelül ez volt az alapállás. S bár a fővárosban már kevésbé, de megyei-járási szinten igen sok volt még a kulturális ügyekben illetékes vezető, akinek egyrészt nem volt kellő műveltsége, tájékozottsága, másrészt ismereteit, szemléletét a Rákosi-korban alapozta meg, s nehezen tudott attól elszakadni, hiszen sokáig még 1956 után is az az irodalmi felfogás volt a hivatalos. Ez magyarázza azt, hogy olyan hosszú volt Ratkó Józsefnek az első kötetig elvezető útja, hogy olyan viharokat kavart a nagynénjét, a miniszterasszonyt csúfolódóan bemutató vers. Miért bántja a költő ezt a kiváló elvtársnőt? – kérdezték. S ez a helyzet magyarázza azt is, hogy a kötetek egyes kritikáiban is előfordulnak még ideológiai támadások, kifogások. Szerencsére jóval gyakoribbak a jóakarató megjegyzések, hogy az életút kezdete, a múlt érthetővé teszi a fiatal költő komorságát, sötéten látását, de mindezt remélhetően le fogja vetkezni. Egy harmadik kritikátípus viszont elfogadja ezt a szemléletet, s nemcsak a sanyarú múltat, hanem a jelent is indoknak tekinti, sőt magát a költői alkatot is. Ratkó elfogadását segítette az is, hogy vele egy időben a Kossuth-díjas, kommunista Váci Mihály verseiben, publicisztikájában, képviselői szerepléseiben ugyancsak szerepet kapott a nyírségi nép sorsa, s általában az eszme és a gyakorlat egymásnak meg nem felelése.

Az ideológiai hibákra azonban mindig született válasz. 1968-ban a *Napjaink* körkérdést intézett írókhoz. Ratkó válaszában címe: *A szabadságról kell beszélni*. Ebben olyanfajta elkötelezetlen huma-

nizmus elméletet fejtett ki, mint néhány évvel korábban a hozzá közel álló Sánta Ferenc az Írószövetség közgyűlésén: „... mit tehet az ember? Szüntelenül, újból és újból meggondolja: igaza van-e, helyes-e, jó-e, amit csinál. S teszi ezt azért, mert büntetlenül és tisztán akar élni, mert nem akar részesévé lenni a kor bűneinek és tévedéseinek, mert arra törekszik, hogy mindig és mindenkinek segítsen. Éppen ez okból vonja ki magát a mindenkori hatalom köréből, amely csupán arra szolgál, hogy egy-egy nemzet napi gondjait elhallgassa vagy megoldja, s emellett arra, hogy az éppen szükségesnek és megengedhetőnek vélt mennyiségű és minőségű szabadság kipurciózására ügyeljen. Kivonja magát a hatalom köréből azért is, hogy korának és kortársainak viselt dolgait józanul, pontosan és elfogulatlanul ítélhesse meg; mert nem eszmét, hanem embert akar szolgálni. Ez okból nevezi magát elkötelezetlen, azaz osztály nélküli humanistának, ami nem jelent kevesebbet, mint az osztály nélküli jövő szolgálatát. Ezért törekszik arra, hogy elválassza a jót a rossztól, az emberit az embertelentől vagy a látszólag emberitől, cselekedte azt bárki, bármely nemzethez, párthoz, valláshoz tartozó személy. Az igazságnak tör utat, az igazságnak, amely az emberiség megszületése óta annak belső lényege, embervoltának egyedüli bizonyítéka, ha érvényre jut.”

A hatalomnak ez a bírálata csak úgy jelenhetett meg, hogy a szerkesztőség mellé helyezte a maga elutasító véleményét, írván azt is, hogy az ideológusnak nem hisznek, csak a költőnek. Hozzászólt ehhez az Észak-Magyarország is (1968. december 6.), idézve mindkét szövegből, s óhaját fejezve ki, hogy jó lenne az ideológusnak és a költőnek egyaránt hinni.

*

Miként lehet tömören összegezni az első két kötet fogadtatását? Az első kötetet az egyetlen disszonáns hang mellett elismerés fogadta. A másodiknál ellentmondásosabb, bizonytalanabb az értékelés. Egyesek fejlődésnek, mások visszaesésnek látták, de legalábbis nagyobb fokúnak tartották az egyenetlenséget, amely olykor magyarázható-menthető a költői útkereséssel. A szemlélet komorságát az első kötetnél az önéletrajz élményei tették elfogadhatóvá. A másodiknál a halál-motívumot egyrészt a biológiai törvényszerűségekkel, másrészt a háborús veszélyekkel magyarázták.

Az első kötet kritikái mind kiemelik az önéletrajzot: a valóságosat is meg a prózai művet, valamint az ide sorolható verseket is. Ez az életút, a „proletársors”, a József Attila-i rokonság legalább annyira segítette még a hatvanas években is a pályakezdést, mint a költői tehetség. S bizonyos mértékig ez volt a menlevél az ideológiai hibákra. Több kritika is említi például, hogy Ratkó kommunista családból származik. Az önéletrajz alapján ez kérdéses. Kulcs-gondolat a kritikákban a szegények világára, a köztük létezésre, a felelősségtudatra, az igazmondásra, a szenvedélyességre hivatkozás. Többen kiemelik a játékoságot képi és nyelvi szinten is, néhányan a könnyedség és a súlyosság kettősségét, egymásba fonódását. Általános a József Attila-hatással foglalkozás pro és kontra. Rajta kívül ritkán kerül szóba más: Ady, Radnóti, Illyés, Weöres, Juhász Ferenc, Nagy László.

A második kötet kapcsán a halál-motívumot emelik ki a legtöbben. Általában rögzítik a változást, az elmozdulást az első kötet világától, de azt is, hogy szerves a kapcsolat azzal, a költői világkép fő jellemzőivel. Ekkor már nagyobb hangsúlyt kap az etikai tartás bemutatása. Új elem a népköltészet ösztönző hatásának kiemelése. Többen foglalkoznak a költői képalkotás sajátosságaival. Általában jellemző, hogy szakmaibb lesz a kritikák szemlélete, nyelve, csökken az ideologikusság.

Ratkó József sorsa a harmadik, főként pedig a negyedik kötettől a beérkezés. Értő kritikák, méltató tanulmányok jelentek meg róla. Az utóbbiak sorát Takács Péter nyitotta meg még 1970-ben, majd Görömbei András, Márkus Béla, Monostori Imre, Olasz Sándor, Láng Gusztáv, Varga Lajos Márton, újabban könyvnyi terjedelemben Jánosi Zoltán, aztán Babosi László, Nagy Gábor foglalkoztak érdemben az életművel, s gyarapodott az emlékezések száma is.

Osztatlan elismerést azonban soha nem aratott Ratkó a verseivel, s talán még István királyról írott drámájával sem. Nem élhetett annyi ideig, hogy megkaphassa a Kossuth-díjat. Az irodalmi közvéleményben inkább csak tágabb baráti köre, régi olvasói tartják változatlan szeretettel számon. Az utóélet második évtizedének vége felé nem túl derűs a kép. A posztmodern kánonba nem illett ez a költői világ. De van-e még posztmodern? Kérdéses. S vannak-e még szegények? Ez aligha lehet kérdéses. Szükség van-e felelősség-

tudatra? Igazmondásra? Üzen-e a mai, az új olvasónak is a költő?
Csupán négy sorát idézem befejezésül, éppen az *Üzenet* című vers-
ből. Ítéld meg ki-ki, hogy korszerű-e, időszerű-e:

*Azt mondják, készül a jövő.
Jöttment szelek erről gagyognak.
Isteni rendelés szerint
itt csak a csillagok ragyognak.*

Utassy József első pályaszakaszának fogadtatása

Számos író, művész vallomását ismerjük arról, hogy számukra az élet első évtizede meghatározó volt, addig minden lényeges megtörtént velük, alkotóként azóta is abból az élményvilágból merítenek. Bizonyára vannak ilyen írói utak, számunkra a legismertebb Móricz Zsigmondé, de alighanem az ő esetében is kiegészíthető erre vonatkozó közlése azzal, hogy legalább ennyire fontos a felnőtt élet, az alkotói pálya első évtizede. Korántsem mellékes, hogy egy alkotó miként tudja elkezdni a pályát, mennyire segítik, mennyire gátolják, elismerik-e. Gondoljunk például József Attila gyermekkorára, majd költészetének fogadtatására egészen haláláig, s arra, hogy ez mennyire befolyásolta sors történetét.

Egy írói-költői pálya kezdete, a beérkezésig eltelt idő ritkán szokott gördülékeny, konfliktusmentes lenni. S az sem gyakori, hogy akár csak a szakmai közvéleményben sikerül hamar felkelteni a figyelmet. Nem volt ez másként az 1960-as években sem, amikor Utassy József és nemzedéke kezdte a pályát. Az akkor indulók számára ez a helyzet több okból is nehezen volt elviselhető. Egyrészt ott volt előttük a példa a közelmúltból: a fényes szelek nemzedékének nem egy alkotója húsz-egynéhány évesen válhatott híressé. S ezek a költők számukra műveikkel is példát, követendő mintát jelentettek (Juhász Ferenc, Nagy László, Pilinszky János). Másrészt 1945, 1948 és 1956 után is azt hirdette a hivatalos politika, hogy itt a dolgozó nép uralkodik, mindenkre szükség van, mindenki vegyen részt a közösség életében, mindenki a tehetsége szerint dolgozzék. Ugyanakkor az 1956 utáni átmeneti irodalmi vákuumhelyzet felszámolása után a folyóiratok és a könyvkiadók korlátozott lehetőségei miatt a pályakezdők egyre nehezebben juthattak szóhoz.

Ebben a helyzetben kellett az 1941 márciusában született Utassy Józsefnek is elindulnia a költői pályán. A bükkszenterzsébeti gyerekkor, az egri gimnáziumi évek, különböző munkahelyek után az akkor még egyetlen fővárosi tudományegyetemre járó ifjú első komolyabb bemutatkozásának a *Kortárs* 1965. decemberi száma adott helyet *Fiatalok* című összeállításában. A szerzők rövid

vallomásait is közölték. Az 1968-ig Utasi néven publikáló szerző legfontosabb életrajzi információi önmagáról: a falusi szegénysorról származik, édesapja a doni visszavonulásban meghalt, s nem sírja vissza a gyermekkorát. Majd így fejezi be a bemutatkozást: „Van annyi beképzeltség bennem, hogy elhitesse magammal: egyszer én is költővé vénülök. / De tudom azt is, hogy be kell barangolnom a költészet rengetegét egész napjainkig, ha elképzeléseimet valóra akarom váltani. Időm még van. Fiatal vagyok. / Ifjúságom jókedvben gazdag, anyagiakban szegény.” Ez az életrajz a korszak elvárásai szerint segítség lehetett volna a gyorsabb pályakezdéshez. Mégsem így történt. A következő négy évben ez a folyóirat összesen csak négy újabb verset közölt Utassytól. Igaz, az *Új Írás* átvállalta a támogatást: 1966 és 1969 között tizennégy verset közölt, s ez a korabeli szokások szerint egy pályakezdőnél elég szép teljesítmény.

A Kilencek

Utassy József ha csupán magára gondolva próbált volna elindulni, kötethez jutni, valószínűleg könnyebb helyzetben lett volna. A budapesti bölcsészkar azonban – mint minden bölcsészkar a huszadik században – írónak készülő ifjak gyülekezőhelye is volt, s itt talált egymásra néhány költőtanonc. Végül éppen kilencen döntöttek úgy, hogy összetartoznak, s közös irodalmi és társadalmi ügyeket képviselve együttesen szerettek volna egy antológiában jelentkezni. Irodalomtörténeti tanulmányaikból is számos példát említhettek volna erre, azonban hiába volt egyre konszolidáltabb a létező szocializmus, a hivatalosság elképedt az eretnek gondolattól, s évekig nem engedélyezte az *Elérhetetlen föld* kiadását. A két irodalmi kiadó elutasította őket. A tervezett magánkiadást is meggátolták, s végül az Írószövetség elnöke, az idősödve egyre megértőbbé váló Darvas József segítségével, a szövetség KISZ-szervezetének kiadásában jelenhetett meg a kötet 1969 karácsonyára, Nagy László bevezetőjével. Ez a szöveg egyúttal lektori ajánlás is volt. Jellemző a kor irodalompolitikájára, hogy a Kilencek támogató ajánlást szereztek Juhász Ferentől, Kormos Istvántól, akik kiadói szerkesztők is voltak, és Váci Mihálytól, aki az *Új Írás* szerkesztője volt, s e négy költő sem volt elég ajánlónak.

A hatvanas évek derekán, második felében nemcsak a Kilencek, hanem mások is számosan jelentkeztek. A szerkesztőségek megpró-

báltak segíteni, s a Móra Ferenc Könyvkiadó – feltehetően felsőbb javaslatra vagy utasításra – 1968 tavaszán kiadta az *Első ének* című antológiát, harmincnolc fiatal költőt mutatva be. A Kilenceknek is felajánlották az itteni szereplést, de ők ezt, reménykedve a saját antológiájában, elutasították. Ezzel bizony magukra haragították az illetékeseket. Rontotta helyzetüket az is, hogy egyetemi társuk, Varga Lajos a *Kritika* lapjain élesen bírálta az *Első ének*et. Abban igaz volt, hogy az esztétikai teljesítmény igencsak hullámszó, olykor önképzőkori színvonalú, de tévesen tartotta egyneműnek az egyes szerzők világképét, kérdezve azt, hogy „míg illetékességük horizontja a világot karolja, a magyar gondok itt és mostjáról megfelelkeznek?” Voltaképpen egy „népi” balos közéletiség nézőpontjából állította az „urbánus” balosokkal és az újhholdasok követőivel szembe a Kilenceket, mint a fiatal líra másik ágát. Röviden jellemezve őket, Utassy „varázsos-tragédiás játékoságát” említette, s egyetlen hosszabb versidézete is tőle való a *Felső fák erejére* című versből. A folyóirat októberi számában az antológia egyik szerzője és barátja vitatkozott Vargával, majd a Kilencek nevében Rózsa Endre utasította vissza a merev szembeállítást, amelyből a népi-urbánus ellentét felesleges felelevenítését vélte kiolvasni, nem is alaptalanul. A Kilencek viszont szemléletükkel, elődjeikhez való kötődésükkel valóban ahhoz a népi írói mozgalomhoz álltak közelebb, amellyel az MSZMP 1958-as pártállásfoglalása radikálisan, ellentmondást nem tűrve próbált végérvényesen leszámolni. Ily módon a Kilencek szándéktalanul is a kulturális politika ellenfeleinek mutatkozhattak. Szabolcsi Miklós vitazárója a lap novemberi számában már címében is nehéz ügynek minősíti – nem az antológiát, hanem – a népi-urbánus ellentétek létezését. Ez a vita annyiban mégis hasznosnak bizonyult, hogy elősegíthette egyrészt Darvas nagyvonalú döntését, másrészt azt, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó elkezdje antológiák kiadását. Így jelent meg 1969 karácsonyára az *Elérhetetlen föld* mellett a tizenöt szerzőt bemutató *Költők egymás közt*.

A lillafüredi tanácskozás

E megjelenések előtt volt még egy nevezetes eseménysor: az irodalompolitika kampányt indított a fiatal írók ügyében. Az *Új Írás* 1969. nyári számaiban előbb beérkezett írók nyilatkoztak a fiatalokról, majd maguk a fiatalok önmagukról, végül kritikusok róluk.

S augusztus 29–30-án megrendezték Lillafüreden a fiatal irodalomról szóló tanácskozást Jovánovics Miklós vitaindító előadásával és összefoglalójával. Utassy József az irodalmárok körében ekkor mutatkozhatott be igazán. A folyóiratban ars poetica érvényű valamást tett. Szükséges felidézni a legfontosabbakat. Az elődök közül „hozzám ölelésnyire csak Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László költészete áll. A leghatalmasabb energiát, melyet csak egy életre elkötelezett felelősség tárolhat: felelősség az emberiség és a magyar nemzet múltjáért, jelenéért, jövőjéért, az ő lírájukban találtam”. „Írói programomat a legtömörebben egy Petőfi-vers címének megváltoztatásával fogalmaznám meg: A XX. SZÁZAD KÖLTŐI.” Nemzedékéről pedig így nyilatkozott: „Ezek a fiatalok már a szocializmus bennszülöttei, akik jól tudják, hogy a jelenlegi szocialista társadalom nem egyenlő – nem lehet egyenlő! – a szocializmusban rejlő, évszázadokon át megszenvedett – hát méltán kiérdemelt! – óriási lehetőségekkel. Ők összehasonlítási alapéért nem a múlthoz, hanem ezekhez a lehetőségekhez fordulnak. És ezt nagyon helyesen teszik! A hazát akkor látják igazán szabadnak, ha az addig elnyomott osztályok, valamint a nemzet és a nemzetiségek megkapják önrendelkező jogukat! A szocializmust nem tudják elképzelni szocialista demokrácia nélkül! Hiányolják a néphatalom felelős ellenőrzését! A demokratikusabb választást! A visszahívási jogot! És annak az elvnek a következetesebb gyakorlati érvényesülését, amelyet minden újságolvasó így ismer már: megfelelő embert a megfelelő helyre!”

A lillafüredi tanácskozás egyik utolsó felszólalója Utassy József volt. Bár a tanácskozást rögzítő magnetofonnal többször volt baj, ez alkalommal teljesen csődöt mondott. Amikor Zimonyi Zoltán szerkesztésében 1995-ben megjelent a tanácskozás anyaga, ő megkereste Utassyt, aki a következőképpen idézte fel hajdani szavait: „Fölösleges volt megrendezni ezt a konferenciát, mert ez is csupán az irodalompolitikának egy színjátéka. Az irodalompolitika pedig olyan abszurd, amilyennek már Illyés is jellemezte: olyan, mint a hattyúnyakú görény. Ahogy azt is leírta Illyés ugyanabban az írásában: hogyha elfogadjuk azt a szóösszetételt, hogy »emberanyag«, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy háborúk vannak. Tehát ez a tanácskozás is csak a demokrácia szimulálása, úgy csinálnak,

mintha beleszólásunk lenne a dolgok alakulásába. Akkor lehetne demokráciáról beszélni, ha például az édesanyám a Március 15. téren felállhatna a kissámlijára, és szidhatná a kormányt. De demokrácia nincs, kiszolgáltatott helyzetben vagyunk és ezért valakiknek a történelem színe előtt majd vállalniuk kell a felelősséget.” (*Lilla-fiúred* 1969, 170. 1.)

Előadásában Jovánovics bírálta Utassyt: „...a nagyon tehetséges Utassy néha szinte már parodisztikusan követi példaképét, Juhász Ferencet, Juhász Ferenc hanghordozását. Az *Új Írás*-beli nyilatkozatáról az a szubjektív véleményem, hogy gondolatilag nem túlságosan éretten fejtette ki álláspontját irodalomról, életéről.” S szembeállította vele Rózsa Endrét, aki „érdekes tisztulási folyamaton megy át” (22.). Hozzászólásában Rózsa Endre vállalta a közösséget Utassyval. Domokos Mátyás a Kilencek mellé állt: „nem lehet elutasítani azt az igényt, amelyet az Utassy-féle csoport – nem tudom másként nevezni, csoport – hozzászólásaiban és vallomásaiban fejeződik ki: a hétköznapiaknak akár csendesebb, akár viharosabb állandó írói, művészi szembesítését a végcélokkal, illetve én eszményeknek vagy gondolatrendszernek nevezném inkább.” (106–107.) Rövid megnyilatkozásában Ratkó József is vállalta a Kilenceket: „...én közösséget itt a jelenlévő írók közül legszívesebben az Utassyék nemzedéki csoportjával tartok, mert emberileg, társadalmilag és művészileg nekik a legérvényesebb jelenleg, az én megítélésem szerint, a szavuk, nincsenek gyanús felhangjaik, és azonkívül – hogy mondjam, nem kínálkoznak, nem, nem, ... nem csinálnak mutatványokat. És azt hiszem, hogy költőnek vagy írónak nem is szabad bohóckodnia. Ők nem teszik ezt.” (130–131.)

Az Elérhetetlen föld

Az antológia előhangjaként Nagy László írása olvasható, 1967. december 23-iki dátummal. E nevezetessé vált szöveg együttes jellemzés. E fiatalok „hűek a magyar költészethez, a folytonosságot folytatni akarják. Kötődnek az empirikus igazságokhoz jobban, mint az előttük járó néhány nemzedék általában. Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti gőggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.” – Kor-

mos István mind a kilenc fiatal kötetre érettnek tartotta, s a kiadók szűkös lehetőségeire hivatkozva támogatta a magánkiadást (1967. november 11. Megjelent: *Árgus*, 1991. 2.). – Juhász Ferenc is a legmelegebben támogatta az antológia kiadását. A fiatalok tulajdonságai közül kiemelte a történelmi érdeklődést, a kétkezi emberekhez való hűséget és ragaszkodást, valamint „a népköltészetnek eleven és bujkáló és fölragyogó és lüktetésével mindig-jelen-lévő áram-zuhogását” (1968. január 2. Megjelent: *Árgus*, 1991. 2.). – Váci Mihály is jogosnak tartotta, hogy a rokon szemléletű Kilencek önálló antológiához juthassanak: „korán érett fővel, sokat értve és érezve kemény igazságok kimondására törekszenek, ez számukra a lényeges, és keresik az átütő erejű hatásos formákat, de ezeket sohasem hivalkodásból alkalmazzák” (1967. november 29. Kéziratból.).

Ilyen ajánlásokkal jelent meg az *Elérhetetlen föld*. Kritikai fogadtatása széles körűnek nevezhető: tizenöt írás foglalkozott vele, s ezek három kivételével 1970 első négy hónapjában jelentek meg, tehát gyors egymásutánban. Almási Miklós szerint: „Így együtt, kilencen, valahogy egymás karakterét elmosva, átfedve a társadalomkritikai attitűd magvatlanságáról, centrumhiányáról, kristályosodási pontjának eltolódásáról adnak hírt.” Szerinte az egész fiatal nemzedéket jellemzi „a józanságba, hűvös objektivitásba burkolt elvont, magvatlan ellenzékiesség”. Utassyt, Mezey Katalint, Rózsa Endrét és Kiss Benedeket tehetségesnek tartotta, s szerinte a negativitás „különböző változataiból Utassy József néhány szép verse emelkedik ki markánsabb, határozottabb tudatosság igénnyel” (*Kritika*, 1970. 2.).

Faragó Vilmos az ez időben megjelent novellaantológiát is figyelembe véve elkésett nemzedéknek nevezte őket, továbbá lekésetteknek is, mert lassú a társadalmi beérkezésük. A két versantológia tehetségei között Utassy Józsefet is említette (*Élet és Irodalom*, 1970. I. 10.).

Horgas Béla is három antológiát szemlézett. A *Költők egymás közt* szerzői közül többeket, köztük Kiss Benedeket is dicsérte, az *Elérhetetlen föld* kapcsán viszont arról kezd elmélkedni, hogy sokan csak azért írnak verset, mert cselekvési vágyaiknak nem találnak más formát. Utassy nevét sem említve, lényegében elutasította az egész kötetet, amelynek egyetlen erényeként csak azt említette, hogy igazi antológia (*Valóság*, 1970. 3.).

Szabolcsi Miklós nyitottan közeledett a két versantológiához, s irányokat, tendenciákat vázolt fel. A Kilencek vezéregyéniségéről nem volt jó véleménye: „Utassy József például, *itt közölt* versei alapján legalábbis, inkább publicista tehetség, mintsem igazi lírikus, vagy a válogatás nem volt túlzottan szerencsés.” (*Új Írás*, 1970. 3.)

Hajdú Ráfis a prózaantológia mellett bírálta a Kilencek kötetét, kevés rokonszenvvel: „Ebből az ígéretes indulásból jelentős költészet csak akkor formálódhat, ha megzabolazza a sokszor szertelen indulatot az értelem, ha a mostani partikuláris látást felváltja az egésze tekintő, és ebben a részeket elhelyezni képes racionálisabb létszemlélet. Ha a valódi mellett megszólal az igazi is a Kilencek lírájában.” Egymondatos jellemzése szerint „az esetekkel való együttérzés anarchikus szabadsághirdetéssel keveredik a »március és a nép« küldötteként érkező Utassy József alkotásaiban” (*Irodalomtörténet*, 1970. 4.).

Czine Mihály viszont, aki diákkorukból ismerte a szerzőket, lelkesen üdvözölte az évek óta legjobbnak tartott versantológiát, amelynek szerzői „új hangot, új látást, új költőiséget” hoztak. Küldetéstudatuk van, a társadalmi demokratizmus igényével szólnak. „Tenni, cselekedni szeretnének; többet, érdemesebbet az emberi-ség nagy álmának a megvalósításáért.” Utassy Petőfi-verséből idézett, s az egész csoport jellemvonásának tartotta azt, hogy a néppel tűzön-vízen át (*Népszava*, 1970. január 10.).

A nemzedéktárs Görömbei András is nagyfokú elismeréssel írt az antológiáról, amelyben „modernnek és hagyományosnak szintézise készül”. Kiss Benedeket és Utassy Józsefet tartotta a legértetebbeknek. Utassy „nemzedéktársainál is érzékenyebben fordul a magyar történelem felé”, s „mindig cselekvő tisztulás és igazságtevő szándék munkál verseiben.” (*Alföld*, 1970. 3. 9.)

Kenyeres Zoltán is mindkét versantológiát bemutatta, a Kilencekéről igen tömören írt, de elismerően, így magáról Utassy Józsefről is: „lobbanékony, hullámozó indulatú, szélsőségekbe hajló költészete is csak a közösen vállalt, tágan fogalmazott ars poeticában találkozik. És ez a jó.” (*Népszabadság*, 1970. március 11.)

Könczöl Csaba a legfiatalabb kritikusnemzedéket képviselve elemezte az antológiát. Kiemelte a hasonló származást, a rokon világlátást, a gyerekkor motívumát, a jelen felé fordulást. Legfőbb

példaképük Petőfi, alapkérdésük: mit is jelent ma a forradalmiság? A hagyomány és az újszerűség szintézisére törekszenek. Utassyt külön nem emelte ki, de többször idézte, hivatkozott rá (*Kritika*, 1970. 3.). E cikk külön érdekessége, hogy a folyóirat egyik szerkesztője, Almási Miklós által az előző számban közölt cikkel ellentétes véleményt fogalmazott meg.

Kiss Dénes a közvetlenül megelőző nemzedék tagjaként baráti lelkesedéssel írt az antológiáról. Utassy Józsefnek már kötetét is olvasta, szerinte talán ő „vállalja legtudatosabban elhivatottságát, s mindezt kamaszos lelkesedéssel és felnőtt szigorúsággal ötvözi versekké. (...) Több versét szívesen ideírnám teljes egészében (...) örömben.” (*Jelenkor*, 1970. 3.)

Ilia Mihály is bemutatta mind a két antológiát. Szerinte „e csoport legkiütközőbb jegye, hogy következetesen kísérleteznek a magyar költészet hagyományainak átértelmezésével, megújításának lehetőségeivel”. Utassy kötetéről külön kritikát írt, erről később lesz szó (*Tiszatáj*, 1970. 4.).

Halász Géza Ferenc is együtt szemlélte a két versantológiát. Rokonszenvvel olvasta a költőket, de Utassyról szólva filológiai és motívumértelmezési hibát is elkövetett (*Forrás*, 1970. 2.).

Kabdebó Lóránt szerint „líratörténetünk alapantológiáinak sorában említhetjük” a Kilencek könyvét. Értelmezésében „az utóbbi idők legoptimistább vállalkozása az övék: azonosulnak a mi valóságunkkal, mert bíznak benne, hogy annak alakulását, hullámszását, esetenként zavarait követve saját létezésük problémái is a megoldás felé haladnak.” (*Kortárs*, 1970. 8.)

Mindhárom antológiát tömören bemutatva Pomogáts Béla is elismerően írt a Kilencekről: „Vállalják a költészet közéleti és nemzeti feladatait: nemzeti és társadalmi életünk problémáival vívódnak, a gondokról beszélnek, a valóságot kutatják. Másik tulajdonságukat és kötődésüket a hagyomány, a költői örökség folytatása jelenti.” Utassy lázadó konokságát, eszmei szigorát emelte ki (*Könyvtáros*, 1970. 9.).

Tüzem, lobogóm!

Az 1969 karácsonyára a Magvető Új Termés sorozatában megjelenő első Utassy-kötet, a *Tüzem, lobogóm!* hátsó borítóján a szerzői vallomás a *Kortárs*-ban közöltnek egyik változata: „Mit mondjon az

a származásáról, akinek szülei az alvégen is albérletben laknak? Semmit! Hallgasson. És vágjon neki a világnak! De dalolva, hogy mindenem győzzön.” A szerkesztő, Vilmon Gyula ajánlása nagyszerű találattal indul: a költő versei a mesebeli „legkisebb fiút” juttatják az olvasó eszébe. Pontos a jellemzés: „Utassy költeményeinek legjellegzetesebb tulajdonsága indulati sűrítettségük, a képekben, jelzőkben, a szavak hangzásában, a ritmikában megnyilvánuló erő, robbanásra kész energia, amely már-már szétvetné a verset, ha nem tartaná egybe a szerkezet szilárdsága. A fiatal költő érzelgősség és cinizmus nélküli, a játékoságtól sem idegenkedő keménysége mögött határozott és szeretetre méltó ember áll, aki már első kötetével bizonyítja nem mindennapos tehetségét.” Vilmon Gyula a *Könyvvilág* Bemutatjuk rovatában is írt, részletesebben, de ugyanebben a szellemben Utassyról.

A könyv egyik első bírálója Hajdú Ráfis a *Népszabadságban*. Lírai esszéstílusban indította méltatónak látszó írását, ám a harmadik bekezdéstől stílust és szemléletet váltott. Szerinte az érzelmek nem tudatosulnak, s „Így fordul át a »koldustányért holddá rügő« jogos indulat, a fillérekből élő és az »árak bércei« alatt küszködőkkel való nemes közösségvállalás néhol anarchisztikus »igehirdetésbe« (a *Zúg Március* bizonyítja leginkább az elmondottakat), az igazinak a valódival történő megcserélésébe, a rendet a rend torzulásaival azonosnak látó költői hamis tudatba.” (1970. március 4.) Egybevetethetjük: ugyanezt a kifogást az antológia kapcsán is megírta a szerző (ám az *Irodalomtörténet* negyedik száma csak az év végén jelent meg).

E kritika kapcsán egy személyes emlékemet is meg kell írnom, erről ma már csak én szólhatok. Hajdú pályakezdő tanársegéd volt – velem együtt – a pesti bölcsészkar modern magyar irodalomtörténeti tanszékén, amelyet Király István vezetett. A kritika megjelenésének napján tanszéki értekezlet volt, amelynek szakmai napirendje Hajdú Ráfis szakdolgozata és addigi írásai voltak. Király megkérte barátját, Pándi Pált, aki akkor a *Népszabadság* kulturális rovatát vezette, hogy tegye be az aznapi számba az Utassy-kritikát. Tudni kell, hogy Hajdú Czine Mihály, én meg Király tanítványaként kerültem a tanszékre, de Hajdú állását nem Czine, nem Király, hanem titokzatos erők szervezték. Király az én Sánta Ferenc-szakdolgozatom miatt ideológiai szempontból csalódott bennem, Czine

Mihályal pedig, akit első és legkedvesebb tanítványának nevezett, állandó ideológiai vitában volt. Ezt a vitát szerette volna Utassy örven ismét kiélelni. Sikerült is: Czine védte a költőt, Király meg bírálta. Én hallgattam, s ezért legközelebb megkaptam a magamét: miért nem álltam ki nemzedéktárs-kollégám mellett. Hallgatásom egyértelművé tette Király számára, hogy Utassy pártján állok, vagyis szembefordultam vele. Egy hónap múlva, a következő értekezleten a hűtlen tanítvány nyilvánosan is megkapta a magáét, a Sánta Ferencről készített szakdolgozat ideológiai hibáiért is. Amikor egy-két évvel később diákjaink részére magyar-napokat rendeztünk, s annak én voltam a felelőse, Királytól azt az aggódo utasítást kaptam, hogy a *Zúg Március* semmilyen formában ne hangozzék el. Adigra ugyanis ez a vers prózában s Dinnyés József megzenésítésében is szinte indulója lett az akkori fiataloknak, a „fénytelen szelek” nemzedékének. Így a hivatalos irodalompolitika csak gyűlölhette.

Bár egészen más esztétikai elveket vallott Tábor Ádám, mint a Kilencek, Hajdúval ellentétben ő – legelsőként megjelent bírálatában – méltatta Utassy könyvét, amelyben a pályatárs „alkata szerint, de tudatosan naiv költő”, aki újjáteremti a dalt, játékos, tömör, „a megörökítendő pillanatok költője” (*Élet és Irodalom*, 1970. 2. január 10.).

Tamás Menyhért rövid bírálatában dicsért és kifogásolt. Úgy látta, hogy Utassy verseiben „fénnel, kibontott derűvel telik meg az élet, a természet még akkor is, ha a szegénységről énekel. Albérleti szobája is mindig megtelik derűvel. Felfokozottsága, túlhevítettsége költészetének indulati sűrítettségére vezethető vissza. Ez a lendület, indulat adja képeinek, ritmikájának dinamikáját. A természetben, az őt körülvevő világban úgyszólván csak a mozgást veszi észre, a csupa fényt, csupa ritmust.” Másrészt szerinte ebből következik, hogy „versépítkezése, a dalszerűség nem bírja el az eszmeileg súlyosabb mondanivalót. Még a tragédiát idéző-hordozó versei sem tudnak fajsúlyossá válni, közéleti vonatkozású lírája erőtlenül hat. Voltaképpen ennek tulajdonítható, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – verseinek nincs gondolati magva.” (*Népszava*, 1970. március 3.)

A folyóiratbeli elemzések sorát Radnóti Sándor nyitotta meg. Hajdúhoz hasonlóan ő is komoly kifogásokkal élt, de ezeket nem

publicisztikai, hanem esztétikai érveléssel támasztotta alá. Kiindulása az, hogy Utassy „versei, vagy legalábbis néhány verse mögött határozott, bár szűkös, kevés elemből épülő világ áll”. Elégtelennek tartotta, hogy a versek mind hangulatképek, s például a szerelmes versekben „a szerelem emberi, társadalmi oldala helyett *csak természeti* – közvetlen oldala került előtérbe”. (Miután az ember társadalmi lény, furcsa a szerelem csak természeti oldaláról beszélni.) Hasonlót kifogásolt a természetversek kapcsán is, s egy elavult költői és világszemlélethez való visszaesést tételezett fel, amellyel a nagyobb tehetségű Nagy László és Juhász Ferenc epigonja maradt Utassy. Jó meglátása, hogy a költő „káromkodásból építkezik. Sajátossága a naiv, tiltakozó kiáltás. (...) Meghatározó élménye a szegénység.” A *Zúg Március* világát is felemásnak ítélte: jogos a szenvedély, de szegényes a tartalom, s „Utassy mélyen tisztességes gesztusa *új gondolatok*, új értelmek nélkül nem építhető tovább szilárd, minden konfliktusra kérdező magatartással”. A kötetben nem, csak az antológiában szereplő *Ember az őszben* című verset ítélte az addig legfontosabb versnek (*Kritika*, 1970. 3.).

Zimonyi Zoltán mindkét versantológiát hasznos kiadványnak tekintette, de az *Elérhetetlen földre* szavazott, mert ezt „vagy egy lélegzettel kell végigolvasni vagy félretenni. Mert aki belelapozva az elsőként elolvasott két-három verset megszerette, nem teszi le többé a könyvet. Az *Elérhetetlen föld* egységes elvvel rendezett antológia, egyetlen szándék különféle mozdulatában meglévő egyetlen gesztus nagy erejű, különben is egységes megjelenítése. A versek egymás mellett önértékükön túl egymásra ráfénynének.” (*Palócföld*, 1970. 1.)

Könczöl Csaba szerint Utassy érett, eredeti költő, aki teljes értékű verseket publikált. Magatartása „az élet és a világszemlélet, az élet és a költészet legteljesebb belső harmóniája és egysége”, az, amelyet Petőfi tudott megvalósítani. Így Könczöl egyetértően idézi a *Zúg Március* nyolc sorát. Szól e líra érzéki, tapasztalati jellegéről, a fény és az árnyék motívumáról, a témák összefonódásáról, a vibráló többértelműségről, a belső erőről, a hitről, az emlékek, a mindennapi tapasztalatok és a cselekvő, forradalmi vágy ellentmondásosságáról. Aggódással fejezi be cikkét: tovább lehet-e haladni ezen az úton? (*Jelenkor*, 1970. 4.)

Már említett bírálatában Ilia Mihály kritikusan, de szeretettel fogalmazott. A hangos hetykeséget, a garabonciásságot olykor túlnak tartotta, akárcsak a poénkodást. De értékelte a komor gyermekkor motívumát, a szolgálatszerepet, a költészet céljának kutatását, a nemzedéki fiatalos elégedetlenséget, a történelemélményt, a játékoságot. Azzal kezdte cikkét, hogy a Kilenceket Utassy-csoportnak szokás nevezni, de nem vezérségről van szó, hanem a csoportot legláthatóbban jellemző alkotóról (*Tiszatáj*, 1970. 4.).

Az előző nemzedék kritikusai közül a legbensőségesebb szeretettel Kiss Ferenc szólt a pályakezdő költőről, aki „valahol az Illyés és Nagy László közötti sávok egyikén, de kezdettől a maga hajlamai szerint” jött. Utassy az élményeiből teremt formát, kedélye folytonosan szikrázik, „harag és derű pillére közt leng”, jellemzi „az artisztikum és a zeneiség iránti érzékenység”, az árvaság, a szülőföld, a Dózsa-motívum. Sok idézet és mikroelemzések teszik ráhangolóvá a versekre ezt az esszét (*Kortárs*, 1970. 6.)

Kabdebó Lóránt tárgyyszerű bírálata szerint „az érzékletes, pontos leírás, a friss, eleven megjelenítés” bizonyítja a tehetséget. Kétféle magatartást különböztetett meg: a kinyilatkoztatatóét és az elemzőét, s az előbbi kapcsán beszélt a hibákról, a közvetlen indulat tévútjairól. Az elemző költő viszont „önmagát indulataival együtt szituációba helyezi, és ezt a szituációt teszi meg verse témájának”. Pozitív példaként a *Hogy kibírjam*, a *Filléreitek* és az *Azok a jegyenék* című verseket idézte (*Alföld*, 1970. 8.).

Sinka Erzsébet szerint az évek során a lapokban megjelent versek többet ígértek, mint amennyit ez a kötet teljesít. Nem a versek mondanivalóját, magatartását hibáztatta, hanem értéküket kevesellte olykor. A hetykeség, a modorosság, a mintakövetés, a túlírtág hibáit sorolta. Nem szerette, de azért szerette is ezt a kötetet, mely egyelőre csak ígéret (*Forrás*, 1970. 4. július–augusztus).

Cynolter Károly tömör kritikája elismerően szólt az induló költőről, aki „sokféle költői műhelyben megfordul, de nem kerül egy költő befolyása alá, nem epigon líra az övé, hanem a kitűnő tanítványé”. Úgy látta, hogy „ez a fiatal költő egyként tud dalt és mives szonettet s hömpölygő sorú szabadverset írni. Leginkább mégis dalolni szeretne. És játszani: hangokkal, formákkal, tipográfiával” (*Új Írás*, 1971. 1.).

Tverdota György *A boldogságkereső költő* címmel írt kritikát. Értékelése szerint az öröme „abszolút viszonyítási pont, amely köré egy egész költői világkép kristályosodhat ki”. Felhívta a figyelmet a dalra, az idillre, a tiszta ritmusokra, a tűz, a ragyogás, a fény, másrészt a fenyegetettség, a szociális bajok, a lázadás motívumaira. A *Warnemünde* szinte a nagy költészet élményét adta számára (*Napjaink*, 1971. 5.).

Irodalompolitika. A fiatal költők és Utassy József sorsa

Nemcsak Utassy József, hanem a nemzedék irodalmárainak sorában is nevezetes esztendő volt 1969. Mintha falak omlottak volna le a fiatal pályakezdők előtt: érdeklődni kezdtek a folyóiratok, a könyvkiadók. Sorra jelentek meg az országos és a regionális antológiák, s egy évtized alatt mintegy kilencvenen jutottak első verseskötethez a három irodalmi könyvkiadónál. Ha kisebb számban, de hasonló lehetőségük volt a prózaíróknak is. Természetes, hogy ezt a folyamatot, amelyet a hivatalos irodalompolitika irányított, továbbra is szerette volna a maga kedvére formálni, az új nemzedék pedig megkísérelte megindult változásokat a maga irodalmi érdekei szerint befolyásolni. Így az egyes kötetek kritikai fogadtatása mellett több alkalommal voltak viták Lillafüred után is a fiatal irodalom helyzetéről, gondjairól. (Ilyen viták a megelőző években, évtizedekben is zajlottak, de nem folyamatosan szinte, s már csak ezért is, kisebb jelentőséggel. Ez a nemzedék a maga létszámával és tehetségével azt tette nyilvánvalóvá, hogy a pályakezdőkkel mindig foglalkozni kell, nemcsak kampányszerűen. Kétféle irodalompolitika nézett szembe egymással: a hatalomé és az irodalomé, s persze egyértelmű volt, hogy ki van erőfölényben. Ugyanakkor a párt irodalompolitikája a hetvenes évek első felében igyekezett önmagát modernizálni – nyilvánvalóan a nemzetközi és a hazai társadalmi, gazdasági helyzet változásainak figyelembevételével. Így kezdődhetett meg az új nemzedék beáramlása, s most csak velük foglalkozva: a *Mozgó Világ* elindítása 1971-ben antológiaként, 1975 végén kéthavi folyóiratként. 1973 tavaszán megalakult a Fiatal Írók Köre, amely felvette József Attila nevét, s a korábbi kezdeményekkel ellentétben folyamatosan működött. 1974-től évente tíz Móricz Zsigmond-ösztöndíjat osztottak szét harmincöt éven aluli íróknak, s ez egy évre tisztességes fizetést jelentett.

A párt irodalompolitikájának képviselői korántsem voltak Grál-lovagok, ezt néhány idézett bíráló is tanúsította. S tanulságos ebből a szempontból a Kilencek csoportjának 1969 utáni története, őket ugyanis kétes elemeknek tekintették. Olyan mértékű önszerveződést és önállóságot, amelyet ők kívántak, továbbra sem engedélyeztek. *Kísérlet* című folyóirat-antológiájuk a megszerkesztett három szám s az előzetes engedély ellenére sem jutott el a nyomdába, csak a hatalom titkos szekrényeibe. A folyóiratokban való további publikálás, a második verseskönyvek kiadása is egyre nehezebbé vált számukra. Csupán Utassy József példáját idézem. A *Kortárs* 1968 augusztusa és 1972 szeptembere között egyetlen versét közölte, az *Új Írásban* 1969 áprilisa és 1972 júniusa, a *Tiszatájban* 1970 novembere és 1973 júniusa között nem jelent meg. A Kilencek többi tagjának is publikációs gondjai támadtak.

1969 után csak 1977 tavaszán jelenhetett meg Utassy József második könyve, a *Csillagok árvája*. Erről ő így vallott: „Csak látszat, hogy én elhallgattam, mert az én második kötetem már 1972. január 3-án három példányban legépelve ott volt a Magvető Könyvkiadónál. Nem tehetek arról, hogy csak öt év múlva jelentették meg.” Majd a lektori gyakorlatot ismertette: „Ott volt az én kötetem. Mondjuk, az egyik vers. Egy szonett. Az egyik lektor azt mondja, hogy szerint a szonettnek a 14. sora a 2., a 4., a 7., és elkezd hozzászólni. Vagy nem tetszik neki egy szó, és akkor azt aláhúzza, hogy írjak helyette valami mást. De ez már olyan mérvű, hogy szinte gyakorlattá vált a hétköznapi lektori életben.” Célszerű még egy terjedelmesebb részt idézni ebből az interjúból, mert ez nemcsak a verseskötet történetét, hanem azt a korszakot is jellemzi, amelyet a legvidámabb barakk kifejezéssel szoktak minősíteni. „Amikor én bementem a kötetemmel, azt mondták, hogy húsz verset ki kell hagyni, de ez nem probléma, holnap hozzak be harmincat, itt volt X. is, neki is ezt mondták, és másnap meg is jelent harminc verssel. Mondtam, hogy én nem szoktam fölösleges dolgokat leírni. Nagyon meggondolom, hogy azt a sziszifuszi sziklapontot mikor teszem a vers végére. És ha már kitettem azt a pontot, akkor az a vers már tőlem független. Azt a verset már lehet ócsárolni, csinálhatnak vele akármit, biztos, hogy nem sértődöm meg, hiszen én már a tőlem telhetőt megtettem, amíg dolgoztam rajta, amíg

a munkám volt. Ezek után elhoztam a kötetemet. Két hónap múlva kaptam egy értesítést, hogy vigyem vissza. Visszavittem. Ragyogva mondták, hogy most már örülhetek, mert már csak két verset kell kihagyni. Nem hagytam ki a két verset sem, hanem ismét elhoztam a kötetet. Megint üzentek, hogy vigyem vissza. Visszavittem. Akkor aztán, mintha megvilágosult volna a kiadó, azt mondták, hogy most már csak egyetlen sort kell kihúzni, és mehet a kötet. Ezen már biztos nem fog múlni. De múlik. Mert az az egyetlen sor sem véletlenül szerepel a versben.” (Szikszai Károly: *Beszélgetés Utassy Józseffel. Életünk*, 1979. 8. 636–641.) Utassy itt nem beszélt arról a súlyos idegbetegségről, amelyet ez a meghurcoltatás is kiváltott. Erről a költő szolott: mégpedig a *Pokolból jövet* (1981) ide tartozó verseiben, majd jóval később a tragédiát felidéző *Kálvária-ének* (1995) kötetterjedelmű kompozíciójában. S első gyűjteményes kötetének címe is utal a tragikus sorsra: *Júdás idő* ez (1984).

A *Csillagok árvája* végül nem az említett Magvető, hanem a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg. E kötetnek már sokkal egyértelműbb volt a fogadtatása, bár disszonáns hang ezt is megzavarta. A tizenhét cikk szerzői közül Lengyel Balázsnak az *Élet és Irodalomban* esztétikai, E. Fehér Pálnak a *Népszabadságban* pedig ideológiai okokból voltak komoly kifogásai, s e két szempontot keverte ugyanebben a napilapban Belohorszky Pál, de a meghatározó ítélet az volt, hogy jelentős verseskötet született. Görömbei András megjelenésekor is méltatta e kötetet, egy néhány évvel későbbi írásában pedig így összegezte véleményét: „az utóbbi évtized egyik legnagyobb költői eredménye volt irodalmunkban a *Csillagok árvája*. A nagy költészethez nélkülözhetetlen lenyűgöző erkölcsi tartás társult benne igazi költői erővel, az egyes képek és versstruktúrák óriási feszültséget tartottak verseiben művészi fegyelemben. Adyra emlékeztető indulatát, kozmikus távlatú látomásosságát plasztikus, mégis robbanó erejű létvíziókba fogva újította a magyar líra sokak által folytathatatlanak vélt közösségi érdekű vonulatát.”

A művek első megjelenésének helye

Móricz kisepikája. In: Móricz Zsigmond: *Szegény emberek*. Hét Krajcár Kiadó, Bp., 2009. 215–224. p.

Egy orvos halhatatlansága – Fekete Gyula regénye. In: *Lyukasóra*, 2012/3. 38–40. p.

Az ötödik pecsét – Sánta Ferenc regényéről és a fasizmusról. (Tömörített változat) In: *Lyukasóra*, 2014/6. és *Magyar Napló* 2015/1. 17–22. p.

Mirjam. Novella Sánta Ferenc hagyatékából. In: *Napút*, 2013/2. 9–13. p.

Elbeszélés, novella, drámaiság – Galgóczi Erzsébet elbeszélései. In: *Pannon Tükör*, 2013/1. 57–61. p.

„Élet s Halál együtt mérendők” – Jókai Anna köszöntő könyvébe. In: *A szeretet túlsordulása*. MMA konferencia. Éghajlat Kiadó, Bp., 2012. 50–57. p.

Az emlékezés útjai – Jámborné Balog Tünde elbeszélései. In: *Magyar Napló*, 2006/7. 47–49. p.

Kő hull apadó kútba – Szilágyi István regénye. Kéziratból

Amatőrök és profik – Ács Margit: *Kontárok ideje*. In: *Hitel*, 2012/9. 111–116. p.

Még van emberi arcuk – Marosi Gyula: *A nilusi krokodil*. In: *Kortárs*, 2013/3.

Czakó Gábor, a sokműfajú alkotó. *Bárka*, 2008/5. 97–100. p.

Balázs József elbeszélései. In: *Forrás*, 2014/4. 51–57. p.

„Az számít, hogyan élünk!” – Mózsi Ferenc elbeszélései. In: *Hitel*, 2012/6. 111–118. p.

Megkésett tavasz, el se jött tél – Mátyus Aliz esszéi. In: *Kortárs*, 2014/5. 92–95. p.

Homo episodicus – Temesi Ferenc: *Apám*. In: *Kortárs*, 2014/5. 91–93. p.

Tárcaregény? Novellaciklus? – Temesi Ferenc: *Miért nem lettem...*? In: *Kortárs*, 2015/2.

Az ember álma és történelme – Jánosy Istvánról. In: *Jánosy István köszöntése*, 2004. 62–65. p. (Nem került bolti forgalomba)

Hárs Ernő emlékezete. Elhangzott 2014. november 13-án az Evangélikus Egyház fasori imatermében.

Nagy László szobra Pestszentlőrincen. Elhangzott 2009. április 17-én, Kő Pál Nagy László-szobrának avatásán, Pestszentlőrincen.

Szülőház – szülőföld – szülőhaza. Elhangzott Iszkázon, 2014. május 14-én. In: *Vár*, 2015/3. 69–72. p.

Emléktábla-avatás. Szécsi Margitról. *Hitel*, 2002/6. 126–128. p.

Gazdag hagyaték – Szécsi Margit prózai írásai. *Új Könyvpiaç*, 2008. június 8–9. p.

A költő és a szobor – Szécsi Margit szobrának újraavatása. In: *Magyar Napló*, 2008/5. 8–9. p.

Életrajz és költészet – Juhász Ferenc: *A Pegazus istállóí*. In: *Tekintet*, 2012/5. 141–150. p.

„Ne veszít el minket!” – Ratkó József drámája István királyról. In: *A határon túli magyar irodalom napjai*. Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2014. 37–46. p.

Bella István testamentuma. In: *Parnasszus*, 2013/1. 60–65. p.

Pályakezds és pályáív – a Kilencekről. In: *Agria*, 2009/4. 27–37. p.

Húsz év múltán – Rózsa Endréről. In: *Parnasszus*, 2015/1. 54–59. p.

Koncsek József verstípusai. In: *Magyar Napló*, 2013. július 13–17. p.

Kard és költészet – Kiss Benedek Balassi-kardja. In: *Magyar Napló*, 2003/5. 32. p.

Az Arany János-díj Kiss Benedekről. Elhangzott a Magyar Írók Szövetségének ünnepségén, 2011. október 23-án.

„Számvetés-féle” – Kiss Benedek: *Lombjukat a fáék elejtik*. In: *Hitel*, 2015/5. 116–119. p.

Nagy Gáspár és a „Szaltószabadság”. In: *Hitel*, 2013/4. 96–102. p.

Bálint György, Halász Gábor, Szerb Antal József Attiláról. Elhangzott 2014-ben a Magyar Írók Szövetségének ünnepségén. In: *Forrás*, 2016/3.

Az Ottlik-recepció kezdete. In: *Kortárs*, 2013/4. 66–72. p.

József Attila sírja – Juhász Ferenc versének fogadtatása. In: *Magyar Napló*, 2005/4. 32–38. p.

Ratkó József pályakezdő korszakának fogadtatása. In: „*Leszek haláltól ronthatatlan*”. Olvasókönyv Ratkó József életművéhez. Írott Szó Alapítvány, 2010. 94–109. p.

Utassy József első pályaszakaszának fogadtatása. *Pannon Tükör*, 2006/2. 37–43. p.

Vasy Géza önálló könyvei

1. *Sánta Ferenc*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. 196 p.
2. *Pályák és művek*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1983. 392 p.
3. *Nagy László-tanulmányok*. Mikszáth Kiadó, Veszprém. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára, 1993. 117 p.
4. *Nagy László*. Balassi Kiadó, Bp., 1995. 251 p.
5. *Sors és irodalom*. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1995. 253 p.
6. *Korok, stílusok, irányzatok az európai irodalomban*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 1997. 250 p. Krónika Nova Kiadó, 2004.
7. *Illyés Gyula évszázada*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998. 197 p.
8. *Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói I. rész*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 1999. 192 p.
9. *Nagy László*. Elektra Kiadóház, Bp., 1999. 115 p.
10. *A nemzet rebellise*. Tanulmányok Csoóri Sándorról. Árgus Kiadó – Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2000. 149 p.
11. *Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói II. rész*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2000. 182 p.
12. *Tárgyiasság és látomás. Versek, portrék, motívumok napjaink magyar költészetéből*. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2000. 162 p.
13. *Illyés Gyula életműkiállítás. Ozora Várkastély*. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 687. TKM Egyesület, Bp., 2001. 16 p.
14. *A Kilencek*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 280 p.
15. *Kormos István*. Balassi Kiadó, Bp., 2002. 270 p.
16. *Illyés Gyula*. Elektra Kiadóház, Bp., 2002. 159 p.
17. *Költői világok*. Tanulmányok, esszék. Széphalom Könyvműhely, Bp., 2003. 435 p.
18. *Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói*. Második, javított kiadás. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2003. 324 p.
19. *Századvégtől ezredvégig*. Magyar prózaírók. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2003. 285 p.
20. *Szarvas-ének. Közéletések Juhász Ferenc életművéhez*. Széphalom Könyvműhely, Bp., 2003. 95 p.
21. *„Hol zsarnokság van”*. Az ötvenes évek és a magyar irodalom. Mundus Kiadó, Bp., 2005. 304 p.
22. *Versekhez közelítve*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2006. 261 p.

23. *Későmodern prózairók.* Széphalom Könyvműhely, Bp., 2006. 460 p.
24. *Klasszikusok és kortársak.* Válogatott tanulmányok. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2007. 263 p.
25. *Tíz kortárs költő.* Felsőmagyarország Kiadó, Szépirás Kiadó, Miskolc, Szolnok, 2007. 271 p.
26. „*Haza a magasban*”. Illyés Gyuláról. Nap Kiadó, Bp., 2010. 219 p.
27. *Töredék és egész.* Tanulmányok, esszék. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2012. 246 p.
28. *Versvilág.* Válogatott tanulmányok. Krónika Nova Kiadó, Bp. 2012. 183 p.
29. *Bajza utca. Megerősödve megmaradni.* Orpheusz Kiadó, Bp. 2013. 460 p.
30. *Nagy László.* Második, javított kiadás. Nap Kiadó, Bp., 2015. 275 p.
31. *Temesi Ferenc.* Közelképek írókról. Magyar Művészeti Akadémia, Bp., 2015. 331 p.
32. *Az irodalom: nélkülözhetetlen.* Esszék, tanulmányok. Nap Kiadó, Bp., 2016. 322 p.

ORPHEUSZ KIADÓI KFT.

1062 Budapest, Bajza utca 18.

E-mail: orpheusz.kiado@gmail.com

A kiadásért felel az Orpheusz Kiadó vezetője

Szerkesztés: Simon Adri és Zsille Gábor

Tördelés, tipográfia: Pánczél András

A borító Kokas Ignác

festményének felhasználásával készült.

Nyomdai munkálatok:

SZINKRON DIGITAL
NYOMDAIPARI KFT.

ISBN 978-963-9809-79-6

429/18

VASY GÉZA (1942, Budapest) József Attila-díjas irodalomtörténész, a Magyar Írószövetség volt elnöke harmincnyolc esztendeig tanított az ELTE BTK modern magyar irodalomtörténeti tanszékén. Egyetemi docensként nagy népszerűségnek örvendett rendkívüli felkészültségéért, széles tudásáért, melyet közérthetően és élvezetesen adott át hallgatóságának. Szerencsés alkat, mert a kortárs irodalmat tárgyaló esszéiben, tanulmányaiban és rövidebb lélegzetű cikkeiben is olvasmányosan, elevenen szólal meg.

A *Világképek és válaszutak* című gyűjtemény az elmúlt másfél évtizedben készült írásait, ünnepi beszédeit tárja elénk. A széles körben ismert szerzők – Jókai Anna, Juhász Ferenc, Nagy László, Ottlik Géza – mellett lehetőségünk nyílik elmélyülni olyan alkotók munkásságában is, mint Bella István, Czákó Gábor, Sánta Ferenc, Szécsi Margit, illetve a Kilencek költőcsoport tagjai. Vasy Géza pontos mondatokkal rajzolt pályaképei segítenek eligazodni a *világképek* sűrűjében, biztosabb léptekkel indulni szellemi életünk *válaszútjain*.

3000,. Ft

9 789639 809796

ORPHEUSZ
KIADÓ

VASY GÉZA Világképek és választak